

OBSAH

- Jaroslav Řídký – Lenka Kovačiková – Marek Půlpán*, **Chronologie mladoneolitických objektů a soubor kosterních zvířecích pozůstatků ze sídelního areálu s rondelem ve Vchynicích (okr. Litoměřice)** – The chronology of Late Neolithic features and an assemblage of animal skeletal remains from a settlement area with a rondel in Vchynice (northwestern Bohemia) 227–284
- Miloslav Chytráček*, **Doklady přítomnosti elity 6.–5. století př. Kr. v regionu na soutoku Labe a Vltavy ve středních Čechách** – Evidence of the presence of elite individuals in the fifth and sixth century BC in the region at the confluence of the Elbe and Vltava rivers in Central Bohemia 285–320
- Jan Klápště*, **Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří** – The beginnings of the Markvartici kin-group and their settlement contexts in the Jizera River region 321–372
- Věra Čulíková*, **Zuhelnatělé zbytky zásob rostlinného původu ze středověkých Daliměřic u Turnova** – Charred vegetal macro-remains of the store from a burnt medieval settlement in Daliměřice near Turnov, northern Bohemia 373–381

MATERIALIA

- Miroslav Dobeš – Radka Šumberová – René Kyselý*, **Bošácká keramika z Kolína. Doklad kontaktu postbadenských kultur v závěru středního eneolitu** – Keramik der Bošáca-Kultur aus Kolín (Mittelböhmen). Nachweis vom Kontakt der Postbadener-Kulturen am Ausgang der Mitteläneolithikums 382–400
- Antonín Zůbek*, **Nález svatojakubské mušle ze středověkého hřbitova při kostele sv. Jakuba v Brně** – A find of a scallop in the medieval cemetery at the Church of St. James in Brno 401–404
- Neústupná archeologie. S Evženem Neustupným o jeho životě v archeologii** – Intransigent archaeology. An interview with Evžen Neustupný on his life in archaeology. *Otázky kladl Martin Kuna* 405–422

AKTUALITY

- Jan Horák*, European Palaeolithic Conference 423–424
- Pavel Hrnčířík – Václav Matoušek*, 7th International Fields of Conflicts Conference. Budapešť 2012 424–425
- David Vích*, Seminář Detektory kovů v archeologii 2012 425–426
- Slavomil Vencl*, Vzpomínka na Karla Valocha 426–427

NOVÉ PUBLIKACE

- Miloš Hlava*, *Natalie Venclová* – *Jarmila Valentová*: Oppidum Stradonice. Výzkum Albína Stockého r. 1929. S příspěvky Miloše Čížmáře, Jaroslava Frány, Romana Křivánka, Jana Kysely, Reného Kyselého, Lenky Lisé, Jana Nováka a Víta Vokolka (Pragae 2012) 428–432
- Andrea Bartošková*, *Ivana Boháčová* – *Gabriela Dubská*: Pohřebiště na Loretánském náměstí v Praze – Hradčanech. Archeologický výzkum Ivana Borkovského a jeho výsledky. Díly I–II + Plány (příloha k dílu I) (Praha 2011) 432–436
- M. Zápotocká*, *Fines Transire 20* – 2011. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich – Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy/Horní Rakousko. 20. Treffen 23. bis 26. Juni 2010 in Eschenbach i. d. OPf (Rahden/Westf. 2011) 436–439
- Katarína Čuláková*, *Alain Gally*: Pour une ethnoarchéologie théorique (Paris 2011) 439–441
- Jan Kypka*, *Gerald Volker Grimm*: Kleine Meisterwerke des Bilddrucks. Ungeliebte Kinder der Kunstgeschichte (Büchenbach 2011) 441–442
- Jan Kypka*, *Lukas Högl*: Der Spaniolaturm zu Pontresina (Basel 2011) 442–443
- Jan Kypka*, *Katharina König*: Finsterhennen, Uf der Höchi. Eine hochmittelalterliche Wüstung im Berner Seeland (Bern 2011) 443–444
- Jan Kypka*, *Petr Meduna* – *Jan Pařez* – *Jaromír Tlustý*: Kostel Povýšení svatého Kříže v Radonicích nad Ohří (Praha 2011) 444–445
- Michal Kotýnek*, *Magdalena Natuniewicz-Sekuła* – *Jerzy Okulicz-Kozaryn*: Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004) (Warszawa 2011) 445–446
- Jan Kypka*, *Vladislav Razím*: Vizmburk. Raně gotický hrad a jeho proměny (Praha 2012) 446–447
- Kristýna Matějková*, *Wratislawia Antiqua 17*. Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (1621–1670) – Modern Time Church of St. Peter Paul and St. Cemetery in Ostrów Tumski, Wrocław (1621–1670). Red. Aleksandra Pankiewicz (Wrocław 2012) 447–448

Chronologie mladoneolitických objektů a soubor kosterních zvířecích pozůstatků ze sídelního areálu s rondelem ve Vchynicích (okr. Litoměřice)

The chronology of Late Neolithic features and an assemblage
of animal skeletal remains from a settlement area with a rondel
in Vchynice (northwestern Bohemia)

Jaroslav Řídký – Lenka Kovačiková – Marek Půlpán

Práce zabývající se lokalitou Vchynice (severozápadní Čechy) je rozdělena do dvou částí. V první části je provedena datace objektů a jsou vybrány jasně datované a dostatečně nálezově bohaté objekty z období kultury s vypíchanou keramikou pro archeozoologickou analýzu. Ve druhé části je pozornost věnována stavu zachování zvířecích kosterních pozůstatků, dále druhovému určení zvířat, jejich úmrtnímu věku a některým tafonomickým ukazatelům. Do zpracování jsou zahrnuty informace o dalších chronologicky současných lokalitách z ČR. Výsledky jednotlivých částí analýzy jsou konfrontovány na základě chronologického a tvarově-funkčního třídění objektů v rámci lokality. Součástí práce je srovnávací analýza nálezů z objektů chronologicky současných s mladoneolitickým rondelem.

mladý neolit – kultura s vypíchanou keramikou – chronologie – zahloubené objekty – formativní procesy – zvířecí kosterní pozůstatky – subsistenční aktivity – rondel

This work on the Vchynice site in northwestern Bohemia (Litoměřice district) is divided into two parts. In the first part, features are dated and clearly dated features with a sufficient number of finds from the period of the Stroked Pottery culture (5100/5000–4500/4400 cal BC) are chosen for archaeozoological analysis. The second part addresses the condition of the animal skeletal remains, including an identification of the animal species, their age of death and certain taphonomic indicators. Information regarding other chronologically contemporary sites in the Czech Republic is included in the analysis. The results of the individual parts of the analysis are then compared based on the chronological and formal-functional classification of features at the site. The work also includes a comparative analysis of finds from features that were contemporary with the Late Neolithic rondel.

Late Neolithic – Stroked Pottery culture – relative chronology – sunken features – formation processes – animal skeletal remains – subsistence activities – rondel

Práci věnujeme Marii Zápotocké a Ivanu Pavlu k jejich jubilejím

1. Úvod

V tomto příspěvku se budeme věnovat zejména souboru zvířecích kosterních pozůstatků z neolitických objektů z období kultury s vypíchanou keramikou (dále jen STK; 5100/5000–4500/4400 BC), zkoumaných na katastru Vchynic v severozápadních Čechách (okr. Litoměřice; *obr. 1*). Zpracování proběhne ve dvou úrovních – vlastní archeozoologické analýze bude předcházet chronologické třídění zahloubených objektů na základě keramiky a podle dalších kritérií.

V lokalitě Vchynice byly při předstihových výzkumech 2008–2009 zachyceny tvarově i rozměrově rozmanité typy sídlištních objektů, včetně pozůstatků rondelu. Během předchozího zpracování nálezů z příkopu rondelu bylo zjištěno, že se jedná o areál využívaný už v období kultury s lineární keramikou (dále jen LNK), a dále v obdobích chronologicky staršího i mladšího stupně STK, v eneolitu, době bronzové a v mladší době železné (Řídký *et al.* 2012). Do úseku STK-mladšího stupně (STK IVa), je datován na základě vyhodnocení keramiky a podle několika radiokarbonových dat z výplně příkopu¹ také nejvýraznější objekt na sídlišti – rondel (kruhový příkopový areál, socio-kulturní areál).

Výplně některých zahloubených objektů mohou podle výše uvedeného přehledu kultur obsahovat smíšené soubory z různých období. Pokud se tedy chceme zabývat nekeramickými nálezmi z této polykulturní lokality, bude nutné nejprve provést výběr vhodných, „nekontaminovaných“ souborů. Této problematice je věnována první část práce.

V následující části se budeme zabývat stavem zachování zvířecích kosterních pozůstatků, druhovým určením zvířat a jejich úmrtním věkem, stejně jako některými tafonomickými ukazateli.² Pokud to stav zachování kostí a jejich množství dovolí, budou porovnány soubory z objektů chronologicky staršího a mladšího stupně STK s dalšími podobně datovanými soubory z Čech.

Na ploše ca 1 ha bylo během výzkumu zdokumentováno také nejbližší okolí rondelu a nabízí se zde příležitost postupného srovnání různých kategorií nálezů z výplně příkopu rondelu a z výplní „běžných“ sídlištních objektů. Otázky spojené s datováním, funkcí a podobou rondelu ve Vchynicích byly sice řešeny v předešlém článku, v této práci na ně však můžeme znovu navázat zahrnutím dalších dat z bezprostředního okolí tohoto pozoruhodného objektu.

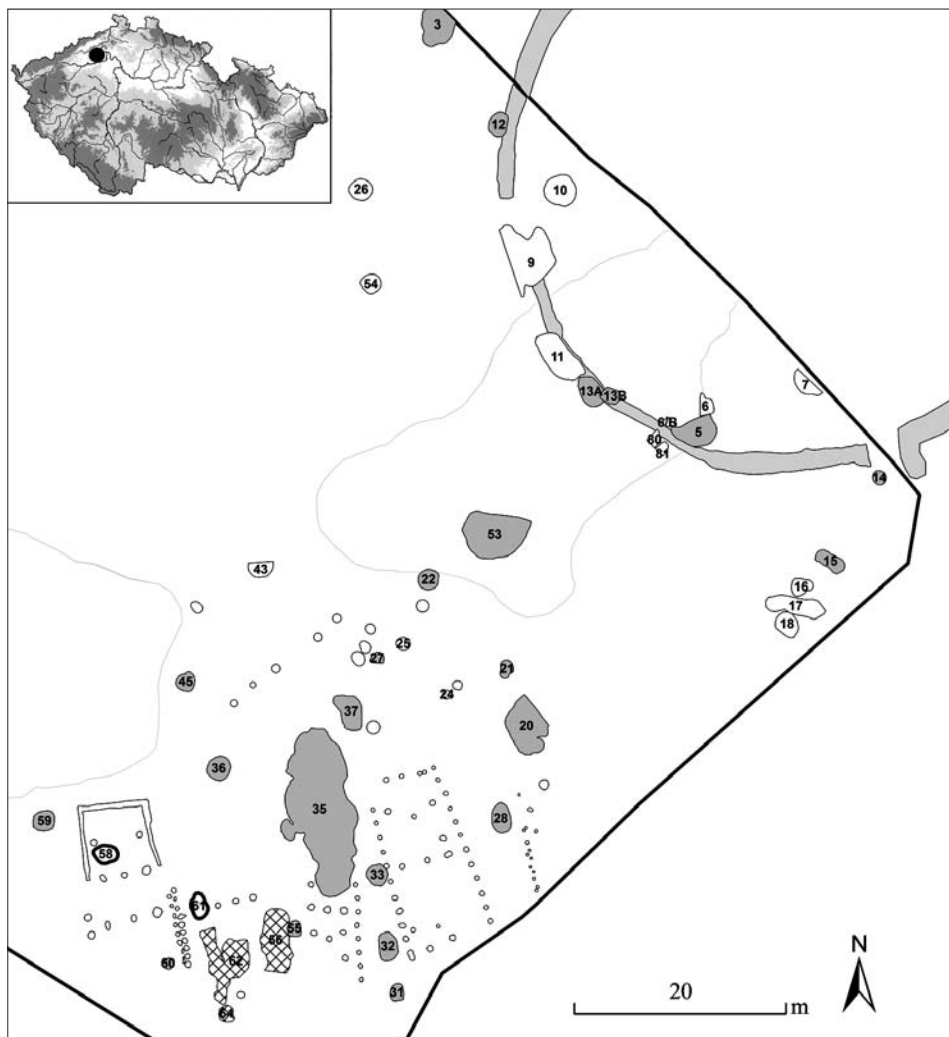
Neolitické osídlení v regionu Litoměřicka bylo zpracováno *M. Zápotockou* (2009). Podle autorky spadá lokalita Vchynice do mikroregionu č. 2 (Lovosicko-žernosecké Polabí). Stejně jako v lokalitě, i v okolí Vchynic bylo zaznamenáno osídlení od období LNK do STK-mladšího stupně (viz *Zápotocká 2009*, 35–37, 41–45).

2. Zvířata v období mladšího neolitu

Archeozoologické analýzy souborů kostí a zubů zvířat z neolitických sídlišť na území Čech a Moravy potvrzují, že chov zvířat (skotu, ovcí, koz a prasat) byl nedílnou součástí ekonomiky zemědělských komunit. Syntézy datových souborů (např. *Kovačiková et al.* 2012) naznačily, že v období STK nepřevládá jednotný model hospodaření, jako tomu bylo v období LNK, kdy byl kladen důraz hlavně na chov skotu. Některé soubory z mladšího neolitu obsahovaly větší množství zbytků malých kopytníků, nejen ovcí a koz (např. *Kovačiková 2009*; *Kovačiková – Daněček 2008*), ale i prasat (*Peške 1974*), což dokládá nezanedbatelný význam těchto domestikantů pro obyvatele konkrétních sídlišť. Variabilita v chovu

¹ Datace zánikového horizontu příkopu spadá do 4850–4700 cal. B.C.

² Práce je zaměřena pouze na soubor z objektů STK. I když část zachycených pozůstatků půdorysů dlouhých kůlových domů na lokalitě náleží spíše do LNK (viz níže), větších objektů je z uvedeného období minimum a jedná se zčásti o obtížně rozlišitelné superpozice (viz *tab. 1*). Z těchto důvodů nebyly objekty LNK do této práce zahrnuty.

Obr. 1. Poloha lokality a celkový plán plochy s vyznačenými objekty z období neolitu. Šedé – objekty STK; mřížkované – objekty LNK; silná okrajová linie – smíšené LNK/STK a nerozlišitelný neolit; bílé s čísly – mladší než neolit; objekty bez čísel – kúlové jamky a žlábek v půdorysu domu.

Fig. 1. Location of the site and a general plan highlighting Neolithic features. Grey – STK features; cross-hatched – LBK features; heavy outline – mixed LBK/STK and unidentifiable Neolithic; white with numbers – later than Neolithic; features without numbers – post holes and groove in the ground plan of house.

hospodářských zvířat mohla být podmíněna přírodním prostředím (např. plochou a vlastnostmi pastevních areálů), rozdílnými subsistenčními strategiemi či dalšími faktory.

Zajímavý příklad rozmanitosti v chovu dobytka na od sebe nepříliš vzdálených sídlišť STK přinesly rozборы osteologického materiálu z mikroregionu Únětického potoka v severozápadním sousedství Prahy (Řídký – Stolz – Kovačiková 2012). Zde se setkáváme nejen

Objekt	Typ objektu	Počet a datace keramických fragmentů							Kamenná industrie – počet			Další nálezy			Datace objektu	Poznámka
		STK	LNK	Neolit	Eneolit	Doba bronzová	Latén	Nedatovatelný pravěk	Novověk	Broušená industrie	Ostatní kamenná industrie	Štěpaná industrie	Přítomnost zvířecích kosterních pozůstatků	Přítomnost rostlinných makrozbytků		
3	jáma	129							0	16	2	x	x	x	STK	starší i mladší STK
4	příkop-rondel	625	1						3	37	30	x	x	x	STK	starší i mladší STK a LNK
5	jáma	19									2	x		x	STK	pouze STK keramika
6	jáma						4		1	3	1				pravěk	nedatovatelná keramika
7	zásobní objekt						6					x			pravěk	nedatovatelná keramika
9	jáma	18				2			2	1		x		x	doba laténská	intruze STK
10	zásobní objekt						2								pravěk	nedatovatelná keramika
11	jáma	9			23				1			x		x	doba bronzová	intruze STK
12	zásobní objekt	4							1					x	STK	pouze STK keramika
13	jáma	8												x	STK	pouze STK keramika
14	zásobní objekt	7										x		x	STK	pouze STK keramika
15	jáma	6													STK	pouze STK keramika
16	jáma													x	pravěk	bez datovacích nálezů
17	jáma	9			2				2					x	eneolit	intruze STK
18	jáma														pravěk	bez datovacích nálezů
20	jáma	142							4	11		x	x	x	STK	
21	jáma	1										x		x	STK	pouze STK keramika
22	zásobní objekt	11							2			x			STK	pouze STK keramika
24	zásobní objekt														pravěk	bez datovacích nálezů
25	zásobní objekt								1					x	pravěk	bez keramických nálezů
26	zásobní objekt + hrob	1			8	25						x		x	d. bronz. a d. lat.	intruze STK
27	jáma	4									7	x		x	STK	pouze STK keramika
28	zásobní objekt	135							1	10	13	x		x	STK	
31	zásobní objekt	2										x			STK	pouze STK keramika
32	jáma						2								zřejmě STK	nedatovatelná keramika, v řadě s obj. 31, 33
33	zásobní objekt	106	2						1		2	x		x	STK	intruze LNK
35	soujámí (hliník)	516	7						1	10	15	x		x	STK	starší i mladší STK a LNK
36	zásobní objekt	57							1	2	1	x		x	STK	
37	jáma	881							6	3	90	x	x	x	STK	
43	zásobní objekt											x		x	pravěk	bez datovacích nálezů
45	zásobní objekt	25										x		x	STK	
53	soujámí (hliník)	49	2								1	x		x	STK	intruze LNK
54	zásobní objekt + hrob	56							3	1					doba laténská	intruze STK
55	zásobní objekt	20	2						2			x		x	STK	intruze LNK
56	jáma	1	72						1	2	4	x		x	LNK	intruze STK – starší stupeň
57	žlábek	7						1				x		x	STK	pouze STK keramika, součást domu
58	jáma				3							x			neolit	nerozlišitelná keramika
59	zásobní objekt	62	1						1	19	2	x		x	STK	starší i mladší STKa LNK
60	zásobní objekt	65	2								3	x	x	x	STK	intruze LNK
61	jáma	1	2												smíšený LNK/STK	smíšené střeby LNK a STK
62	jáma stavební + hrob	3	799						4	4	79	x		x	LNK	intruze STK – starší stupeň
64	jáma		4									x		x	LNK	

Tab. 1. Přehled všech objektů větších rozměrů a nálezů v jejich výpních. V poznámce je uveden způsob datování příslušného objektu. X – značí přítomnost. Popis objektů viz *Pavů – Zápotocká 1983, 27.*

Tab. 1. List of larger features and finds from their infill.

s lokalitami, v nichž byl prokázán zásadní význam skotu, ale i s těmi, kde hrál důležitější roli chov ovcí (méně koz).

V období mladšího neolitu neexistoval pouze jeden užitkový směr chovu. Kromě primárního využití zvířat (na maso, vnitřnosti, šlachy, kosti nebo kůži) byla prokázána také snaha využívat zvířata dlouhodobě (např. *Kovačiková et al. 2012*), což s sebou přinášelo užitek ve formě produktů, jako je např. mléko, případně srst. Kromě toho nemůžeme jednoznačně vyloučit ani využití turů k některým pracovním činnostem (*Kovačiková 2012, 70*).

Příležitostně se vedle hospodaření věnovali obyvatelé mladoneolitických sídlišť také lovu. Že se jednalo spíše o okrajovou aktivitu, dosvědčují podle většinového názoru obecně nízké podíly kostí divoké fauny v souborech (např. *Rulf 1991a; Kovačiková et al. 2012*). Přesto byly popsány případy, kdy kosti lovených zvířat tvořily početnější skupinu nálezů (např. *Peške 1974; 1991*). Cílem lovu však nemusela být pouze kompletace jídelníčku, získání kožešin nebo surovin k výrobě nástrojů (např. parohů), ale také ochrana kultivovaných ploch a rituální či jiné důvody. Nízký podíl zbytků divokých zvířat může být také odrazem omezeného výskytu divoké fauny v okolí sídlišť, nebo z různých důvodů limitovaného (např. územní rozdělení) či přímo zakázaného (např. různá rituální tabu) přístupu k těmto zdrojům. Doposud chybí bohatší archeozoologické poznatky vztahující se k rybolovu nebo odchytu ptáků ve sledovaném období, přesto nelze ani tento zdroj obživy opomíjet.

3. Kritéria pro výběr osteologického souboru, datace a typy objektů STK

Lokalita Vchynice je polykulturní, nálezy lze datovat zhruba od období LNK do mladší doby železné (*tab. 1*). Zkoumaná plocha tedy byla určitým způsobem s přestávkami využívána po dobu delší než 5 tis. let, a to s sebou nese některé obecně známé problémy při chronologické taxaci objektů. Starší či mladší intruze bylo možné zaznamenat už během terénních prací u většiny rozměrnějších neolitických objektů. Jejich podchycení je přítom v případě společného výskytu keramiky LNK a STK, či STK-staršího a STK-mladšího stupně, velmi důležité (shrnutí např. *Rulf 1997*), protože analýzy nekeramických nálezů se, včetně osteologických souborů, opírají o primární datování provedená archeologem.

Objekty byly ve Vchynicích zkoumány standardním způsobem po tzv. mechanických vrstvách, v rámci pracovních polovin nebo sektorů, a v závislosti na velikosti a tvaru objektu (o metodice výzkumu a charakteristice lokality viz *Řídký et al. 2012, 632–634*). Jednotná metodika odkryvu však nemohla leckdy být, a to z různých důvodů (především časových) dodržena, takže rozlišení hraničních partií objektů v superpozicích činí někdy nepřekonatelný problém. Část neolitických keramických zlomků (např. tzv. hrubou keramikou) nelze navíc přesněji chronologicky zařadit.

Naším cílem bylo oddělit „chronologicky čisté“ objekty STK od objektů s možností kontaminace nekeramického materiálu. Pro vlastní analýzu zvířecích kosterních pozůstatků byly proto do druhé části práce vybrány pouze soubory:

- z objektů s dostatečným množstvím datovacího materiálu (tím je pro neolit keramika);

Objekt	Počet fragmentů	Celková hmotnost (g)	Počet jedinců	Zastoupení tvarů nádob										Typy fragmentů																					
				Miskovitě s vyhlášením okrajem	Miskovitě s vyhlášením okrajem a lomenou výdílí	Miskovitě široký	Miskovitě úzký	Miskovitě vysoký	Polokulovitý	Miskovitě blízce neucípný	Miskovitě se zaoblením dnem	Miskovitě kónický	Miskovitě s vyhlášením okrajem	Miskovitě s vyhlášením okrajem a lomenou výdílí	Kulovitý zvonovitý	Miskovitě široký	Kulovitý	Hrnčovitý	Jiný	Celkem určené tvary	Počet pupků	Počet uch	Ostřie celkem	5-10 cm	11-15 cm	16-20 cm	21-30 cm	30 a více cm	Slepy celkem	Slepy lomené	Dna celkem	Dna plochá	Dna zaoblená	Dna na nožce	
3	129	1127	116	0	3	1	0	2	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	18	0	1	3	1	0	79	1	19	1	18	0		
4	625	9134	487	1	13	11	11	11	0	3	7	2	1	13	3	1	77	15	1	89	2	18	23	19	3	325	2	56	5	47	4				
5	19	158	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	10	0	0	0	0	0		
9	18	262	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	3	1	0	0	0	0	0		
11	9	125	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	6	0	2	0	2	0	0		
12	4	17	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0	0	0		
13	8	135	6	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	2	0	0	0	3	0	0	0	
14	7	163	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	
15	6	38	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	1	0	1	0	0	0	
17	9	160	9	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	1	0	0	1	0	5	0	2	0	2	0	0	
20	142	2906	114	0	5	2	3	3	0	3	0	1	0	0	0	3	1	21	8	0	30	3	3	2	7	0	75	0	8	0	8	1	0	0	
21	1	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
22	11	84	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	5	0	2	1	1	0	0	0	
23	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
26	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
27	4	769	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
28	135	2338	75	0	2	13	3	7	0	3	0	1	0	0	0	1	0	28	0	28	2	3	9	1	0	0	30	0	18	2	16	0	0	0	
Dílům 2 (kř. 1)	1	19	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
Dílům 2 (kř. 2)	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
Dílům 2 (kř. 30)	1	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
Dílům 2 (kř. 31)	1	27	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dílům 2 (kř. 35)	1	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
33	106	1762	83	0	5	11	0	1	0	2	0	1	0	0	0	0	20	0	28	2	6	3	2	0	0	37	1	18	0	17	1	0	0	0	
35	516	10519	308	0	28	14	8	17	0	9	0	5	3	4	1	0	89	13	0	93	5	17	32	9	0	139	3	65	12	50	0	0	0	0	
36	57	837	38	0	1	4	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	7	2	0	9	1	1	2	2	0	26	1	3	0	3	0	0	0	0	
37	881	11915	116	1	0	11	0	0	0	0	29	0	0	3	0	0	44	11	0	49	9	10	10	7	0	48	5	19	0	19	0	0	0	0	
45	25	156	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
53	49	342	30	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	0	0	5	0	1	2	0	0	22	0	3	1	2	0	0	0	0	
54	56	626	45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0	0	0	42	0	2	1	0	0	0	0	0	
55	20	199	11	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3	0	0	5	1	2	0	0	0	5	0	1	0	1	0	0	0	0	
56	1	15	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
57	7	108	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
59	62	1190	43	0	1	2	0	0	0	0	2	1	0	0	1	8	1	8	1	10	0	4	1	1	0	24	0	7	2	5	0	0	0	0	
60	65	822	36	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	6	0	0	2	2	0	26	2	4	0	3	0	0	0	0	0	
61	1	37	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	
62	3	18	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
67	3	55	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	2986	46083	1612	3	62	73	28	44	0	21	44	12	5	21	9	4	325	56	3	392	26	69	97	55	4	952	16	239	25	203	6	0	0		

Tab. 2. Zastoupení určitelných tvarů nádob a částí nádob STK. V tabulce je uvedeno zastoupení v jednotlivých objektech (včetně intruzí) a celkové shrnutí.
 Tab. 2. Representation of definable STK vessel shapes and vessel parts (rim, body, bottom). The table shows the representation of STK ceramic re-joins (including intrusions).

- z objektů s chronologicky ohraničeným materiálem (STK dle prací M. Zápotocké; např. *Zápotocká 2009*, 83–88). Ty byly dále rozděleny na STK-starší stupeň (fáze II–III), STK-mladší stupeň (fáze IV), STK-starší/mladší (bez možnosti rozdělení do stupňů);
- z objektů větších rozměrů (vynechány byly kulevé jamky a žlábký);
- z objektů, které nebyly v superpozici s jiným, diachronním objektem.

3.1. Datace objektů na základě keramiky

Hlavní vodítko pro chronologické zařazení objektů představuje v neolitu stejně jako i v jiných obdobích „zemědělského“ pravěku keramika. Typochronologie STK je propracována zejména v posledních 50 letech (shrnutí *Pavlu – Zápotocká 2007; Zápotocká 2009*, 83–88). Průkaznost nejdůležitějších „chronoznaků“ na keramice a účelnost využívané metodiky pro analýzu keramiky STK byly v průběhu času ověřeny u hrobových i sídlištních souborů (např. *Rulf 1991b; Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999; Davidová 2009; Řídký 2011*).

Za nejdůležitější chronologické ukazatele lze pro období STK považovat výzdobu – techniky vypíchaného ornamentu a tvary keramických nádob. Přitom je důležité vycházet ze základní srovnávací jednotky – tzv. *keramických jedinců*, tedy různých velkých skupin střepů pocházejících pravděpodobně z jedné nádoby. Jednotlivé střepy je možné přiřazovat ke stejnému ker. jedinci (jedné nádobě) na základě výzdoby, tvaru obrysové křivky, síly střepu, či v některých případech na základě materiálu (zejména u tzv. hrubé keramiky).

Ve Vchynicích bylo ze všech objektů (včetně objektů s intruzí STK; započítána byla i keramika z příkopu rondelu) získáno 2986 střepů (46 083 g), které bylo možné během analýzy rozdělit do 1612 ker. jedinců (*tab. 2–4*). Z těchto jedinců bylo vypíchaným ornamentem zdobeno 677 kusů (42 %). Tzv. jemná keramika celkově převažovala nad hrubou v poměru téměř 3 : 1.

V technikách vpichů bylo zaznamenáno 7 různých typů (po rozdělení dvojpichů na malé společně se středními dvojpichy a na velké dvojpichy podle velikosti). Z 621 blíže určitelných ker. jedinců s výzdobou, převažují v souboru techniky malého a středního dvojpichu (N=296; tj. 47,67 %; viz např. *obr. 15–17*) nad velkým dvojpichem (N=146; tj. 23,51 %; viz např. *obr. 18: 2, 6, 8; obr. 19: 5, 6, 9* atd.), trojpichem (N=115; tj. 18,52 %; viz např. *obr. 18: 2, 7; obr. 20: 1, 8* atd.), čtyřpichem (N=39; tj. 6,28 %; viz např. *obr. 21: 3; obr. 23: 1, 6, 12* atd.) a vpichem tremolovým (N=19; tj. 3,06 %; viz např. *obr. 23: 4, 7* atd.). Ojediněle jsou zastoupeny pěti a vícenásobné vpichy (N=3; tj. 0,48 %; viz např. *obr. 18: 9*) a jednoduché vpichy (N=3; tj. 0,48 %; viz např. *obr. 21: 10*). Ani v jednom případě nebyl zachycen vpich tažený nebo tzv. rössenský (kódy 70 a 80 dle *Zápotocká 1978*, *obr. 15*).

Tvarově určitelných bylo celkem 325 jedinců (20,16 %). V této tvarově určitelné části keramického souboru převládají mísy (N=231; tj. 71,08 %) nad hruškovitými tvary (N=56; tj. 17,23 %), kotlovitými tvary (N=21; tj. 6,46 %; viz např. *obr. 17: 6–7; obr. 25: 5, 6, 9*), hrncovitými tvary (N=9; tj. 2,77 %; viz např. *obr. 19: 1–3*) a pohárovitými (N=5; tj. 1,54 %; viz např. *obr. 18: 7–8; obr. 20: 7–8*) či polokulovitými tvary (N=3; tj. 0,92 %).

Mezi miskovitými tvary bylo možné zaznamenat několik různých variant. Celkem 44 (19 %) případů reprezentují mísky s vyhnutým okrajem (viz např. *obr. 18: 2–3; obr. 20: 1–4*, atd.) a 21 (9,09 %) případů hluboké zvoncovité mísy (viz např. *obr. 23: 11–12; obr. 24: 1–4*, atd.). Naprosto však převládají jednoduše profilované mísy (31,08 %) se zaobleným (viz

Objekt	Kategorie		Barva vnějšího povrchu					Úprava povrchu		
	Jemná	Hrubá	Šedá	Okrová	Okr-siena	Hnědá	Černá	Hlazený	Leštěný	Zničený
3	96	20	69	20	1	19	7	73	26	17
4	334	153	273	76	6	93	39	351	11	125
5	6	5	5	5	0	1	0	6	0	5
9	3	1	3	0	0	1	0	1	0	3
11	5	4	5	0	0	4	0	9	0	0
12	4	0	2	1	0	0	1	1	0	3
13	5	1	0	3	0	3	0	5	0	1
14	1	2	1	0	0	2	0	3	0	0
15	5	1	3	2	0	0	1	5	0	1
17	7	2	6	1	0	2	0	8	0	1
20	72	42	55	26	1	25	5	68	32	14
21	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
22	5	2	2	0	0	4	1	5	0	2
23	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0
26	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1
27	1	2	1	1	0	1	0	2	1	0
28	64	11	37	15	2	13	12	43	28	5
Dům 2 (kj. 1)	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0
Dům 2 (kj. 2)	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
Dům 2 (kj. 30)	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0
Dům 2 (kj. 31)	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0
Dům 2 (kj. 35)	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0
33	64	18	46	8	0	18	10	49	28	6
35	264	94	164	82	2	79	31	244	92	23
36	29	9	11	8	0	15	4	29	8	1
37	110	6	63	14	0	17	22	72	27	17
45	17	8	10	1	0	14	0	11	0	14
53	15	15	8	5	2	14	1	17	2	11
54	30	15	14	7	1	22	0	19	0	26
55	8	3	2	3	0	3	3	6	5	0
56	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0
57	4	3	5	0	0	2	0	6	1	0
59	36	7	26	8	0	7	2	39	0	4
60	25	11	15	4	0	14	3	23	11	2
61	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
62	3	0	1	0	0	0	2	0	3	0
67	1	2	2	0	0	1	0	3	0	0
Celkem	1223	438	838	290	15	374	145	1104	278	282

Tab. 3. Zastoupení ker. jedinců STK podle materiálu, barvy vnějšího povrchu a úpravy vnějšího povrchu v jednotlivých objektech (včetně intruzí) a celkové shrnutí.

Tab. 3. Representation of STK ceramic re-joins (including intrusions) based on material, outer surface color and outer surface treatment, in the features.

např. obr. 15: 1–5; obr. 16: 1–3; obr. 19: 5–7; obr. 22: 1, atd.), nebo i s rovným dnem (tzv. kónické; viz např. obr. 19: 4, 9; obr. 23: 4–6; obr. 25: 10, atd.). Také hruškovité tvary (17,23 %) lze podle poměru max. výšky a max. šířky rozdělit na široké (které se 78,57 %

převládají; viz např. *obr. 16: 4–9; obr. 17: 1–5*) a vysoké hruškovité nádoby (viz např. *obr. 18: 6; obr. 24: 6–7*, atd.). O přítomnosti vysokých hruškovitých nádob v souboru svědčí také nálezy odlomených „rohatých“ výčnělků.

Pro stanovení „chronologicky citlivého prahu“ (tzn. počtu zdobených ker. jedinců) během datování objektů ve Vchynicích byly v první fázi započítány výhradně objekty, ve kterých nebyla keramika STK přítomna pouze ve formě intruze nebo nešlo o tzv. smíšené objekty LNK/STK (*tab. 1; 6*). Vyřazen byl v této fázi také soubor z příkopu rondelu, o kterém sice víme z předchozích analýz, že pochází převážně z STK-mladšího stupně, ale že je v něm přítomna rovněž část keramiky z STK-staršího stupně, a že jeho zaplňování probíhalo delší dobu za přispění různorodých činitelů (*Řídký et al. 2012, 684–687*). Průměrný počet zdobených ker. jedinců dosahuje v takto vydělených objektech 29 kusů, medián je 13 kusů. Pro základní taxaci byly následně využity objekty s 12 a více kusy zdobených ker. jedinců – obj. 3, 20, 28, 33, 35, 36, 37, 59, 60 (*tab. 4*). Uvedené objekty byly rozděleny do třech chronologických skupin: STK-starší stupeň, STK-mladší stupeň a STK-starší/mladší stupeň. Do poslední skupiny klademe objekty, v jejichž výplni byla nalezena keramika se znaky obou stupňů.

Pouze jediný objekt č. 37 (*obr. 13; obr. 15–17*) lze na celém sídlišti jednoznačně zařadit do první skupiny. Jak výzdoba, tak i určitelné tvary nádob, odpovídají STK II (pouze malý a střední dvojpích, široké hruškovité tvary a mísy se zaobleným dnem bez výzdoby³). Uvedený objekt zcela vybočuje z řady jednak výskytem výhradně chronologicky starších znaků na keramice, dále potom častějším výskytem téměř kompletních nádob⁴ a vysokým poměrem jemné keramiky ke hrubé (18 : 1).

Naproti tomu vysloveně mladší výzdoba a tvary poskytly výplně obj. 20 (*obr. 9; obr. 18; obr. 19: 1–4*), 28 (*obr. 10; obr. 19: 5–9; obr. 20*), 33 (*obr. 10; obr. 21: 1–7*), 36 (*obr. 12; tab. 2, 4*) a obj. 60 (*obr. 13; tab. 2, 4*). Ve všech těchto objektech výrazně dominovaly velké dvojpíchy a vícenásobné vpíchy, či vpích tremolový. Ve tvarech se objevily mísky s vyhnutým okrajem, vysoké hruškovité nádoby (někdy s vyhnutým okrajem), kotlovité nádoby s výzdobou plastickou páskou a ojediněle také hrncovité či pohárovité tvary. Všechny tyto znaky odpovídají chronologické fázi STK IVA.

Z výplní zbývajících obj. 3 (*obr. 8; obr. 21: 9–10*), 35 (*obr. 11; obr. 22–25*) a obj. 59 (*obr. 13; tab. 2, 4*) byla vyzvednuta keramika, kterou lze rozdělit do obou výše uvedených chronologických stupňů (bez možnosti prostorové identifikace v rámci zmíněných objektů) a tvoří tedy třetí skupinu.⁵

Kromě uvedených případů byly na ploše nalezeny objekty, z jejichž výplně pochází téměř výhradně keramika STK, počet ker. jedinců s chronologicky citlivými znaky je však výrazně nižší než u předchozích souborů, a proto je jejich zařazení k jednotlivým chronologickým stupňům jen pravděpodobné. Do STK-staršího stupně lze takto klást obj. 15, 21, 27 a obj. 55. Do STK-mladšího stupně je možné zařadit obj. 22, 45 a obj. 53 (*obr. 9; obr. 10; obr. 12; tab. 2–4*).

³ V technikách vpichu se objevují kódy 21, 22 a 23 dle *M. Zápotocké (1978, obr. 15)*.

⁴ Celkem 8 různě tvarovaných nádob se v obj. 37 dochovalo z více než poloviny. Z ostatních objektů pochází max. jedna takto dochovaná nádoba. Jedná se o chronologicky mladší objekty č. 20 (hliník), 33 (zásobní objekt), 35 (soujámí/hliník), 59 (zásobní objekt).

⁵ Pro zpracování dalších typů nálezů sem můžeme zařadit i obj. 4 (příkop rondelu).

Objekt	Typ výzdoby			Techniky vpichu a jejich kombinace										Motivy hlavního ornamentu						Další umístění výzdoby		
	Plastická výzdoba	Malovaná výzdoba	Výzdoba vpichem	1. jednoduchý vpich	2. malý a střední dvojpích	3. velký dvojpích	4. trojpích	5. čtyřpích	6. pěti a vícevpích	7. tremolový vpich	8. brázděný vpich	9. rössenský	Kombinace technik vpichů	V-motivy nerozlíšené	Krokvice	Cíčkak	Pásy	U-motivy	Šachovnice	Další motivy	Pásy pod okrajem	Vnitřní výzdoba
3	0	1	54	1	39	13	0	1	0	1	0	0	1(1+7)	2	0	0	1	0	0	0	12	0
4	4	0	183	3	77	40	17	8	2	13	0	0	0	10	1	0	4	0	2	0	37	3
5	1	0	3	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
9	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
12	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
13	0	0	4	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	1	2	47	0	9	11	15	2	1	2	0	0	1(3+4)	1	3	1	0	0	0	0	12	0
21	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
22	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0
28	0	1	45	0	20	16	5	1	0	0	0	0	0	8	1	0	2	0	0	1	21	0
Dům 2 (kj. 1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dům 2 (kj. 2)	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dům 2 (kj. 30)	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dům 2 (kj. 31)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dům 2 (kj. 35)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
33	1	0	30	0	4	15	6	1	0	0	0	0	0	2	0	2	1	0	0	0	12	0
35	2	1	157	0	32	33	59	19	0	3	0	0	0	11	1	5	0	0	0	1	47	1
36	0	0	16	0	5	5	3	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	4	0
37	0	3	77	0	76	0	0	0	0	0	0	0	0	10	17	1	0	0	0	0	36	1
45	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
53	0	0	4	0	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
54	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0
56	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0
57	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
59	0	0	12	0	10	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	4	0
60	0	0	14	0	4	2	5	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
61	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
62	0	0	3	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	0
67	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	10	8	677	4	296	146	115	39	3	19	0	0	2	47	28	10	8	0	2	3	202	5

Tab. 4. Zastoupení ker. jedinců STK podle typu výzdoby, technik vypichaného ornamentu, motivů hlavního ornamentu a podle dalšího umístění výzdoby v jednotlivých objektech (včetně intruzí) a celkové shrnutí.

Tab. 4. Representation of STK ceramic re-joins (including intrusions) based on decoration, stroked ornament techniques, motifs of the principal ornament and the location of other decoration.

Zbývají objekty s výhradním zastoupením keramiky STK. Ta se však objevuje pouze v omezeném počtu několika kusů a nelze ji ani zařadit do některého z chronologických stupňů. Jedná se o obj. č. 5, 12, 13, 14, 31, 32⁶ (*obr. 8; obr. 10; a viz Řídký et al. 2012*). V případě obj. 5, 12, 13 může jít navíc o intruzivní starší keramiku, neboť všechny tři objekty porušují příkop rondelu (*tab. 6*).

Výzdoba a keramické tvary zjištěné pro jednotlivé chronologické stupně ve Vchynicích odpovídají poznatkům z okolních lokalit na Litoměřicku (*Zápotocká 2009, 83–88*).

3.2. Tvary a rozměry objektů

3.2.1. Větší objekty

Během výzkumu bylo zachyceno celkem 43 rozměrnějších objektů, z toho lze 30 případů klást s větší či menší pravděpodobností do období neolitu (*tab. 1 a 6*). Keramika STK byla nalezena ve 28 objektech z různých období. Do období STK je možné podle různých kritérií (výhradní výskyt keramiky STK, tvar objektu a jeho poloha) zařadit celkem 24 objektů (*obr. 1; tab. 1*).

Větší objekty STK byly dále rozděleny do 5 skupin podle tvaru půdorysu (*tab. 6*). Převládá okrouhlý půdorys (N=8; tj. 40 %) nad oválným (N=6; tj. 30 %) či nepravidelným půdorysem (N=6; tj. 30 %). Obdélný půdorys náležející období STK nebyl nalezen, příkop rondelu a také žlábek, součást dlouhého kúlového domu, tvoří samostatnou tvarovou skupinu. U dvou objektů se nepodařilo tvar určit.

Všechny objekty s okrouhlým půdorysem a hruškovitým či konkávním tvarem profilu a rovným či mísovitým dnem lze označit za tzv. zásobní objekty (*Šumberová 1996; Kunz 2004*). Jde o obj. 12 (*obr. 8*), 14 (*obr. 8*), 59 (*obr. 13*; vše nerozlišitelná STK), dále obj. 55 (*obr. 12*; STK-starší stupeň) a obj. 22 (*obr. 10*), 33 (*obr. 10*), 36 (*obr. 12*), 45 (*obr. 12*; vše STK-mladší stupeň).⁷ Do stejné funkční kategorie spadají objekty s oválným půdorysem a podobnými tvary profilů – obj. 28 (*obr. 10*), 60 (*obr. 13*; oba STK-mladší stupeň) a obj. 31 (*obr. 10*; nerozlišitelná STK).⁸ Poměrně častý výskyt zásobních objektů a jejich rozmístění na zkoumané ploše odpovídá dřívějším zjištěním v lokalitách z období STK ve středních Čechách (*obr. 2; Řídký 2012, 183*).

Na *obr. 2* můžeme po zvýraznění lépe datovaných objektů vidět, že na zkoumané ploše nedošlo v průběhu STK k žádnému výraznému prostorovému posunu zahluobených objektů v obytném areálu.

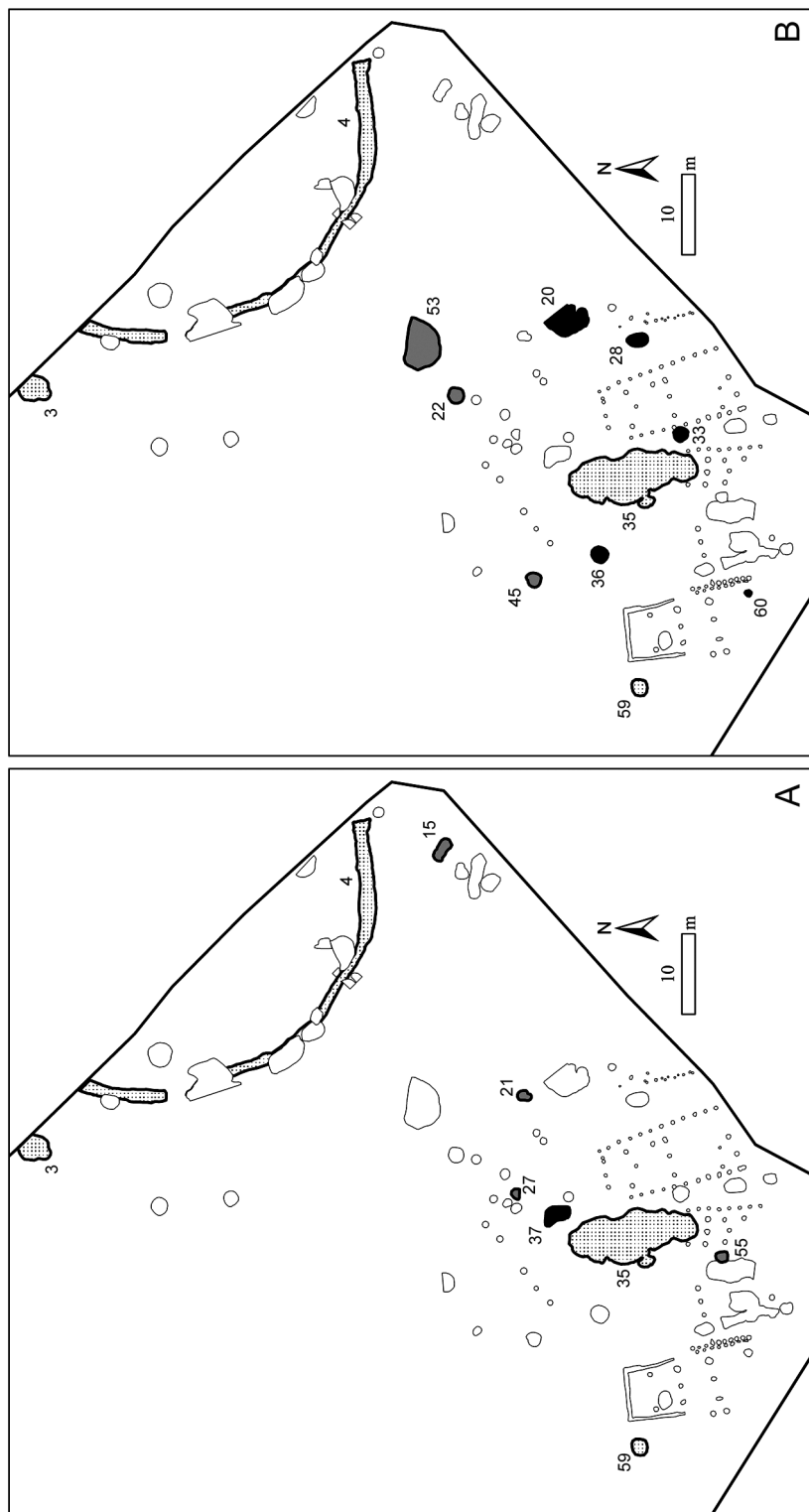
3.2.2. Kúlové jamky a půdorysy kúlových staveb

Na ploše bylo zachyceno celkem 113 objektů s okrouhlým či oválným půdorysem, do max. průměru 1 m a max. hloubky 0,5 m, jež jsou tradičně označovány za tzv. kúlové jamky. Celkem 12 kúlových jam, které se koncentrují přibližně ve středu plochy, nelze chronologicky zařadit a ani prostorově netvoří žádnou jasnější strukturu (*obr. 1*). Jiná situace byla odkryta v jižní části plochy, ve vzdálenosti ca 30 m jihozápadním směrem od rondelu. V těchto místech bylo možné propojit 101 kúlových jamek a jeden žlábek do

⁶ Obj. 32 klademe do STK na základě jeho tvaru a polohy. Tvoří řadu s obj. 31 a 33 (*obr. 3*).

⁷ Okrouhlé zásobní objekty dosahují max. délky 1,3–2,5 m (průměr 2,14 m; medián 2,25 m) a hloubky 0,25–1,1 m (průměr 0,64; medián 0,55 m).

⁸ Oválné zásobní objekty dosahují max. délky 1,7–2,9 m (průměr 2,42 m; medián 2,6 m) a hloubky 0,4–0,9 m (průměr 0,62 m; medián 0,7 m).

Obr. 2. Plocha s objekty datovanými do STK-stařího stupně (A) a s objekty datovanými do STK-mladšího stupně (B). Černé – datované do příslušného chronologického stupně; šedé – pravděpodobné datování; tečkovaná výplň – objekty obsahující keramiku z obou stupňů.
 Fig. 2. Area with features dated to the Early STK (A) and features dated to the Late STK (B). Black – dated to the relevant chronological stage; grey – probable dating; dotted fill – features containing pottery from both stages.

pravděpodobně 5 pozůstatků půdorysů dlouhých kúlových domů (*obr. 3*). Půdorysy kúlových domů byly dále prostorově konfrontovány s okolními zahloubenými objekty do tzv. stavebních komplexů (viz *Pavlu 1977*). Prostorová analýza byla provedena u všech objektů, nacházejících se do vzdálenosti 5 m od každého půdorysu:

Dům č. 1 se skládá z 28 kúlových jamek a jednoho žlábků (obj. 57). Maximální délka pozůstatků stavby dosahuje 17 m, maximální šířka se pohybuje okolo 9,5 m. Z domu se dochovala část středová a severní, ukončena žlábkem. Delší osa je orientována ve směru SZ–JV. Kúlové jámy ve třech vnitřních řadách dosahují max. průměru do 0,6 m a max. hloubky do 0,4 m. Boční strany byly původně zdvojené. Průměry kúlových jam se zde pohybují do 0,6 m a hloubky do 0,3 m. Žlábek uzavírající severní část domu má nepravidelně obdélný příčný profil a dosahuje šířky do 0,6 m, hloubka se pohybuje kolem 0,3 m.

Dům je zřejmě nesoučasný s obj. 58 (jáma) a obj. 60 (zásobní objekt). Do stejného stavebního komplexu by ovšem mohly přináležet obj. 59 (zásobní objekt), 61 (jáma), 62/1 (stavební jáma), 64 (jáma). Poslední tři jmenované objekty zřejmě původně tvořily jednu podlouhlou stavební jámu. V jejich výplni naprosto převažuje keramika LNK, proto do tohoto období klademe i stavbu.

Dům č. 2 se skládá z 38 kúlových jamek. Maximální délka pozůstatků stavby dosahuje 17,3 m a maximální šířka 8,8 m. Ani tento půdorys nebyl odkryt kompletně, jedná se zřejmě opět o středovou a severní část. Delší osa je orientována ve směru SZ–JV. Kúlové jamky ve třech vnitřních řadách dosahují max. průměru 0,6 m a hloubky 0,5 m. Max. rozměry obvodových kúlových jamek se blíží 0,5 m (průměr) a 0,3 m (hloubka).

Na základě horizontálně stratigrafických vztahů je dům nesoučasný s obj. 33 (zásobní objekt) a tedy i s dalšími objekty ve stejné řadě – obj. 32 (jáma) a obj. 31 (zásobní objekt). Do jeho stavebního komplexu by mohly hypoteticky náležet největší hliník (či soujámí) – obj. 35 a obj. 28 (zásobní objekt). Vzhledem k datování uvedených dvou objektů do STK-mladšího stupně (v případě obj. 35 jen jeho části) bychom mohli do stejného období předběžně datovat také tuto kúlovou stavbu.⁹

Dům č. 3 se skládá z 16 kúlových jamek. Maximální dochovaná délka stavby dosahuje 9,8 m a šířka 5,2 m. V tomto případě není jisté, o kterou část původního půdorysu se jedná. Dům je orientován ve směru S–J. Kúlové jamky ve třech vnitřních řadách dosahují max. průměru 0,6 m a hloubky 0,5 m. Dále se dochovala nekompletní východní obvodová řada s kúlovými jamkami o max. průměru 0,4 m a hloubce 0,2 m.

Dům se prostorově vylučuje s obj. 35 (soujámí/hliník) a obj. 55 (zásobní objekt). V jeho nejbližším okolí se nacházejí obj. 33 (zásobní objekt), 32 (jáma) a obj. 31 (zásobní objekt), stejně jako obj. 56 (zřejmě stavební jáma). Vzhledem k orientaci delší osy a poloze obj. 56 považujeme za nejpravděpodobnější variantu, že obj. 56 je stavební jámou uvedeného půdorysu, a stavbu lze tedy datovat spíše do období LNK.

Pravděpodobný **dům č. 4** se skládá ze 4 kúlových jam. Jeho existence není nesporná, mohlo by se také jednat o ohrazení. Pokud je to pozůstatek půdorysu domu, jeho dochovaná délka dosahuje max. 9,3 m a šířka 4,1 m. Stavba byla původně orientována směrem SZ–JV. Všechny 4 kúlové jamky jsou zřejmě pozůstatky vnitřních řad, dosahují max. průměru 0,5 m a hloubky do 0,3 m.

Půdorys je jistě nesoučasný s obj. 61, 62, 64 a obj. 56 (vše zřejmě pozůstatky stavebních jam) a mohl by do jeho komplexu přináležet jedině obj. 55 (zásobní objekt). Komplex by tedy bylo možné předběžně datovat do STK-staršího stupně.

Podobně nejasná, jako v předchozím případě, je i existence dalšího půdorysu, **domu č. 5**. Ten se skládá z 15 kúlových jam. Max. délka celé struktury dosahuje 10,5 m a šířka 3,3 m a její orientace je SZ–JV. V jednom případě se jedná o středovou jamku o průměru 0,9 m a hloubce 0,2 m. Ostatní jamky jsou uspořádány do dvojité, zřejmě západní boční řady, a dosahují průměru do 0,3 m a hloubky také do 0,3 m. Jediný objekt, který by mohl patřit do stavebního komplexu domu č. 5 je obj. 28 (zásobní objekt), a stavbu lze tedy

⁹ Řada objektů č. 31–33 nemusí být s půdorysem č. 2 ani v rámci stejné chronologické fáze současná. Období STK-mladšího stupně spadá do 4800–4500 BC (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 43). Časové rozpětí jednotlivých fází STK IVa, IVb a V neznáme.

předběžně datovat do STK-mladšího stupně. Stejně jako předchozím případě, u domu č. 4, však nelze vyloučit, že se jedná o pozůstatky nějakého typu ohrazení.

Jak je patrné z předchozího rozboru, datování pozůstatků půdorysů dlouhých kůlových staveb ve Vchynicích provází celá řada nejasností. Ani v jednom případě nebyl odkryt kompletní půdorys, většinou neznáme zejména jižní partie domů. Datování je jasnější pouze u půdorysů č. 1 a 3, a to do období LNK. V ostatních případech nemůžeme s jistotou jejich dataci uzavřít. Charakteristickou absencí stavebních jam v mladším období neolitu by byla alespoň nějakým způsobem potvrzena datace půdorysů domů č. 2, 4 a 5 do období STK (Pavlů – Zápotocká 2007, 56–57), nicméně nemůžeme vyloučit přítomnost dalších objektů za hranicemi zkoumané plochy, které by chronologické zařazení uvedených půdorysů upravily. Přináležitost jiných objektů než stavebních jam k neolitickým půdorysům domů je vždy spíše hypotetická.

K samotným tvarům půdorysů a jejich datování nelze mnoho říci, např. zdvojení bočních stěn se objevuje jak v mladším období LNK, tak ve starším období STK (shrnutí např. *Cladders et al. 2012*, 151–157; *Link 2012*, Abb. 1). Mírně trapézovitý půdorys domu č. 2 odpovídá spíše mladšímu období neolitu (např. *Friederich 2011*, Abb. 359).

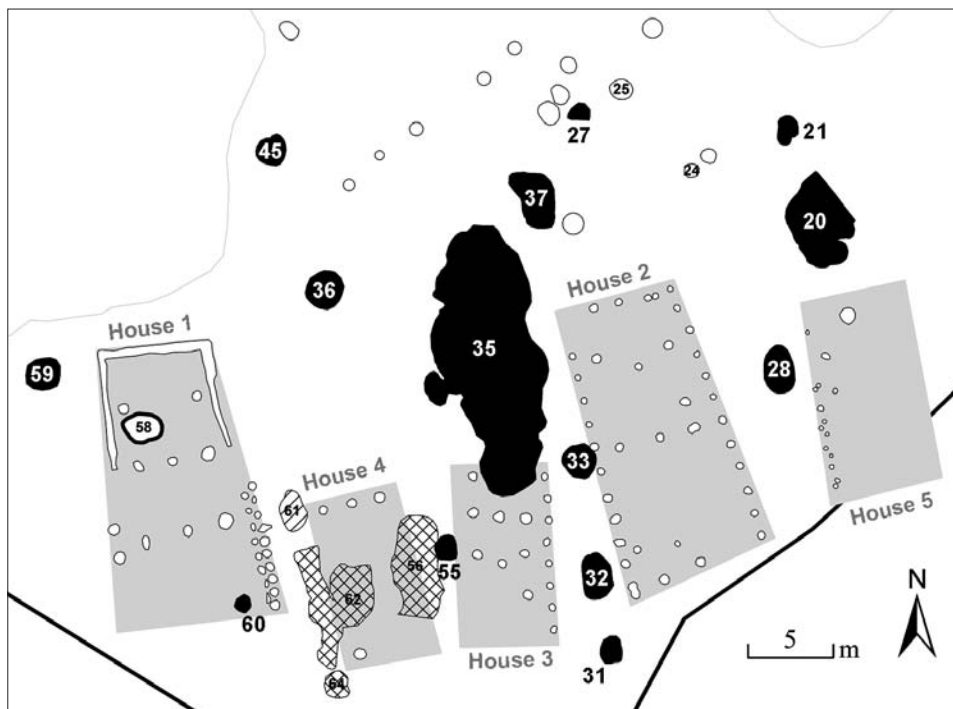
3.3. Srovnání keramiky z vybraných sídlištních objektů a z rondelu

Stopy po tzv. formativních procesech, probíhajících v lokalitě, byly v předešlé práci zkoumány zejména na keramice vyzvednuté z příkopu rondelu (Řídký *et al.* 2012, 649–650). Na některé signifikantní vlastnosti keramiky jsme se podobným způsobem zaměřili u dalších třech, tentokrát „typicky sídlištních“ objektů, a porovnali je s nálezy z příkopu (obj. 4).¹⁰

Záměrně byly do srovnávací analýzy zařazeny tzv. zásobní objekty č. 28 a 33, z nichž alespoň u obj. 28 předpokládáme krátkodobé zaplnění antropogenního původu, o čemž svědčí i charakter jeho výplně (viz např. Řídký 2012). Podle předpokladu byly tyto objekty umísťovány do blízkosti obytných jednotek (Šumberová 1996). Z dalších objektů byl vybrán obj. 35 (hliník či větší soujámí), u něhož můžeme předpokládat podobně jako u příkopu rondelu dlouhodobé zaplňování, a i zde byla jako u příkopu zaznamenána převážně keramika z mladšího stupně STK, společně s keramikou STK-starší stupeň a ojedinele i keramika LNK. Z výplní všech třech výše uvedených sídlištních objektů bylo vyzvednuto dostatečně vysoké množství datovacího materiálu (viz kap. 3. 1). Do analýzy bylo takto zahrnuto celkem 1351 střepů (23 643 g) z 953 ker. jedinců.

Z tabulky vyplývá, že všechny srovnávané objekty jsou výjimečně bohaté v počtu jednotlivých střepů, počtu ker. jedinců či v počtu zvířecích kosterních pozůstatků (*tab. 5*). Nejvyšší hodnoty z obj. 4 (příkop) a 35 (soujámí/hliník) korelují s jejich abnormálními rozměry. Pokud ale převedeme počet nálezů na hustotu nálezů/m³, jsou výsledné hodnoty

¹⁰ Měřena byla velikost střepu v kategoriích po centimetru, průměrná síla stěny vypočítaná z minimální a maximální tloušťky střepu. Z hodnot velikosti a síly stěny střepu byl vypočten poměr mezi velikostí a silou stěny, tzv. *S/W_index* (size/wall), který by měl vyjadřovat náchylnost střepu k rozbití – čím větší je hodnota poměru velikosti a síly stěny střepu, tím roste pravděpodobnost vyšší fragmentace. Stupeň abraze byl posuzován ordinálním deskriptorem v sekvenci: p1 = ostrohranný střep (má všechny hrany ostré), p2 = částečně ořelý střep (zhruba polovina hran je ostrá, polovina zaoblená), p3 = zcela ořelý střep (bez ostrých hran a/nebo s výrazně erodovaným povrchem), p4 = tzv. reutilizovaný střep (tvar střepu je intencionálně modifikovaný pro jiné účely ještě v predepoziciční fázi, např. na hladítko či přelšen). Podle Řídký *et al.* 2012, 649–650.

Obr. 3. Část plochy s půdorysy dlouhých kúlových staveb č. 1–5. Černé objekty – datované do STK; mřížkované objekty – datované do LNK; šrafované objekty – smíšené LNK/STK; silná okrajová línie – datované do nerozlišitelného neolitu; bílé objekty s čísly – mladší než neolit; bílé objekty bez čísel – kúlové jamky a žlábk; šedé plochy – pravděpodobné plochy staveb.

Fig. 3. Part of area with the ground plans of long houses nos. 1–5. Black features – dated to the STK; cross-hatched features – dated to the LNK; hatched features – mixed LNK/STK; heavy border – unspecified Neolithic dating; white features with numbers – later than Neolithic; white features without numbers – post holes and trench; grey areas – probable surfaces of houses.

právě u zmíněných objektů spíše nižší. Naopak oba zásobní objekty jsou po přepočtu bohaté na keramiku i kosti.

V dalším kroku byl porovnán poměr různých částí nádob (okrajů; okrajů+těl; samostatných těl; okrajů+těl+den; den; viz *obr. 4*) v rámci sledovaných objektů. Ve všech objektech sice jednotně převažují části těl, jsou zde však nápadné shody v poměrně vyrovnaném podílu samostatných okrajů a samostatných den, a v podobném zastoupení skupiny okraje+těla+dna, u obj. 28 a obj. 33 (oba zásobní objekty). V ostatních dvou objektech jsou výrazně zastoupena zejména samostatná těla nádob, nejmarkantnější to je u obj. 4 (příkop rondelu). Domníváme se, že takto výrazná převaha těl nádob svědčí o tom, že do příkopu, ale ani do hliníku, nebyly až na výjimky intencionálně vhazovány celé nádoby nebo jejich větší kusy.¹¹

¹¹ Po rozřídění střepů do ker. jedinců převažují u obj. 4 (viz *tab. 2*) zejména těla nádob (N=325; tj. 69,1 %) nad okrají (N=89; tj. 18,9 %) a dny (N=56; tj. 11,9 %). Takto výrazný nepoměr nebyl shledán u ostatních tří objektů.

	Objekt	Typ objektu	Zachovalý objem (m ³)	Počty nálezů				Hustota nálezů na m ³			
				Ker. fragmenty	Ker. jedinci	Kamenná industrie	Zvířecí pozůstatky	Ker. fragmenty	Ker. jedinci	Kamenná industrie	Zvířecí pozůstatky
STK – starší	37	jáma	9,6	881	116	99	191	91,77	12,08	10,31	19,90
	15	jáma	1,44	6	6	0	0	4,17	4,17	0,00	0,00
	21	jáma	0,8	1	1	0	2	1,25	1,25	0,00	2,50
	27	jáma	0,44	4	3	7	4	9,09	6,82	15,91	9,09
	55	zásobní objekt	1,6	20	11	2	23	12,50	6,88	1,25	14,38
STK – mladší	20	soujámí (hliník)	19,24	142	114	15	103	7,38	5,93	0,78	5,35
	28	zásobní objekt	3,69	135	75	24	43	36,59	20,33	6,50	11,65
	33	zásobní objekt	2,79	106	83	3	20	37,99	29,75	1,08	7,17
	36	zásobní objekt	1,95	57	38	4	20	29,23	19,49	2,05	10,26
	60	zásobní objekt	0,56	65	36	3	13	116,07	64,29	5,36	23,21
	22	zásobní objekt	0,75	11	7	2	1	14,67	9,33	2,67	1,33
	45	zásobní objekt	2,75	25	25	0	3	9,09	9,09	0,00	1,09
	53	soujámí (hliník)	18,99	49	30	0	1	2,58	1,58	0,00	0,05
STK starší/mladší	3	jáma	8,93	129	116	18	37	14,45	12,99	2,02	4,14
	4	příkop-rondel	71,23	519	412	70	483	7,29	5,78	0,98	6,78
	35	soujámí (hliník)	103,74	516	308	26	204	4,97	2,97	0,25	1,97
	59	zásobní objekt	1,6	62	43	22	20	38,75	26,88	13,75	12,50
STK	5	jáma	6,8	19	11	2	2	2,79	1,62	0,29	0,29
	12	zásobní objekt	1,98	19	11	1	0	9,60	5,56	0,51	0,00
	13	jáma	9,75	4	4	0	0	0,41	0,41	0,00	0,00
	14	zásobní objekt	0,35	7	3	0	2	20,00	8,57	0,00	5,71
	31	zásobní objekt	1,19	2	2	0	1	1,68	1,68	0,00	0,84
	32	jáma	1,6	0	0	0	0	0,00	0,00	0,00	0,00
průměr			11,82	120,83	63,26	12,96	51	20,54	11,19	2,77	6,01
medián			1,98	25	25	2	4	9,09	6,82	0,78	4,14

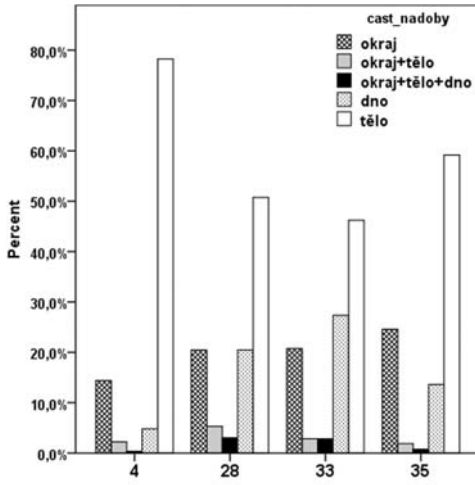
Tab. 5. Rozdělení objektů STK podle bližšího chronologického zařazení. V tabulce je dále uveden celkový počet nálezů z různých kategorií a hustota nálezů/m³. Objem objektů byl vypočítán vynásobením plochy objektů odečtené z ArcGIS 9.3 jejich maximální hloubkou. Pro obj. 4 byly započítány pouze sektory A–D a H–K. Zvýrazněny jsou objekty s jasnou datací do období STK.

Tab. 5. Representation of STK features based on relative chronology. The table shows representation of finds from different categories and findings density per cubic meter.

Tzv. jemná keramika převažuje ve všech objektech. U čtyř podrobněji sledovaných souborů je její poměr k hrubé keramice o něco nižší u obj. 4 (příkop; 2 : 1) a soujámí/hliníku – obj. 35 (3 : 1). Nejvyšší je podíl jemné keramiky z obj. 28 (zásobní objekt; 6 : 1).

Při porovnání abraze střepů (viz obr. 5) byly podobnosti shledány u obj. 28 (zásobní objekt) a obj. 35 (soujámí/hliník), kde převažuje skupina p1 (ostrohranný střep) nad p2 (částečně omlétý) a p3 (omlétý). Ve dvou dalších objektech převažují částečně omlété střepy (p2) nad poměrně vyrovnaným podílem skupin p1 a p3.

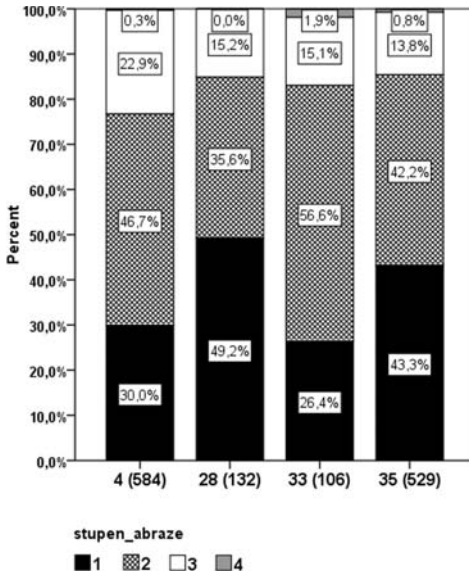
Během srovnání velikosti střepů nebyly mezi objekty nalezeny žádné výrazné rozdíly. Ve všech objektech byly přítomny jak malé střepy do 3 cm, tak i větší nad 10 cm (obr. 6).

Objekt	Kultury	Okraj	Okraj+tělo	Okraj+tělo+dno	Dno	Tělo
4	celkem	84	13	2	28	457
	LNK	1	0	0	0	0
	STK-starší	14	1	0	1	57
	STK-mladší	30	5	1	8	63
	STK	39	7	1	19	337
28	celkem	27	7	4	27	67
	LNK	0	0	0	0	0
	STK-starší	0	0	0	0	2
	STK-mladší	20	6	3	5	20
	STK	7	1	1	22	45
33	celkem	22	3	3	28	49
	LNK	0	0	0	0	2
	STK-starší	0	0	0	1	0
	STK-mladší	8	3	3	7	14
	STK	14	0	0	21	33
35	celkem	130	10	4	72	313
	LNK	0	0	0	1	7
	STK-starší	6	1	0	0	21
	STK-mladší	61	8	3	25	83
	STK	63	1	1	46	202

Obr. 4. Graf vyjadřující relativní zastoupení částí nádob v rámci obj. 4 (příkop rondelu), 28 (zásobní objekt), 33 (zásobní objekt), 35 (soujámí/hliník). V tabulce jsou jednotlivé stěpy v rámci objektů rozděleny do chronologických skupin.

Fig. 4. Graph expressing the relative representation of vessel parts in feature 4 (rondel ditch), feature 28 (storage feature), feature 33 (storage feature) and feature 35 (clay pit). Table shows the sherds within the features divided into chronological groups.

Objekt	Kultury	p1	p2	p3	p4
4	celkem	175	273	134	2
	LNK	0	1	0	0
	STK-starší	15	44	14	0
	STK-mladší	20	55	30	2
	STK	140	173	90	0
28	celkem	65	47	20	0
	LNK	0	0	0	0
	STK-starší	2	0	0	0
	STK-mladší	31	16	7	0
	STK	32	31	13	0
33	celkem	28	60	16	2
	LNK	0	1	1	0
	STK-starší	0	1	0	0
	STK-mladší	11	20	4	0
	STK	17	38	11	2
35	celkem	229	223	73	4
	LNK	0	7	1	0
	STK-starší	10	17	1	0
	STK-mladší	72	86	21	1
	STK	147	113	50	3

Obr. 5. Graf vyjadřující relativní zastoupení abradovaných stěpů (stupně 1–4) v rámci obj. 4 (příkop rondelu), 28 (zásobní objekt), 33 (zásobní objekt), 35 (soujámí/hliník). V tabulce jsou jednotlivé stěpy v rámci objektů rozděleny do chronologických skupin.

Fig. 5. Graph expressing the relative representation of abraded potsherds (stages 1–4) in feature 4 (rondel ditch), feature 28 (storage feature), feature 33 (storage feature) and feature 35 (clay pit). Table shows the sherds within the features divided into chronological groups.

Objekt	Prozkoumáno %	Tvar půdorysu	Tvar stěn	Tvar dna	Typ výplně	Orientace	Délka (m)	Šířka (m)	Hloubka (m)	Zachovalá plocha (m ²)	Datace objektu	Typ objektu	Superpozice
3	60	4	6	3	4	SV–JZ	?	4	0,95	9,4	STK – starší/mladší stupeň	jáma	
4	30	5	2	5	4	?	?	2,2	1,7	41,9	STK – mladší stupeň	příkop-rondel	
5	?	?	2	4	2	?	?	?	0,8	8,5	STK	jáma	porušuje obj. 4
12	100	1	5	1	3	SV–JZ	2,3	2	0,6	3,3	STK	zásobní objekt	porušuje obj. 4
13	?	?	2	?	2	?	?	?	1,3	7,5	STK – mladší stupeň	jáma	porušuje obj. 4
14	100	1	2	4	2	S–J	1,3	1,2	0,25	1,4	STK	zásobní objekt	
15	100	2	2	1	2	SZ–JV	2,9	1,4	0,4	3,6	STK – starší stupeň	jáma	
20	50	4	6	3	4	SV–JZ	?	5,7	1,3	14,8	STK – mladší stupeň	soujámí (hliník)	
21	100	4	6	3	2	S–J	1,7	1,3	0,5	1,6	STK – starší stupeň	jáma	
22	100	1	2	2	1	SV–JZ	2,1	1,9	0,25	3	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
27	50	2	1	1	1	S–J	?	1,2	0,4	1,1	STK – starší stupeň	jáma	porušen novověkým výkopem
28	100	2	2	4	4	SZ–JV	2,9	1,7	0,9	4,1	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
31	100	2	5	4	3	SV–JZ	1,7	1,3	0,7	1,7	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
32	100	2	2	4	1	SZ–JV	2,6	1,7	0,4	4	STK	jáma	
33	100	1	5	1	3	S–J	2	2	0,9	3,1	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
35	50	4	6	3	4	SZ–JV	10,5	4,6	1,4	74,1	STK – mladší stupeň	soujámí (hliník)	nesoučasný s domem č. 3
36	100	1	1	1	2	S–J	2,4	2,2	0,5	3,9	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
37	100	4	6	3	4	SZ–JV	4	2,7	1,5	6,4	STK – starší stupeň	jáma	
45	100	1	5	1	2	SV–JZ	2,2	1,9	1,1	2,5	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
53	50	4	6	3	4	?	?	5,9	0,9	21,1	STK – mladší stupeň	hliník	
55	100	1	5	4	2	S–J	2,5	?	1	1,6	STK – starší stupeň	zásobní objekt	porušuje obj. 56
56	80	2	6	3	2	S–J	?	3,5	0,8	14,2	LNK	jáma stavební	porušen obj. 55
57	100	5	1	2	2	?	?	0,8	0,5	8,4	STK – mladší stupeň	žlábek	součást kůlové stavby – dům č. 1
58	100	2	2	2	1	Z–V	2,5	1,6	0,6	3	neolit	jáma	uvnitř kůlové stavby – dům č. 1
59	100	1	5	1	1	SV–JZ	2,3	2,1	0,5	3,2	STK – starší/mladší stupeň	zásobní objekt	
60	100	2	4	4	1	SZ–JV	2	1,8	0,7	0,8	STK – mladší stupeň	zásobní objekt	
61	100	2	6	3	1	SZ–JV	2,4	1,5	0,5	2,8	smíšený LNK/STK	jáma	
62 (1)	100	4	2	2	2	SZ–JV	5,7	1,2	0,3	8,9	LNK	jáma stavební	nerozlišitelná superpozice s obj. 62 (2)
62 (2)	100	3	2	1	4	SV–JZ	2,9	2	0,7	7,4	LNK	jáma	vložen pohřeb – superpozice s obj. 62 (1)
64	100	2	2	2	2	SZ–JV	2	1,4	0,4	1,8	LNK	jáma	

Tab. 6. Přehled všech rozměrnějších neolitických objektů s uvedením procentuálního odhadu prozkoumání objektu, tvaru půdorysu (1 – okrouhlý; 2 – oválný; 3 – obdélný; 4 – nepravidelný; 5 – jiný), tvaru stěn (1 – svislý; 2 – konkávní; 3 – konvexní; 4 – jedna stěna svislá, druhá konkávní/konvexní; 5 – hruškovitý tvar; 6 – nepravidelný), tvaru dna (1 – rovné; 2 – mírně nerovné; 3 – nepravidelné; 4 – misovitě; 5 – hrotité) a charakteru výplně (1 – jednotná kompaktní; 2 – pozvolné vrstvy; 3 – splachy a sesuvy; 4 – nepravidelné výrazné vrstvy). V tabulce jsou dále uvedeny rozměry objektů a jejich případná superpozice s dalšími objekty. Zvýrazněny jsou objekty datované do STK. Tab. 6. A list of larger Neolithic features, their forms, dimensions and the character of their infill.

Častější výskyt střepů nad mediánovou hodnotou (medián = 4 cm; průměr = 4,81 cm) byl zaznamenán z výplně obj. 28 (zásobní objekt).

Obj. 28 se od ostatních liší také větší homogenitou, co se týče SW-indexu (obr. 7). SW-index je celkově v tomto objektu vyšší (nad mediánem; medián = 6,67; průměr = 7,5) a svědčí společně s výše uvedeným častějším výskytem ostrohranných střepů (stupeň p1) o intencionálně vřazovaném keramickém odpadu, který se do objektu dostal buď ve větším množství, nebo byl po krátké době překryt destruovanými stěnami objektu, či záměrně zaházen. To jsou základní možnosti, jak se zde mohlo dochovat takové množství minimálně nebo vůbec abradovaných střepů. Vysoká variabilita v hodnotách SW-indexu se projevila hlavně u obj. 4 a obj. 35.

Většinou sledovaných proměnných (hustotou/m³, výskytem určitých částí nádob, poměrem jemná/hrubá keramika, SW-indexem) se keramický odpad z příkopu rondelu (obj. 4), blíží spíše k větším hliníkům, u nichž lze počítat s jejich dlouhodobým zaplňováním za přispění různorodých činitelů (k podobným výsledkům došel v minulosti I. Pavlů; *Pavlů 2012*). Na druhou stranu se u abraze střepů z hliníku (obj. 35) projevuje častěji skupina p1 (ostrohranný střep). To lze interpretovat dvěma způsoby. Buď se jedná o nerozlišitelnou superpozici několika typů objektů (tzv. soujámí; viz *Pavlů – Zápotocká 1983, 27*), včetně těch, do kterých putoval bezprostředně po vyřazení z běžného provozu odpad, anebo sem odpad putoval vzhledem k blízkosti obytných jednotek ve větším množství (a opakovaně), a byl tak vystaven erozním činitelům jen zčásti a krátkodobě. Příkop rondelu se naproti tomu mohl nacházet spíše na okraji obytného areálu (o čemž by svědčila i absence větších objektů z výsledků geofyzikálního měření za hranicemi zkoumané plochy; viz *Řídký et al. 2012, obr. 1*), a zůstával tedy delší dobu otevřený a snadno dostupný různým vlivům.

Ani u ostatních, s příkopem rondelu relativně chronologicky současných objektů, nebyly ve Vchynicích nalezeny žádné výrazné rozdíly ve tvarech nádob či ve výzdobě. Jestli lze nějaké odlišnosti zaznamenat u druhého nejčastějšího druhu nálezů ve Vchynicích, u zvířecích kosterních pozůstatků, se pokusíme zjistit v následující části práce.

4. Archeozoologie

Celkem 10 (41,7 %) tvarově, rozměrově i funkčně rozmanitých objektů můžeme klást s větší jistotou do období STK. Kromě příkopu rondelu splňuje všech 10 objektů kritéria zadaná v úvodních kapitolách této práce a lze je využít pro zpracování dalších kategorií nálezů z jejich výplní.¹²

Z tabulky reflektující hustotu různých typů nálezů na 1 m³ vyplývá, že uvedené objekty, bohaté na keramické nálezy, vykazují podobně vysokou hodnotu u ostatních typů nálezů

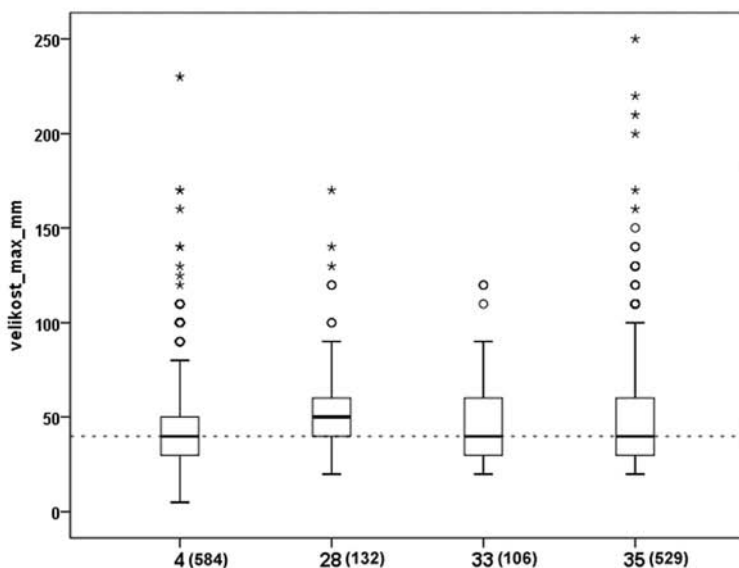
¹² Můžeme je rozdělit do tří chronologických skupin:

1) STK-starší: obj. 37 (jáma)

2) STK-mladší: obj. 20 (soujámí); obj. 28 (zásobní objekt); obj. 33 (zásobní objekt); obj. 36 (zásobní objekt); obj. 60 (zásobní objekt)

3) STK-starší/mladší: obj. 3 (hliník); obj. 4 (příkop rondelu); obj. 35 (soujámí/hliník); obj. 59 (zásobní objekt).

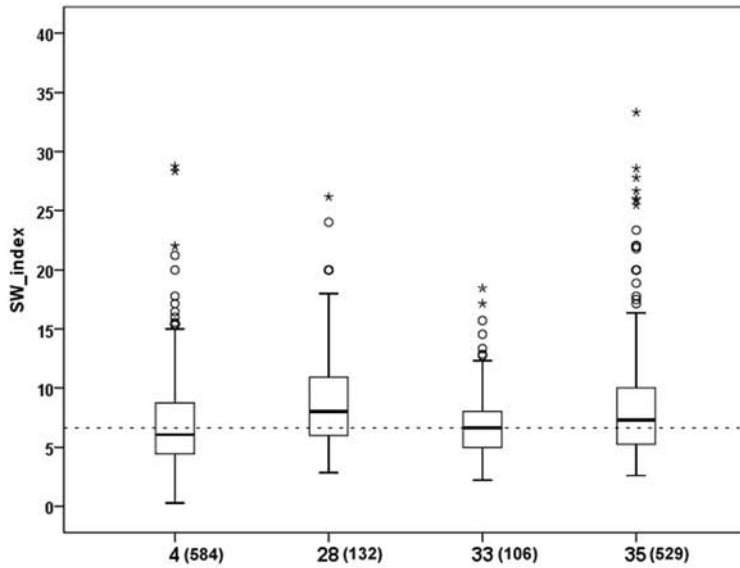
Nebylo možné vyloučit objekty s ojedinělými staršími intruzivními nálezy LNK. Jednalo se o 5 objektů (viz *tab. 1*). Podíl střepů LNK v nich však nepřekročil 3 % zastoupení.

Objekt	Kultury	Počet střepů	Min. hodnota	Max. hodnota	Průměr	Medián	QI	QIII	Rozptyl QI-QIII	Úplný rozptyl	Std. odch.
4	celkem	584	5	230	43,92	40	30	50	20	225	25,297
	LNK	1	40	40	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-starší	74	10	100	33,29	30	20	40	20	90	16,25
	STK-mladší	107	5	230	57,9	50	40	70	30	225	30,1
	STK	403	10	170	42,15	40	30	50	20	160	23,79
28	celkem	132	20	170	53,56	50	40	60	20	150	23,675
	LNK	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	STK-starší	2	20	30	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-mladší	54	30	170	63,7	55	40	72,5	33	140	29,03
	STK	76	20	100	47,11	40	40	60	20	80	15,65
33	celkem	106	20	120	46,51	40	30	60	30	100	21,159
	LNK	2	30	80	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-starší	1	80	80	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-mladší	35	20	120	55,14	40	40	80	40	100	27,59
	STK	68	20	80	41,32	40	30	50	20	60	14,55
35	celkem	629	20	250	51,70	40	30	60	30	230	27,677
	LNK	8	30	60	50	50	42,50	60	18	30	10,69
	STK-starší	28	20	120	36,07	30	30	40	10	100	19,12
	STK-mladší	180	20	250	61,22	50	40	70	30	230	35
	STK	313	20	170	47,67	40	30	60	30	150	21,65

Obr. 6. Krabicový graf srovnávající max. velikosti střepů (v mm) u obj. 4 (příkop rondelu), 28 (zásobní objekt), 33 (zásobní objekt), 35 (soujámí/hliník). V tabulce jsou jednotlivé střepy v rámci objektů rozděleny do chronologických skupin.

Fig. 6. Boxplot comparing the maximum size of potsherds (in mm) in feature 4 (rondel ditch), feature 28 (storage feature), feature 33 (storage feature) and feature 35 (clay pit). Table shows the sherds within the features divided into chronological groups.

Objekt	Kultury	Počet střepů	Min. hodnota	Max. hodnota	Průměr	Medián	QI	QIII	Rozptýl QI-QIII	Úplný rozptýl	Std. odch.
4	celkem	584	0,3	28,8	6,79	6,08	4,44	8,74	4,3	28,5	3,41
	LNK	1	7,3	7,3	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-starší	74	2	15,6	7,07	6,67	4,53	9,16	4,6	13,6	3,13
	STK-mladší	107	0,3	28,8	8,55	8	6,15	10	3,8	28,5	4,05
	STK	403	0,8	28,3	6,27	5,46	4	8	4	27,5	3,11
28	celkem	132	2,9	26,2	8,86	8	6	10,9	4,9	23,3	4,04
	LNK	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	STK-starší	2	4	6	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-mladší	54	5	26,2	10,85	10	7,24	12,8	5,6	21,2	4,87
	STK	76	2,9	14	7,55	6,91	5,45	9,81	4,4	11,1	2,60
33	celkem	106	2,2	18,5	6,98	6,67	5	8,06	3,1	16,2	3,04
	LNK	2	2,5	8,9	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-starší	1	12,3	12,3	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze	nelze
	STK-mladší	35	2,5	18,5	8,47	6,96	6,15	10	3,8	16	3,67
	STK	68	2,2	13,3	6,17	5,77	4,51	7,5	3	11,1	2,24
35	celkem	529	2,6	33,3	8,04	7,27	5,26	10	4,7	30,7	4,19
	LNK	8	3,13	11,11	8,17	8,45	6,32	10,68	4,36	7,99	2,69
	STK-starší	28	4	21,82	7,52	6,67	5,71	7,88	2,16	17,82	3,68
	STK-mladší	180	4	33,33	10,36	9,09	6,78	12,45	5,66	29,33	5,2
	STK	313	2,61	18,89	6,75	6,15	4,62	8,57	3,96	16,28	2,84

Obr. 7. Krabicový graf srovnávající SW_index (poměr délky a síly střepu) u obj. 4 (příkop rondelu), 28 (zásobní objekt), 33 (zásobní objekt), 35 (soujámí/hliník). V tabulce jsou jednotlivé střepy v rámci objektů rozděleny do chronologických skupin.

Fig. 7. Boxplot comparing the SW_index (length and thickness ratio) in feature 4 (rondel ditch), feature 28 (storage feature), feature 33 (storage feature) and feature 35 (clay pit). Table shows the sherds within the features divided into chronological groups.

Druh/kategorie	STK – starší (S1)	STK – mladší (S2)	STK – starší/mladší (S3)
Skot (<i>Bos taurus</i>)	75	44	263
Prase domácí (<i>Sus domesticus</i>)	18	16	43
Ovce (<i>Ovis aries</i>)	5	3	13
Koza (<i>Capra hircus</i>)		1	
Ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	33	27	38
Pes (<i>Canis familiaris</i>)	1		
Jelen lesní (<i>Cervus elaphus</i>)		1	4
Srnc obecný (<i>Capreolus capreolus</i>)	3		
Prase divoké (<i>Sus scrofa</i>)	1		
Zajíc polní (<i>Lepus europaeus</i>)		1	2
Tur (<i>Bos sp.</i>)	4	14	15
Prase domácí/divoké (<i>Sus sp.</i>)	9	8	19
Šelma (<i>Carnivora</i>)	1		
Malý přežvýkavec	12	4	10
Velký savec	81	66	183
Střední savec	84	68	98
Malý savec			1
Tetřev hlušec (<i>Tetrao urogallus</i>)			1
Velevrub (<i>Unio sp.</i>)		4	4
Mlž (<i>Bivalvia</i>)	4		4
Neurčený savec	185	196	563
Neurčený obratlovec			1
Neurčený měkkýš			
Celkem určeno	150 (29,1 %)	119 (26,3 %)	402 (31,9 %)
Celkem neurčeno	366 (70,9 %)	334 (73,7 %)	860 (68,1 %)
Celkem	516	453	1262

Tab. 7. Základní přehled kostí a zubů (NISP a N) jednotlivých druhů a kategorií zvířat prokázaných ve třech skupinách STK na sídlišti ve Vchynicích. NISP (počet determinovaných kostí a zubů), N (počet kostí a zubů).
Tab. 7. An overview of the number of bones and teeth (NISP – number of identified specimens; N – number of bones and teeth) in the early STK (S1), late STK (S2) and early/late STK (S3).

	STK – starší (S1)	STK – mladší (S2)	STK – starší/mladší (S3)
Fragment	374 (72,5 %)	349 (77 %)	928 (73,5 %)
Celá kost	17 (3,3 %)	9 (2 %)	26 (2,1 %)
Spálené nebo opálené zvířecí kosti	3 (0,6 %)	60 (13,2 %)	78 (6,2 %)
Otisk kořínků rostlin	0	2 (0,4 %)	7 (0,6 %)
Zvětrávání	387 (75 %)	267 (58,9 %)	841 (66,6 %)
Permineralizace	237 (45,9 %)	95 (21 %)	228 (18,1 %)
Okus	1 (0,2 %)	0	3 (0,2 %)
Zářezy a záseky	1 (0,2 %)	0	1 (0,1 %)
Artefakty	2 (0,4 %)	3 (0,7 %)	3 (0,2 %)

Tab. 8. Výsledky (N, % N) tafonomické analýzy osteologického souboru z Vchynic. N (počet kostí a zubů), % N (podíl kostí a zubů vyjádřený ze všech nálezů).

Tab. 8. Results of taphonomic analyses. N (number of bones and teeth), % N (share of bones and teeth based on all finds).

Kategorie	STK – starší (S1)	STK – mladší (S2)
Lebka + zuby	70	50
Žebra + obratle	15	8
Lopatka + kosti přední končetiny	13	6
Pánev + kosti zadní končetiny	8	4
Distální konce končetin	18	23

Tab. 9. Anatomie zvířat (NISP) potvrzená na sídlišti ve Vchynicích rozdělená do 5 kategorií. NISP (počet determinovaných kostí a zubů).

Tab. 9. Anatomy of animals (NISP – number of identified specimens) separated to 5 categories.

(medián a výše), zejména potom u pro naši práci důležitých zvířecích kosterních pozůstatků (tab. 5). Předmětem osteologické analýzy bylo výsledně celkem 2231 zvířecích kostí a zubů.

V jednotlivých chronologických skupinách bylo zjištěno následující množství nálezů: STK-starší (dále jen **S1**; N=516), STK-mladší (dále jen **S2**; N=453) a STK-starší/mladší (dále jen **S3**; N=1262). Zachovalost souboru vyjádřená jako podíl určených kostí z celkového množství materiálu byla následující: S1 (NISP=150, tj. 29,1%), S2 (NISP=119, tj. 26,3%) a S3 (NISP=402, tj. 31,9%). Souhrnný přehled zvířecích kostí rozdělených podle jednotlivých druhů a kategorií, který je uveden v tab. 7, potvrzuje, že zhruba u dvou třetin zvířecích kostí nebylo možné provést jejich bližší taxonomické zařazení. Zvolený *chi-kvadrát test*¹³ nepotvrdil významný rozdíl v určitelnosti souborů ze staršího a mladšího období ($\chi^2=0,943$; df=1; p=0,331), čehož jsme využili při navazujícím porovnávání obou celků.

4.1. Tafonomická analýza

Kromě určitelnosti osteologického materiálu byla sledována četnost fragmentů a dlouhých kostí a některé tafonomické ukazatele, například: opálení, míra infiltrace minerálních látek do pórů kostní tkáně (tzv. permineralizace), přítomnost mechanických stop způsobených člověkem na povrchu kostí (např. záseky odkazující na dělení masa), otisky kořínků rostlin nebo okus jinými živočichy (většinou šelmami). Počty kostí a jejich procentuální zastoupení, vztahující se ke všem vyjmenovaným jevům, jsou uvedeny v tab. 8.

V S1 bylo nalezeno více celých kostí a méně fragmentů postkraniału než v S2. Rozdíly mezi soubory však nejsou statisticky signifikantní.¹⁴ Anatomie hlavních hospodářských zvířat – turů, prasat, ovcí a koz byla rozdělena do 5 kategorií (tab. 9). Podíl kostí (% NISP) v těchto kategoriích byl vyjádřen z celkového množství determinovaného materiálu v příslušném chronologickém stupni STK. Z obr. 26 je zřejmé, že k nejpočetnějším nálezům patřily zuby, lebeční fragmenty (nejčastěji obličejové části) a kosti distálních partií končetin (převážně nártní a záprstní kosti nebo články prstů). Z obr. 26 rovněž vyčteme, že rozdělení anatomie se u objektů z obou porovnávaných skupin neliší. Tento závěr můžeme podepřít také výsledkem *Mann-Whitneyova U testu*, jenž statisticky významný rozdíl mezi skupinami v obou obdobích neprokázal (U=8,5, p=0,402). Domníváme se, v souladu s některými

¹³ Neparametrická metoda, která se používá pro zjištění, zda vzorek dat odpovídá předpokládanému rozdělení.

¹⁴ Výsledek *chi-kvadrát testu* pro celé kosti: $\chi^2=1,580$; df=1; p=0,209 a pro fragmenty: $\chi^2=2,650$; df=1; p=0,104.

závěry (Klein – Cruz-Uribe 1984, 71), že kosterní nálezy z obou období byly během podstředepozičního období výrazně poškozeny, což se promítlo do hojnosti zubů či článků prstů disponujících větší hustotou kostní tkáně, jež podmiňuje jejich vyšší rezistenci. Odolnost zubů je dána výrazným zastoupením anorganické složky ve sklovině. Kategorie „lebka + zuby“ bývá rovněž nadhodnocena z toho důvodu, že zuby se snadno uvolňují ze zubních lůžek čelistí a zůstávají rozptýlené v sedimentu jako samostatné elementy, z čehož plyne, že byt jen jeden dospělý tur může být zastoupen až 32 kompletními zuby.

Sledování poškození povrchu kostí vlivem působení fyzikálních a chemických činitelů označené v tab. 8 jako „zvětrávání“ ukázalo na to, že pozůstatky zvířat ze staršího období byly více poškozené než kosti z období mladšího. Tento závěr můžeme podepřít výsledky *chi-kvadrát testu* ($\chi^2=28,357$; $df=1$; $p<0,0001$). Proces zvětrávání zřejmě negativně nezasáhl do podílu kompletních kostí, jejichž množství (viz výše) se v obou obdobích významně nelišilo. S pomocí dat, která jsme měli k dispozici, jsme prokázali, že necelá polovina kostěných nálezů z obj. 37 (S1) byla permineralizována, přičemž z mladší fáze (S2) reprezentují permineralizované kosti zhruba pětinu (tab. 8). Pro úplnost dodáváme, že takto pozměněné kosti z mladšího období (S2), byly objeveny hlavně v obj. 20 a 33, ojediněle v obj. 60. Tkáň kostí se stává díky permineralizaci kompaktnější a pevnější (Bartsiakos – Middleton 1992), proto lépe odolává rozpadu.¹⁵ Počet permineralizovaných kostí koreloval s množstvím celých kostí. Konkrétně, v S1 bylo 14 celých kostí ze 17 fosilizovaných, v S2 to bylo 9 z 9.

Hodnoty, které odkazují na množství kostí s otisky zubů jiných živočichů (především šelem) nebo kořínků rostlin (tab. 8), obvykle nepřekročily 0,5 %. V obou skupinách nálezů (S1 a S2) zcela chyběly kostěné zbytky přímo odkazující na dělení masa.¹⁶ Nepřítomnost kostěných zbytků se zářezy či záseky na povrchu mohla být ovlivněna výraznější fragmentarizací materiálu, neboť 3/4 zvířecích kostí byly rozpadlé na drobné zlomky. Eliminačním faktorem byly rovněž biostatistické činitele (např. zvětrávání) či diagenetické změny (např. permineralizace). Působení člověka se podařilo doložit několika kostmi, jež byly alespoň částečně opracovány. Ve všech případech se jednalo o fragmenty artefaktů.¹⁷

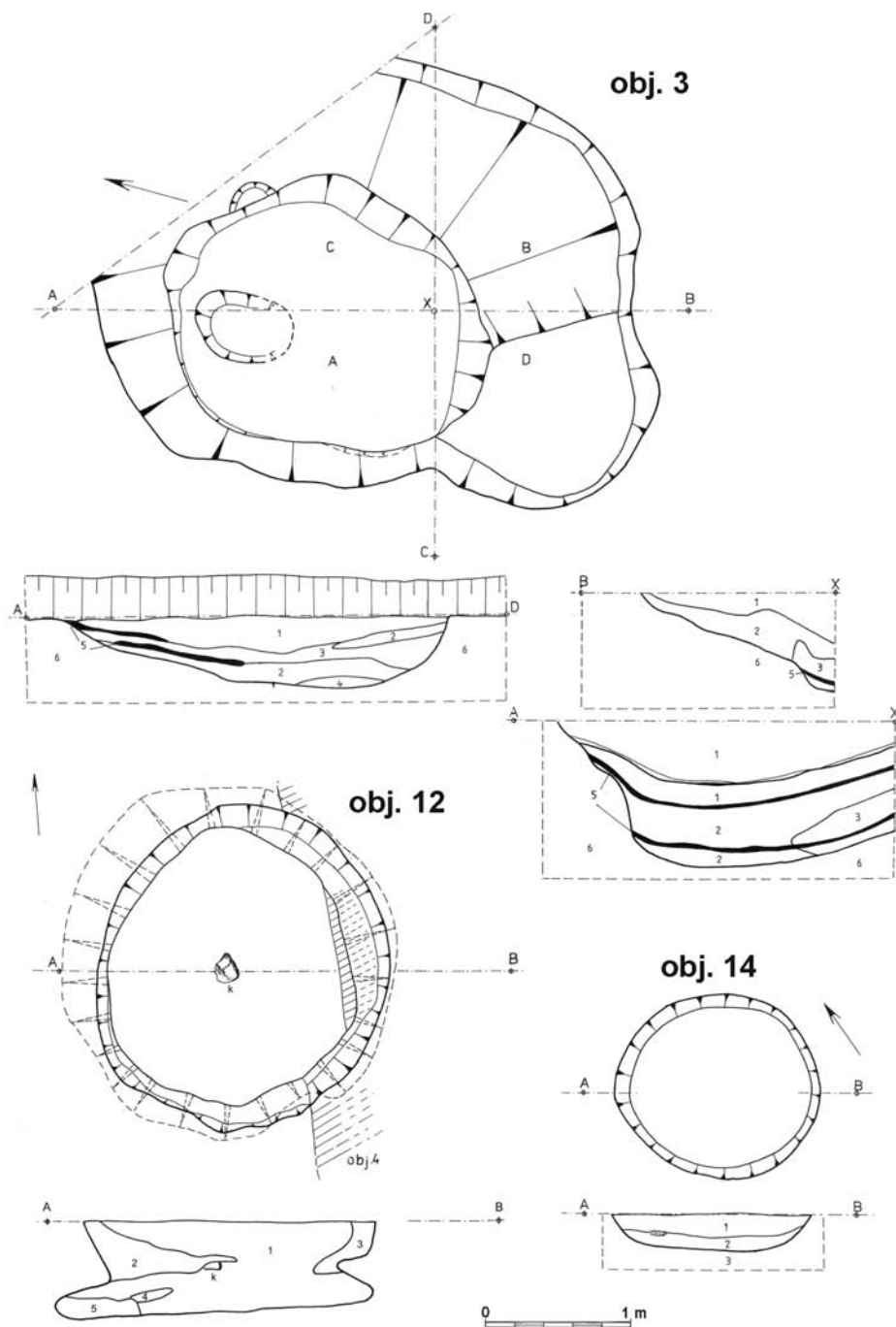
¹⁵ Předpokladem fosilizace je dostatek minerálů rozpuštěných v podzemní vodě, které postupně nahrazují původní minerální frakci kostí. Klíčový význam tedy mají vlastnosti sedimentu, v němž kosti přetrvávají.

¹⁶ V materiálu ze Vchynic se sice vyskytovala necelá stehenní kost levé končetiny dospělého тура nalezená v obj. 55 (zásobní objekt), na níž bylo shledáno několik příčných zářezů nad malým chocholíkem a pod hlavici, ta ale náležela k objektu, který nespĺňoval všechna kritéria vymezená výše v textu, tudíž ji zmiňujeme pouze pro doplnění.

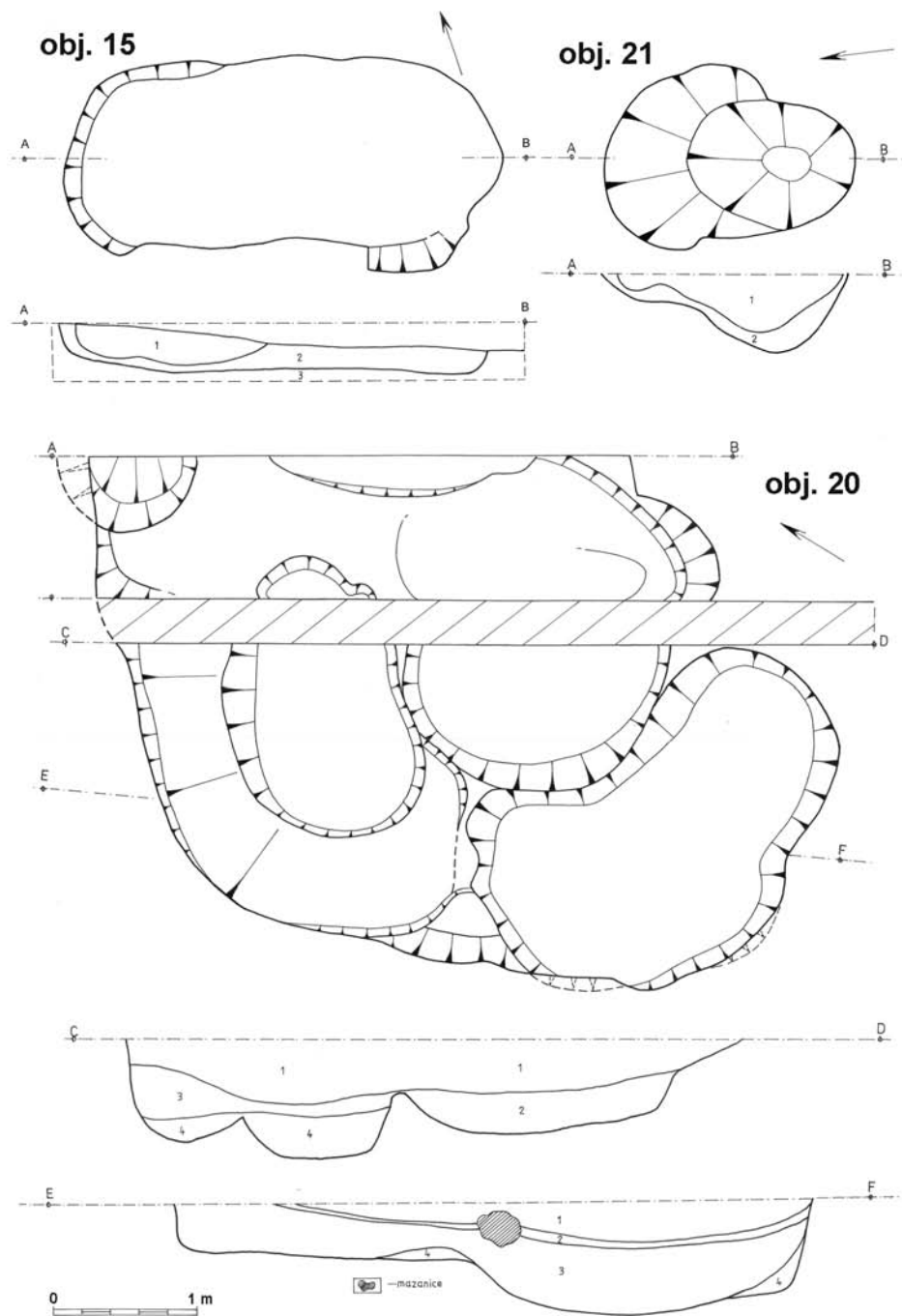
¹⁷ Objekt 37 (STK-starší): okraj zlomku neurčené kosti velkého savce s ohlazeným okrajem (maximální délka 97,2 mm a šířka 34,5 mm); šídlo zhotovené ze záprstní kosti ovce nebo kozy (maximální délka 66,5 mm a šířka 22,3 mm).

Objekt 20 (STK-mladší): tři fragmenty neurčených kostí blíže neurčených savců. Na prvním z nich pozorováno slabé ohlazení hran a zúžení v jedné části; jedná se o nástroj na výzdobu keramiky dvojpicchem (max. d. 80 mm, š. 22 mm). Hrany diafýzy druhého zlomku jsou podélně ohlazené, navíc u tohoto nálezu došlo zřejmě k ulomení špičky (maximální délka 33,5 mm a šířka 8,1 mm); třetí nález představuje zlomek diafýzy, která se sbíhá do špičky (maximální délka 54 mm a šířka 7,9 mm).

Objekt 35 (STK-starší/mladší) – fragment loketní kosti levé končetiny zajíce polního, který má ohlazené hrany, v distálním směru byl zaregistrován náznak špičky; dalším nálezem je diafýza dlouhé kosti (metapodium?) savce středního tělesného rámce, na jejíž dorzální a kaudální straně jsou přítomny šikmé rýžky, pozorováno bylo ohlazení povrchu kosti po celé její délce (maximální délka 58,5 mm a šířka 11,7 mm); dalším příkladem je přepálený zbytek artefaktu rozpadlý na 7 částí, který byl zhotoven z kosti neurčené anatomie původem ze středně vzrostlého savce, na jednotlivých zlomcích jsou přítomny rýhy.

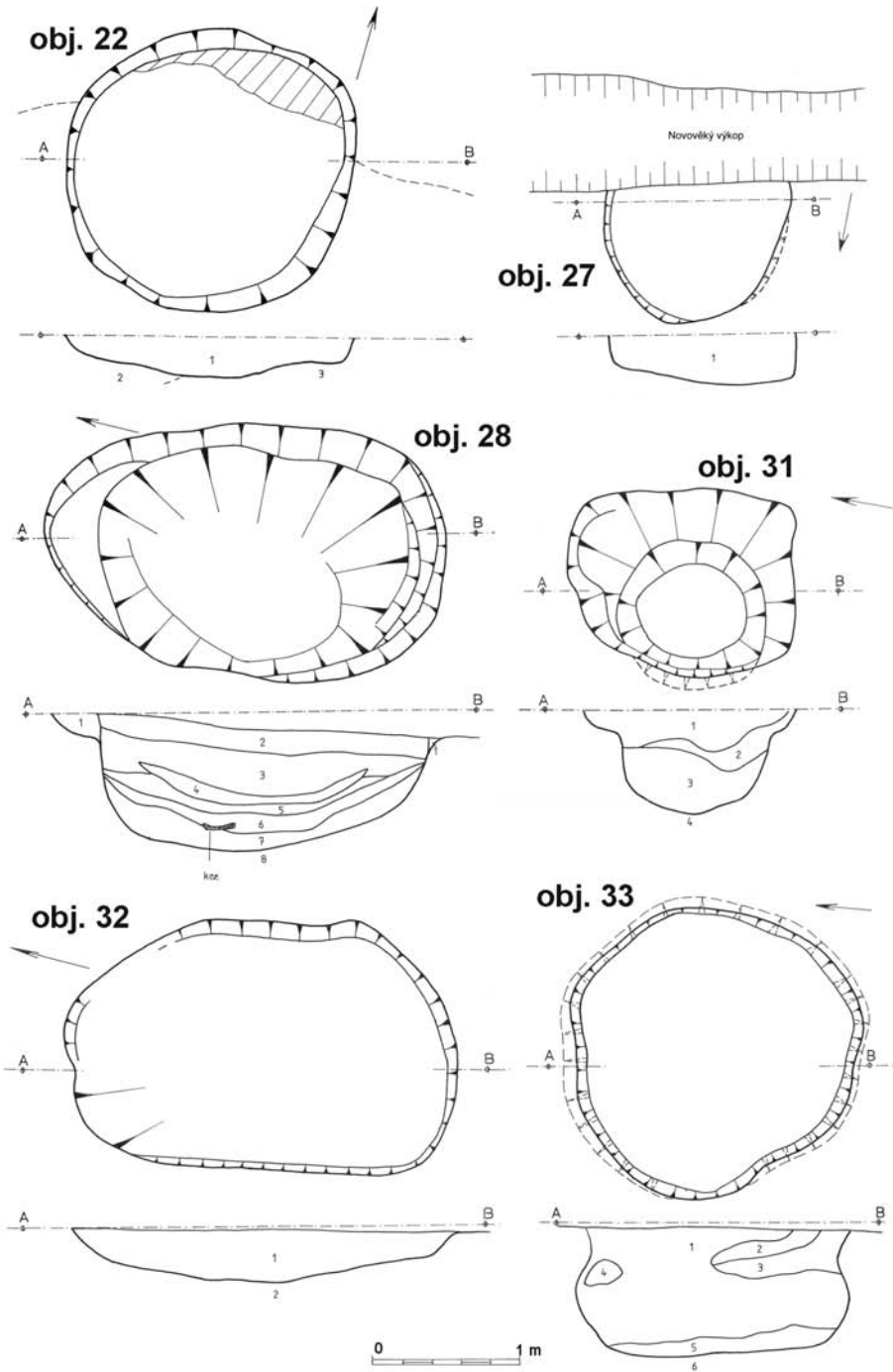

Obr. 8. Půdorysné plány a profily obj. 3, 12, 14.
 Fig. 8. Ground plans and profiles of feature 3, 12 and 14.

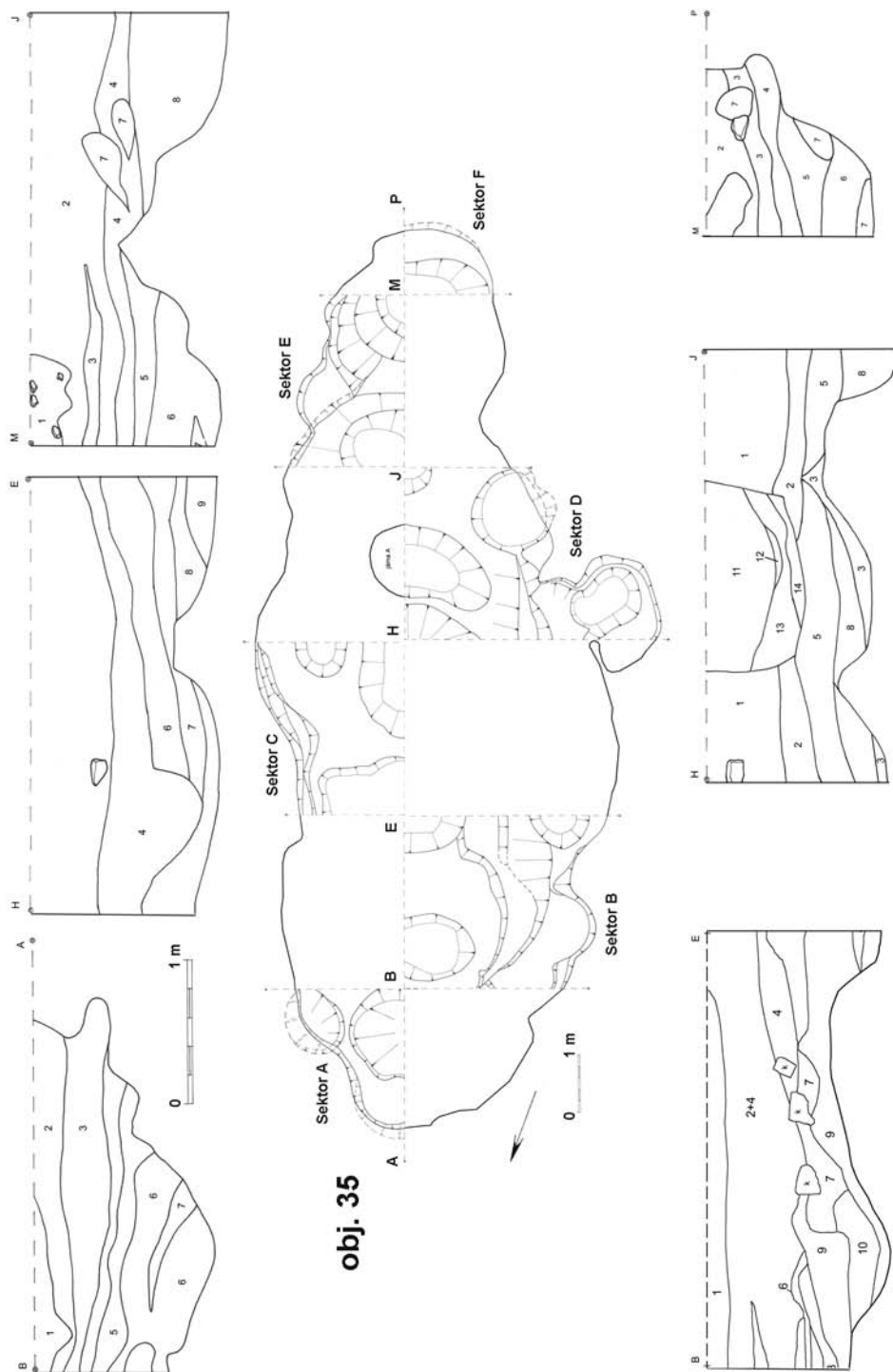

Obr. 9. Půdorysné plány a profily obj. 15, 20, 21.

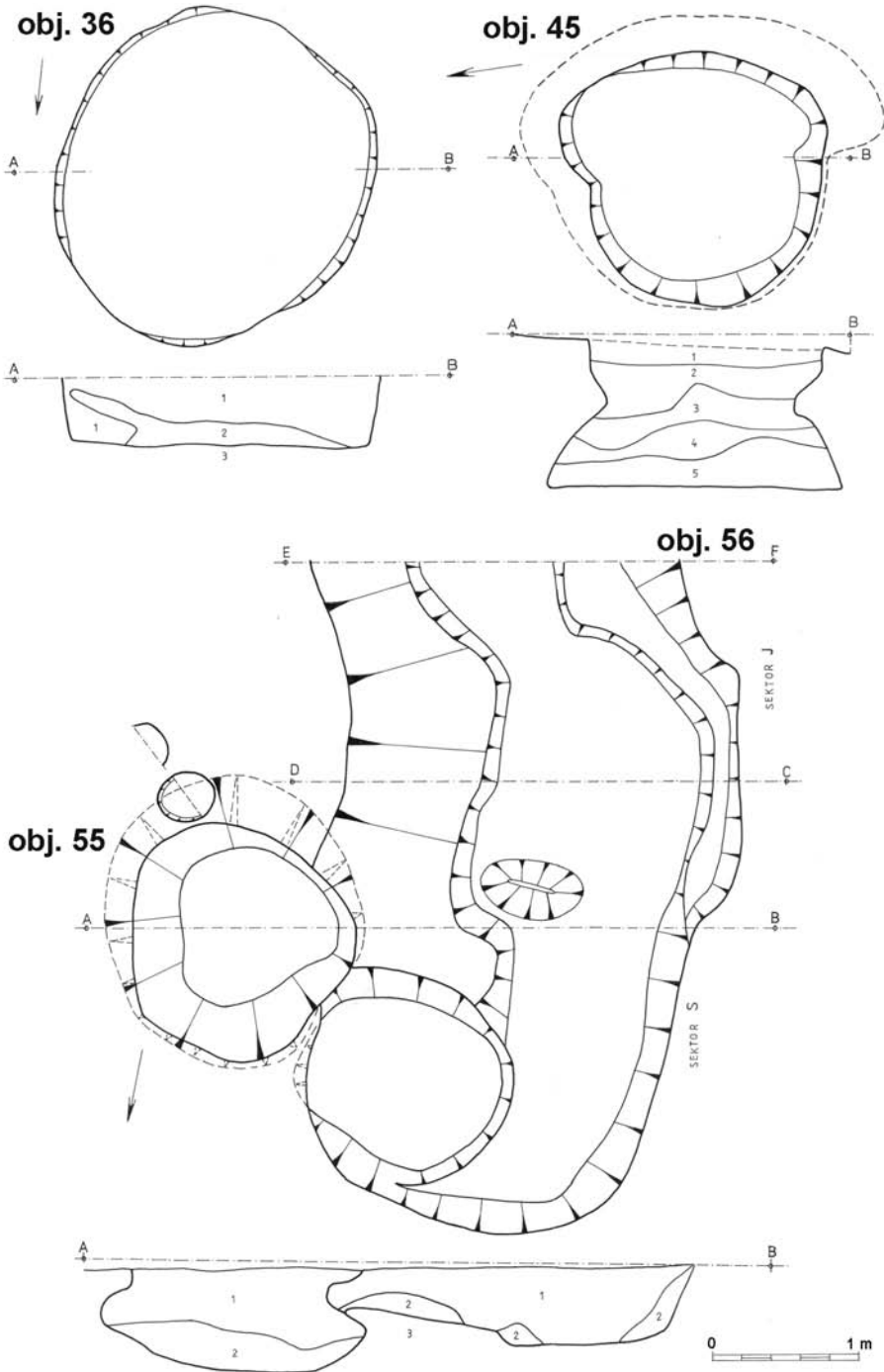
Fig. 9. Ground plans and profiles of feature 15, 20 and 21.

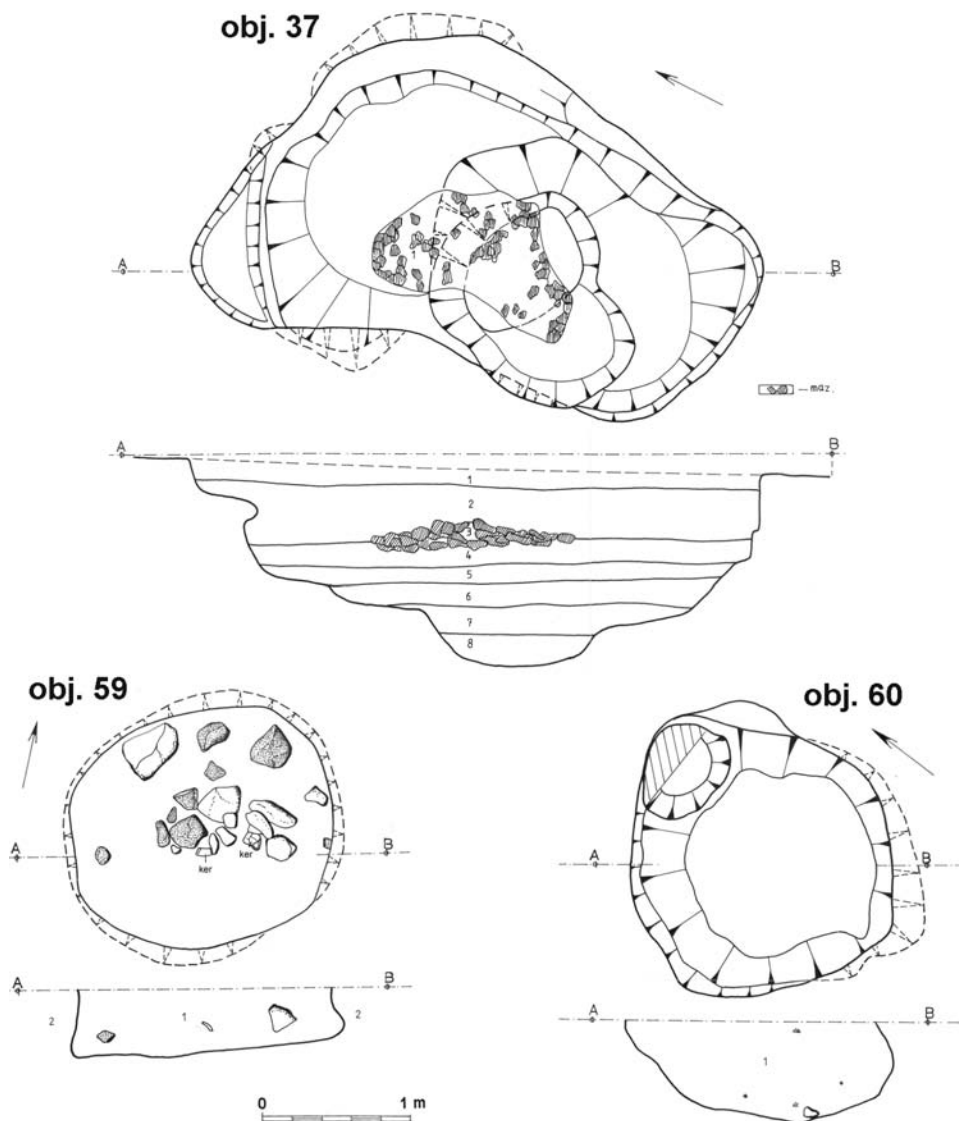
Obr. 10. Půdorysné plány a profily obj. 22, 27, 28, 31–33.
 Fig. 10. Ground plans and profiles of feature 22, 27, 28, 31–33.

Obr. 11. Půdorysný plán a podélné profily z jednotlivých sektorů obj. 35. — Fig. 11. Ground plan and lengthwise profiles from individual sectors of feature 35.

Obr. 12. Půdorysné plány a profily obj. 36, 45, 55, 56.
 Fig. 12. Ground plans and profiles of feature 36, 45, 55, 56.

Obr. 13. Půdorysné plány a profily obj. 37, 59, 60.
 Fig. 13. Ground plans and profiles of feature 37, 59, 60.

Samostatně posuzovanou tafonomickou kategorií bylo opálení. Takto poškozené savčí kosti (jiné pozůstatky živočichů spálené nebyly) byly nalezeny hlavně v objektech S2 (tab. 8). Většina z nich (N=48; tj. 80 % spálených kostí tohoto stáří) pocházela z obj. 20. Jeden fragment se nacházel také v obj. 28 a v obj. 60. Spálené či opálené kosti byly promíchány s dalšími kosterními pozůstatky, které do ohně nikdy vhozeny nebyly. Pálené zbytky různé anatomické příslušnosti (od čelistí přes žebra a obratle po zlomky diafýz dlouhých

kostí končetin a zápěstní kůstky) měly nejčastěji hnědočernou až šedou barvu, která odkazovala na jejich intenzivní zahřívání při teplotách překračujících 600 °C (*Shipman – Foster – Schoeninger 1984*). Spálené kosti zachycené při archeologickém výzkumu, jsou dokladem jednoho ze způsobů likvidace kostěného odpadu – pálením v ohni. V případě Vchynic byly ne zcela zpopelněné zbytky deponovány především v hliníku a ojediněle také v zásobních objektech, kde došlo k jejich promísení s dalším odpadem.¹⁸

4.2. Složení fauny

4.2.1. Domácí zvířata

Nejvíce zvířecích kostí v souboru (*tab. 7; obr. 27*) pochází z turů (*Bos sp.*), ovcí a koz (*Ovis/Capra*) a prasat (*Sus domesticus*). S pomocí dat v *tab. 7* byl spočítán *chi-kvadrát test*. Testována byla hypotéza, zda mezi starším a mladším stupněm STK existuje rozdíl v počtu kostí a zubů turů (*Bos sp.*), prasat (*Sus sp.*), ovcí a koz (*Ovis/Capra*) a ostatní fauny zahrnující druhy lovné zvěře, psa (*Canis familiaris*) a velevruba (*Unio sp.*). Výsledek provedené *chi-kvadrát testu* ($\chi^2=0,540$; $df=3$; $p=0,910$) nepotvrdil signifikantní rozdíl v počtu zbytků fauny v obou obdobích.

V S1 zaujímaly zbytky spolehlivě prokázaných domácích zvířat 88 % určeného materiálu (NISP=132), v S2 jich bylo 76,5 % (NISP=91). Ačkoliv bylo starší období reprezentováno osteologickým materiálem pouze z jednoho objektu (obj. 37), shodně pro obě období STK platí, vycházíme-li z počtu osteologických nálezů (*tab. 7*), že nejvýznamnějším hospodářským zvířetem v lokalitě byl skot. Podíl jeho kostí (z určeného materiálu) činil v S1 50 %, v S2 37 %. Svě nezastupitelné místo měly také ovce a kozy, přičemž důležitější byl pravděpodobně chov ovcí (v S1 nebyla determinována ani jedna kost kozy, v S2 připadaly na 1 nález kozy 3 kosti ovce). Četnost ostatků ovcí a koz (obě kategorie byly sloučeny) dosahovala hodnoty 25,3 % (S1) a 26,1 % (S2). Třetím početně nejvýznamnějším zvířetem bylo prase domácí (12 % zbytků odpovídalo S1, 13,4 % náleželo S2).

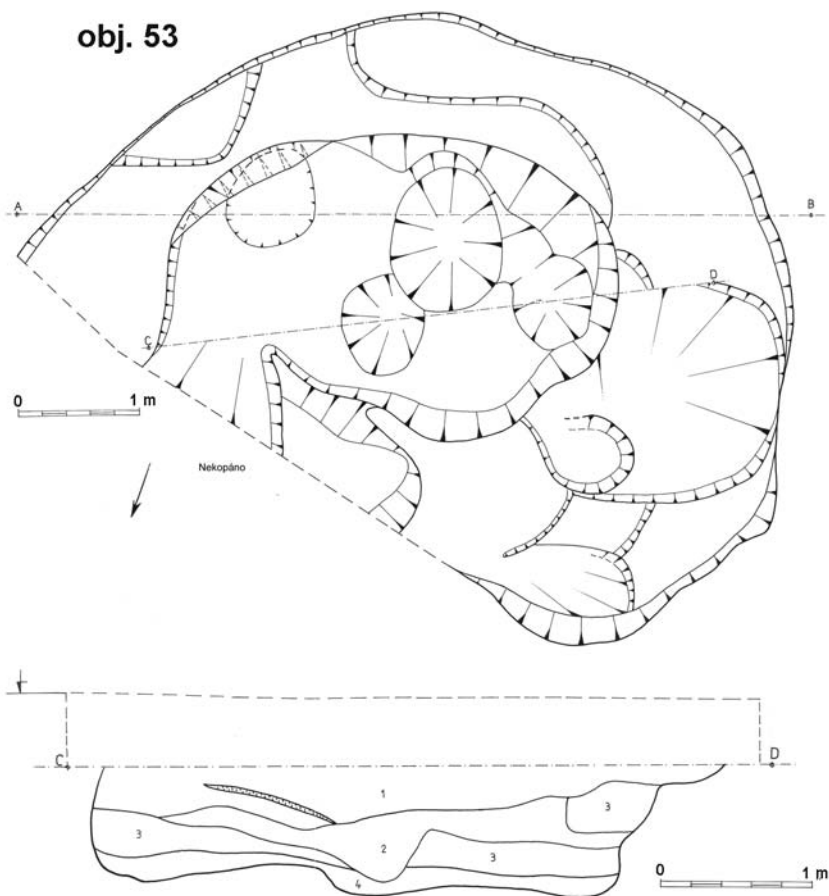
Častým úskalím, se kterým se setkáváme při studiu archeozoologických souborů, a to nejen z období neolitu, je spolehlivé odlišení kostí domácích prasat od divokých. Z tohoto důvodu zůstává část materiálu zahrnuta do rodu – *Sus sp.* Ani po sečtení všech kostí prasat domácích (*Sus domesticus*) a prasat v kategorii *Sus sp.* dohromady se neukázalo, že by chov těchto zvířat přesáhl ve Vchynicích význam chovu ovcí a koz.

Co se týče psa, pak v obj. 37 (S1) byla tato šelma doložena částí pažní kosti levé nohy dospělého jedince, pro mladší období STK ji potvrzenou nemáme.

4.2.2. Lovná zvěř

Podíl kostí lovených druhů v určeném materiálu byl nízký v objektech z obou chronologických stupňů STK: v S1 2,7 % (NISP=4), v S2 1,7 % (NISP=2). Ve výčtu lovné zvěře nechyběli jelen lesní (*Cervus elaphus*), srnec obecný (*Capreolus capreolus*), prase divoké (*Sus scrofa*) a zajíc polní (*Lepus europaeus*). K lovu zvěře docházelo spíše sporadicky, hlavním zdrojem živočišných bílkovin byl dobytek chovaný na sídlišti. V období STK-starším stupni, byli loveni prase divoké a srnec, v mladším období jelen a zajíc (*tab. 7*).

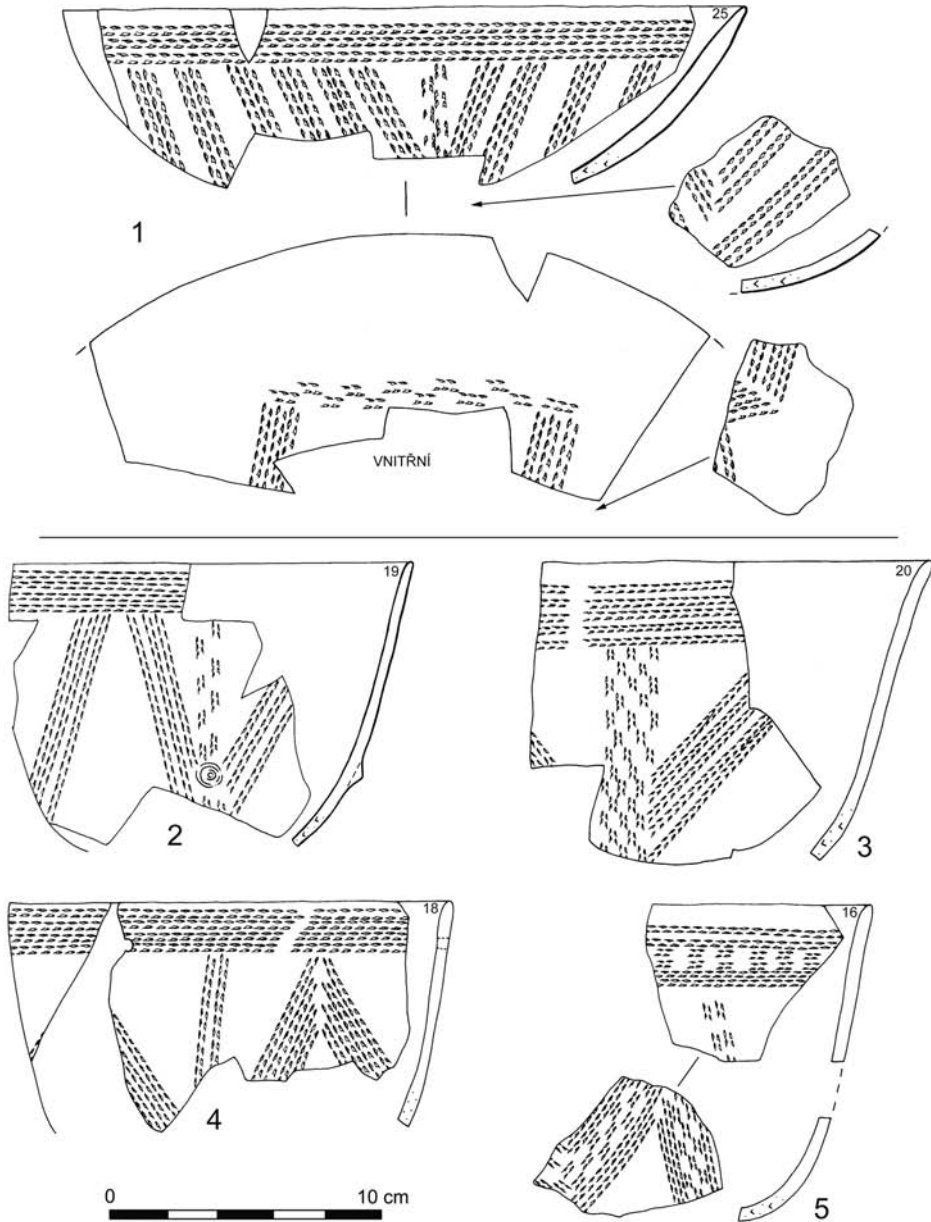
¹⁸ Pro úplnost dodejme, že tři částečně spálené zlomky savčích kostí byly nalezeny také v obj. 37 z S1.

Obr. 14. Půdorysný plán a profil C–D obj. 53.

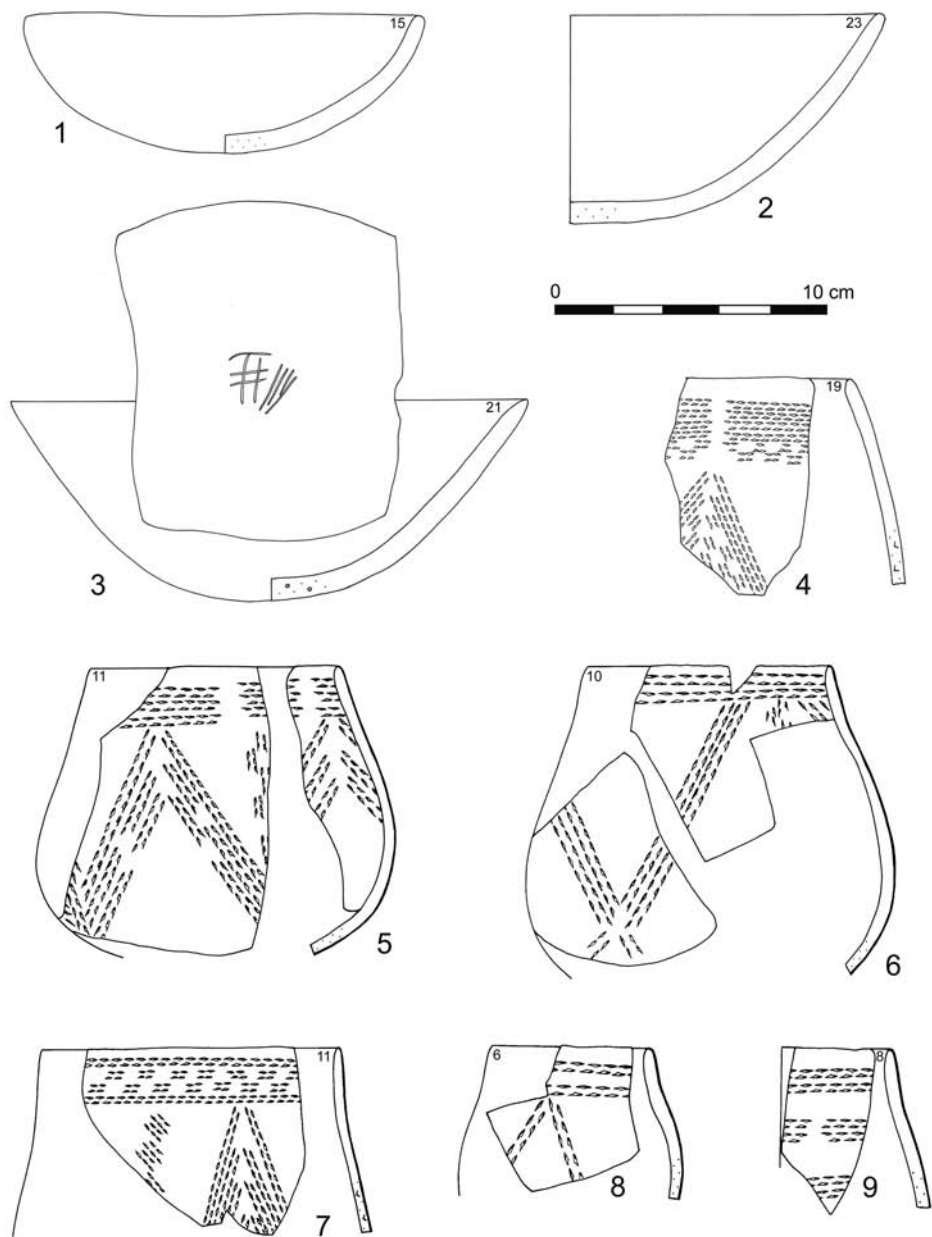
Fig. 14. Ground plan and profile C–D of feature obj. 53.

S ohledem na složení divoké fauny lze částečně rekonstruovat přírodní okolí sídliště, které můžeme charakterizovat jako mozaiku lesního biotopu a bezlesí. Ačkoliv nemají prasata divoká příliš vyhraněné nároky na prostředí, dávají přednost oblastem s listnatými a smíšenými lesy (Anděra – Červený 2009, 9). Na členité prostředí, resp. střídání zalesněné krajiny s otevřenými plochami, je svým výskytem vázán srnec obecný. Jelen lesní vyhledává oblasti se souvislými porosty lesů prostoupenými pasekami a pastvinami (Červený *et al.* 2004, 335–336). Na existenci bezlesých ploch zase odkazuje přítomnost zajíce, který se zdržuje hlavně na loukách, polích, úhorech nebo při okrajích lesních porostů (Anděra – Horáček 2005, 163). Druhová rozmanitost obratlovců mohla být rozšířena díky necelé lopatce dospělého tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*). Jednalo se o jediný pozůstatek ptáčí kostry objevený na sídlišti ve Vchynicích (v obj. 35 – S3). Mezi stanoviště obývaná tímto hrabavým ptákem patří jehličnaté nebo smíšené lesy oddělené nepřilíživými mýtinami (Hudec – Štátný *et al.* 2005, 287).

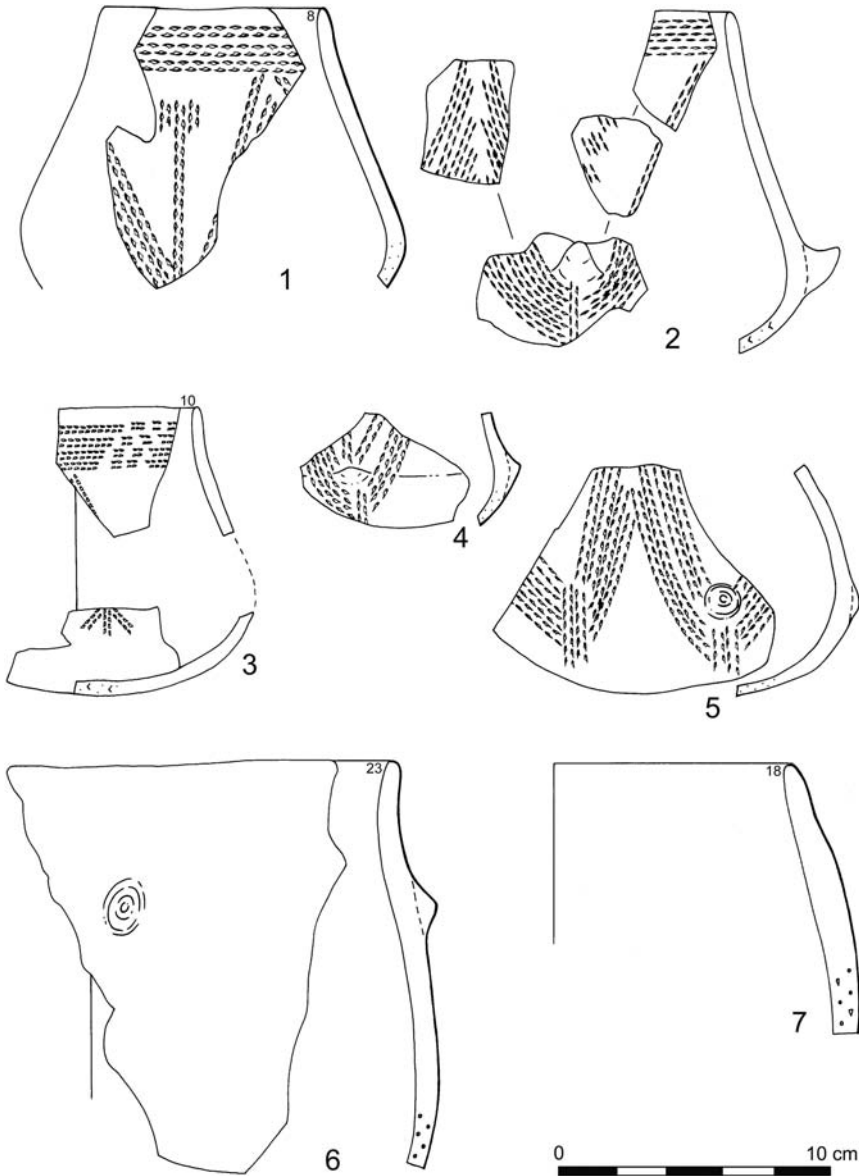
Obr. 15. Výběr keramiky z obj. 37 – mísovité tvary. 1: západní část (20–40 cm a 60–80 cm) + východní část (40–60 cm); 2: Z část (60–80 cm a 80 cm – dno); 3: Z část (60–80 cm); 4: V část (0–20 cm a 20–40 cm); 5: Z část (20–40 cm) + V část (0–20 cm). Obr. 15–25 kreslila T. Davidová, upravil J. Řídký.

Fig. 15. Selection of pottery from feature 37 – bowl-shaped forms. 1: western part (20–40 cm and 60–80 cm) + eastern part (40–60 cm); 2: western part (60–80 cm and 80 cm – bottom); 3: western part (60–80 cm); 4: eastern part (0–20 cm and 20–40 cm); 5: western part (20–40 cm) + eastern part (0–20 cm). Fig. 15–25 drawn by T. Davidová, adapted by J. Řídký.

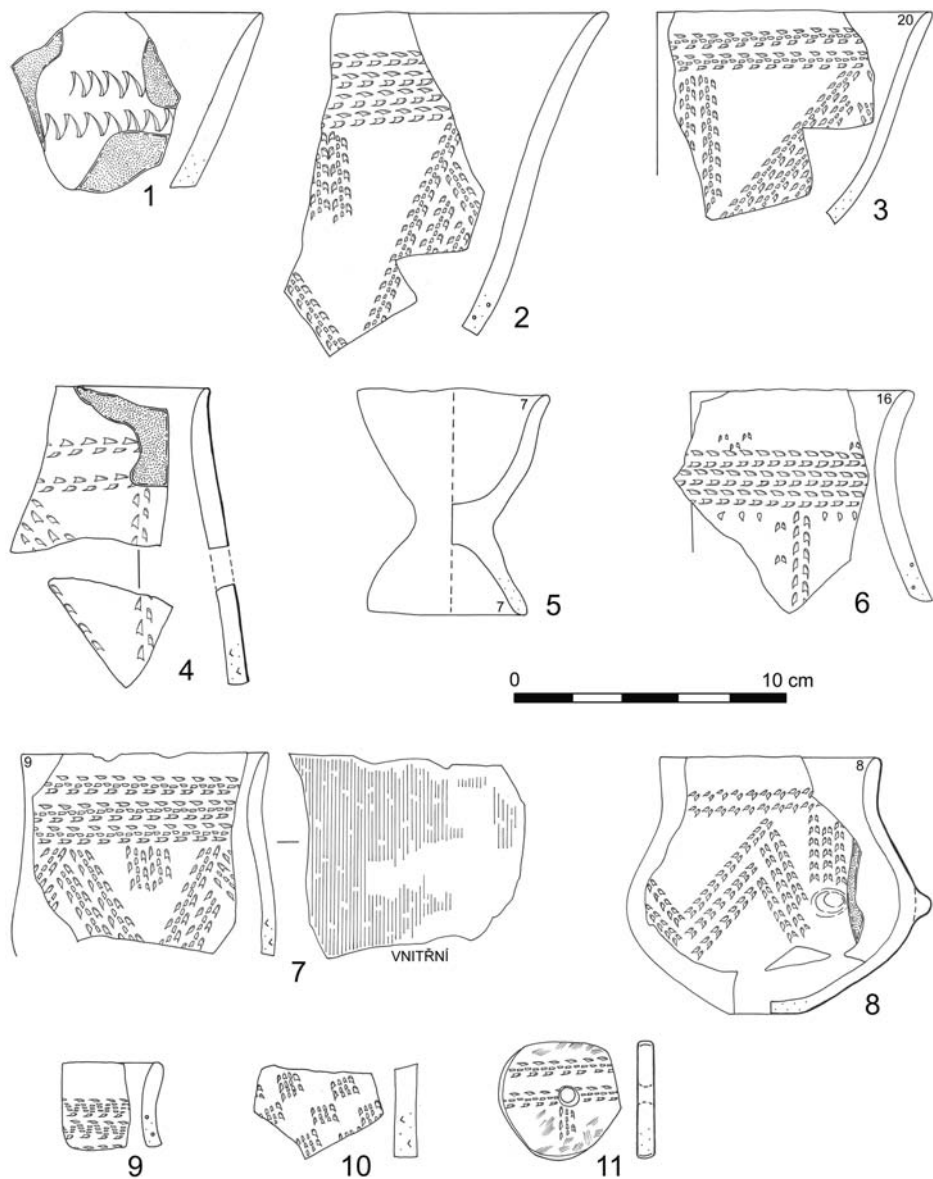
Obr. 16. Výběr keramiky z obj. 37 – mísovité tvary (č. 1–3) a hruškovité tvary (č. 4–9). 1: V část (40–60 cm); 2: V část (40–60 cm a 60–80 cm); 3: V část (20–40 cm); 4: část neuvedena (0–20 cm); 5: V část (40–60 cm); 6: Z část (20–40 cm) + V část (40–60 cm a 60–80 cm); 7: V část (40–60 cm); 8: V část (40–60 cm); 9: V část (40–60 cm).

Fig. 16. Selection of pottery from feature 37 – bowl-shaped forms (nos. 1–3) and pear-like forms (nos. 4–9). 4: part not listed (0–20 cm); 5: eastern part (40–60 cm); 6: western part (20–40 cm) + eastern part (40–60 cm and 60–80 cm); 7: eastern part (40–60 cm); 8: eastern part (40–60 cm); 9: eastern part (40–60 cm).

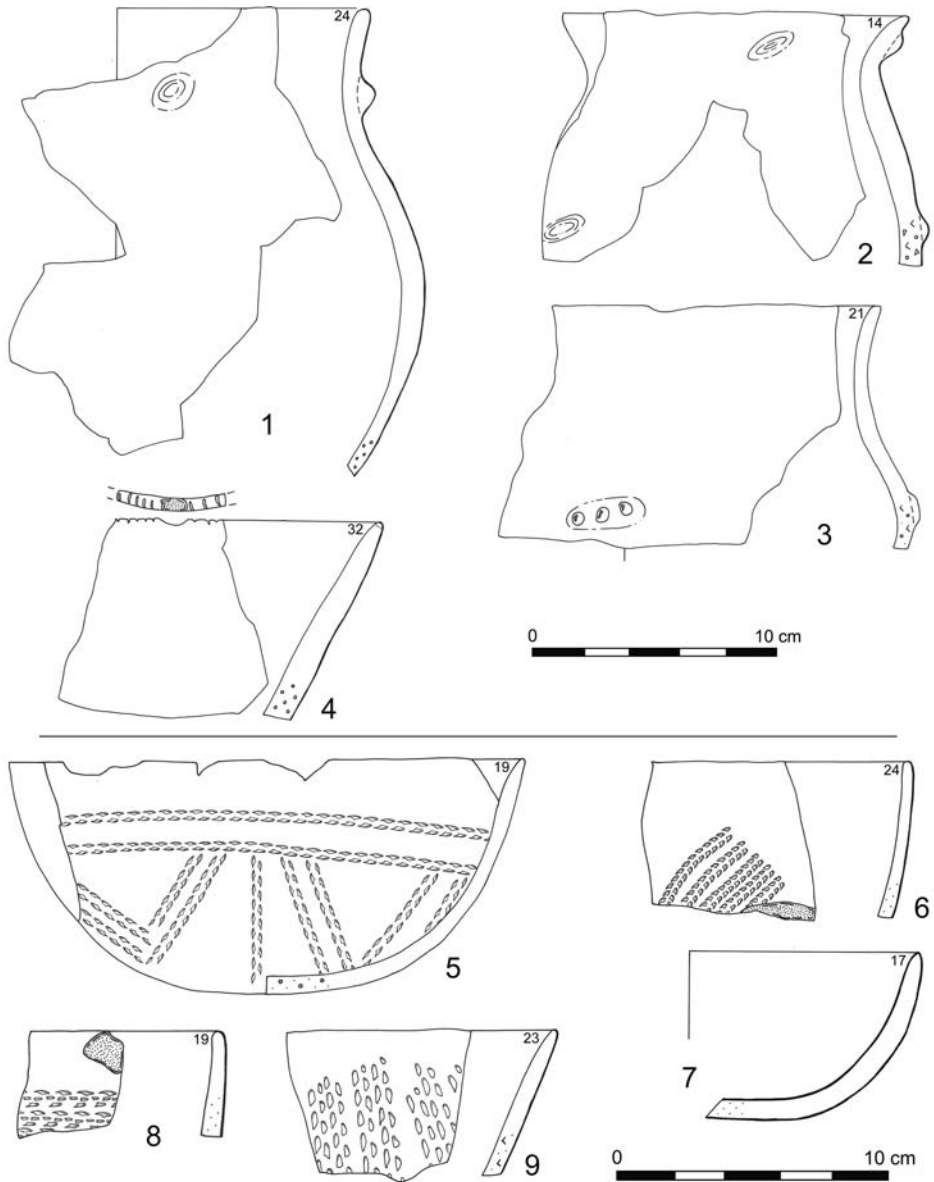
Obr. 17. Výběr keramiky z obj. 37 – hruškovité tvary (č. 1–5) a kotlovité tvary (č. 6–7). 1: V část (40–60 cm); 2: povrchový sběr a Z část (20–40 cm) + V část (0–20 cm a 20–40 cm); 3: V část (40–60 cm a 60–80 cm); 4: část neuvedena (60–80 cm); 5: část neuvedena (60–80 cm); 6: V část (hloubka neuvedena); 7: V část (40–60 cm).

Fig. 17. Selection of pottery from feature 37 – pear-like forms (nos. 1–5) and kettle-shaped forms (nos. 6–7). 1: eastern part (40–60 cm); 2: surface collection and western part (20–40 cm) + eastern part (0–20 cm and 20–40 cm); 3: eastern part (40–60 cm and 60–80 cm); 4: part not listed (60–80 cm); 5: part not listed (60–80 cm); 6: eastern part (depth not listed); 7: eastern part (40–60 cm).

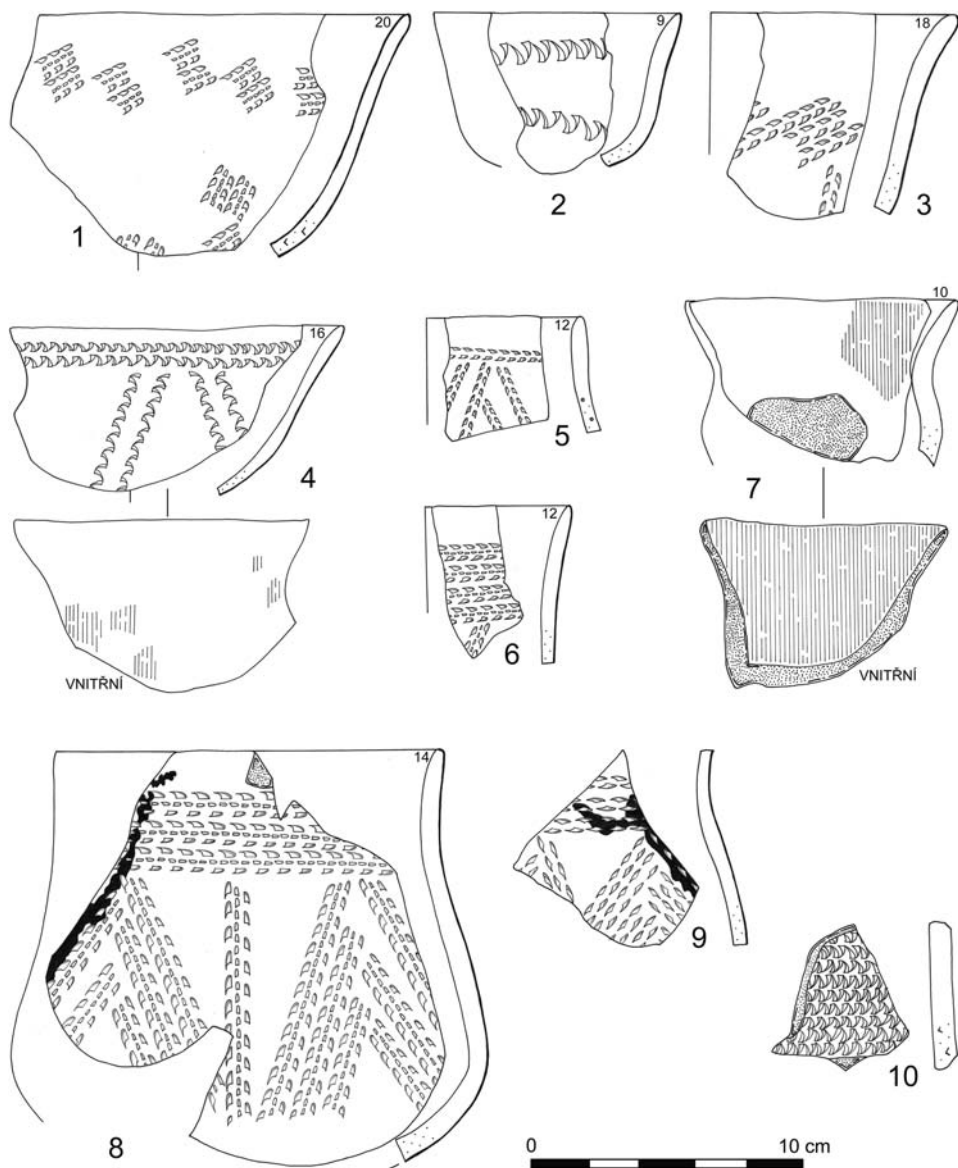
Obr. 18. Výběr keramiky z obj. 20 – mísovitě tvary (č. 1–5), hruškovitý tvar (č. 6), pohárovité tvary (č. 7–8) a další části nádob (č. 9–11). 1: řez 1 (0–20 cm); 2: řez 2–3 (0–20 cm); 3: řez 2–3 (0–20 cm); 4: řez 2 (0–20 cm); 5: řez 2 (48 cm); 6: povrchový sběr; 7: řez 1 (20–40 cm); 8: řez 1 (20–40 cm) + řez 3 (0–20 cm); 9: řez 2–3 (0–20 cm); 10: řez 2 (0–20 cm); 11: řez 1 (hloubka neuvedena).

Fig. 18. Selection of pottery from feature 20 – bowl-shaped forms (nos. 1–5), pear-like form (no. 6), beaker-shaped forms (nos. 7–8) and other parts of vessels (nos. 9–11). 1: cross-section 1 (0–20 cm); 2: cross-section 2–3 (0–20 cm); 3: cross-section 2–3 (0–20 cm); 4: cross-section 2 (0–20 cm); 5: cross-section 2 (48 cm); 6: surface collection; 7: cross-section 1 (20–40 cm); 8: cross-section 1 (20–40 cm) + cross-section 3 (0–20 cm); 9: cross-section 2–3 (0–20 cm); 10: cross-section 2 (0–20 cm); 11: cross-section 1 (depth not listed).

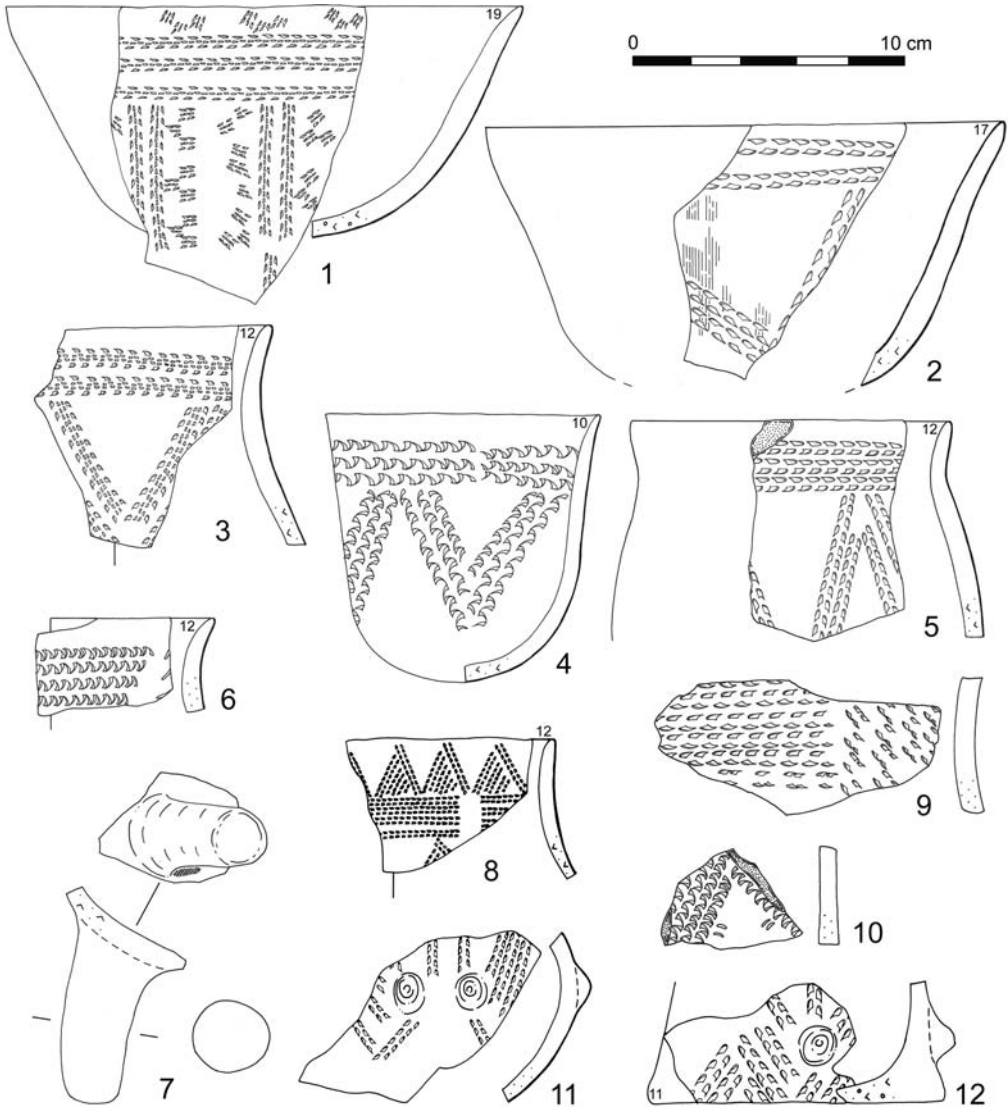

Obr. 19. Výběr keramiky z obj. 20 (č. 1–3 – hrncovité tvary; č. 4 – mísovitý tvar) a z obj. 28 (č. 5–9; mísovité tvary). 1: řez 3 (0–20 cm); 2: řez 2 (0–20 cm) + řez 1 (20–40 cm); 3: řez 3 (hloubka neuvedena); 4: řez 2 (20 cm – dno); 5: Z polovina (40–60 cm); 6: Z polovina (40–60 cm); 7: V polovina (0–20 cm); 8: Z polovina (20–40 cm); 9: Z polovina (20–40 cm).

Fig. 19. Selection of pottery from feature 20 (nos. 1–3 – profiled pot-shaped forms; no. 4 – bowl-shaped form) and from feature 28 (nos. 5–9; bowl-shaped forms). 1: cross-section 3 (0–20 cm); 2: cross-section 2 (0–20 cm) + cross-section 1 (20–40 cm); 3: cross-section 3 (depth not listed); 4: cross-section 2 (20 cm – bottom); 5: western part (40–60 cm); 6: western part (40–60 cm); 7: eastern part (0–20 cm); 8: western part (20–40 cm); 9: western part (20–40 cm).

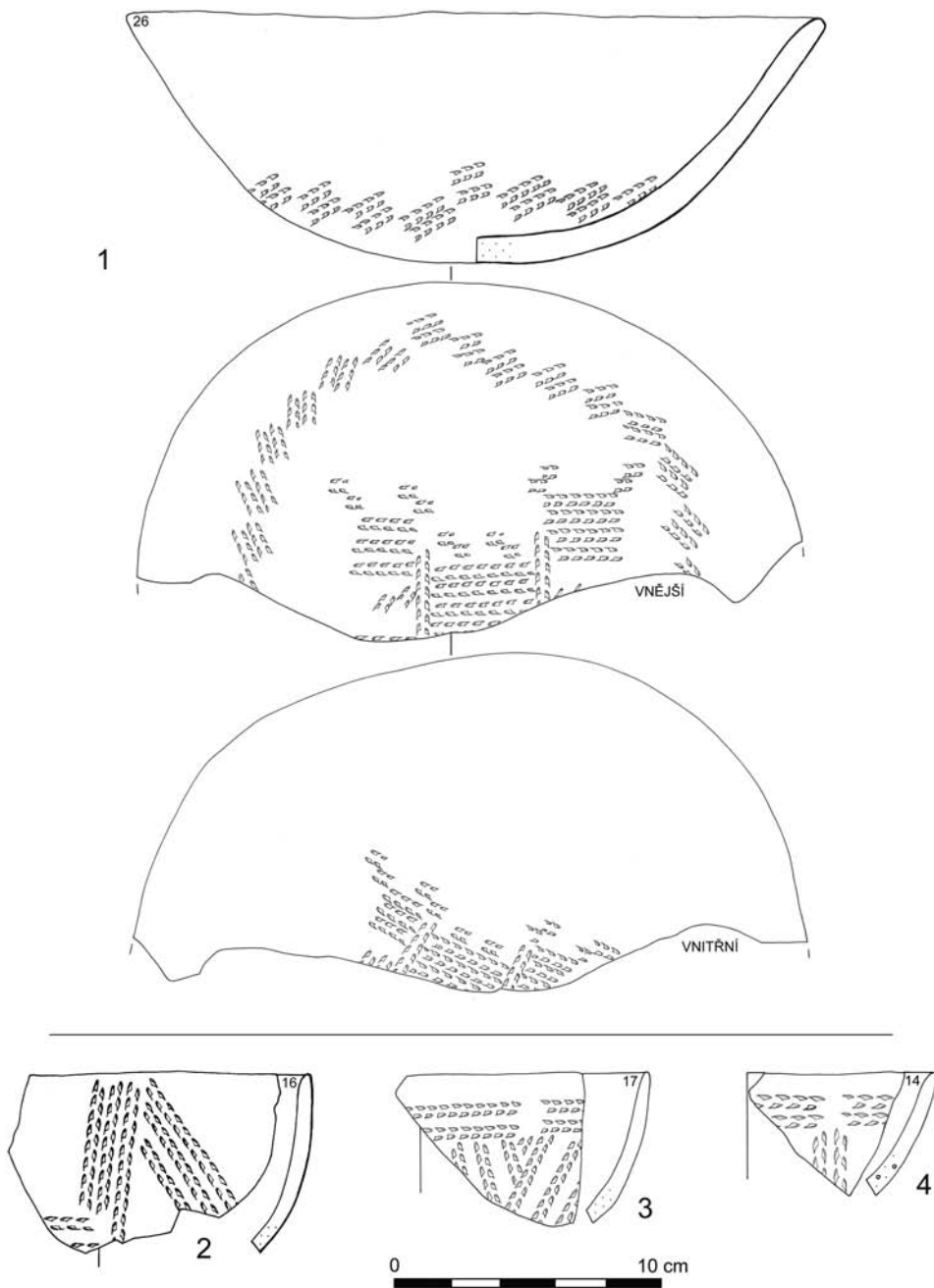

Obr. 20. Výběr keramiky z obj. 28 – mísovité tvary (č. 1–6), pohárovité tvary (č. 7–9) a tělo nádoby (č. 10). 1: V polovina (40–60 cm); 2: Z polovina (20–40 cm); 3: Z polovina (20–40 cm); 4: Z polovina (20–40 cm); 5: Z polovina (0–20 cm); 6: V polovina (40–60 cm); 7: Z polovina (20–40 cm); 8: V polovina (20–40 cm a 60–80 cm); 9: Z polovina (20–40 cm); 10: Z polovina (20–40 cm).
 Fig. 20. Selection of pottery from feature 28 – bowl-shaped forms (nos. 1–6), beaker-like forms (nos. 7–9) and the body of a vessel (no. 10). 1: eastern part (40–60 cm); 2: western part (20–40 cm); 3: western part (20–40 cm); 4: western part (20–40 cm); 5: western part (0–20 cm); 6: eastern part (40–60 cm); 7: western part (20–40 cm); 8: eastern part (20–40 cm and 60–80 cm); 9: western part (20–40 cm); 10: western part (20–40 cm).

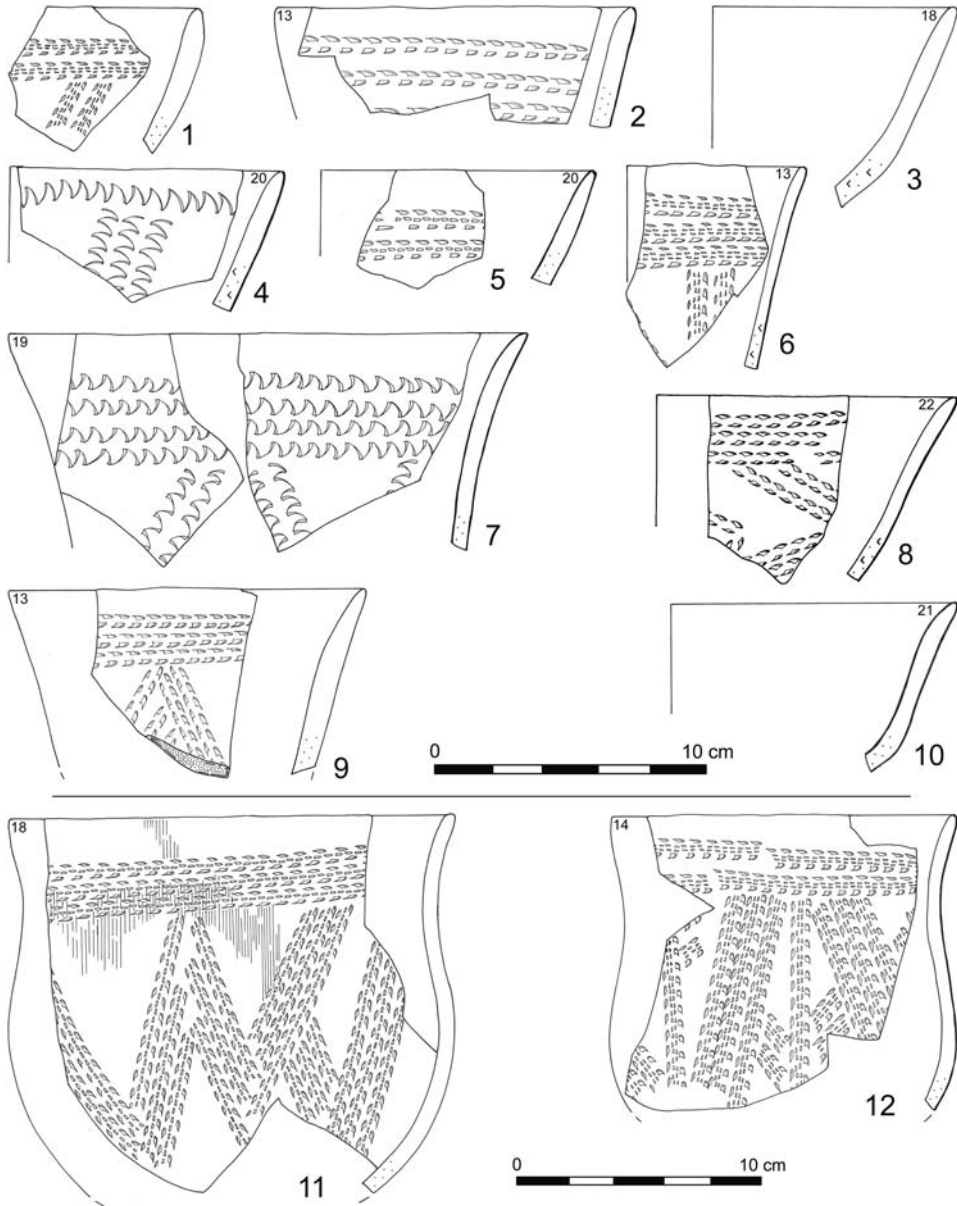
Obr. 21. Výběr keramiky z obj. 33 (č. 1–7), obj. 53 (č. 8), obj. 3 (č. 9–10), obj. 61 (č. 11), obj. 54 (č. 12) – mísovitě tvary (č. 1–2), hruškovité tvary (č. 3, 8), pohárovité tvary (č. 4–5) a další části nádob (č. 6, 7, 9–12). 1: povrchový sběr; 2: povrchový sběr; 3: Z polovina (0–20 cm) + V polovina (0–20 cm); 4: Z polovina (40–60 cm) + V polovina (60–80 cm); 5: povrchový sběr; 6: V polovina (60–80 cm); 7: povrchový sběr; 8: J polovina (20–40 cm); 9: úsek B (0–20 cm); 10: úsek B (0–20 cm); 11: V polovina (0–20 cm a 20 cm – dno); 12: S polovina (0–20 cm).

Fig. 21. Selection of pottery from feature 33 (nos. 1–7), feature 53 (no. 8), feature 3 (nos. 9–10), feature 61 (no. 11), feature 54 (no. 12) – bowl-shaped forms (no. 1–2), pear-like forms (nos. 3, 8), beaker-like forms (no. 4–5) and other parts of vessels (no. 6, 7, 9–12). 1: surface collection; 2: surface collection; 3: western part (0–20 cm) + eastern part (0–20 cm); 4: western part (40–60 cm) + eastern part (60–80 cm); 5: surface collection; 6: eastern part (60–80 cm); 7: surface collection; 8: southern part (20–40 cm); 9: section B (0–20 cm); 10: section B (0–20 cm); 11: eastern part (0–20 cm and 20 cm – bottom); 12: southern part (0–20 cm).

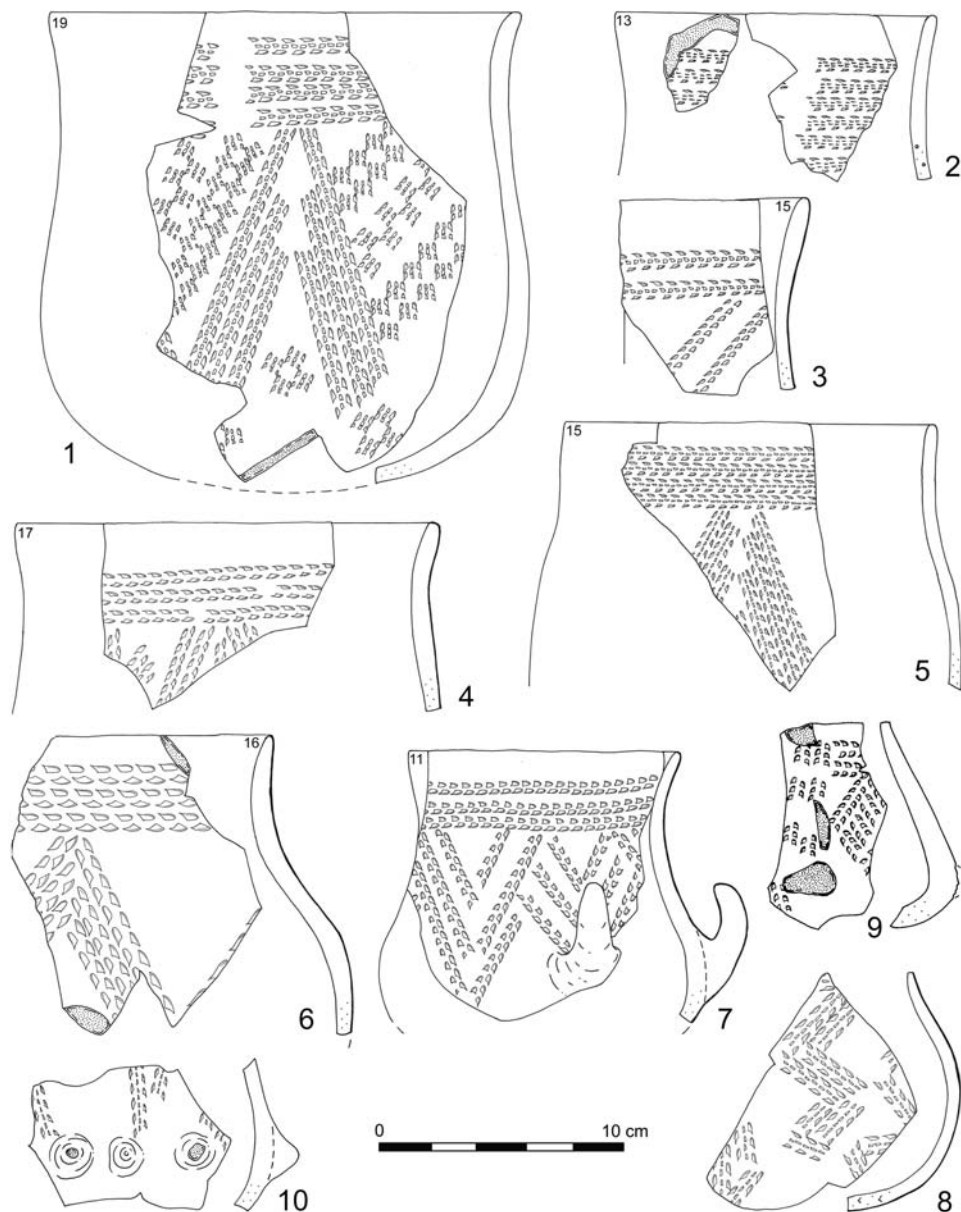
Obr. 22. Výběr keramiky z obj. 35 – mísovité tvary. 1: sektor B (80–100 cm a 40–60 cm); 2: sektor D (60–80 cm); 3: sektor H (0–20 cm); 4: povrchový sběr.

Fig. 22. Selection of pottery from feature 35 – bowl-shaped forms. 1: sector B (80–100 cm and 40–60 cm); 2: sector D (60–80 cm); 3: sector H (0–20 cm); 4: surface collection.

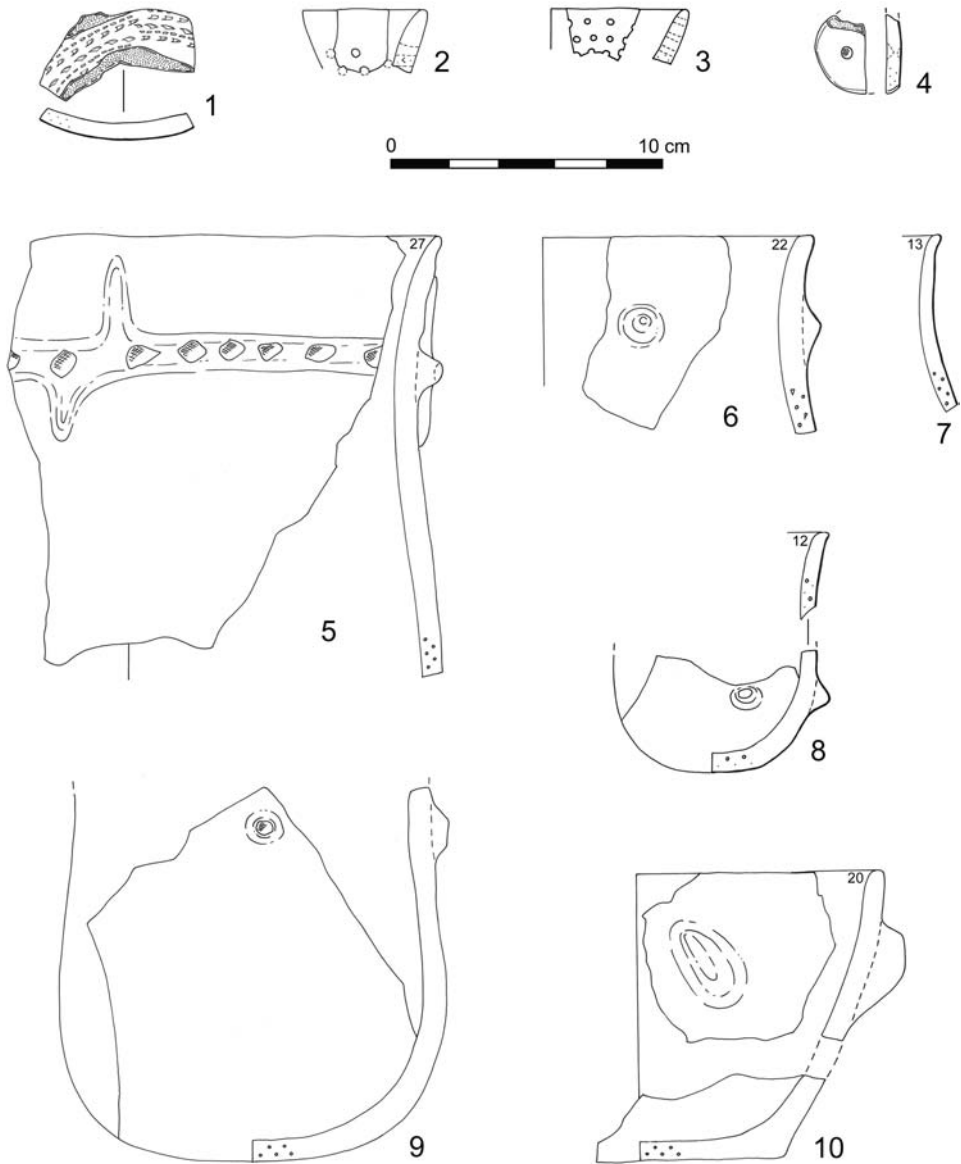
Obr. 23. Výběr keramiky z obj. 35 – mísovité tvary. 1: povrchový sběr; 2: povrchový sběr; 3: sektor D (0–20 cm); 4: povrchový sběr; 5: sektor C (40–60 cm); 6: povrchový sběr; 7: sektor C (60–80 cm); 8: sektor E (60–80 cm); 9: sektor H (0–20 cm); 10: sektor D (0–20 cm); 11: sektor C (40–60 cm a 60–80 cm) + sektor D (0–20 cm); 12: sektor C (40–60 cm a 60–80 cm).

Fig. 23. Selection of pottery from feature 35 – bowl-shaped forms. 1: surface collection; 2: surface collection; 3: sector D (0–20 cm); 4: surface collection; 5: sector C (40–60 cm); 6: surface collection; 7: sector C (60–80 cm); 8: sector E (60–80 cm); 9: sector H (0–20 cm); 10: sector D (0–20 cm); 11: sector C (40–60 cm and 60–80 cm) + sector D (0–20 cm); 12: sector C (40–60 cm and 60–80 cm).

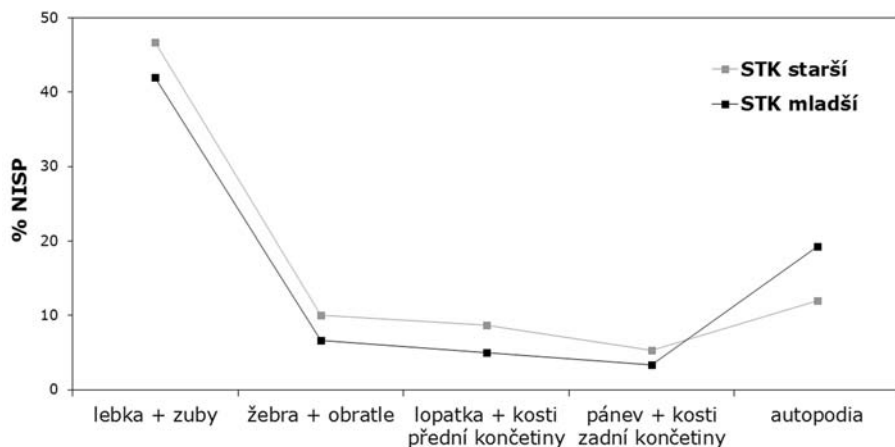
Obr. 24. Výběr keramiky z obj. 35 – mísovité tvary (č. 1–5), hruškovité tvary (č. 6–10). 1: sektor H (povrchový sběr a 0–20 cm); 2: sektor D (20–40 cm a 40–60 cm); 3: sektor D (40–60 cm); 4: sektor C (40–60 cm); 5: sektor C (20–40 cm); 6: sektor C (40–60 cm a 60–80 cm); 7: sektor D (20–40 cm a 40–60 cm); 8: povrchový sběr; 9: povrchový sběr; 10: sektor D (60–80 cm).

Fig. 24. Selection of pottery from feature 35 – bowl-shaped forms (nos. 1–5) and pear-like forms (nos. 6–10). 1: sector H (surface collection and 0–20 cm); 2: sector D (20–40 cm and 40–60 cm); 3: sector D (40–60 cm); 4: sector C (40–60 cm); 5: sector C (20–40 cm); 6: sector C (40–60 cm and 60–80 cm); 7: sector D (20–40 cm and 40–60 cm); 8: surface collection; 9: surface collection; 10: sector D (60–80 cm).

Obr. 25. Výběr keramiky z obj. 35 různé části nádob (č. 1–4), kotlovité tvary (č. 5, 6, 9), hrncovité tvary (č. 7, 8) a mísovitý tvar (č. 10). 1: sektor E (0–20 cm); 2: sektor D (0–20 cm); 3: sektor D (0–20 cm); 5: sektor A (20–40 cm); 6: sektor C (60–80 cm); 7: sektor D (40–60 cm); 8: sektor D (40–60 cm); 9: sektor A (40–60 cm); 10: sektor B (20–40 cm).

Fig. 25. Selection of pottery from feature 35 – various parts of vessels (nos. 1–4), kettle-like forms (nos. 5, 6, 9), profiled pot-shaped forms (no. 7, 8) and a bowl-shaped form (no. 10). 1: sector E (0–20 cm); 2: sector D (0–20 cm); 3: sector D (0–20 cm); 5: sector A (20–40 cm); 6: sector C (60–80 cm); 7: sector D (40–60 cm); 8: sector D (40–60 cm); 9: sector A (40–60 cm); 10: sector B (20–40 cm).

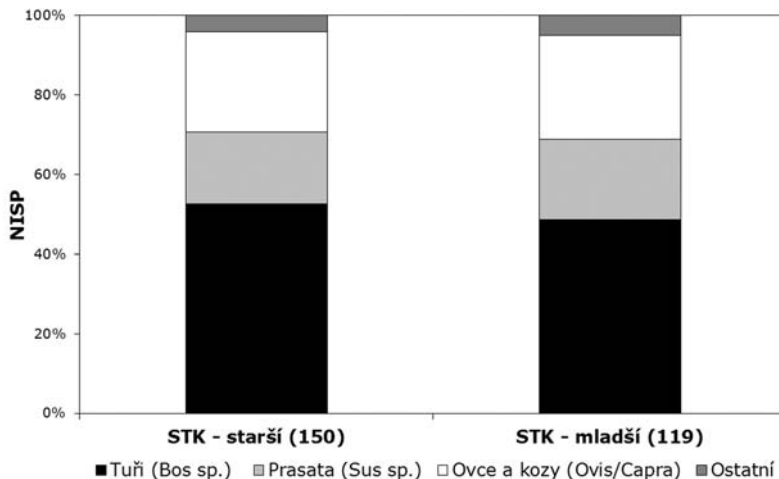
Obr. 26. Podíly determinovaných kostí a zubů zvířat (% NISP) v jednotlivých anatomických skupinách.
Fig. 26. Shares of determined animal specimens (% NISP) in individual anatomical groups.

V souboru nechyběly ani úlomky schránek mlžů – především velevruba. Jejich výskyt poukazuje na dostupnost vodního prostředí (zřejmě Vchynického potoka vzdáleného ca 100–150 m jižním směrem od sídliště) a zřejmě i konzumaci těchto bezobratlých živočichů. Z důvodu poškození nalezených schránek nebyla bohužel možná bližší druhová determinace.

4.3. Porážkový věk hlavních hospodářských zvířat

Více informací o strategiích chovu zvířat přinášejí interpretace porážkových křivek (např. *Payne 1973*). Předpokladem k jejich sestrojení je dostatek údajů o absolutním věku zvířat v době jejich smrti. Porážkový věk zvířat je obvykle zjišťován podle stádia prožvání zubů, jejich výměny a opotřebení. U zubů a čelistí skotu byla sledována fáze prožvání některých zubů, náhrada mléčných premolárů trvalými (*Higham 1967*) a abrazní index molárů (*Ducos 1968*, 11–13). U ovcí a koz byly ke stanovení věku zubů dolních i horních čelistí využity studie *Helmer (1995)* a *Vigne – Helmer (2007)*, shrnující údaje o opotřebení okluzních ploch zubů a abrazní indexy vyjádřené pro moláry. Porážkový věk prasat byl zjištěn podle intenzity opotřebení skloviny a zuboviny zubů dolních čelistí (*Grant 1982*). U jednotlivých zvířat byly evidovány počty zubů v jednotlivých věkových kategoriích (Nd; *Vigne 1988*, 21–88) a nejmenší počty jedinců (MNI). Nejmenší počty jedinců byly vyjádřeny z kolekce zubů, u nichž byl uveden věk, strana a příslušnost k čelisti. Vzhledem k tomu, že celkové počty jedinců v daných chronologických fázích byly velmi nízké (obvykle jich bylo méně než pět), nebyly konstruovány porážkové křivky a věk zvířat v lokalitě byl okomentován pouze v textu. Stáří hlavních hospodářských zvířat v době porážky bylo možné určit s pomocí zubů, které nebyly nijak zásadně poškozené (S1: Nd=67; S2: Nd=29; S3: Nd=30).

V S1 byli potvrzeni nejméně čtyři turí (Nd=25, MNI=4), přičemž k zabití dvou z nich došlo v rozmezí 2 až 4 let, třetího mezi 4. až 6,5. rokem a čtvrtého mezi 6,5. až 9. rokem. Navzdory nízkému počtu zubů lze říci, že kromě turů odchovaných na maso, kdy ukon-

Obr. 27. Spektrum fauny ve dvou obdobích osídlení Vchynic. NISP (počet determinovaných kostí a zubů).
Fig. 27. Fauna spectrum in the two settlement periods in Vchynice. NISP (number of identified specimens).

čení tělesného růstu je spojováno s věkem 4 až 5 let, byla polovina zvířat ponechána naživu déle, nejvýše do 9 let. U těchto kusů hovězího dobytka můžeme předpokládat využití k reprodukci a za účelem kombinované produkce (mléka v případě samic, eventuálně práce a následně i zisk masa). Zuby tělesně dospělých tuňů byly nalezeny také v objektech S2 (Nd=5, MNI=3). Kromě jedince, který se dožil 7 až 8 let, byl prokázán také jedinec starší 11,5 roku a tele doživší se 5–6 měsíců. Vezmeme-li v potaz jarní telení krav, pak bylo toto mládě usmrceno na podzim, zřejmě z důvodu klesající laktace matky. Získaný datový soubor, ačkoliv nebyl příliš početný, naznačil podobné zaměření chovu skotu v obou obdobích.

Parametry chovu ovcí a koz byly definovány pomocí několika málo zubů a uvedené závěry lze považovat spíše za ilustrační. V souboru S1 (Nd=14, MNI=2) byly determinovány zuby půlročního až ročního mláděte a zuby jedince staršího 6 let. Situace v S2 (Nd=10, MNI=3) se shodovala v přítomnosti zubů dvou 6–12 měsíčních mláďat, ale lišila se výskytem zubů 2–4 letého dospělého. Závěry učiněné pro S3 (Nd=7, MNI=3), odkazují na porážku mladších zvířat: v 6–12 měsících, 1–2 letech a 2–4 letech. Lze jen spekulovat, zda jehňata (nebo kůzlata) byla usmrcována nejdéle ve 12 měsících a výkrm mláďat do 2 let byl méně častý. Úloha starších ovcí ponechaných ve stádě spočívala v reprodukci, poskytování mléka (případně srsti) a po porážce bylo zužitkováno také jejich maso, vnitřnosti a kůže. Ve shodě se zjištěními pro skot, byla užitkovost ovcí rovněž kombinovaná.

Na sídlišti ve Vchynicích byl studován také věk prasat. V kolekci zubů z S1 (Nd=28, MNI=3) byly evidovány zuby jedinců v těchto věkových kategoriích: 6–12 měsíců, 12–18 měsíců a 18–24 měsíců. V materiálu z S2 (Nd=14, MNI=3) chyběly zuby nejvýše ročních selat a ve shodě s dosaženými výsledky pro starší období, byly zachyceny pouze dvě věkové kategorie: 12–18 a 18–24 měsíců. Uvedené závěry nemůžeme, s ohledem na nízké množství dat, interpretovat jako rozdílný přístup k chovu prasat v obou obdobích. Jediným obhajitelným závěrem plynoucím z našich dat, je potvrzení porážky většiny prasat ve věku od 6 měsíců do 2 let, s tím, že méně než půlroční selata zabíjena nebyla. Zřejmě se jevilo

	Objekt 4	Skupina objektů – STK mladší (S2)
Určeno	183 (27,4 %)	119 (26,3 %)
Neurčeno	484 (72,4 %)	334 (73,7 %)
Spálené nebo opálené zvířecí kosti	90 (13,5 %)	60 (13,2 %)
Permineralizace	106 (15,9 %)	95 (21 %)
Zvětrávání	663 (99,4 %)	267 (58,9 %)
Zářezy, záseky a artefakty	2 (0,3 %)	3 (0,7 %)

Tab. 10. Podíl kostí a zubů zvířat (% N) poškozených zvětráváním nalezených v příkopu rondelu (obj. 4) a soujámí/hliníku (obj. 35) ve Vchynicích. Nálezy bez poškození – kategorie 0; nejsilněji poškozené nálezy – kategorie 5.

Tab. 10. Share of bones and teeth (% N) damaged by weathering, found in the rondel ditch (feature 4) and clay pit (feature 35). Undamaged finds (category 0); the most heavily damaged finds (category 5).

jako výhodnější ponechat v prvním roce narozená mláďata naživu tak dlouho, dokud si byla schopna sama před nástupem první zimy obstarávat potravu.

4.4. Porovnání osteologického materiálu z příkopu rondelu s objekty datovanými do STK-mladšího stupně

V samostatně publikované studii (Řídký *et al.* 2012, 678–683) byl detailně vyhodnocen osteologický materiál z příkopu rondelu (obj. 4) ve Vchynicích. Proto se nabízí možnost porovnat tato již publikovaná data s našimi zjištěními učiněnými pro objekty z STK-mladšího stupně (S2) na totožném sídlišti. Určitelnost obou souborů (vyjádřená ze všech nalezených kostí a zubů) byla podobná, nepřekročila 30 % (tab. 10). Mezi potvrzenými taxony nechyběl skot, ovce/kozy a prasata. Podíly určených kostí hospodářských zvířat v obj. 4 a referenční skupině objektů z S2 (tab. 7) byly následující: tuň (včetně kategorie *Bos* sp.; 87,4 : 48,7 %), ovce/kozy (6,6 : 26,1 %) a prasata (včetně kategorie *Sus* sp.; 6: 20,2 %). Ukázalo se, že příkop rondelu byl ochuzenější o kosti malých kopytníků. V obou srovnávaných celcích nescházal alespoň jeden zlomek schránky mlže. Ostatky lovené fauny sice byly ve skupině objektů S2 málo početné (1,7 %; viz výše), v příkopu rondelu však zcela chyběly.

K věku domácích zvířat se můžeme vyjádřit jen krátce, a to z důvodu nízkého množství analyzovaných zubů v obou souborech. Určitá shoda podpořená studiem dentice panovala pouze v potvrzení masné užitkovosti tuňů a prasat. V rondelu chyběly zuby mláďat a plně tělesně dospělých jedinců, kteří zůstávali v chovu dlouhodobě, což můžeme vysvětlit spíše absencí srovnatelně početné kolekce čelistí a zubů než tím, že chov dobytka (nebo záměr ve smyslu porážení specifických druhů zvířat v této části sídliště) byl jinak orientován. Na obr. 26 je zřejmý převažující podíl kostí lebek, zubů a autopodií v materiálu S2. Ty byly dominantní také v jednotlivých sektorech rondelu.

Porovnání souborů na úrovni tafonomie (tab. 10) přineslo poznatek o tom, že příkop rondelu byl srovnatelně bohatý na spálené kosti (v naprosté většině případů byly potvrzeny vyšší teploty indikující likvidaci kostěných zbytků), ale zároveň byl chudší na permineralizované zbytky. Kostí se zářezy či záseky způsobenými člověkem nebo artefakty se lišily pouze o jednu jednotku (tab. 10). Významný rozdíl byl však shledán u frekvence

kostí poškozených zvětráváním, jejichž zastoupení bylo v souboru z rondelu zcela majoritní (tab. 10). V příkopu rondelu byly erodované nejen snáze se rozpadající diafýzy dlouhých kostí, ale i zuby nebo krátké kompaktní kosti, které se většinou rozkládají pomaleji (Behresmeyer 1978). Vysvětlením mohou být odlišné mikroenvironmentální podmínky v místech objektů (např. vlhkost, teplota, vegetace), rozdílná délka uložení materiálu v jejich výplních apod. Proto bylo další podrobnější srovnání provedeno u příkopu rondelu a u dalšího, podle rozboru keramiky dlouhodobě zaplňovaného objektu větších rozměrů, obj. 35 (soujámí/hliníku).

4.5. Porovnání osteologického materiálu z příkopu rondelu a z obj. 35 (soujámí/hliníku)

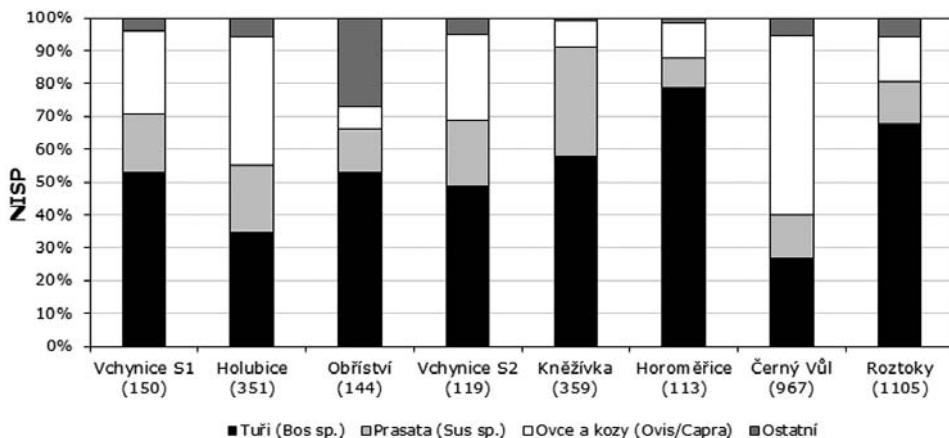
Druhová variabilita zjištěná při studiu kosterních nálezů získaných z příkopu rondelu (obj. 4), s nálezy z obj. 35 datovanými do STK-mladšího stupně, do STK-staršího stupně a ojediněle také do LNK, se lišila. Zatímco v obj. 35 bylo prokázáno sedm taxonů, v obj. 4 pouze tři.

Zdrojem tohoto rozdílu byla absence pozůstatků lovených zvířat – zajíce polního, jelena lesního, tetřeva hlušce v příkopu rondelu. Četnosti nálezů hospodářských zvířat v obj. 4 a 35, vyjádřené ze všech kostí a zubů v příslušném objektu, ukázaly sice na podobný výskyt zbytků turů (včetně kategorie *Bos* sp.; 23,9 : 21,4 %), avšak výrazně rozdílné zastoupení zbytků prasat (včetně kategorie *Sus* sp.; 1,7 : 10,5 %) a ovcí/koz (1,7 : 4,4 %). Uvedený závěr můžeme interpretovat například jako potvrzení vyšší zachovalosti osteologického materiálu v obj. 35, vycházíme-li z předpokladu, že kosti savců středního tělesného rámce snáze podléhají rozpadu než kosti velkých zvířat, které jsou obecně robustnější.

Rozdíly mezi soubory se projeví i v jiných parametrech. Zatímco v obj. 4 činil podíl kostí a zubů poškozených zvětráváním 99,4 % (N=663), v objektu 35 to bylo 18,8 % (N=81). Při archeozoologické analýze byl ke každému kostěnému nálezu přiřazen stupeň zvětrávání vycházející z pětičlenné škály definované Behresmeyerem (1978), přičemž nejvyšší číslo odpovídalo nejvíce poškozené kosti či zubu. Více než polovina materiálu z příkopu rondelu byla zařazena do kategorie 3 (N=368 tj. 55,2 %). Naopak většina materiálu z hliníku byla kategorizována jako „bez známek poškození“ (kategorie 0; N=349 tj. 81,2 %). Pro úplnost dodejme, že v příkopu rondelu bylo nepoškozených jen 4,9 % nálezů (N=33; obr. 29). V příkopu rondelu byl nejvyšší podíl kostí v kategorii 3 (obr. 29), což bychom také mohli vysvětlit delší akumulací historií materiálu v tomto objektu.

V obou objektech byly přítomny také opálené nebo spálené kosti. V obj. 4 jich bylo více (N=90 tj. 13,5 %) než v objektu 35 (N=16 tj. 3,7 %). Tento na první pohled patrný rozdíl byl statisticky významný ($\chi^2=29,321$; $df=1$; $p<0,0001$). Pro oba objekty shodně platí, že více než polovina (obj. 4: 53,8 %; obj. 35: 68,8 %) spáleného materiálu měla černohnědou barvu, která značila intenzivně pálený materiál při teplotách vyšších než 600 °C (Shipman – Foster – Schoeninger 1984). Naopak v hliníku (obj. 35) byl zjištěn vyšší podíl permineralizovaných kostí než v příkopu rondelu (obj. 4: N=106 tj. 15,9 %; obj. 35: N=157 tj. 36,5 %).

Tafonomie zvířecích kostí a zubů, jež byly v obou objektech akumulovány, se v některých aspektech lišila. Ukázalo se, že v příkopu se vyskytoval osteologický materiál výrazněji narušený chemickými a fyzikálními činiteli, což se projevilo jeho výraznější rozpadavostí. Naopak struktura kostí obsažených v hliníku byla výrazněji obohacena minerálními složkami z půdního prostředí, a projevy eroze nebyly tudíž tak zřetelné.

Obr. 28. Spektrum fauny v souboru z Vchynic a chronologicky současných sídlišť z oblasti Čech. NISP (počet determinovaných kostí a zubů).

Fig. 28. Fauna spectrum in the assemblage from Vchynice and chronologically contemporary settlements in Bohemia. NISP (number of identified specimens).

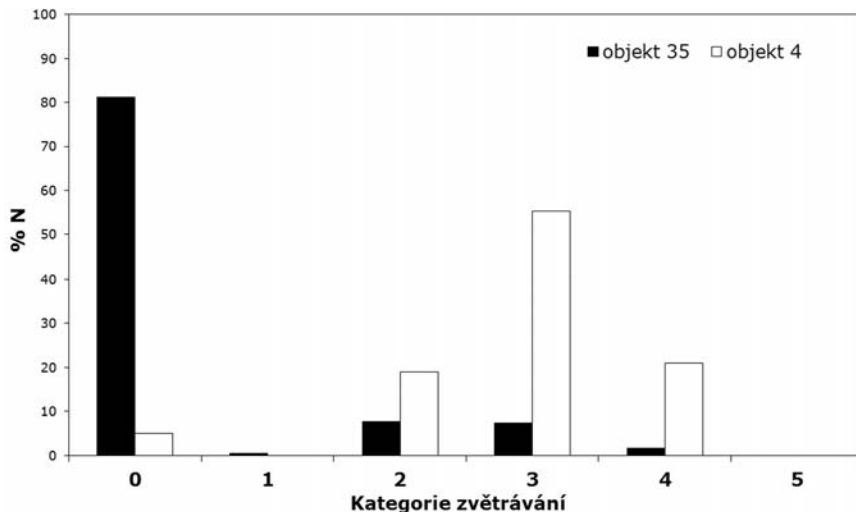
4.6. Srovnání s dalšími soubory STK

Četnosti kostí a zubů zvířat na neolitickém sídlišti ve Vchynicích byly porovnány s některými dalšími, chronologicky srovnatelnými lokalitami z Čech. Na obr. 28 jsou archeozoologická data z námi zkoumaných Vchynic pracovníčně rozdělena podle chronologie na „Vchynice S1“, které reprezentují situaci ve starším horizontu a „Vchynice S2“, které zohledňují nálezy z STK-mladšího stupně.

Reprezentativnost nálezů fauny z Vchynic S1 bylo možné porovnat s Holubicemi (okr. Praha-západ; Kovačiková – Daněček 2008) a Obřístvím (okr. Mělník; Kovačiková – Trojánková v tisku). Vchynice S2 byly relativně současné s částí souboru z Roztok (okr. Praha-západ; kalkulace pro objekty STK-mladší stupeň byla provedena autory na základě publikované databáze; Peške 1991), Horoměřicemi-Chotolem (okr. Praha-západ; Kovačiková 2005), s částí souboru z Kněžívky (okr. Praha-západ; Kovačiková 2007) a Černým Volem (okr. Praha-západ; Kovačiková 2009; Kovačiková et al. 2012). Komparace kosterních pozůstatků byla provedena na úrovni těchto 4 skupin: „tuři“, kam náležely nejen zbytky skotu a praturů, ale i kosti turů, které s ohledem na svou velikost mohly příslušet jak k domestikovaným jedincům, tak praturům. Stejný problém souvisel s domácími a divokými prasaty, viz kategorie „prasata“. Zbýlými skupinami byly „ovce a kozy“ a „ostatní“ živočichové: psi, lovení savci, želvy bahenní, popřípadě ptáci vhodní ke konzumaci. Započítány nebyly kosti druhů, u nichž nelze vyloučit recentní původ, např. křečka polního nebo ježka.

Co se týče sídlišť řazených do období STK-staršího stupně, pak výsledky *chi-kvadrát* testu potvrdily statisticky signifikantní rozdíl v počtu kostí fauny mezi Vchynicemi S1, Holubicemi i Obřístvím.¹⁹ Zdroj rozdílu byl pokaždé jiný. Například ve Vchynicích S1 byl

¹⁹ Hodnoty testovacích kritérií získaná pro Vchynice S1 a Holubice ($\chi^2=15,483,917$; $df=3$; $p=0,001$) a Obříství ($\chi^2=41,878$; $df=3$; $p<0,0001$).

Obr. 29. Podíl kostí a zubů zvířat (% N) poškozených zvětráváním, nalezených v příkopu rondelu (obj. 4) a soujámí/hliníku (obj. 35) ve Vchynicích. Nálezy bez poškození (kategorie 0), nejsilněji poškozené nálezy (kategorie 5).

Fig. 29. Share of animal bones and teeth (% N) damaged by weathering, found in the rondel ditch (feature 4) and clay pit (feature 35) in Vchynice. Undamaged finds (category 0), the most heavily damaged finds (category 5).

nejdůležitější chov skotu, zatímco v Holubicích byl výrazně preferován chov ovcí a koz (obr. 28). Z hodnocení souborů z Vchynic S1 a Obříství shodně vyplynula dominance zbytků turů, ale rozdílné procentuální zastoupení nálezů ovcí a koz (vyšší ve Vchynicích) a lovených zvířat (vyšší v Obříství). Také distribuce kostí fauny ve Vchynicích S2 se lišila od všech srovnávaných lokalit.²⁰ Naše pozorování podpořila již dříve publikovaný závěr, že na sídlišťích z období STK nepřevládá uniformní model chovu hospodářských zvířat (např. Kovačiková *et al.* 2012; Řídký – Stolz – Kovačiková 2012). Preference či omezování chovu některých hospodářských zvířat mohlo být do určité míry ovlivněno místními podmínkami přírodního prostředí. Zjednodušeně řečeno, zalesněné plochy představovaly vhodnější biotopy pro lesní pastvu skotu, převažující otevřená stanoviště vyhovovala spíše ovcím/kozám a na vlhčích a zalesněných místech se dařilo prasatům.

Mezi další faktory, které usměřovaly produktivní ekonomiku neolitických zemědělců, patřily např. subsistenční zvyklosti, požadavky na užitkovost zvířat, tradice apod. Nároky kladené na hospodářská zvířata ve Vchynicích se bohužel nepodařilo dostatečně podložit daty, přesto se objevily určité indicie odkazující jak na primární, tak i na sekundární produkci skotu, ovcí a koz, což bylo v souladu se zjištěními učiněnými v některých dalších lokalitách, např. v Černém Vole nebo Holubicích.

²⁰ Hodnoty testovacích kritérií získaná pro Vchynice S2 a další ze jmenovaných nalezišť byly následující: Kněžívka ($\chi^2=37,895$; $df=3$; $p<0,0001$), Horoměřice-Chotol ($\chi^2=22,557$; $df=3$; $p<0,0001$), Černý Vůl ($\chi^2=37,662$; $df=3$; $p<0,0001$) a Roztoky ($\chi^2=21,796$; $df=3$; $p<0,0001$).

Podíl kostí lovné (příčemž u jelenů a srnců nebyly započítány zlomky parohů) a kožešinové zvěře, který byl vždy vyjádřen ze skupiny determinovaných nálezů pro konkrétní výše jmenovaná sídliště, kolísal, avšak obvykle nepřesáhl 10 %. Ve Vchynicích S1 bylo evidováno 2,7 % zbytků lovených zvířat, v Holubicích 2,9 %. Odlišný závěr přinesl rozbor referenčního souboru z Obříství (25,9 %), kde byl potvrzen častější výskyt kostí divoké fauny, a to bobra evropského. Pro mladší období STK jsou výsledky následující: Vchynice S2 (1,7 %), Horoměřice–Chotol (0 %), Kněžívka (6,5 %; přičemž kosti prokazatelně jedné anatomie či skeletu – zde pratura – byly započítány jako jedna jednotka), Černý Vůl (5,9 %) a Roztoky (5,2 %; *Peške 1991*).

5. Závěr

5.1. Datování

Předloženou práci jsme rozdělili na dvě části. Nejprve jsme se věnovali problematice datování neolitických objektů z polykulturní lokality ve Vchynicích v severozápadních Čechách, mezi nimiž byly odkryty jak běžné sídlištní objekty různé velikosti, tvaru a funkce, tak i část příkopu rondelu.

Poměrně značná část rozměrnějších zahloubených objektů bývá v polykulturních lokalitách obtížně datovatelná. Obzvláště to platí pro lokality s nálezy z několika neolitických kultur a z různých chronologických fází v rámci těchto kultur (viz např. *Rulf 1991b; 1997*). Část objektů tak může být, pokud vycházíme pouze z omezeného množství keramiky z jejich výplní, chybně datována. Datování objektů přitom tvoří základ, na kterém se staví analýzy dalších nálezů. V této práci bylo jedním z našich záměrů porovnat informace osteologického materiálu ze dvou chronologických stupňů STK-staršího a STK-mladšího, takže spolehlivá datace objektů byla důležitá. Dalším z našich cílů bylo srovnání osteologického materiálu z příkopu rondelu a současných sídlištních objektů, či z objektů, u nichž předpokládáme podobnou historii zaplňování jako u rondelu.

Z předchozího zpracování příkopu rondelu bylo známo, že se na ploše nachází doklady neolitického osídlení z období LNK a z obou chronologických stupňů: STK-staršího i STK-mladšího (*Řídký et al. 2012*). Naším cílem bylo odhalit objekty, u nichž je datování do STK nesporné (tj. nebyly v superpozici, počet ker. jedinců s chronologicky citlivými znaky byl statisticky průkazný, atd.), a ty pak rozdělit do očekávaných chronologických stupňů a případně i do jednotlivých fází. Ze všech 23 rozměrnějších objektů (viz *tab. 5*) bylo takto možné využít jen necelou polovinu (celkem 10)!

Ve shodě s předcházející prací byl v uvedeně skupině sídlištních objektů determinován soubor s „chronoznaky“ ze staršího stupně, jež bylo tentokrát možné blíže zařadit do STK II (obj. 37; označen jako **S1**). Další soubory nesly znaky typické pro mladší období STK IV, podle výskytu některých specifických tvarů nádob a poměru technik vpichu a stylu výzdoby, je bylo možné přiřadit k fázi STK IVa (obj. 20, 28, 33, 36, 60; označeny jako **S2**). Některé z uvedených objektů však poskytly materiál z obou chronologických stupňů (někdy i s minimálním výskytem střepů LNK). V těchto případech bychom mohli vytvořit buď v evolucionistickém duchu přechodové období, nebo je označit za smíšené STK, kde předpokládáme spíše výskyt starších intruzí STK ve výplních mladších objektů (obj. 3, 35, 59 a také příkop – obj. 4; označeny jako **S3**). Přiklonili jsme se ke druhé možnosti.

Na ploše byly samozřejmě odkryty další objekty, jejichž datování do STK II (obj. 15, 21, 27, 55) či do STK IVa (obj. 22, 45, 53) je také pravděpodobné. Chronologické zařazení však v těchto případech nemohlo být z důvodu nízkého výskytu keramiky spolehlivě potvrzeno. U obj. 5, 12, 13, 14, 31 a obj. 32 je jejich datování do STK nejisté, nicméně z jejich výplní nepochází žádný jiný datovací materiál (viz *tab. 1–5; obr. 2*).

Podobně jako v případě analýzy keramiky z příkopu rondelu (obj. 4; *Řídký et al. 2012, 639–654*), jsme zpracovali další tři soubory (obj. 28, 33 – oba zásobní objekty; obj. 35 – soujámí/hliník), a získané výsledky byly s rondelem porovnány. Cílem bylo ověřit interpretaci analýzy střepů z příkopu, kde se ukázalo, že k akumulaci odpadu v příkopu sice docházelo za přispění různých činitelů a dlouhodobě, ale tvarováním nádob, jejich výzdobou a výskytem různých částí nádob, že se keramika z příkopu ničím výrazným neodlišuje od běžných sídlištních nálezů STK. Ani v této práci nebyly v nejbližším okolí rondelu ve výsledku shledány žádné zásadní odlišnosti ve tvarech či ve výzdobě keramických nádob. Nicméně, stav zachování jednotlivých střepů z příkopu (abraze, velikost, SW-index), odpovídá spíše velkým hliníkům z období STK.

Oproti největšímu objektu na sídlišti, obj. 35 (soujámí/hliník), se však v příkopu rondelu objevuje mnohem více zcela abradovaných a malých střepů (viz *obr. 5; 6*). To nás přivedlo k závěru, že zatímco příkop byl umístěn patrně na okraji obytného areálu, a byl mnohem déle otevřen a vystaven různým postdepozicičním a tafonomickým vlivům, ležel rozměrný obj. 35 blíže obytnému areálu a navíc jde zřejmě o superpozici několika různě zaplňovaných objektů (viz *obr. 2*). Západním a severozápadním směrem od rondelu se nevyskytují téměř žádné větší sídlištní objekty. Objekty větších rozměrů nejsou vidět ani na výstupu z geofyzikálního měření v severním a východním prostoru od rondelu (viz *Řídký et al. 2012, obr. 1*). Obj. 35 leží v těsné blízkosti pozůstatků obytných jednotek, mohl by teoreticky být i součástí stavebního komplexu domu č. 2 (viz *obr. 3*). K jeho zaplňování tedy mohlo docházet rychleji, než tomu bylo v případě příkopu.

5.2. Archeozoologie

Studium kosterních pozůstatků zvířat bylo provedeno výhradně u souborů z výše uvedených 10 lépe datovatelných objektů STK s vědomím, že k určité kontaminaci starším osteologickým materiálem, mohlo vzhledem k ojedinělým intruzím střepů LNK dojít (u 5 objektů se objevuje podíl LNK do 3 %). Nicméně právě oněch 10 objektů patřilo, co se kostí a zubů týká, zároveň mezi nálezově nejbohatší na celém sídlišti a výsledný „šum“ snad výrazně neovlivnil naše závěry a interpretace (viz *tab. 5*). Za problém považujeme spíše možnost využití pouze jediného (byť v rámci STK na kosti jednoho z nejbohatších) objektu ze staršího období STK – obj. 37. Zahrnutí dalších objektů se starší keramikou STK by však naše poznatky zkreslilo, protože ani jeden z nich nesplňoval podmínky definované v kap. 3. Naším cílem bylo získat v maximální možné míře „čisté“ (tj. nekontaminované) soubory STK.

Shrnutí informací z pohledu archeozoologie můžeme začít interpretační rekonstrukcí okolní krajiny, plynoucí z nálezů pozůstatků lovné zvěře. Tu lze vzhledem k výskytu kostí jelena lesního, srnce obecného, prasete divokého, zajíce polního a tetřeva hlušce, interpretovat v období STK jako mozaiku lesního smíšeného porostu a bezleší. V okolí se nacházel vzhledem k nálezům schránek velevruba vodní tok, dnes zřejmě Vchynický potok.

Podíl kosterních nálezů lovné zvěře je po celé období STK v České republice poměrně nízký, obvykle nepřesahuje 10 %.²¹ Ani mezi oběma chronologickými stupni v rámci Vchynic nebyl v zastoupení lovné fauny shledán žádný signifikantní rozdíl. Lze jen spekulovat, co je důvodem tak nízkého zastoupení pozůstatků divoké zvěře. Jedním z důležitých faktorů, pokud pomineme samotné dochování kostí (viz např. *Neustupný 1981*) a subsistenční zvyklosti, mohou být i různá rituální tabu, jež buď zcela zakazují konzumaci uvedených zvířat, nebo zamezují jejich transport na sídliště, či nedovolují ukládat jejich ostatky společně s dalším odpadem (podobně např. *Hodder 2006*, 11–12; *Caneva 2012*, 3). Samotný nízký podíl zbytků lovených zvířat tak nemusí být, jak se domníváme, jednoznačným důkazem o zanedbatelném významu divoké zvěře (ať už v subsistenční či v symbolické rovině) v životě tehdejších společenství.

V poměru nálezů domácích zvířat se starší ani mladší období STK ve Vchynicích nijak významně neliší. Dominuje skot, následován ovce a kozami a méně prasaty. Ovce převažují nad kozami a v obj. 37 ze staršího stupně nebyly kosti koz potvrzeny vůbec. Určité rozdíly v poměrech hlavních hospodářských zvířat v průběhu STK byly zaznamenány při srovnání s dalšími sídlišti z Obříství (okr. Mělník), Holubic (okr. Praha-západ), Roztok (okr. Praha-západ), Horoměřic (okr. Praha-západ) a z Kněžívky (okr. Praha-západ; *Kovačiková – Daněček 2008*; *Peške 1991*; *Kovačiková – Trojánková v tisku*; *Kovačiková 2005*; *2007*; *2009*).

Ve starším stupni STK sice dominují ve Vchynicích i v Obříství zbytky turů, ale zatímco pro Vchynice jsou potvrzeny hned na druhém místě ovce/kozy, v Obříství se častěji objevují pozůstatky lovné zvěře (viz *obr. 28*). Například v Holubicích zase jednoznačně převažují nad všemi ostatními druhy menší kopytníci – ovce a kozy. Podobně rozmanitý obrázek ilustruje situace v mladším stupni STK (Roztoky, Černý vůl, Horoměřice, Kněžívka – vše okr. Praha-západ), což jen potvrzuje dřívější hypotézu, že na sídlištích STK bylo využíváno hned několik modelů chovu domácích zvířat (*Řídký – Stolz – Kovačiková 2012*). Modely chovu mohly být do značné míry ovlivněny lokálními podmínkami přírodního prostředí, ale musíme sem zahrnout taktéž subsistenční zvyklosti, tradici, náboženské představy a v neposlední řadě regionální sídelní systémy, zahrnující složité reciproční, redistribuční a směnné aktivity.

Pro oba chronologické stupně STK bylo ve Vchynicích dále zaznamenáno několik užitkových směrů chovu. Kromě primárního využití (viz kap. 2) byla doložena snaha dlouhodobého využití turů (do 9 let) a ovcí (do 4 let), patrně pro mléko, srst a v případě turů zřejmě i pro práci (i když tato teze musí být v budoucnu ještě ověřena a podložena více nálezy z období STK).

Hlavní výsledky srovnávací tafonomické analýzy uvedeme v jednotlivých bodech:

- Bylo potvrzeno, že z hlediska distribuce anatomie je kostěný odpad z hlavních hospodářských zvířat srovnatelný u obou chronologických stupňů STK – nejpočetnějšími nálezy jsou zuby, obličejové části lebek a kosti distálních končetin;
- kosti ze staršího stupně STK byly více poškozeny vlivem fyzikálních a chemických činitelů (zvětráváním);

²¹ Výjimkou je v tomto směru Obříství s 25,9 % podílu lovné zvěře.

- poměr kostí s otisky zubů jiných živočichů nepřesáhl pro oba chronologické stupně 0,5 %;
- pro oba chronologické stupně chybí přímé doklady odkazující na dělení masa, což lze stejně jako předchozí bod vysvětlit vysokou fragmentizací materiálu.

Především v mladším stupni STK bylo doloženo pálení kostí různé anatomické příslušnosti, a to zejména ve výplni hliníku (obj. 20), ojediněle však také v některých zásobních objektech. Jedná se o jeden ze způsobů likvidace odpadu, kdy teplota žáru dosahuje na základě zbarvení kostí více než 600° C. Ve Vchynicích byly pálené zbytky vždy smíšeny s dalšími, neporušenými kostmi.

Během srovnávací analýzy kosterních nálezů z příkopu rondelu a ostatních relativně současných sídlištních objektů (skupina S2) ve Vchynicích, byly potvrzeny všechny základní domácí druhy zvířat, ale v různém poměru. V příkopu rondelu se výrazně projevovali hlavně tuři, zatímco zbytky menších kopytníků se objevovaly spíše ojediněle. V příkopu rondelu navíc chyběly pozůstatky lovné zvěře. Z tafonomického hlediska převažují shodně v objektech z mladšího stupně STK, stejně jako v jednotlivých sektorech příkopu rondelu fragmenty kostí lebek, zubů a autopodií (včetně pálených kusů), takže nemůžeme v případě rondelu hovořit o nějaké výjimečnosti, která by souvisela s jeho předpokládanou rituální funkcí.

Osteologický materiál z příkopu rondelu byl dále porovnán se souborem z největšího objektu na sídlišti – obj. 35 (soujámí/hliník ze skupiny S3), u kterého byly dříve shledány některé shody s rondelem ve vlastnostech keramických střepů, a u něhož bychom také předpokládali spíše dlouhodobé zaplňování. V osteologickém materiálu z obou objektů se projevilo podobné zastoupení kostí turů (a podobný výskyt pálených kostí), avšak znovu se objevily rozdíly v podílu zbytků menších kopytníků a lovné zvěře (v rondelu minimálně či vůbec). Je tedy osteologický materiál z příkopu rondelu něčím výjimečný a odkazuje směrem ke zvláštní funkci přímo rondelu nebo jeho okolního prostoru?

Spíše zápornou odpověď můžeme opřít o výsledky sledování míry narušení kostí chemickými a fyzikálními činiteli (zjednodušeně zvětráváním). Podíl takto poškozených zubů a kostí činil v případě příkopu rondelu 99,4 %, přičemž zde po rozdělení podle stupně zvětrávání narůstal podíl poškozených kostí téměř s každým zvýšeným stupněm! Kosti menších hospodářských i divokých savců snáze podléhají rozpadu, a jsou tudíž hůře identifikovatelné. Při obecně nízkém výskytu lovné fauny v souborech STK mohou být právě její kosti, pokud jsou vystaveny po delší dobu chemickým a fyzikálním činitelům, skryty v kategorii „neurčitelné“ či přímo zničeny, a celkový výsledek je potom zkrslující (podobně *Neustupný 1981*, 158–162). Důsledkem zvětrávání je například v případě námi sledovaného příkopu rondelu z Vchynic naprosto dominantní převaha kosterních pozůstatků turů, z čehož bychom mohli velmi lehce vyvodit jejich rituální zabíjení (navíc jen dospělých kusů) v domnělém sakrálním prostoru. Tuto interpretaci však můžeme na základě komplexního rozboru kosterních pozůstatků, opřené o výsledek analýzy zachování keramiky v lokalitě Vchynice, jednoznačně odmítnout.

Práce je výstupem projektu: „Settlement area with rondel in Vchynice (Litoměřice district). Late Neolithic rondels in the Elbe River basin“, financovaném nadací Pro Archaeologia Saxoniae (2011–2012).

Literatura

- Anděra, M. – Červený, J. 2009: Velcí savci v České republice. Rozšíření, historie a ochrana. 1. Sudokopytníci (Artiodactyla). Praha: Národní muzeum.
- Anděra, M. – Horáček, I. 2005: Poznáváme naše savce. 2. vydání. Praha: Sobotáles.
- Bartsiokas, A. – Middleton, A. P. 1992: Characterisation and dating of recent and fossil bone by X-ray diffraction. *Journal of Archaeological Science* 19, 63–72.
- Behrensmeyer, A. K. 1978: Taphonomic and ecologic inforamatik from bone weathering. *Paleobiology* 4, 150–162.
- Caneva, I. 2012: Mersin-Yumuktepe in the Seventh Millennium BC: an updated view. In: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm eds., *The Neolithic in Turkey: new excavations & new research*, Istanbul: *Archaeology & Art Publications*, 1–29.
- Cladders, M. – Stäuble, H. – Tischendorf, T. – Wolfram, S. 2012: Zur linien- und stichbandkeramischen Besiedlung von Eythra, Lkr. Leipzig. In: S. Wolfram – H. Stäuble – M. Cladders – T. Tischendorf Hrsg., *Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“*. Leipzig, 23. bis 24. September 2010. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenmalpflege – Beiheft 25*, Dresden: Landesamt für Archäologie, 146–159.
- Červený, J. – Kamler, J. – Kholová, H. – Koubek, P. – Martínková, N. 2004: *Encyklopedie myslivosti*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- Davidová, T. 2009: Sídliště kultury s vypíchanou keramikou v Horkách nad Jizerou, okr. Mladá Boleslav. In: *Præhistorica XXVIII*, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 15–88.
- Ducos, P. 1968: Les origines des animaux domestiques en Palestine. *Publications de l'Université de Bordeaux*. Bordeaux: Delmas.
- Friederich, S. 2011: Bad Friedrichshall-Kochendorf und Heilbronn-Neckargartach. Studie zum mittelneolithischen Siedlungswesen im Mittleren Neckarland, Band 1. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg*, Band 123. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Grant, A. 1982: The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: B. Wilson – C. Grigson – S. Payne eds., *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*. *British Archaeological Reports – International Series 109*, Oxford: *British Archaeological Reports*, 91–108.
- Helmer, D. 1995: Biometria i arqueozoologia a partir d'alguns exemples del Proxim Orient. *Cota Zero* 11, 51–60.
- Higham, C. F. W. 1967: Appendix. Stock Rearing as a Cultural Factor in Prehistoric Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 33, 84–106.
- Hodder, I. 2006: *Catalhöyük – The Leopards Tale – Revealing the mysteries of Turkey's ancient „town“*. London: Thames and Hodson.
- Hudec, K. – Štátný, K. 2005: *Ptáci 2/1. Fauna ČR*. Praha: Academia.
- Kazdová, E. – Peška, J. – Matejciucová, I. 1999: *Olomouc-Slavonín (I). Sídliště kultury s vypíchanou keramikou*. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci.
- Klein, R. G. – Cruz-Uribe, K. 1984: *The analysis of animal bones from archaeological sites*. Chicago: University Chicago Press.
- Kovačiková, L. 2005: Archeozoologie neolitických lokalit na katastru Horoměřic (okr. Praha – západ). *Archeologie ve středních Čechách* 9, 143–148.
- 2007: Zvířecí kosti z neolitických objektů v Kněžívce. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 71–77.
- 2009: Příspěvek k poznání výživy a hospodářského zázemí neolitického sídliště v Černém Volu, okr. Praha-západ. *Archeologické rozhledy* 61, 254–264.
- 2012: O zvířatech. In: R. Šumberová, *Cesta napříč časem a krajinou. Katalog k výstavě nálezů ze záchranného archeologického výzkumu v trase obchvatu Kolína 2008–2010*, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 67–70.
- Kovačiková, L. – Bréhard, S. – Šumberová, R. – Balasse, M. – Tresset, A. 2012: The new insights into the subsistence and early farming from Neolithic settlements in Central Europe: the archaeozoological evidence from the Czech Republic. *Archaeofauna* 21, 71–97.
- Kovačiková, L. – Daněček, D. 2008: Užitek v ýznam hospodářských zvířat na neolitickém sídlišti v Holubicích. In: J. Beneš – P. Pokorný eds., *Bioarcheologie v České republice, České Budějovice – Praha: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Přírodovědecká fakulta – Archeologický ústav AV ČR*, 177–198.

- Kovačiková, L. – Trojánková, O. v tisku: Analýza osteologického souboru z Obříství. *Praehistorica*.
- Kunz, L. 2004: Obilní jámy. Rolnictví na Moravě od baroka do II. světové války, svazek 1. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě.
- Link, T. 2012: Neue Kultur oder jüngerlinienbandkeramische Regionalgruppe? Dresden-prohlis und die Entstehung der Stichbandkeramik. In: S. Wolfram – H. Stäuble – M. Cladders – T. Tischendorf Hrsg., Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“. Leipzig, 23. bis 24. September 2010. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenmalpflege – Beiheft 25, Dresden: Landesamt für Archäologie, 274–283.
- Neustupný, E. 1981: Zachování kostí z pravěkých sídlišť. *Archeologické rozhledy* 33, 154–165.
- Pavlu, I. 1977: K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou. *Památky archeologické* 68/1, 5–55.
- 2012: Artefakte und die Funktion von Kreisgrabenanlagen. In: Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Halle: Landesmuseum für Vorgeschichte, 273–278.
- Pavlu, I. – Zápotocká, M. 1983: Bylany. Výzkum 1953–1967. Katalog sekce A – díl 1. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- 2007: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Payne, S. 1973: Kill-off patterns in sheep and goats: the mandibles from Aşvan Kale. *Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara* 23, 281–303.
- Peške, L. 1974: Osteologický rozbor zvířecích kostí z Klíčan, o. Praha-východ. *Archeologické rozhledy* 26, 332–338.
- 1991: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. Osteologické nálezy. *Muzeum a současnost* 10/2, 271–293.
- Rulf, J. 1991a: Neolithic agriculture of Central Europe – Review of the problems. *Památky archeologické* 82/2, 376–384.
- 1991b: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. Keramika. *Muzeum a současnost* 10/1, 88–176.
- 1997: Intruze keramiky. Příspěvek ke kritice pramenů. *Archeologické rozhledy* 49, 439–461.
- Řídký, J. 2011: Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. *Rondels and the Structure of Settlement Areas in the Late Neolithic Period*. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Archeologický ústav AV ČR.
- 2012: The structure of Stroke Pottery Culture (SBK) settlement areas and pottery dating – a puzzle based on old excavations. In: S. Wolfram – H. Stäuble – M. Cladders – T. Tischendorf Hrsg., Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“. Leipzig, 23. bis 24. September 2010. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenmalpflege – Beiheft 25, Dresden: Landesamt für Archäologie, 180–189.
- Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V. 2012: Analýza a interpretace nálezů z příkopu neolitického rondelu ve Vchynicích (okr. Litoměřice) – Analysis and interpretation of finds from the Neolithic rondel ditch in Vchynice (Northern Bohemia). *Archeologické rozhledy* 64, 628–694.
- Řídký, J. – Stolz, D. – Kovačiková, L. 2012: Böhmen im Verlauf der ersten Hälfte des fünften Jahrtausend v. Chr. aufgrund der Typochronologie, der Steinindustrie und Archäozoologie. In: R. Gleser – V. Becker Hrsg., Mitteleuropa im 5. Jahrtausend vor Christus. Beiträge zur Internationale Konferenz in Münster 2010, Berlin: Lit Verlag Dr. W. Hopf, 183–206.
- Shipman, P. – Foster, G. – Schoeninger, M. 1984: Burnt bones and teeth: an experimental study of color, morphology, crystal structure and shrinkage. *Journal of Archaeological Science* 11, 307–325.
- Šumberová, R. 1996: Neolithic Underground Storage Features. *Památky archeologické* 87, 61–103.
- Vigne, J. D. 1988: Les Mammifères post-glaciaires de Corse, étude Archéozoologique (XXVIe suppl. à Gallia Préhistoire). Paris: Le Centre national de la recherche scientifique.
- Vigne, J.-D. – Helmer, D. 2007: Was milk a „secondary product“ in the Old World Neolithisation process? Its role in the domestication of cattle, sheep and goats. *Anthropozoologica* 42/2, 9–40.
- Zápotocká, M. 1978: Ornamentace neolitické vypíchané keramiky: technika, terminologie a způsob dokumentace. *Archeologické rozhledy* 30, 504–534.
- 2009: Neolitické sídelní regiony v Čechách (ca 5300–4400 př. Kr.) – region Litoměřicko. *Archeologické studijní materiály* 18. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

The chronology of Late Neolithic features and an assemblage of animal skeletal remains from a settlement area with a rondel in Vchynice (northwestern Bohemia)

A significant number of larger sunken features at multicultural sites are difficult to date. This is especially true for sites with finds from several Neolithic cultures and from various chronological phases within those cultures. As a result, dating features based only on a limited amount of pottery from their fill can sometimes be incorrect. It is known from a previous processing of the rondel ditch that the surface contained evidence of settlement from the LBK period and from both chronological stages of the Stroked Pottery culture (5100/5000 – 4500/4400 cal BC) – the Early and Late STK (Řídký *et al.* 2012; from the site is also evidence of Eneolithic, Bronze Age and Iron Age features). The goal of this study was to find features with a clear dating in the STK period (i.e. the features were not in superposition, the number of pottery re-joins with chronologically significant signs were statistically conclusive, etc.) and to divide them into the anticipated chronological stages and, when possible, into individual phases. Of the twenty-three larger features (see *tab.* 5), less than half (ten) could be used.

An assemblage from the early stage (STK II) was determined in the group of settlement features in agreement with the preceding work (*tab.* 5). Additional assemblages featured traits typical for the late period (STK IVa). Some of the listed features provided material from both chronological stages (sometimes even with a minimal occurrence of LBK potsherds). The highlighted features (*fig.* 2) in the investigated area with more precise dates indicate that no significant spatial shift of sunken features occurred in the residential area during the course of the STK period.

Larger STK features were divided into five groups based on the shape of the ground plan (*tab.* 6). All of the features with round or oval ground plans, a pear-shaped or concave profile and a flat or bowl-shaped base can be labelled as storage features (features 12, 14, 22, 28, 31, 33, 36, 45, 55, 59, 60). The relatively frequent occurrence of storage features and their distribution over the investigated area corresponds to earlier findings at other STK sites in central Bohemia (*fig.* 2; Řídký 2012, 183).

In no case was the complete ground plan of a longhouse uncovered (*fig.* 3). The dating is clearer only for ground plan no's. 1 and 3, which belong to the LBK period. Although the dating of the ground plans of house no's. 2, 4 and 5 to the STK period would be confirmed in at least some manner by the characteristic absence of building pits in the Late Neolithic (Pavlů – Zápotocká 2007, 56–57), it is not possible to rule out the presence of other features beyond the border of the investigated area that would modify the chronology of the listed houses. Little can be said about the actual shape of the ground plans and their dating; for example, doubled side walls appear both in the late period of the LBK and in the early period of the STK (for a summary see Cladders *et al.* 2012, 151–157; Link 2012, Abb. 1). The slightly trapezoidal ground plan of house no. 2 corresponds more to the Late Neolithic (e.g. Friederich 2011, Abb. 359).

As in the case of analysing pottery from the rondel ditch (feature 4; Řídký *et al.* 2012, 639–654), three additional assemblages were processed (features 28 and 33 – both storage features; feature 35 – clay pit) and the results were compared with the rondel. This study found no significant differences in the forms or decoration of pottery vessels in the area immediately surrounding the rondel (*tab.* 2–4). Nevertheless, the preserved condition of individual potsherds (abrasion – *fig.* 5; size – *fig.* 6; SW-index – *fig.* 7) corresponds more to clay pits from the STK period.

In contrast to the largest feature at the settlement – feature 35 (clay pit) – a far greater number of fully abraded and small sherds were found in the rondel ditch (see *fig.* 5–6). The conclusion reached from this finding was that while the ditch was apparently located at the edge of the residential area and was open and exposed much longer to various post-deposition and taphonomic influences, large feature 35 was situated closer to residential units and, furthermore, appears to be a case of the superposition of several features filled in a variety of ways (see *fig.* 2).

A total of 2231 animal bones and teeth were subjected to osteological analysis. The following number of finds were determined in individual chronological groups: STK – early (hereinafter S1;

N=516), STK – late (hereinafter S2; N=453) and STK – early/late (hereinafter S3; N=1262). The preservation of the assemblage expressed as a share of the determined bones in the total amount of material was as follows: S1 (NISP=150, i.e. 29.1%), S2 (NISP=119, i.e. 26.3%) and S3 (NISP=402, i.e. 31.9%). The comprehensive summary of animal bones divided according to individual species and categories in *Table 7* confirms that it was not possible to make a closer taxonomical classification on approximately two-thirds of them. The chosen chi-square test did not confirm an important difference in the ability to differentiate assemblages from the early and late period ($\chi^2=0.943$; $df=1$; $p=0.331$), and the outcome was then used for the subsequent comparison of the two units.

Due to the occurrence of the bones of red deer (*Cervus elaphus*), roebuck (*Capreolus capreolus*), wild boar (*Sus scrofa*), European brown hare (*Lepus europaeus*) and wood grouse (*Tetrao urogallus*), the surrounding landscape in the STK period can be interpreted as a mosaic of mixed forest and un-forested land. The share of skeletal finds from hunted game does not exceed 10 % for the entire STK period in the territory of today's Czech Republic. No significant difference was found in the percentage of hunted game between the two chronological stages in Vchynice (*fig. 27*). One can only speculate on the reason for such a low representation of the remains of wild game. If subsistence customs and preservation of bones are disregarded, one of the important factors could be a varied ritual taboo that either completely prohibited the consumption of the listed animals, limits their transport to the settlement or does not permit their remains to be discarded along with other waste (similarly in *Hodder 2006*, 11–12; *Caneva 2012*, 3). Therefore, the low share of remains from hunted game need not be clear evidence of the negligible share of hunting in the life of the population at the time.

The share of species of domestic animals does not differ significantly between the early and late period of the STK in Vchynice. Remains of cattle dominate the early stage of the STK in Vchynice and Obříství (Mělník district), but while sheep/goats rank second in Vchynice, in Obříství the remains of hunted game appear more often (see *fig. 28*). The situation in the late stage of the STK (Rožtoky, Černý vůl, Horoměřice, Kněžívka – all in the Praha-západ district) provides a similarly varied image, which only confirms the earlier hypothesis that several models of animal husbandry were used at STK settlements (*Rídký – Stolz – Kovačiková 2012*). Animal husbandry models could be heavily influenced by the local natural conditions, while subsistence customs, traditions, religious notions and regional settlement systems encompassing complicated reciprocal and exchange activities perhaps also played a role.

Several utility directions of animal husbandry were recorded for both chronological stages of the STK in Vchynice. Aside from the primary use, the study also recorded efforts at the long-term use of cattle (up to nine years) and sheep (up to four years), apparently for milk, wool and, in the case of cattle, probably also for work (a thesis that must be verified in the future and supported with more finds).

The main results of the comparative taphonomic analysis (*tab. 8*) are listed in individual points:

- it was confirmed that, from the perspective of the distribution of anatomy, the bone waste from the main farm animals is comparable in both chronological stages of the STK – the most numerous finds are teeth, the facial skeleton and the bones of the distal limbs;
- bones from the early stage of the STK were more damaged by physical and chemical agents;
- the share of bones with prints from the teeth of other animals did not exceed 0.5 % in either of the chronological stages;
- direct evidence of the meat being cut up is missing for both chronological stages which, like the previous point, can be explained by the high fragmentation of the material.

The burning of a variety of bones, a waste disposal method involving temperatures over 600 °C (determined on the basis of bone colour; *Shipman – Foster – Schoeninger 1984*), has been documented primarily in the late stage of the STK. In Vchynice burnt remains were always mixed with other bones that had not been burnt.

The presence of all basic domestic animal species, albeit in a different ratio, were confirmed during the comparative analysis of bone finds from the rondel ditch and other relatively contemporary

settlement features (STK IVa – the S2 group of features). Cattle bones were predominant in the rondel ditch, whereas smaller ungulates were quite rare. The remains of wild game were also missing from the rondel ditch. As was the case in features from the late stage of the STK, from a taphonomic perspective there was also a predominance of facial skeleton fragments, teeth and autopodia (including burnt fragments; *tab. 10*) in the individual sectors of the rondel ditch.

The osteological material from the rondel ditch was then compared to the assemblage from the largest settlement feature (feature 35, a clay pit from the S3 group), potsherds from which had already been found to share similar characteristics with those from the rondel. It is also assumed that the clay pit was filled over a longer period of time. Although a similar share of cattle bones were found in both features (along with a similar occurrence of burnt bones), there were again differences in the ratio of remains of small ungulates and wild game (their occurrence in the rondel was minimal or non-existent). Is the osteological material from the rondel ditch somehow exceptional in a way that suggests a special function for the rondel or its surrounding area?

The results of the analysis of bone erosion caused by chemical and physical agents would suggest a negative answer to this question. The share of teeth and bones in the rondel ditch damaged in this manner is 99.4 %; in fact, divided by the degree of weathering, the share of damaged bones increased with virtually each passing stage (*fig. 29*). As the bones of smaller domestic and wild animals decompose more easily, they are more difficult to identify. Although the occurrence of wild game in STK assemblages is low in general, it is possible that the bones of smaller hunted animals are hidden in the 'unidentifiable' category or have been directly destroyed, thus distorting the overall situation. The absolute predominance of cattle bone remains, from which it could be very easily deduced that these animals were sacrificed in the putative sacred area, is an example of the impact of weathering in the case of the studied rondel ditch in Vchynice. However, a comprehensive analysis of bone remains supported by the result of an analysis of the preserved condition of pottery clearly rules out this possibility for the Vchynice site.

English by *David J. Gaul*

LENKA KOVAČIKOVÁ, Přírodovědecká fakulta JU v Českých Budějovicích, Branišovská 31, CZ-370 05 České Budějovice; lenka.kovacikova@gmail.com

MAREK PŮLPÁN, Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, v. v. i., Jana Žižky 835, CZ-434 01 Most; pulpan@uappmost.cz

JAROSLAV ŘÍDKÝ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; ridky@arup.cas.cz

Doklady přítomnosti elity 6.–5. století př. Kr. v regionu na soutoku Labe a Vltavy ve středních Čechách

Evidence of the presence of elite individuals in the fifth and sixth century BC in the region at the confluence of the Elbe and Vltava rivers in Central Bohemia

Miloslav Chytráček

Region při soutoku Labe a Vltavy s rozsáhlou sídelní aglomerací na křižovatce dálkových cest přináší v archeologických nálezech svědectví o přítomnosti význačných jedinců společnosti z pozdní doby halštatské a časně laténské. Upozornit lze v této souvislosti především na dvě pohřebiště z počátku doby laténské a sídlištní objekt z pozdní doby halštatské v k. ú. Hořín a Vlněves. Kostrové hroby se železným drátem na lebkách prozrazují pokrývky hlavy ve tvaru listovité koruny. Pohřbené osoby patřili k aristokracii a zastávali zřejmě i kněžské funkce. Dvě etruské bronzové mísy ze žárového hrobu poukazují na významnou polohu lokality u křižovatky důležitých jantarových cest. Bronzová tulejka antropomorfního tvaru nalezená v sídlištním objektu Ha D2–3 byla součástí ozdobného zakončení vrcholku picího rohu. Kování picích rohů doložená v sídlištním prostředí jsou velmi vzácná a prozrazují přítomnost elity společnosti. Symbol adoranta umístěný na vrcholu prestižní picí nádoby otevírá problematiku kultovní symboliky, kterou se práce v širších souvislostech zabývá.

pozdní doba halštatská – časná doba laténská – pohřebiště – sídliště – kult – listovitá koruna – bronzové mísy – picí rohy

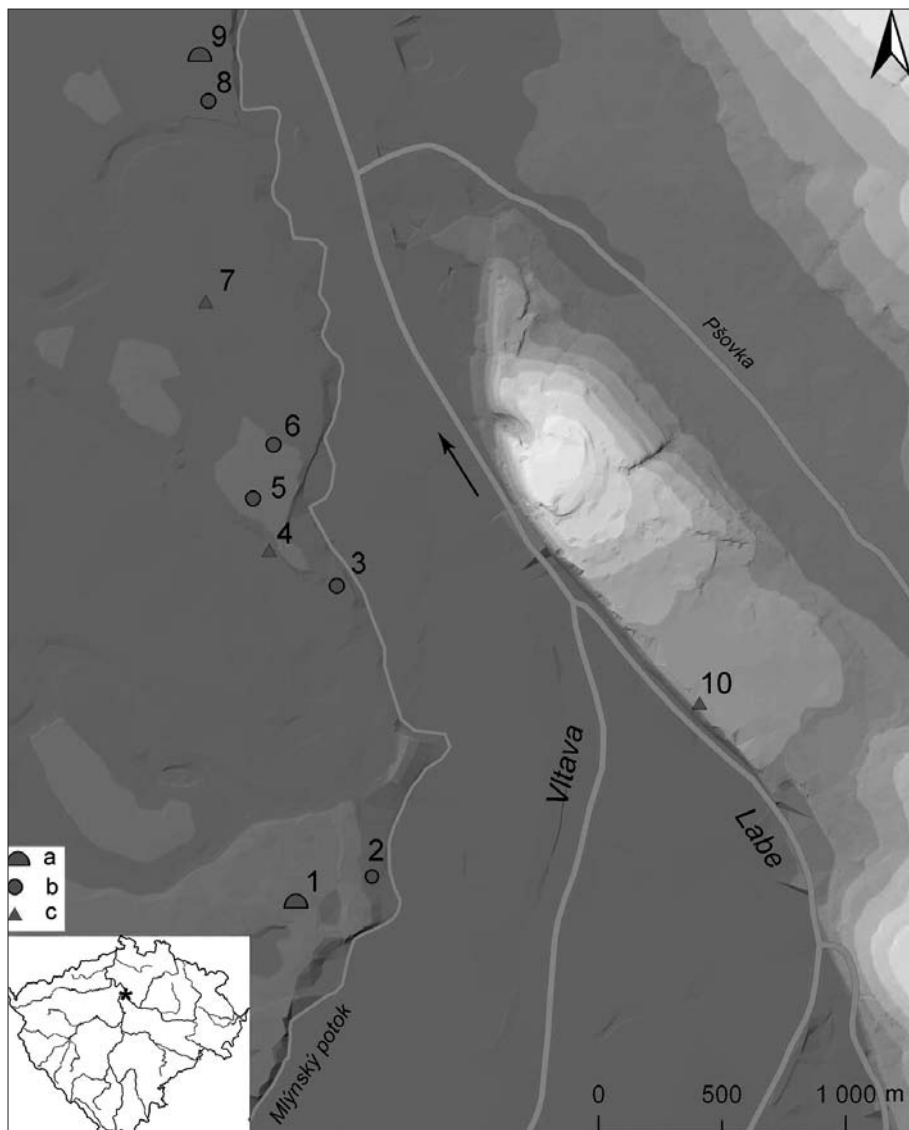
The region at the confluence of the Elbe and Vltava rivers, with a vast settlement agglomeration at the crossroads of long-distance routes, has produced archaeological finds testifying to the presence of distinguished individuals in late Hallstatt and Early La Tène society. Strong evidence comes from two cemeteries dating to the beginning of the La Tène period and a settlement feature from the late Hallstatt period in the cadastral territories of Hořín and Vlněves. The iron wire found on skulls in inhumation graves indicates headdresses in the shape of a foliate crown. The buried individuals were members of the aristocratic elite and apparently also served a clerical function. Two Etruscan bronze bowls from a cremation grave are evidence of the significant location of the site at the crossroads of important amber routes. A bronze anthropomorphic socket found in an Ha D2–3 settlement feature formed part of the decorative tip of a drinking horn. The metal fittings of drinking horns documented in the settlement environment are highly rare and indicate the presence of elite members of society. The symbol of an adorant on the top of a prestigious drinking vessel opens the subject of the ritual symbolism addressed in broader contexts in this article.

late Hallstatt period – early La Tène period – cemetery – settlement – cult – foliate crown – bronze bowls – drinking horns

Příspěvek připisuji Václavu Mouchovi k jeho životnímu jubileu

1. Poloha nalezišť a přírodní prostředí regionu

Lokality doby železné se soustřeďovaly ve výhodné mírně vyvýšené poloze nad okrajem rozsáhlého inundačního prostoru soutokové nivy, v němž se vltavský tok rozvětvoval ještě v novověku do řady meandrujících ramen vytvářejících ostrovy. Při velkých vodách se tok

Obr. 1. Poloha lokalit Ha D – LT A při soutoku Vltavy a Labe. a – pohřebiště, b – sídliště, c – ojedinělý nález. 1 – Hořín, poloha na Pískách. Pohřebiště z doby halštatské až časně laténské prokopané koncem 19. století. 2 – Hořín, poloha Bílé břehy. Sídliště z pozdní doby halštatské zkoumané v letech 1968, 1971, 1973, 1979, 1982–1987. 3 – Hořín, areál zámku. Sídlištní objekt z pozdní doby halštatské zachycený archeologickým výzkumem v roce 2004. 4 – Hořín, poloha Želim, zámecké zahradnictví. Ojedinělý nález kolkované keramiky z časně doby laténské. 5 – Brozánky, intravilán obce. Narušený sídlištní zahloubený objekt Ha D/LT A s keramikou, mazanicí a zvířecími kostmi. 6 – Brozánky, intravilán obce, narušený sídlištní zahloubený objekt Ha D/LT A s keramikou, rukojetí železného sekáče a zvířecími kostmi. 7 – Brozánky, cihelna pana Nebeského, ojedinělý nález keramické nádoby z pozdní doby halštatské. 8 – Vlíněves, sídliště Ha D – LT A zkoumané v letech 2005–2009. 9 – Vlíněves, pohřebiště LT A zkoumané v letech 2003–2004. 10 – Mělník-Polabí, ojedinělé nálezy keramiky z doby halštatské.

řечиště posouval boční erozí na úkor pobřežních šterkopískových teras. Vltava se do Labe vlévala několika rameny vytvářejícími deltu v rozmezí od dnešního Obráství až po Mělník. Nejzápadnější rameno doložené ještě v r. 1778 teklo v trase dnešního Mlýnského potoka (*obr. 1*) kolem hořinského zámku a ústilo do Labe severně od Brozánků (*Sklenář 1999*, *obr. 1*; *Sklenář et al. 2000*, 11, Abb. 3). Několik metrů nad říčním ramenem vyvýšený pás terasovité plošiny široký 100–200 m procházející katastrálním územím dnešních obcí Vrbna, Hořina a Brozánků byl vyhledáván jako příhodná zóna sídlení (*Sklenář 1982; 1999*). Nad říčním údolím západně od dnešního toku Vltavy při okraji svrchnopleistocenní, würmské vltavské terasy VIIb bohatě členěné zbytky starých ramen řeky leží na vrcholu a východním svahu mírné vyvýšeniny v poloze Na pískách 166 m n. m. pohřebiště (*obr. 1: 1*) známé od konce 19. stol. (*Sklenář 1982*, 65, 68). Plocha pohřebiště byla v letech 1902–1905 protnuta plavebním kanálem, jehož výstavba přinesla blíže nelokalizované náhodné nálezy z doby halštatské a laténské (*Sklenář 1999*, 37). Sídliště z pozdní doby halštatské (*obr. 1: 2*) zachycené archeologickým výzkumem (*Sklenář et al. 2000*, 87, Abb. 3) na písčitém přesypu v poloze Bílé břehy se nacházelo na hraně terasy 164 m n. m. ve vzdálenosti 280 m od soudobého pohřebiště. Povrchové sběry naznačují pokračování sídliště dále jižním směrem (*Sklenář et al. 2000*, 9, Abb. 2).

Archeologický výzkum nevelkého rozsahu zachytil v areálu zámku v Hořině (*Marešková 2004*) zřejmě zahlobený sídlištní objekt z pozdní doby halštatské, který prozrazuje existenci dalšího sídliště na hraně vltavské terasy (*obr. 1: 3*) v nadm. výšce 164 m a ve vzdálenosti 1300 m od nekropole v poloze Na pískách. Osídlení na hraně terasy pokračovalo dále severozápadním směrem, jak dokládají ojedinělé starší nálezy z prostoru zámeckého parku a zahradnictví (*obr. 1: 4*) i narušené sídlištní objekty Ha D/LT A (*obr. 1: 5–6*) z intravilánu obce Brozánky (*Sklenář 1982*, 21–23, 67–68). Starší nálezy keramiky z pozdní doby halštatské (*obr. 1: 7*) získané koncem 19. stol. při těžbě cihlářské hlíny na k. ú. Brozánků (*Sklenář 1982*, 23) prozrazují pravděpodobně další stopy po rozsáhlé sídelní aglomeraci rozložené na hraně vltavské terasy při soutoku Labe a Vltavy. Výrazná koncentrace osídlení z období přelomu starší a mladší doby železné byla zachycena rozsáhlým, ale dosud nepublikovaným archeologickým výzkumem na levém břehu Labe severozápadně od soutoku Pšovky s Labem. Nová lokalita se nachází při ústí jednoho ze zaniklých ramen Vltavy do Labe na k. ú. obce Vlíněves. Nejvyšší hustota osídlení se projevila na mírně vyvýšené poloze (*obr. 1: 8*), kde byly skupiny sídlištních objektů vzájemně odděleny kúlovým hrazením a zástavba zde měla podobu dvorců. Ovšem interpretace vzájemných prostorových vztahů mezi jednotlivými skupinami objektů je díky hustotě nálezů velmi obtížná

Fig. 1. Location of the Ha D – LT A sites at the confluence of the Vltava and Elbe rivers. a – cemetery, b – settlement, c – single find. 1 – Hořín, 'Na Pískách' site. The graveyard from the Hallstatt period and the Early La Tène period excavated at the end of the nineteenth century. 2 – Hořín, 'Bílé břehy' site. The late Hallstatt settlement was excavated in 1968, 1971, 1973, 1979 and 1982–1987. 3. Hořín – chateau grounds. Settlement feature from the late Hallstatt period uncovered during an archaeological excavation in 2004. 4 – Hořín, 'Želím' site, chateau horticulture. Single find of stamped pottery from the Early La Tène period. 5 – Brozánky, built-up area of the town. Disturbed Ha D/LT A sunken settlement feature with pottery, daub and animal bones. 6 – Brozánky, built-up area of the town. Disturbed Ha D/LT A sunken settlement feature with pottery, the handle of an iron edged knife and animal bones. 7 – Brozánky, Nebeský brickworks. Single find of late Hallstatt pottery vessel. 8 – Vlíněves, Ha D/LT A settlement investigated in 2005–2009. 9 – Vlíněves, LT A graveyard investigated in 2003–2004. 10 – Mělník-Polabí, single finds of Hallstatt pottery.

(*Limburský 2010*, 24, obr. 6). Související pohřební areál se nacházel mimo terénní vyvýšeninu 350 m severněji (*obr. 1: 9*). Žlaby vymezující čtyřúhelníkový prostor obsahovaly v několika případech lidské ostatky a prozrazovaly snad výrazné konstrukce nebo násypy nad pohřby (*Limburský 2010*, 24, obr. 6; 11). Ojedinelé nálezy keramiky z doby halštatské jsou evidovány také na pravém břehu Labe (*obr. 1: 10*) z Mělníka-Polabí (*Sklenář 1982*, 244) a keramiku starší doby železné registruje K. *Sklenář* (1998, 52) přímo z vyvýšené polohy dnešního města.

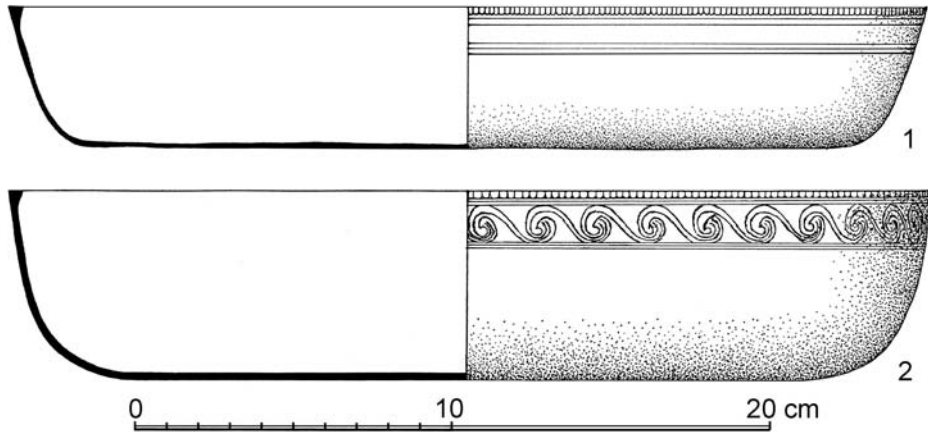
Podle regionálně-geomorfologického členění leží lokality v severní části podcelku Mělnická kotlina v blízkosti rozhraní okrsků Lužecké kotliny a Turbovického hřbetu (*Demek a kol. 1978*, 59). Širší oblast soutoku má charakter erozně denudační sníženiny, která je při nejdolejší Vltavě tvořená spodnoturonskými slínovci a jílovci, středoturonskými písčitými slínovci, méně cenomanskými pískovci a karbonskými sedimentárními horninami, většinou s pokryvy čtvrtohorních říčních uloženin; ploché dno je charakterizováno akumulacním reliéfem údolních niv, mladopleistocenních a středopleistocenních říčních teras. Půdní pokryv vltavské terasy ze svrchního pleistocénu tvoří hnědozemě, v inundačním prostoru soutokové nivy jsou nivní půdy (*Tomášek 2000*). Nad soutokem Vltavy a Labe se do výšky 211 m n. m. zdvihá Turbovický hřbet. Nesouměrný strukturně denudační hřbet ze středoturonských písčitých slínovců, obklopený nízkými říčními terasami je vytvořený erozí obou toků na zlomových liniích (*Demek a kol. 1978*, 520). Naleziště leží při severním okraji klimaticky teplé oblasti charakterizované stupněm T2 (*Quitt 1971*, 59, 71), který se vyznačuje dlouhým létem, teplým až mírně teplým jarem i podzimem a krátkou, mírně teplou a suchou zimou, s velmi krátkým trváním sněhové pokrývky. Geobotanická mapa v prostoru soutoku Vltavy s Labem rekonstruuje především luhy, olšiny a subxerofilní doubravy (*Mikyška et al. 1968*).

2. Odras přítomnosti společenské elity 6./5. stol. př. Kr. v nálezech z regionu při soutoku Labe a Vltavy

Z lokalit pozdní doby halštatské až časně laténské, které byly dosud objeveny ve sledovaném území při soutoku Labe a Vltavy, můžeme v této souvislosti upozornit na dvě, případně až tři naleziště. Jedná se především o pohřebiště v poloze Na pískách (*obr. 1: 1*) a sídlištní objekt zachycený archeologickým výzkumem v areálu zámku v Hoříně (*obr. 1: 3*). K oběma lokalitám bude pravděpodobně možné přiřadit zatím nepublikované pohřebiště ve Vlíněvsi (*obr. 1: 9*).

2.1. Hořín, polohy Na pískách a Nad břehy

V místě písčného přesypu a jeho nejbližšího okolí bylo v prostoru mezi silnicí Hořín – Vrbeno a svahy k vltavské nivě v letech 1893–1900 amatérsky zkoumáno asi 30 kostrových i žárových hrobů (*obr. 1: 1*), z nichž popsáno bylo jen 19 (*Čermák 1900*, 513–524; *Sklenář 1982*, 68–73). Můžeme je zařadit do kultury únětické, billendorfské a také do pozdní doby halštatské a časně laténské. Z nejmladších hrobů vynikají především žárové pohřby III a XIII, upozornit ale musím také na kostrové hroby II a IV. V hrobu II obloženém kameny byla odkryta kostra v poloze na boku s keramickou nádobou. B. *Čermák* (1900, 516) popisuje

Obr. 2. Hořín, okr. Mělník. Poloha Na pískách, hrob XIII. Bronzové mísy s plochým dnem a strmou stěnou. Národní muzeum inv. č. H1-15100; H1-15101 (kresba M. Chytráček).

Fig. 2. Hořín, Mělník district. 'Na Pískách' site, grave XIII. Bronze bowls with a flat base and steep walls. National Museum inventory no. H1-15100; H1-15101.

kolem lebky pohřbeného jedince zachované stopy železného drátu. V hrobu IV ležela rovněž na boku kostra muže ve skrčené poloze se dvěma neuzavřenými bronzovými náramky a také zde se našel 5 mm silný, obloukovitě zahnutý drát kolem lebky. Drát měl podle popisu rozpětí 20 cm a směřoval kolem lící k bradě, kde se oba jeho konce hákovitě zahýbaly (Čermák 1900, 518). Hrob III z časně laténské doby byl obložený velkými plochými kameny z opuky. V hloubce 50 cm stála v keramické misce lahvovitá nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu, která obsahovala žárový pohřeb a byla překryta další keramickou mísou. V popelovité výplni lahvovité nádoby ležela železná spona se samostřílovou konstrukcí vinutí a s ptačí patkou, která je charakteristická pro stupeň LT A. V popelnici se ještě našel fragment bronzové jehlice, část bronzového náramku a zlomky železných předmětů. Vedle keramické mísy ležel na dně hrobu velký železný sekáč se třemi nýty v rukojeti, které upevňovaly nedochované obložení (Čermák 1900, 517, tab. I: 13, 16–18; Schráníl 1922, 2, tab. IV: 7–11; Sklenář 1982, 70; 1998, 53, obr. 68). Kryt hrobu XIII v podobě nakupení oblázků různé velikosti byl zachycen v hloubce 80 cm. Pod nimi spočíval na nízké obrubě z kamenů velký, asi 2 q těžký plochý kámen. Po jeho odstranění se objevil menší plochý kámen, který překrýval dvě bronzové mísy (obr. 2–3). Na spodní větší misce vyplněné ztvrdlou popelovitou hmotou ležela druhá menší mísa. Spodní bronzová mísa zastávala funkci popelnice a obsahovala vedle spálených kostí dva železné kroužky a zlomky dalších železných předmětů. Na povrchu mís i pod nimi se daly rozpoznat stopy dřevěných prkének. Hrob obsahoval ještě keramický koflík s převýšeným uchem a další keramickou nádobu zaplněnou popelem, která se ovšem nedochovala (Čermák 1900, 520–521, tab. III: 2, 3; Schráníl 1922, 2, tab. IV: 12–14; Sklenář 1982, 70; Chytráček 1983, 445, obr. 2: 3a, b). Vyobrazení bronzových mís publikované J. Schránílem (1922, tab. IV: 12, 13) již neodpovídá současným publikačním požadavkům, ale je neustále přejímáno různými autory (naposledy Schönfelder 2011, Abb. 3: c), protože kvalitnější dokumentace bronzových nádob nebyla zatím k dispozici. V r. 2012 byly proto obě mísy fotograficky a kresebně dokumentovány (obr. 2–4).

2.1.1. Kostrové pohřby se železným drátem na lebkách

B. Čermák (1900, 516) přisoudil železné dráty na lebkách jedinců uložených ve skrčené poloze pozůstatkům kožených přileb, jejichž podkladová kostra byla v čelní partii zpevněna železným drátem. Interpretace zmíněných prohnutých železných drátů z kostrových hrobů u Hořína se dostává do jasnějšího světla díky nedávnému výzkumu knížecí mohyly 1 u Glaubergu v Hessensku. V časně laténském kostrovém hrobu válečníka vybaveném skvostnými zbraněmi, zlatými šperky a bronzovou figurálně zdobenou zobákovitou konvicí ležela vedle ramene zemřelého pokrývka hlavy ve tvaru tzv. listovité koruny sestavená ze dřeva a kůže, jejíž kostru tvořil obloukovitě prohnutý 4–5 mm silný železný drát ovinutý látkou (Herrmann 2005, 22–23, Abb. 9–10). Drát formoval koženou pokrývku hlavy do podoby koruny se dvěma vysokými bočními výčnělky se zaoblenými konci, které výrazně vyčnívaly nad temeno hlavy a pravděpodobně symbolizovaly posvátné listy jmelí. Motiv listovité koruny (obr. 9: 16) se často objevuje v časně laténském umění na kovových předmětech (z našeho území např. bronzové faléry z hrobu s dvoukolovým vozem v Hořovíčkách: Chytráček 2012, 310, Abb. 4–5; 2012a, 200, Abb. 11) i kamenných skulpturách. V příkopu lemujícím okraj mohyly v Glaubergu ležela pískovcová socha válečníka v životní velikosti, který měl na hlavě nasazenu zmíněnou listovitou korunu a jeho zbraně i šperky se tvarem a počtem zcela shodovaly s výbavou pohřbeného (Frey – Herrmann 1997, 485, Abb. 7, 17). Hrob 1 se nacházel ve vzdálenosti 20 m od místa nálezů sochy (Herrmann 1998, 26–31, Abb. 14–20; Balzer 2012, 248, Abb. 330). Na základě tohoto nálezů došlo k přehodnocení dřívějšího výkladu listovité koruny jako božského symbolu, neboť pískovcová socha znázorňovala zřejmě ideální obraz časně keltského knížete z 5. stol. př. Kr. Ten byl v mohyle pohřben a v posvátném okrsku uctíván jako hērós (Herrmann 1998, 31). Železným drátem vyztužená pokrývka hlavy ve tvaru listovité koruny z hrobu 1 v Glaubergu je nyní pokládána za doklad kněžské funkce pohřbeného, která se prolínala se světskou mocí (Baitinger – Hansen – Pare 2012, 157, Abb. 184–186). Nálezy podobných železných drátů na lebkách z hrobů v Hoříně prozrazují pravděpodobně obdobné pokrývky hlavy a zde pohřbení jedinci zřejmě patřili k aristokratické elitě společnosti zastávající kněžské funkce splývající se světskou mocí.

V souvislosti s odkrytými kostrovými hroby ve skrčené poloze z Hořína (obr. 1: 1) je nutné ještě upozornit na předběžně zveřejněné výsledky výzkumu pohřebiště z počátku doby laténské ve Vlíněvsi (obr. 1: 9), které leželo nedaleko od soudobého sídliště (Limburský 2010, 24, obr. 6; 11). V jediném časně laténském kostrovém hrobu v natažené poloze s orientací Z–V byl u lebky pohřbeného muže nalezen tenký železný drát, který vytvářel kolem hlavy obroučku o průměru 25 cm (Danielisová – Hlava 2009, 34). Zbývající zemřelí ve Vlíněvsi leželi v obvodových čtvercových příkopech ve skrčené poloze na levém boku s hlavou k jihu. Skupina šesti čtvercových příkopů o rozměrech 3 x 3 m mohla představovat pozůstatky po rituálních objektech nebo po stavbách s uloženými obětinami (Limburský 2010, 24, obr. 6). Dosud nepublikované pohřebiště u Vlíněvsi situované na levém břehu Labe leží pouhých 3,5 km od pohřebiště v poloze Na pískách u Hořína (obr. 1: 1, 9). Železné dráty umístěné zde na lebkách koster lze interpretovat jako pozůstatky listovitých korun nasazených na hlavách příslušníků lokální aristokracie; tito privilegovaní jedinci zastávali zřejmě kněžské funkce a disponovali také světskou mocí. Nápadná koncentrace tří takových hrobů objevených na dvou od sebe nepříliš vzdálených pohřebištích v okolí

Obr. 3. Hořín, okr. Mělník. Poloha Na pískách, hrob XIII. Bronzové mísy s plochým dnem a strmou stěnou (foto L. Káčová).

Fig. 3. Hořín, Mělník district. 'Na Pískách' site, grave XIII. Bronze bowls with a flat base and steep walls.

soutoku Labe a Vltavy (*obr. 1: 1, 9*) je nápadná a patrně souvisí s významnou polohou na křižovatce dálkových cest, při kterých vznikla rozsáhlá sídelní aglomerace. Skrčená poloha koster doložená na pohřebišti u Hořína i Vlíněvsi je pro časnou dobu laténskou zcela neobvyklá a prozrazuje jedince vydělující se nějakým způsobem od ostatní komunity. Hroby z nekropole u Hořína naznačují souvislost mezi skrčenou polohou pohřbených a listovitou korunou, kterou nosili vybraní jedinci místní nejvyšší elity zastávající kněžské funkce.

2.1.2. Bronzové mísy

V hrobu XIII nalezená větší mísa s plochým dnem má průměr ústí 29,1 cm, dno o průměru 22 cm velmi plynule přechází v mírně zešikmené strmé stěny vysoké 6 cm. Síla bronzového plechu dosahuje 2 mm, vodorovně seříznutý okraj je zesílen a rozšiřuje se směrem do ústí mísy (*obr. 2: 2; 3: 2*), jeho šířka činí 5 mm. Perlování okraje tvoří pravidelné zářezy

v odstupu 2 mm, které protínají vnější hranu, a v šířce 2 mm tak zasahují stěnu i svrchní rovnou plochu okraje (*obr. 4: 1*). Pod takto zdobeným ústím mísy se nachází 15 mm široký pás s rytým dekorem. Oběžný motiv doleva směřující voluty (tzv. motiv „běžících psů“) složený ze dvou linií je v horní části dekoru lemován dvěma horizontálními oběžnými liniemi, ve spodní části výzdobu lemují tři ryté linie (*obr. 4: 1*). Druhá menší mísa s plochým dnem má průměr ústí 28,8 cm, dno o průměru 23,7 cm plynule přechází v příkré, mírně zešíkmené stěny vysoké 4,4 cm. Síla bronzového plechu dosahuje 1,5 mm, vodorovně seříznutý okraj je zesílen a rozšiřuje se směrem do ústí mísy (*obr. 2: 1; 3: 1*), jeho šířka činí 4,5 mm. Perlování okraje tvoří pravidelné zářezy v odstupu 1,5 mm, které protínají vnější hranu, a v šířce 2 mm tak zasahují stěnu i svrchní rovnou plochu okraje (*obr. 4: 2*). Pod takto zdobeným ústím mísy se nachází 11 mm široký pás složený ze dvou rytých linií v horní části a tří rytých linií ve spodní části (*obr. 4: 2*).

2.1.3. Etruské mísy s plochým dnem a strmými stěnami v prostoru mezi Itálií a střední Evropou

Pár nesterjné veľkých mís (*obr. 2*) ze žárového hrobu XIII se k soutoku Labe s Vltavou (*obr. 6: 1*) dostal až ze vzdálené Etrurie (*Chytráček 1983, 428, obr.2: 3a, b*). Bronzové mísy se tvarem i výzdobou řadí k etruským toreutickým výrobkům, které byly spolu se zobákovitými konvicemi vyráběny v dílnách produkčního centra ve Vulci (*Vorlauf 1997, 101*). V Itálii jsou mísy s plochým dnem a strmými stěnami zdobenými charakteristickým rytým dekorem datovány od konce 6. do začátku 4. stol. př. Kr. (*Schönfelder 2001, 328*) a těžiště jejich výskytu spadá do 5. stol. př. Kr. Zvláště četné jsou zde mísy opatřené dvěma uchy se srdcovitou atáší, mísy zdobené motivem „běžících psů“ nebo jen horizontálními rytými liniemi se vyskytují poměrně vzácněji, nezdobené mísy bez uch jsou častější (*obr. 6*). Ve střední a severní Itálii v 1. pol. 5. stol. př. Kr. byly starší tvary mís se širokým perlovaným okrajem vystřídány mísami s plochým dnem a strmými stěnami, nezdobené exempláře takových mís jsou v severní Etrurii charakteristické pro 1. pol. 5. stol. (*Krausse 1996, 288, Abb. 207: 1–4*). Mísy s plochým dnem a stěnami zdobenými rytým dekorem oběžných linií a propojených volut, tzv. motivem „běžících psů“, se v 5. stol. př. Kr. dostávají také do zemí severně od Alp a jsou zde známé z více jak 25 bohatě vybavených časně laténských pohřbů. V rozsáhlém prostoru mezi severovýchodní Francií a Čechami se ve stupni LT A vyskytují v hrobech elity často v párech (*obr. 6: B, D*), větší mísy jsou někdy opatřeny postranními uchy s atášemi srdcového tvaru. Jejich časové zařazení vychází především z dobře datovaných hrobových celků z Bologne a Spiny v severní Itálii, které spadají do poloviny 5. století př. Kr. Mísy se srdcovými atášemi uch i ty zdobené motivem „běžících psů“ nebo pouze oběžnými liniemi se do střední Evropy dostaly pravděpodobně ve středu a v 2. pol. 5. stol. př. Kr. (*Schönfelder 2011, 107, Abb. 4*). Nápadné soustředění časně laténských bohatých hrobů s etruskými importovanými mísami pozorujeme v prostoru mezi Champagní a středním Porýním, v Čechách, Horním Rakousku a Salcbursku (*Chytráček 1983, 428, 443, obr. 7*). Nálezy prozrazující dálkové vztahy jsou důležitým znakem existence elity. Elita udržovala nadregionální kontakty, podílela se na organizaci dálkového obchodu a odebírala výjimečné zboží, které přerozdělovala dále. Bronzové mísy s plochým dnem se v hrobech vyskytovaly často se zobákovitou konvicí (*Jacobsthal 1944, 39, 138; Schaaff 1969, 190*) a nápojová souprava snad hrála důležitou roli v obětních rituálech za zemřelého. Podle

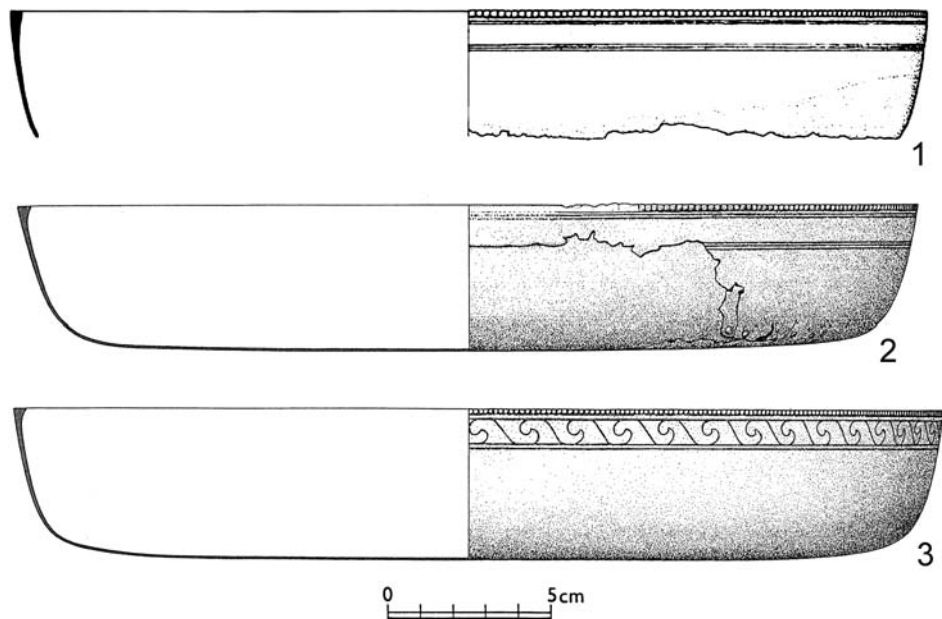
Obr. 4. Hořín, okr. Mělník. Poloha Na pískách, hrob XIII. Detail ryté výzdoby bronzových mís s plochým dnem a strmou stěnou (foto L. Káčová).

Fig. 4. Hořín, Mělník district. 'Na Pískách' site, grave XIII. Detail of incised decoration on bronze bowls with a flat base and steep walls.

J. Bouzka (1992, 363; 1987, 21; 2003, 187) se mísy s konvicí v Etrurii používaly jako picí servis, ale také k libacím při kultovních obřadech, a podobným způsobem je využívali i Keltové; při pohřbech významných jedinců byla jedna mísa určena k obětování nápojů mrtvému a druhá pro ty, kteří připíjeli na jeho počest. V Itálii se etruské mísy s plochým dnem a strmými stěnami nalézají v hrobech společně s nádobami na víno (*Wells* 1980, 123, fig. 5: 9), ovšem mísy se v pohřbech vyskytují obvykle jednotlivě (až na dvě výjimky párů mís z Marzabotta a Pisticci: *obr.* 6: 29, 58). Pro území severně od Alp jsou ale v časně latěnských hrobech charakteristické páry nestejně velkých bronzových mís (*obr.* 6: B, D), které umožňovaly vložení do sebe. Zmíněný fenomén nelze spojovat s předchozím vývojem v pozdní době halštatské, zvyk souvisí až s pohřebním rituálem časně latěnské. *M. Schönfelder* (2001, 331) se domnívá, že souprava mís a konvice se užívala při očištění rukou a nohou před jídlem a obětním rituálem, oporu pro svou novou interpretaci hledá v helénistickém prostředí východního Středomoří i v pozdější době římského císařství. Nedostatek přírodovědných analýz vnitřku bronzových mís a zobákovitých konvic neumožňuje zcela objektivně rozhodnout, zda je tato interpretace pravděpodobná, či nikoliv. Souvislost s alkoholickými

nápoji ale jednoznačně prokazují pylové analýzy výplní bronzových konvic z hrobů 1 a 2 na Glaubergu. Keltská zobákovitá konvice z hrobu 1 obsahovala medovinu, medem oslazený nápoj, ale rovněž spíše medovina vyplňovala konvici s trubkovitou výlevkou nalezenou v hrobu 2 (*Frey – Herrmann 1997*, 543; *Rösch 2002*, 120). Pryskyřice z břízy zjištěná uvnitř zobákovité konvice z Pellingen v Porýní se interpretuje jako pozůstatek nápoje (*Nortmann – Ehlers 1995*, 111–113) nebo jako ochranný nátěr vnitřku nádoby zabraňující kontaktu vína s kovovou stěnou konvice (*Eiden 1995*, 159, Abb. 17). V Etrurii, Ligurii, Picenu, na Korsice a při severním okraji Velkého Řecka byla v 5. stol. př. Kr. užívána také etruská široce vyklenutá konvice s ostře lomenou stěnou, jejíž široká výlevka byla vhodná k nalévání vody. Předpokládá se také, že se jich užívalo k vylévání vody při rituálním omývání těla (*Krauskopf 2004*, 131–132, Abb. 3; 7). V prostředí keltské aristokracie severně od Alp ovšem zmíněné konvice na vodu žádané nebyly, velmi oblíbenými se ale staly etruské zobákovité konvice s úzkou výlevkou vhodnou k nalévání tekutin např. do picích rohů, jejichž ústí nebylo příliš široké.

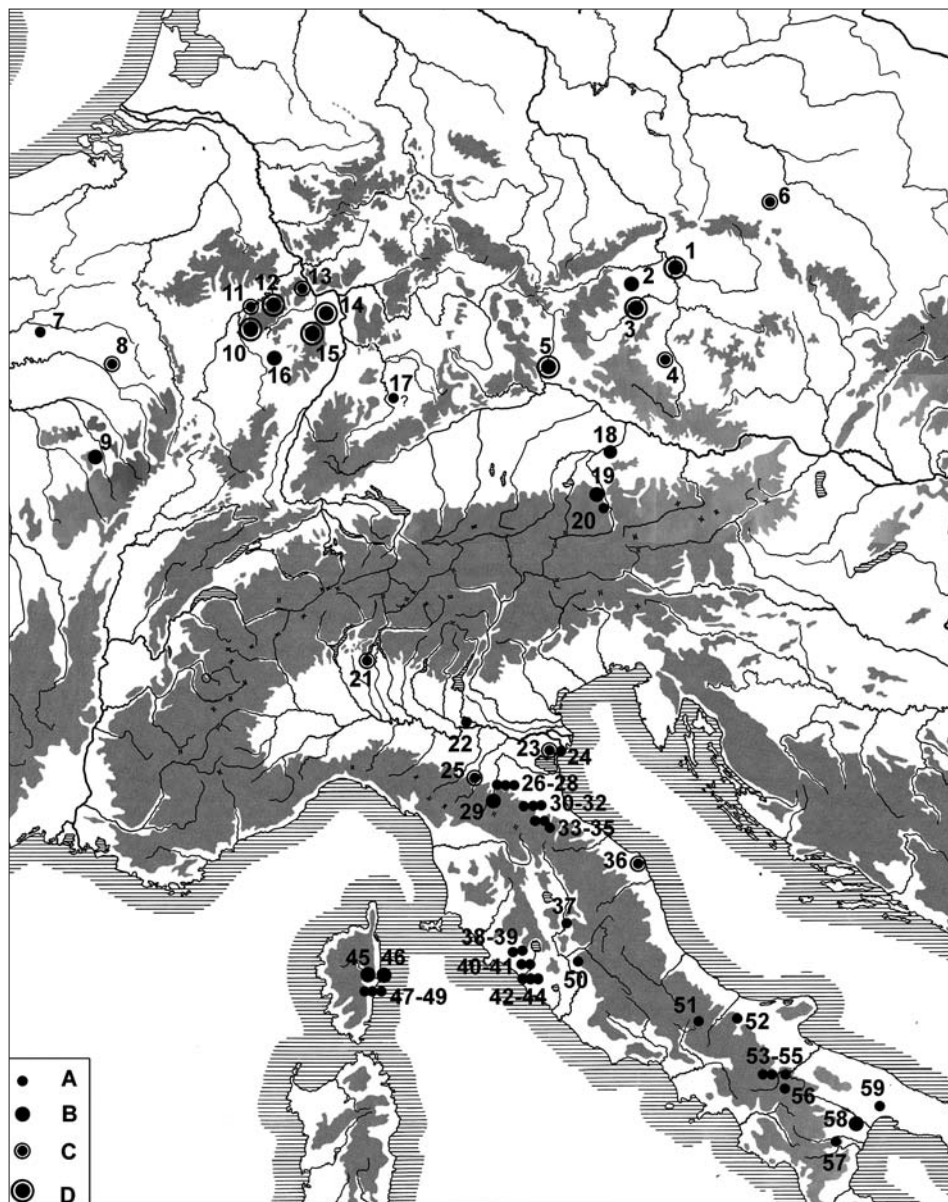
Evidentní je každopádně skutečnost, že deponování nesterilně velkých párů bronzových mís v hrobech LT A prozrazuje nadregionální sounáležitost tehdejší elity, která provozovala identické rituály. Dvojice nesterilně velkých mís zdobených shodně jako mísy z Hořína motivem „běžících psů“ a horizontálními rytými liniemi známe z hrobů LT A v Armsheim a Rascheid ve středním Porýní (*obr. 6: 12, 14*) i z hrobu v Samsbacher Forst (*obr. 5: 2–3; 6: 5*) v Horní Falci (*Chytráček 1983*, 428, *obr. 2: 2–3; Schönfelder 2001*, 333, Abb. 2; 8. Tab. 2). Inventář pohřbu ze Samsbacher Forst snad patřil mladé ženě, příslušnici domácí, nadregionálně provázané elity (*Schussmann 2010*, 149, Abb. 20). Lokalita se nachází v blízkosti jižních svahů Šumavy a Bavorského lesa v nejužším místě mezi údolními řek Naab a Regen. Poloha je pozoruhodná hlavně z dopravně-geografického hlediska, neboť leží na nejvhodnější spojnici do České kotliny (*Chytráček – Metlička 2004*, 126, Karte 25: 21; *Irlinger – Raßhofer 2002*, 164, Abb. 2: 9) a v Čechách se také v bohatých hrobech LT A nacházejí nejbližší paralely k etruským mísám z Bavorska (*Chytráček 1983*, 428, 445–446, *obr. 2: 1, 3–4; 2012a*, 206, Abb. 1: 12, 14, 15, 17, 18). V mohyle 1/1858 z Hradiště u Písku (*obr. 6: 4*) patří etruská mísa zdobená motivem „běžících psů“ spolu se zobákovitou konvicí s figurální atáší, stříbrným cedníkem, zlatými kruhy a zlatými loďkovitými náušnicemi k mladší skupině hrobového inventáře z 2. pol. 5. stol. př. Kr., snad se jedná o výbavu mladšího pohřbu v mohyle (*Drda – Rybová 1995*, 40; *Chytráček 2012a*, 208, Abb. 1: 17; 13–14). K jinému typu mís se hlásí v mohyle 1/1858 též nalezená nezdobená mísa polokulovitého tvaru, která je ztracena (*Chytráček 1983*, 446). Dvě nedochované mísy s plochým dnem a strmou stěnou nalezené v hrobu LT A (*obr. 6: 2*) s dvoukolovým vozem v Hořovíčkách (*Jičínský 1863*, 47; *Píč 1904*, 164, tab. IV; *obr. 6: 2*) postrádaly výzdobu a obě bronzové nádoby lze s největší pravděpodobností přiřadit ke skupině nezdobených mís vyskytujících se v 1. pol. 5. stol. př. Kr. v severní Etrurii; jejich importy jsou známé např. z území východní Francie nebo Horního Rakouska (Mining–Sunzing; *Stöllner 2002*, 153; *1996*, 55, Taf. 30: 2–3). Časně laténský knížecí hrob bojovníka s mečem, sekerou a zlatou plaketou typu Weisskirchen, prokopaný v osamoceně mohyle nedaleko Chlumu u Zbiroha (*Píč 1904a*, 334, tab. XXIX: 9; *obr. 6: 3; Chytráček 1999*, 373, fig. 17: 2), obsahoval rovněž soupravu bronzových nádob – zobákovitou konvici a dvě mísy s plochým dnem a strmou stěnou, které jsou pod okrajem zdobené třemi rytými oběžnými liniemi a řadou jemných obloučků. Horizontální ucha přinýtovaná na stěnách nádob jedním nýtem mohou být sekundárně

Obr. 5. Bronzové mísy s plochým dnem a strmou stěnou. 1. Bolkowice, Dolní Slezsko. 2–3 Samsbacher Forst, Horní Falc (Schönfelder 2011).

Fig. 5. Bronze bowls with a flat base and steep walls. 1. Bolkowice, Lower Silesia. 2–3 Samsbacher Forst, Upper Palatinate (Schönfelder 2011).

doplněna (Schönfelder 2001, Tab. 2), v případě obou mís se také zvažuje možnost lokální výroby napodobující etruské předlohy (Chytráček 1983, 428; Bouzek 2003, 187). Časně laténské hroby s dvojicemi sledovaných bronzových mís se v Čechách objevují v západní polovině země a nález z Hořina nedaleko soutoku Labe s Vltavou (obr. 6: 1) ukazuje nejsevernější místo jejich výskytu na českém území. Propojíme-li nálezy etruských importovaných bronzových nádob v tomto prostoru, ukáže se jejich soustředění přibližně na ose JZ–SV (Chytráček 2008, 82, Abb. 18; 2012a, Abb. 1: 17; 13–14). V prodloužení osy směrem na JZ leží hrob ze Samsbacher Forst se dvěma etruskými mísami (obr. 5: 2–3; 6: 5), v pokračování osy směrem na SV nalézáme další etruskou mísu s plochým dnem a strmými stěnami (obr. 5: 1; 6: 6) v Dolním Slezsku u Bolkowic (gm. Paszowice, pow. Jaworski, woj. Dolnośląskie) v žárovém hrobu se dvěma keramickými nádobami (Schönfelder 2011, 104, Abb. 1). Bronzová mísa z Bolkowic je ve Slezsku zcela izolována a nachází se mimo centrální oblast časně laténské kultury. Lokalita leží jižně od Legnice přímo na trase dnešní severojižně orientované dálkové komunikace, která dále na jih překračuje Krkonoše. Etruská mísa z Bolkowic dokládá kontakty přes Krkonoše v 5. stol. př. Kr., dálkový koridor směřoval přes Čechy zřejmě až do centrálního alpského prostoru. Naznačují to i některé další nálezy, např. tessinská situla 5. stol. př. Kr. z hrobu 140 v Sekowicích (gm. Gubin, pow. Krośnieński, woj. Lubuskie) nebo velké sekáče alpského typu z hrobů 188 a 183, které pocházejí z oblasti středních Alp či z východoalpského prostoru (Schönfelder 2011, 108–110, Abb. 5, 6). Českou kotlinu křížovalo v 5. stol. př. Kr. několik významných tras,

Obr. 6. Rozšíření hrobů s bronzovými míсами s plochým dnem a strmými stěnami z 5. stol. př. Kr. Podle *M. Schönfelder 2001*, doplněno. A – jedna nezdobená mísa v hrobě; B – pár nezdobených mís v hrobě; C – jedna zdobená mísa v hrobě (oběžný pás vyplněný volutou – tzv. motiv „běžících psů“, oběžný pás s proplétaným dekorem, případně dekor složený z trojic oběžných linií); D – pár zdobených mís v hrobě (oběžný pás vyplněný volutou – tzv. motiv „běžících psů“, oběžný pás s proplétaným dekorem, případně dekor složený pouze z trojic oběžných linií).

Fig. 6. Expansion of graves featuring a flat base and steep walls from the 5th century BC. After *M. Schönfelder 2001*, added. A – one undecorated bowl in the grave; B – two undecorated bowls

z nichž nejdůležitější souvisely s dálkovým transportem jantaru (*Chytráček 2002; 2007*, obr. 21; *2012a*, 208, Abb. 1) a sledovaly tok řek Vltavy a Labe. Dálkové komunikace procházely od severu a severovýchodu (*Kossack 1983*, 98; *Chochorowski 1978*, 364, Abb. 2; 4: 2; 12; *Malinowski 1971*, 110, Abb. 1; *1983*, 114, fig. 1, 2) přes střední, jižní i západní Čechy k Dunaji a dále na jih alpskými průsmyky. Dvě etruské bronzové mísy z časně laténského hrobu XIII u Hořína (*obr. 2; 3; 6: 1*) prozrazují zřejmě důležité strategické místo s křižovatkou jantarových cest při soutoku Vltavy a Labe (*obr. 1: 1; 6: 1*), které směřovaly k pobřeží Severního a Baltského moře. Jeden ze středočeských dálkových koridorů sledoval v určitém odstupu dolní tok Vltavy, jak ukazuje linie časně laténských sídlišť s nálezy neopracovaného jantaru a importované či imitované řecké keramiky (*Chytráček 2008; 2012a*, 202, Abb. 1: 3–6, 8). Analýzy jantarů z časně laténského sídliště v Chrzíně potvrzují transport této suroviny od Baltského moře (*Chytráček 2007*, 496, obr. 21). Množství neopracovaného surového jantaru i polotovarů jantarových perel z rozlehlého sídliště Ha D – LT A u Poříčan (*Čtverák 1986*, 112–113) ve středních Čechách je rovněž baltského původu podobně jako jantarový korál z výplně časně laténského základového žlabu na akropoli hradiště Vladař v západních Čechách (*Chytráček et al. 2010*, 46, obr. 3–4; *2012*, 315, obr. 12: 1; 28). Jantar ovšem přicházel na naše území také od Severního moře, jak potvrzují analýzy dalších jantarových předmětů, např. velké ploché jantarové perly z Černého vrchu u Svržna v západních Čechách (*Chytráček 2007*, 504; *Chytráček – Metlička 2004*, 37, Bild 4).

in the grave; C – one decorated bowl in the grave (encircling band filled with a volute with a “running dogs” motif, encircling band with interwoven decoration, or decoration made up of a trio of encircling lines); D – two decorated bowls in the grave (encircling band filled with a volute with a “running dogs” motif, encircling band with interwoven decoration, or decoration made up only of a trio of encircling lines). Hrob = grave, mohyla = barrow.

1 Hořín, okr. Mělník, hrob XIII; 2 Hořovičky, okr. Rakovník; 3 Chlum, okr. Rokycany; 4 Hradiště, okr. Písek, mohyla 1/1858; 5 Samsbacher Forst, Lkr. Schwandorf; 6 Bolkowice, gm. Paszowice, pow. Jaworski; 7 Pernant, Dép. Aisne; 8 Bussy-le-Château; Dép. Marne; 9 Vix, Dép. Côte-d’Or; 10 Weiskirchen, Kr. Trier-Saarburg, hrob III; 11 Thom, Kr. Trier-Saarburg; 12 Rascheid, Kr. Trier-Saarburg, mohyla DX; 13 Dörth „Wald Gallscheid“, Kr. Rhein-Hunsrück-Kreis; 14 Armsheim, Kr. Alzey-Worms; 15 Rodenbach, Kr. Kaiserslautern; 16 Reinheim, Saarpfalz-Kreis, hrob A; 17 Fellbach, Rems-Murr-Kreis; 18 Mining-Sunzing a. Inn, VB Salzburg; 19 Salzburg-Maxglan, „Flugfeld“, VB Salzburg, mohyla 13; 20 Dürrnberg, VB Hallein, hrob 44/2; 21 Ca’Morta, Prov. Como, hrob III/1924; 22 Pietole Virgilio „Corte Romane“, prov. Mantova; 23 Spina „Valle Trebba“, prov. Ferrara, hrob 128; 24 Spina „Valle Trebba“, prov. Ferrara, hrob 89A; 25 Castelvetro di Modena, prov. Modena; 26 Bologna/Giardi Margherita „Tomba grande“, prov. Bologna; 27 Bologna/Arnoaldi, prov. Bologna, „Tomba delle Anfore Panateneiche“; 28 Bologna/Porta S. Isaia, prov. Bologna, hrob 4; 29 Marzabotto, prov. Bologna; 30 Imola/Montericco, prov. Bologna, hrob 50; 31 Imola/Montericco, prov. Bologna, hrob 60; 32 Imola/Montericco, prov. Bologna, hrob 72; 33 San Martino in Gattara, prov. Ravenna, hrob 10; 34 San Martino in Gattara, prov. Ravenna, hrob 12; 35 Dovadola „S.Ruffillo“, prov. Forlì; 36 Sirolo, Prov. Ancona, hrob Quagliotti 64; 37 Todì „San Raffaele“, prov. Perugia; 38 Vulci, Gsell, prov. Viterbo, hrob 34; 39 Vulci/Osteria „Tomba del Guerriero“, prov. Viterbo, hrob 51; 40 San Giuliano, prov. Viterbo, hrob 8; 41 San Giuliano, prov. Viterbo, hrob 9; 42 Tarquinia „Poggio di Selciatello“, prov. Viterbo, hrob 9; 43 Tarquinia „Poggio Gallinaro“, prov. Viterbo, hrob 11; 44 Tarquinia, prov. Viterbo, hrob 5546; 45 Aléria, Dép. Corse, hrob 85; 46 Aléria, Dép. Corse, hrob 90/E; 47 Aléria, Dép. Corse, hrob 90/S; 48 Aléria, Dép. Corse, hrob 90; 49 Aléria, Dép. Corse, hrob 98; 50 Poggia Sommavilla, prov. Rieti; 51 Pietrabbondante „Troccola“, prov. Isernia, hrob 3; 52 Montorio nei Frentani, prov. Campobasso; 53 Carife „Addolorata“, prov. Avellino, hrob 7, 9, 15, 22, 20, 82; 54 Carife „Piano La Sala, prov. Avellino, hrob 40; 55 Lavello „Forentum“, prov. Potenza, hrob 7; 56 Atella, prov. Potenza, hrob 44; 57 Sant’Arcangelo, prov. Potenza; 58 Pisticci „Matina Soprano“, prov. Matera, hrob 11; 59 Ginosa „Via Vittorio Emanuele II“, prov. Taranto, hrob 40.

2.2. Hořín, areál zámku

Zámek z počátku 18. stol. leží na mírně vyvýšenině nad okolní nivou v místě staršího dvora a hřebčince. Záchraný archeologický výzkum proběhl v zimních měsících r. 2004 v souvislosti s rozsáhlými rekonstrukčními pracemi na zámku (*Marethová 2004*). Ještě před zahájením archeologických prací došlo v důsledku stavební činnosti k odstranění přinejmenším novověkých vrstev, které souvisely se stavbami zámku v 1. polovině 18. stol. i s výstavbou menšího loveckého zámku na konci 17. století. V jednom z tzv. „Kamenných pokojů“ byl pod strženými podlahami odhalen relikv zkladového zdiva loveckého zámku, staršího předchůdce současně zámecké stavby. Sonda vložená mezi zdmi měla malé rozměry, protože stavební úpravy nevyžadovaly další zásahy do terénu. Archeologický výzkum zachytil souvrství o mocnosti 1,1 m, které pravděpodobně souviselo s výplní většího, do spraše zahloubeného, objektu s mělkými prohlubněmi ve dně (*Marethová 2004*). Vrstvy 1–15 poskytly homogenní soubor keramiky (*obr. 7, 8*), k jeho uložení zřejmě došlo v poměrně krátkém časovém intervalu. Lze předpokládat, že zahloubený objekt byl po svém zániku poměrně rychle zasypán. V jednotlivých vrstvách se našly především zlomky keramiky a zvířecí kosti. Ve vrstvě 4 ležela bronzová kónická tulejka antropomorfního tvaru (*obr. 7: 1; 9: 1*) a hliněný přeslen (*obr. 7: 12*), vrstva 10 obsahovala drobný bronzový drátek.

2.2.1. Keramika

V keramickém souboru 160 zlomků převažovaly fragmenty z těl nádob (79,1 %), okraje byly zastoupeny v menší míře (18,4 %). Získaný materiál reprezentuje dvě složky, první je tvořena hrubou, silnostěnnou keramikou (55,2 %) nejčastěji bez výzdoby. Z výzdobných prvků převažuje plastická lišta, ojediněle se objevují důlky. Do druhé skupiny patří tenkostěnné leštěné a tuhované nádoby (44,8 %). Opravy nádob prozrazují reparační otvory zjištěné jak u silnostěnné (*obr. 8: 12*), tak tenkostěnné keramiky (*obr. 8: 19*). Vyhodnocení fragmentů nádob pomocí jednotného popisného systému založeného na vertikálním a horizontálním dělení rekonstruovatelných tvarů (*Sheppard 1957; Chytráček – Bernat 2000; Chytráček – Metlička 2004; Chytráček – Šmejda 2005; Chytráček 2007; 2008; Chytráček et al. 2012, 313*) umožňuje zjemnění chronologie a přispívá k lepšímu poznání regionálních odlišností.

Vysoké a široké tvary

Soudky, hrnce (11 000)

Soudek (11 210). Mírný náznak prohnutí pod okrajem (tvar 11 211, výzdoba 401, 901, 906: *obr. 7: 7, 8, 10; 8: 16*).

Hrnce (11 330). Hrnce s válcovitým mírně kónickým hrdlem, okraj zesílený, rovně seříznutý (tvar 11 333, výzdoba 909: *obr. 8: 12, 20*).

Lahvovité tvary (24 000)

Lahvovitá amfora (24 230). Zlomky stěny z hrdla a fragment okraje (výzdoba 129: *obr. 8: 1, 2*).

Mísy (32 000)

Mísy s lomenou stěnou (32 130). Stěna ostře zalomená, rozvěšené ústí je nejširším místem nádoby (tvar 32 131, výzdoba 205, 741, 743: *obr. 7: 2; 8: 6, 23*).

Mísy se zataženým okrajem (32 210). Slabě zatažený okraj (tvar 32 211: *obr. 8: 3, 15, 17, 19, 21, 22*).

Silně zatažený okraj (tvar 32 212, výzdoba 602, 721: *obr. 7: 9, 11; 8: 14*).

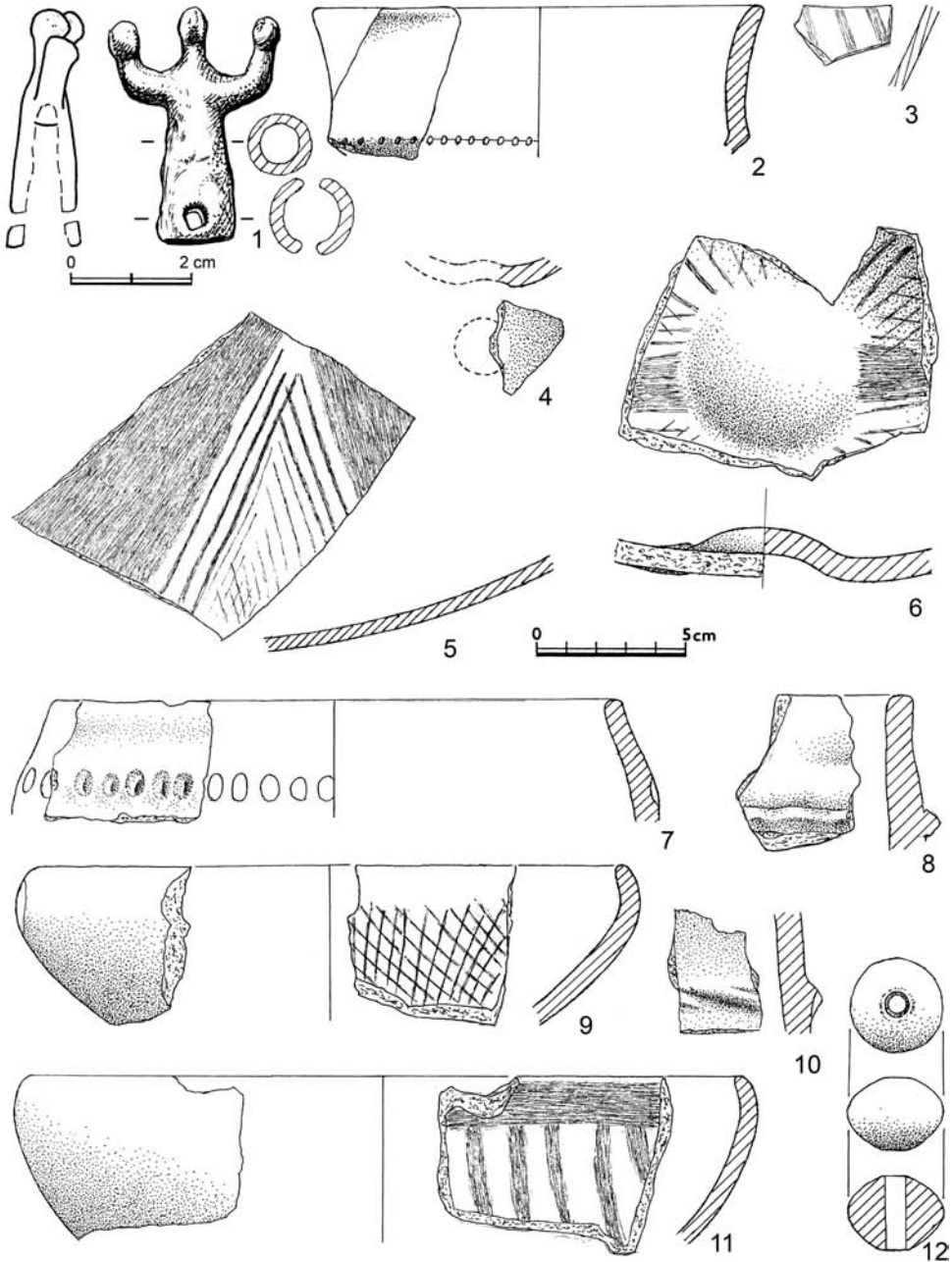
Mísy s lomenou stěnou (32 230). Stěna zalomená v nejširším místě nádoby (32 231: *obr. 8: 13*).

Mísy esovitě profilace (32 320). Průměr ústí menší než nejširší místo nádoby. Náznak esovitě profilace okraje, přechod k mísám 32 210 (32 324: *obr. 8: 18*).

Výzdobné prvky

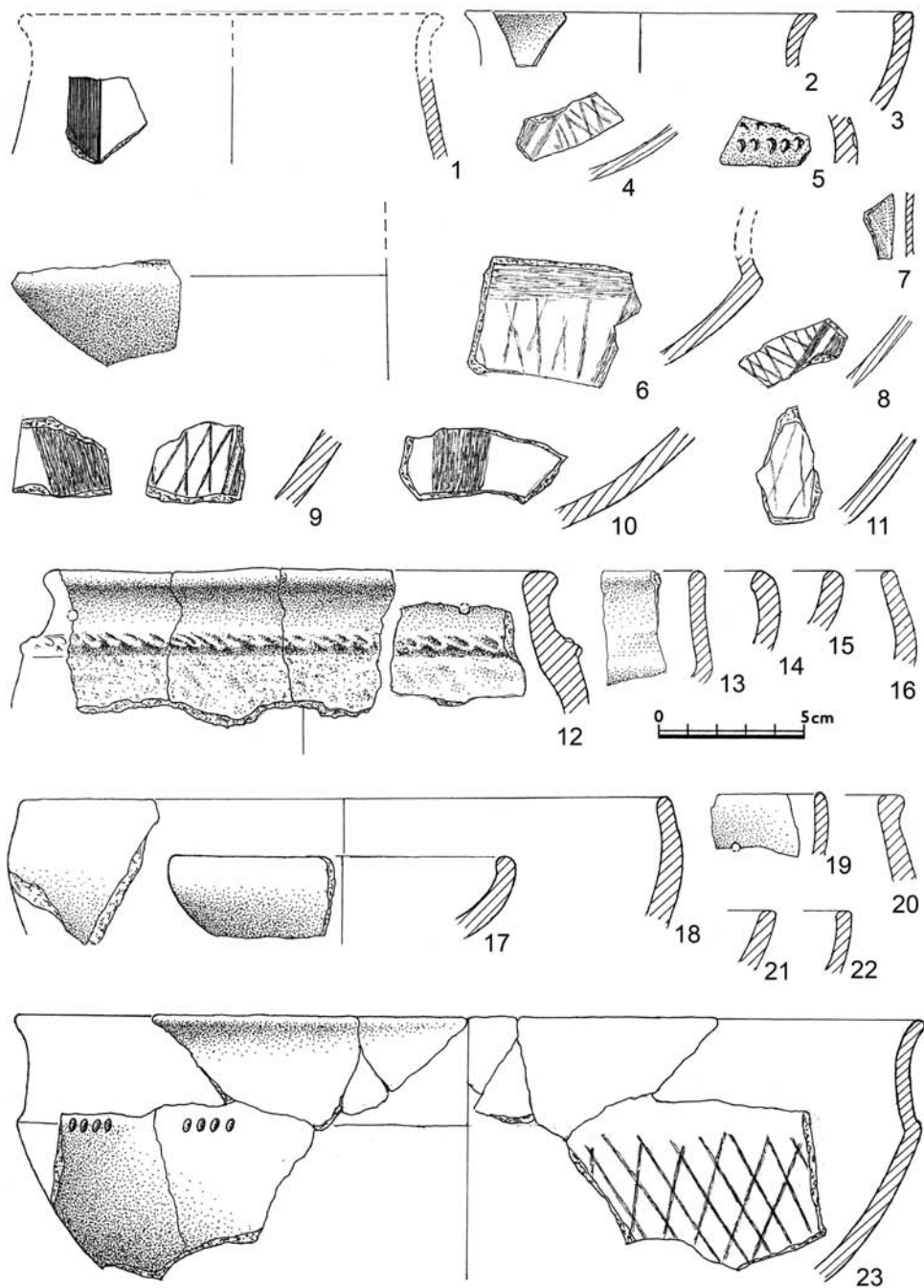
Rytá (100–150)

128–140: Rastrované pásy lemované po stranách hlubší rytou linií. Svislé pásy (129: *obr. 8: 1*)

Obr. 7. Hořín, okr. Mělník. Areál zámku. Výběr nálezů z vrstev 1–15. 1 bronz, 12 hliněný přeslen, ostatní keramika (kresba M. Chytráček).

Fig. 7. Hořín, Mělník district. Chateau grounds. Selection of finds from layers 1–15. 1 – bronze; 12 – clay spindle whorl; others pottery.

Obr. 8. Hořín, okr. Mělník. Areál zámku. Výběr nálezů z vrstev 1–15. Keramika (kresba M. Chytráček).
 Fig. 8. Hořín, Mělník district. Chateau grounds. Selection of finds from layers 1–15. Pottery.

Jemná vtláčovaná (200–299)

205–210: šikmé krátké vrypy na mísách s lomenou stěnou (205: obr. 7: 2; 8: 23).

Hrubá vtláčovaná (400–499)

400–405: Oběžné linie z kruhových až oválných důlků (401: obr. 7: 7)

Kolkovaná (500–599)

536–540: Srpkovitý kolek vytváří zdvojené oběžné řady ze svisle položených srpkovitých kolků (537: obr. 8: 5).

Tuhovaná (600–650)

601–610: Oběžný tuhovaný pás na vnitřní straně nádoby v kombinaci se svislými tuhovanými pásy (602: obr. 7: 11). Svislé tuhované pásy na vnitřní straně mís (607: obr. 8: 10). 621–625: Svislé tuhované pásy na vnější straně mís (623: obr. 8: 9).

Vlešťovaná (700–799)

Řídká vlešťovaná mřížka v kombinaci s oběžným vlešťovacím pásem (741: obr. 8: 6, 11). 741–750: Pravidelně vlešťovaná mřížka na vnitřní straně mís (743: obr. 8: 23). Trojúhelníkové sestavy z vlešťované mřížky v kombinaci s vlešťovacími pásy (728: obr. 8: 4, 8, 9) nebo cípy hvězdic (729: obr. 7: 5, 6).

Plastická (900–999)

900–920: Plastická páska. Jednoduchá oběžná páska (901: obr. 7: 8); páska se šikmými vrypy (906: obr. 7: 10); oboustranně promačkávaná páska (909: obr. 8: 12)

991–1000: Plošně vyklenuté dno (995: obr. 7: 4, 6).

Na základě zastoupení chronologicky významných znaků keramiky lze většinu fragmentů nádob nalezených ve vrstvách 1–15 poměrně dobře datovat do období Ha D2–3. Mísy s lomenou stěnou a lahovitě amfory jsou charakteristické pro tuto mladší fázi stupně Ha D. Některé tvary hrnců se zesíleným okrajem, snižujícím se hrdlem a pečlivě tvarovanou plastickou páskou se objevují v samém závěru Ha D a na počátku stupně LT A. Fázi Ha D3/LT A prozrazuje také srpkovitý kolek, ovšem vlešťovaná a tuhovaná výzdoba je běžná v celém průběhu stupňů Ha D2–3. V časovém úseku vymezeném stupni Ha D2–3 se projevuje určité seřazení regionálních odlišností ve výzdobě i tvarech lokální keramiky. Stejně keramické nádoby i výzdobné motivy můžeme např. sledovat ve středních, jižních i západních Čechách.

2.2.2. Kónická tulejka antropomorfního tvaru

Kuželovitě formovaná bronzová kónická tulejka antropomorfního tvaru je 4 cm vysoká, průměr kruhového ústí činí 1,4 cm. Ve spodní části duté tuleje jsou dva protilehlé otvory pravouhého tvaru určené k prostrčení nýtu, který předmět upevňoval v organickém materiálu. Hlavici tulejky zakončují tři výčnělky se zaoblenými konci, a bronzový předmět s jakýmsi trojzubcem na vrcholku tak dostává podobu stylizované lidské figury v adoračním gestu (obr. 7: 1; 9: 1). Tulejka s kónicky se rozšiřující spodní částí může připomínat stylizovanou ženskou postavu se zvednutýma rukama.

Zdvížené paže znamenaly v antice buď uctívání boha, nebo *epifanii* božstva (Lauermann 2006, 20, Abb. 5), tedy jeho tělesné zjevení, které mohlo být přechodné, např. za bohoslužeb v chrámu, nebo trvalé v podobě vtělení do člověka. Víra ve zjevování bohů byla typickým rysem řeckého náboženství. Malované či ryté ženské postavy v adoračním gestu stylizované do tvaru trojúhelníka, představujícího ženský šat, se objevují na keramických nádobách středodunajské kalenderberské oblasti a prozrazují zde víru v ženské bohyně. Znamé jsou zvláště figurální scény sakrálního obsahu na nádobách ze Sopron-Várhely (obr. 9: 8), Sopron-Váris (obr. 9: 12) nebo z Dolných Janík (obr. 9: 7), které zobrazují náboženské rituály s postavami žen adorantek (Teržan 1996, 524–529, Abb. 14–15; Studeníková 1996, 501,

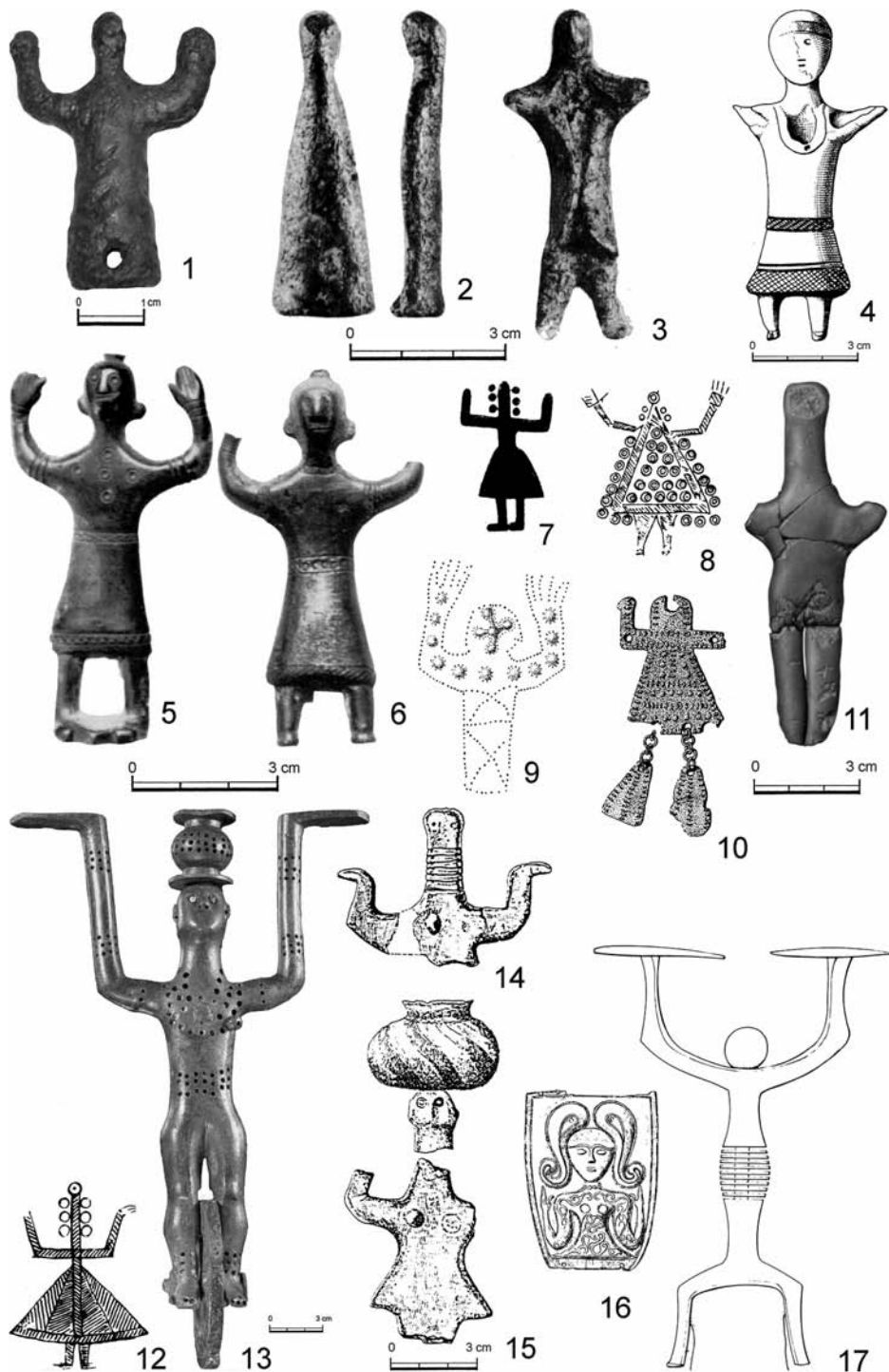

Abb. 3–4). Motiv geometrizované ženy se zvednutýma rukama přerůstá často až do jakýchsi triád nebo metopovitých obrazců, které V. Podborský (2006, 308–309, tab. 83: 1, 2, 4) interpretuje jako zobrazení tří ženských bytostí, snad bohyní osudu. Podle jiného výkladu znázorňovala trojice žen se zdviženýma rukama trojí podobu jedné bohyně jako např. u řecké Hekaté (Lauermann 2006, 20, Abb. 5). Sukně na postavách zápasníků z figurálního výjevu na keramické nádobě z mohyly IV v Nových Košariskách ovšem prozrazují, že stylizovaná suknice nemusela vždy poukazovat na vyobrazení žen a M. Pichlerová (1969, 188–189, tab. XX: 4) pokládá některé trojúhelníkovité postavy s adoračním držením rukou za kněze nebo šamany. Skalní rytina postavy v dlouhém rouchu se zvednutýma rukama v adoračním gestu ze severoitalského Val Camonica snad znázorňuje šamana, jenž navazuje kontakt s transcendentálními silami (Gebhard 2002, 1208, Abb. 7). Další rytiny adorantů z Val Camonica lze datovat rovněž do starší doby železné, ale doloženy jsou zde již v době bronzové a v neolitu (Anati 2002, 357, fig. 5–7, 13, 16, 17, 19). Hliněné plastiky mužů i žen s pozdviženýma rukama můžeme rozpoznat v inventáři bohatých mužských hrobů kalenderberské kultury z Langenlebar (obr. 9: 11) a Gemeinlebar (obr. 9: 14, 15), které F. Preinfalk (2003, 85–95, Abb. 39–43, Taf. 31: 3) přisuzuje lokálním vládcům zastávajícím i náboženské, kněžské funkce. Bronzové votivní figurky mužů s rukama pozdviženýma k modlitbě z rétské oblasti centrálních Alp (Gleirscher 1993, 233, Abb. 201: b, c) souvisejí se svatyněmi skupiny Fritzens-Sanzeno. Plastika adoranta ze Sanzena s překříženými liniemi na prsou má znázorňovat osobu sloužící božstvu (Kromer 1974, 56–58, Abb. 1: 1) a do poloviny 5. stol. př. Kr. datované postavy adorantů z Tyrolska (obr. 9: 5, 6), oblečené v přepásaných dlouhých suknicích, jsou pokládány za kněze modlící se k božstvu hor (Höck 1997, 21). Soška z Parzinalm u Imst (obr. 9: 5) v severním Tyrolsku byla objevena v prostoru přírodní svatyně na protáhlém skalnatém hřbetu v nadm. výšce 2000 m, podobná plastika z Pustertal v jižním Tyrolsku (obr. 9: 6) vyrobená snad ve stejné dílně postrádá bližší nálezkové okolnosti (Merhart 1932, 56, Abb. 1–2). Stylistickým zpracováním se oba votivní předměty řadí k venetskému výrobnímu okruhu (Stöllner 2002a, 577, Abb. 4). E. Walde-Psenner (1976, 196, 245; 1979, 73–75) předpokládá upevnění plastik na nástrojích nebo nádobách, ale na nekropoli Stična ve Slovinsku byla v mohyle I také nalezena samostatná, podobně oblečená a téměř stejně velká bronzová soška s adoračním držením rukou (obr. 9: 4), která má snad

Obr. 9. Znáornění stylizované lidské postavy se zvednutýma rukama ve výtvarném projevu doby železné. 1 Hořín; 2–3 San Pietro Montagnon; 4 Stična; 5 Parzinalm bei Imst; 6 Pustertal; 7 Dolné Janíky; 8 Sopron-Várhely; 9 Kleinklein; 10 Meran-Hochbüchel; 11 Langenlebar; 12 Sopron-Váris; 13 Hochdorf; 14–15 Gemeinlebar; 16 Waldalgesheim; 17 Hallstatt. 1–6, 10, 13, 16 bronz; 17 bronz, železo; 7 malované vyobrazení na keramické nádobě; 8, 12 rytá vyobrazení na keramických nádobách; 9 vyobrazení na bronzové cistě složené z malých vybitých bodů; 11–15 pálená hlína. 7–10, 12, 16 různá měřítká. 1 foto M. Chytráček, 2–3 Dämmer 1986, 4 Wells 1981, 5–6 Biel 1985, 7 Studeníková 1996, 8, 12 Teržan 1996, 10 Marzatico 2002, 13 Biel 1985, 11, 14, 15 Preinfalk 2003, 16 Filip 1969, 17 Hodson 1990.

Fig. 9. Stylised human figure with raised hands – artistic expression characteristic of the Iron Age. 1 Hořín; 2–3 San Pietro Montagnon; 4 Stična; 5 Parzinalm bei Imst; 6 Pustertal; 7 Dolné Janíky; 8 Sopron-Várhely; 9 Kleinklein; 10 Meran-Hochbüchel; 11 Langenlebar; 12 Sopron-Váris; 13 Hochdorf; 14–15 Gemeinlebar; 16 Waldalgesheim; 17 Hallstatt. 1–6, 10, 13, 16 – bronze; 17 – bronze, iron; 7 – painted image on pottery vessel; 8, 12 – incised decoration on pottery vessels; 9 – image on a bronze cist composed of small hammered points; 11–15 – fired clay. 7–10, 12, 16 – various scales. 1 photo by M. Chytráček, 2–3 Dämmer 1986, 4 Wells 1981, 5–6 Biel 1985, 7 Studeníková 1996, 8, 12 Teržan 1996, 10 Marzatico 2002, 13 Biel 1985, 11, 14, 15 Preinfalk 2003, 16 Filip 1969, 17 Hodson 1990.

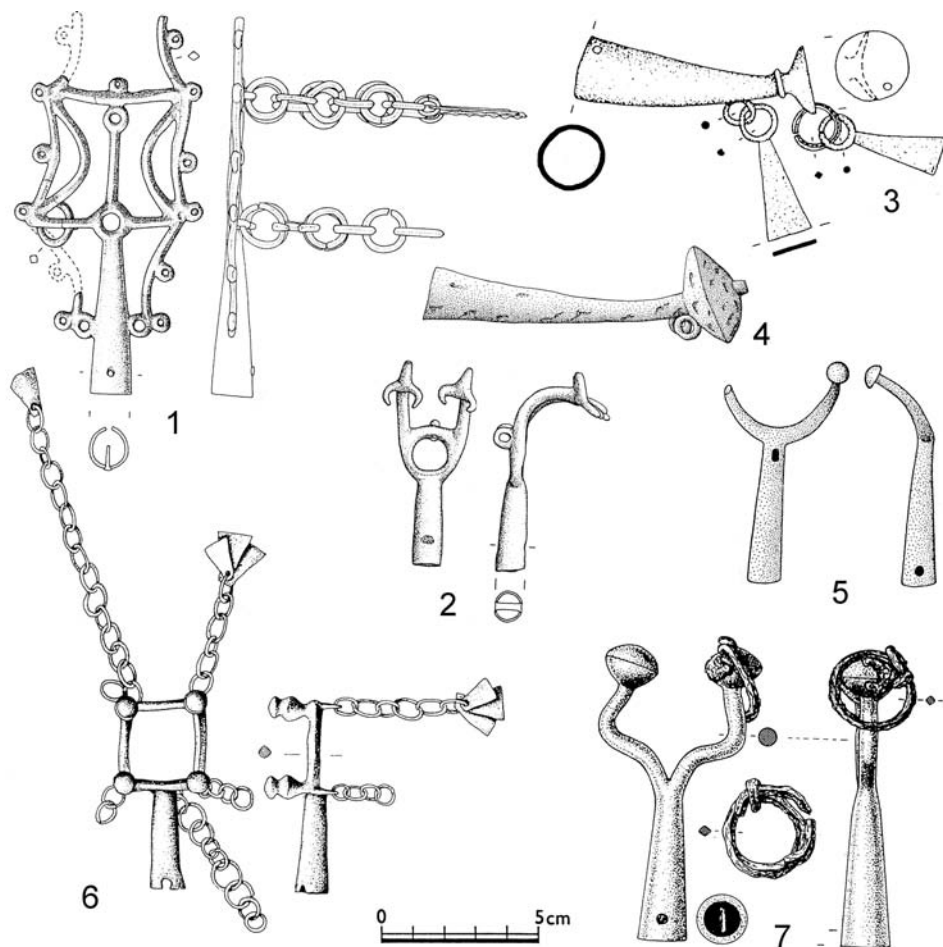
zobrazovat ženu (*Wells 1981*, 48, fig. 29: g, h). Ithyfalické, z bronzu odlité votivní figurky modlících se postav s pozdviženými pažemi můžeme sledovat např. v nálezech z venetských svatyní 7.–5./4. stol. př. Kr. v severní Itálii (*Bianchi 2002*, 38, Tav. 1: 1; 2; *Dämmer 1986*, 36, Taf. 7: 1, 2, 7, 8), v 5./4. stol. se objevují i na rétském území středních Alp (*Leitner 2002*, 858, Abb. 3). V centrální alpské oblasti motiv orantky snad prozrazují některé plechové bronzové závěsky znázorňující paní zvířat či koní (*obr. 9: 10*), jež zde mohla být pravděpodobně uctívána jako bohyně „Reitia“ (*Egg 1986*, 72, Abb. 7; *Marzatico 2002*, 151, Abb. 20: 12). Paní zvířat představuje rovněž nejvyšší ženská postava umístěná ve středu kultovního vozíku ze Strettweg, která s pozdviženými rukama přidržuje dlaněmi velkou mísu na hlavě (*Egg 1996*, 79, Abb. 15). Podobně vztyčené ruce u jiných plastik „nosiček“ snad drží fiktivní, nezobrazenou nádobu, ale znázornění vysoko pozdvižených paží může také vyjadřovat gesto modlitby (*Egg 1996a*, 36, 47, Abb. 14). Figurky žen s nádobami na hlavě zdvihající vysoko paže podpírají vyklopenými dlaněmi (*obr. 9: 13*) spodní okraj bronzového lehátka z Hochdorfu (*Biel 1985*, 98, Abb. 57; *Frey 2004*, 58, Abb. 1) a paralela k hochdorfským „nosičkám nádob“ se nabízí (*obr. 9: 14, 15*) také mezi hliněnými plastikami z Gemeinlebern (*Preinfalk 2003*, 85, Abb. 40: 28). Figurky tzv. „nosiček nádob“ se v egejsko-řeckém prostoru nalézají zpravidla ve svatyních, v Itálii jsou známé převážně z hrobů. Další těžiště výskytu oblečených i nahých postav „nosiček nádob“ se rýsuje v jiho-východní střední Evropě, nález z Hochdorfu (*obr. 9: 13*) je v západohalštatské oblasti zcela izolovaný (*Egg 1996a*, 40, Abb. 25; *Frey 1989*, 134, Taf. 2). Situlové umění znázorňující svými výjevy v podstatě tehdejší řád světa opakuje často motiv tzv. „dárkyně nápoje“ dobře znázorněný např. na situle z Vače. Stojící kněžka podává dvěma mužům na trůně opojný, snad božský, nápoj a tímto skutkem je odůvodněna oprávněnost jejich vlády. Motiv „dárkyně nápoje“ i „nosičky nádoby“ má pak vyjadřovat toto shodné sdělení potvrzující oprávněnost držení moci (*Huth 2012*, 71, Abb. 54). Stejná myšlenka se odráží i v milodarech bohatých hrobů v podobě velkých bronzových kotlů, zlatých číší nebo picích rohů (v Hochdorfu obsaheval bronzový kotel o objemu 500 l medovinu: *Frey 1989*, 131, Abb. 1). Týž symbol pravděpodobně znázorňuje i známá antropomorfní nádoba s plastiky vymodelovanými zvednutými pažemi a vyklopenými dlaněmi (*Pichlerová 1969*, 189, tab. XXX) z mohyly VI v Nových Košariskách. Gesto vztyčených paží s vyklopenými dlaněmi mělo v 6. a 5. stol. př. Kr. nepochybně určitou hlubší symboliku, projevuje se např. i v charakteristicky formovaných rukojetích anténovitých dýk stupně Ha D, které vycházejí z antropomorfního schématu (*obr. 9: 17*). Pozdvižené ruce adorantů či adorantek se vztyčenými dlaněmi (*obr. 9: 5, 8, 9, 16*) znázorňují pravděpodobně jiný symbol než zdvižené paže s vyklopenými dlaněmi (*obr. 9: 12–14, 17*). V adoračním gestu pozdvihuje ruce lidská postava s listovitou korunou na hlavě (*obr. 9: 16*) zobrazená v bronzovém kování jha z knížecího hrobu s dvoukolovým vozem ve Waldalgesheim ze 4. stol. př. Kr. (*Huth 2012*, 74, Abb. 62). Motiv listovité koruny považovaný za odznak kněžské funkce zde vidíme ve spojení s gestem uctívání nebo modlitby.

Stylizovaná lidská figura v adoračním gestu znázorněná bronzovou tulejkou z Hořina (*obr. 7: 1; 9: 1*) nemá naznačeny nohy a v této souvislosti je nutné upozornit na existenci bust adorantů bez nohou, které jsou vyobrazeny na bronzové cistě z halštatské knížecí mohyly v Krollkogel u Kleinklein ve Štýrsku (*obr. 9: 9*). Busty se zhotovovaly podle etruských vzorů a mohly pravděpodobně zobrazovat zemřelé nebo jejich dávné předky (*Egg – Kamer 2005*, 21, Abb. 14; 15; 28). Nález bronzové masky a rukou z výbavy hrobu

v Krollkogel umožnil takovou dřevěnou bustu ve tvaru adoranta zrekonstruovat, pozdvižené ruce a maska byly na dřevěný podstavec přibity bronzovými hřebíky. Busta zřejmě znázorňovala vládce pohřbeného v mohyle (*Egg 2012*, 113, Abb. 17). Vyobrazení s rukama v adoračním gestu snad připomínalo aktivity vladaře v nábožensko-kultovní oblasti. Podobná plechová bronzová maska s dlaněmi v adorační pozici umístěná na krytu přilby z 1. pol. 7. stol. př. Kr. nalezené u Ancony měla plnit ochrannou úlohu, podobně jako zobrazení stojících lidských postav či figurky bytostí se vztyčenými křídly přidrůžující chochol na přilbách z Picenie a východoalpské oblasti (*Born – Nebelsick 1991*, 44, 53, Abb. 2; 29; 32). Kónickou antropomorfní tulejku z Hořina připomínají zvláště votivní bronzové a silně stylizované lidské figurky z 6. a 5. stol. př. Kr. nalezené při výzkumu venetské svatyně na břehu jezera San Pietro Montagnon v severní Itálii. Některé postavy ve splývavém pláští s pozdviženými pažemi naznačují adorační gesto (*obr. 9: 3*), nejvíce stylizovaná plastika znázorňující postavu zcela zahalenou v pláští bez viditelných rukou a s nepatrně vystupujícími chodidly má tvar kónicky se zužující kuželky (*obr. 9: 2*) s mírně naznačenou malou oválnou hlavou (*Dämmer 1986*, 40, Taf. 7: 3, 4). Jednoduchá a značně schematizovaná figurka se tak svojí stylizací velmi blíží nálezů z Hořina (*obr. 7: 1; 9: 1*), můžeme proto uvažovat o podobné symbolické náplni sledovaných bronzových předmětů. Určité vazby k venetské oblasti v severovýchodní Itálii lze v Čechách rozpoznat i v nálezech z halštatského kultovního areálu na vrchu Burkovák u Nemějic v jižních Čechách (*Chytráček et al. 2009*, 211, obr. 6).

2.2.3. Kování picích rohů v nálezovém prostředí elity starší doby železné

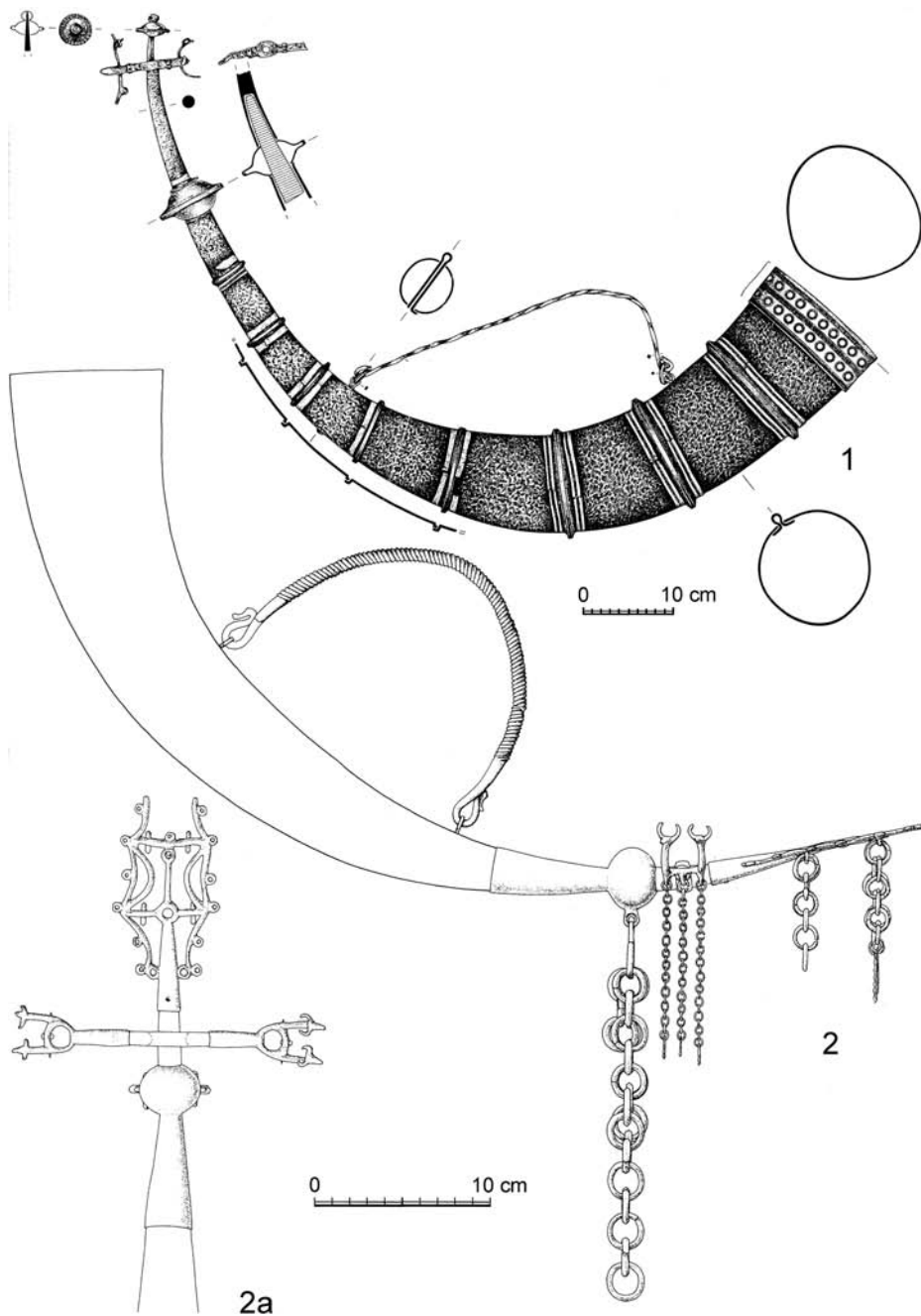
Nezodpovězená je zatím otázka funkce antropomorfní tulejky z Hořina (*obr. 7: 1; 9: 1*). S funkčním upotřebením a původní konstrukcí celého objektu kombinovaného z bronzu a organické látky nepochybně souvisel otvor pro nýt ve spodní nejširší části i kónický tvar bronzového předmětu upevněného zřejmě na konci kuželovitě se zužujícího nosiče z organického materiálu. Kovové kónické tulejky s podobně umístěným upevňovacím nýtem se v různém počtu nacházely především v inventáři bohatě vybavených mužských hrobů starší doby železné, jejich interpretace bývala různá, většinou málo podložená a nepřesvědčivá. V jasnějším světle lze na tyto předměty nahlížet až v souvislosti s moderním archeologickým výzkumem knížecího hrobu 1 v mohyle 3 z počátku stupně Ha D1 v Kappel am Rhein v Bádensku. Čtyři bronzové tulejky ležely pod žebrovanými cistami na okraji bronzové mísy se širokým okrajem, která stála na dně velké sítěly typu Kurd (*Dehn – Egg – Lehnert 2005*, 187, 305, Abb. 55–56; Taf. 32: 2). Dvě shodné menší vidlicovitě rozdvojené tulejky zakončené dvojicí hlav býčků (*obr. 10: 2*) se našly vedle větší bronzové tuleje s rámovým prolamovaným uzávěrem (*obr. 10: 1*), nejširší čtvrtá ze železného plechu byla mírně prohnutá a nesla kulovité zakončení odlité z bronzu (*obr. 11: 2*). V dutině největší železné tulejky se daly rozpoznat otisky z rohu skotu, a předmět tak musel být původně nasunut na špičku picího rohu. Všechny zmíněné tulejky byly při kruhovém ústí opatřeny upevňovacím nýtem a protilehlá ozdobná zakončení vrcholků nesla jedno nebo více poutek k zavěšení bronzových řetízků. Rekonstrukci komplikované montáže koncových kování ze špičky picího rohu z Kappel am Rhein (*obr. 11: 2a*) umožnilo až vyhodnocení nálezové situace devíti picích rohů, které ležely v řadě podél jižní stěny hrobové komory knížecího pohřbu stupně Ha D2 z Hochdorfu (*Krausse 1996*, 34, 448, Abb. 14–17, 55, 222, Taf. 11). Největší,

Obr. 10. Kování picích rohů z pohřbů starší doby železné. 1–2 Kappel am Rhein; 3 Popovice; 4 Dillingen-Kicklingen; 5 Plaňany; 6 Engstingen-Großengstingen; 7 Grosseibstadt. 1–3, 2–6 bronz, 4 železo, 7 bronz a železo. 1–3, 5–7 Dehn – Egg – Lehnert 2005, 4 Pare 1992.

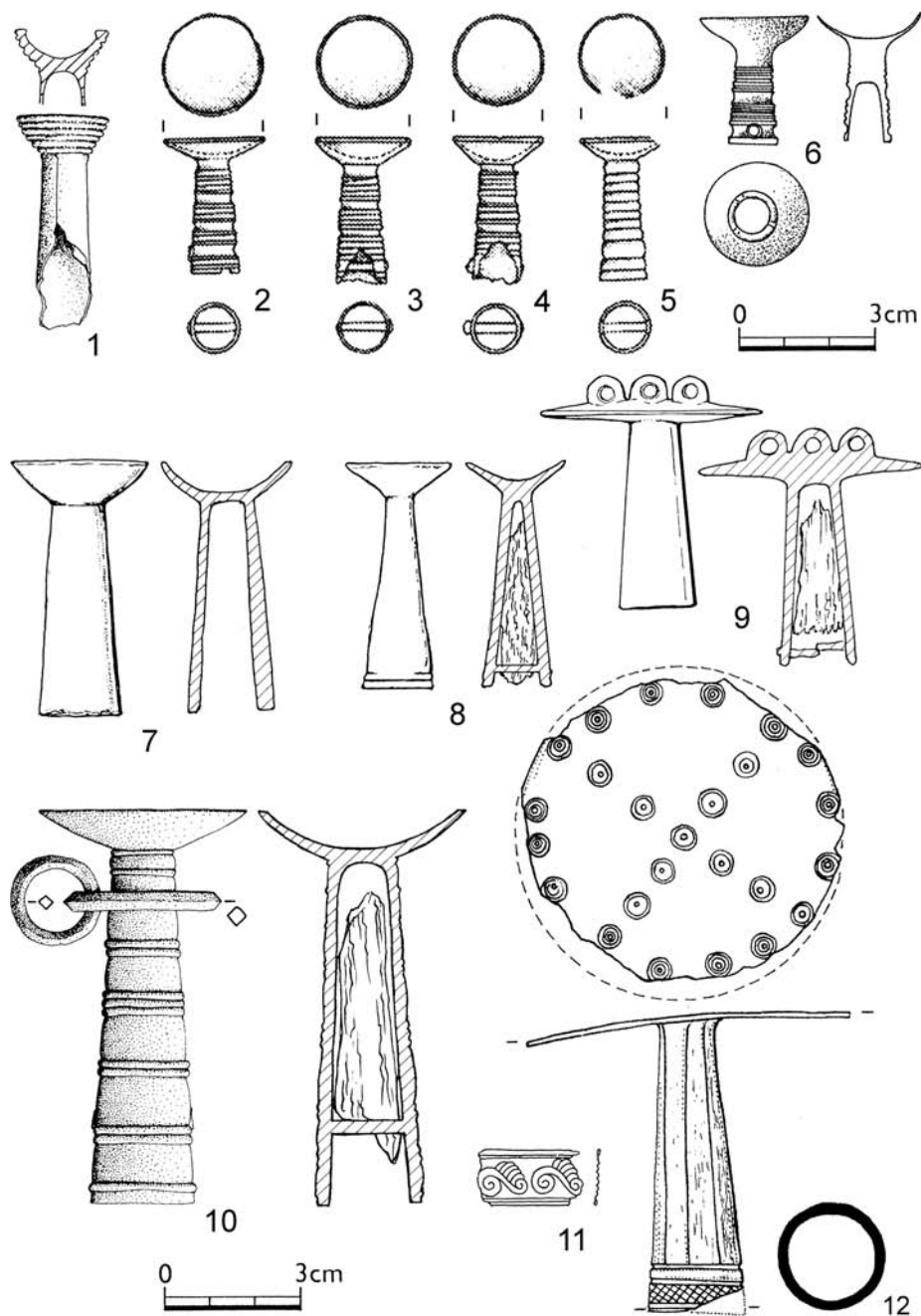
Fig. 10. Metal fittings of drinking horns from Early Iron Age burials. 1–2 – Kappel am Rhein; 3 – Popovice; 4 – Dillingen-Kicklingen; 5 – Plaňany; 6 – Engstingen-Großengstingen; 7 – Grosseibstadt. 1–3, 2–6 – bronze; 4 – iron; 7 – bronze and iron. 1–3, 5–7 Dehn – Egg – Lehnert 2005, 4 Pare 1992.

123 cm dlouhý picí roh ukovaný ze železa doplňovala zlatá a bronzová kování, stabilitu železné špičky zajišťoval uvnitř zasazený čep z bukového dřeva (*obr. 11: 1*). Vrchol picího rohu protínala příčná železná tyčka zdobená na každé straně protomem býčí hlavy, nápadné jsou opět připevněné kroužky sloužící k zavěšení ozdobných závěsků z kostěných perel. Z organického materiálu zhotovená příčná tyčka zakončená bronzovými tulejkami s býčími hlavičkami (*obr. 10: 2; 11: 2, 2a*) protínala podobným způsobem také vrcholky picího rohu z Kappel am Rhein, který zdobila koncová tulej s prolamovaným rámem (*Dehn – Egg – Lehnert 2005, 193, Abb. 89*). Poměrně složitě formované ukončení špiček tulejí nebylo jen

Obr. 11. Píci rohy z Hochdorfu a Kappel am Rhein. 1 železo, bronz, zlato, dřevo. 2 bronz, hovězí roh: *Dehn – Egg – Lehnert 2005*.

Fig. 11. Drinking horns from Hochdorf and Kappel am Rhein. 1 – iron, bronze, gold, wood. 2 – bronze, cow horn: *Dehn – Egg – Lehnert 2005*.

Obr. 12. Kování picích rohů Ha C – LT a v Čechách. 1 Mírkovice; 2–5 Kladruby; 6 Rubín; 7 Hradenín hrob 24; 8 Hradenín, neurčitelný hrobový celek; 9 Hradenín, hrob 28; 10 Hradenín, hrob 46; 11 Závist; 12 Řepeč. 1–7, 11 bronz; 12 bronz se stopami železa; 8–10 bronz, dřevo. 1 Chytráček 1990, 2–5 Sankot 2012, 6 Sankot 2009, 7–10 Chytráček 1999, 10 Pare 1992, 11 Drda – Rybová 2008, 12 Chvojka – Michálek 2011.

pouhou ozdobou, ale mělo velmi pravděpodobně sdělovat i určitou symboliku. Nápadnou shodu s těmito předměty vykazuje bronzová tulejka z Hořína (*obr. 7: 1; 9: 1*), kterou můžeme rovněž pokládat za součást ozdobného zakončení vrcholku picího rohu. Picí roh představuje prestižní picí nádobu reprezentující tehdejší elitu společnosti, ve střední Evropě se objevuje v bohatě vybavených pohřbech již od konce doby popelnicových polí a stává se tu součástí picí soupravy elity dříve než v Řecku (*Dehn – Egg – Lehnert 2005, 198*).

Kování picích rohů ve tvaru kónické tulejky lze identifikovat i v dalších nákladně vybavených pohřbech s vozem, a to jak ze stupně Ha C, tak Ha D i Ha D/LT A. V hrobu Ha C1 se čtyřkolovým vozem v Grosseibstadt ležel pár vidlicovitě rozdvojených tulejek (*obr. 10: 7*) mezi keramickými nádobami při jižní stěně komory (*Kossack 1970, 52, Taf. 30; 39: 64, 65*). Oba bronzové předměty zdobily původně konce příčné snad dřevěné tyčky protínající vrchol picího rohu. Analogická vidlicovitě rozdvojená tulejka pochází z hrobu Ha C bylanské kultury v Plaňanech (*obr. 10: 5*), jež je nyní také spojována s konstrukcí špičky picího rohu (*Dehn – Egg – Lehnert 2005, 191, 196, Abb. 85: 1, 2*). Rovněž kratší tulejky snad mohly být nasazovány na příčné dřevěné tyčky, větší a často mírně prohnuté širší tuleje prozrazují své umístění na vrcholu picího rohu (*obr. 10: 1, 3, 4*). Na koncích kuželovitých kování ze závěru picích rohů jsou charakteristická kruhová poutka určená k zavěšení řetízku s kostěnými nebo kovovými závěsky. Vidíme je např. i na další tulejce s rámovým ukončením (*obr. 10: 6*) z Engstingen-Großengstingen ve Württembersku a na všech vidlicovitě rozdvojených tulejích (otvor po vypadlém nýtu na vrcholku nákončí z Plaňan snad prozrazuje podobné upevnění poutka: *obr. 10: 2, 5, 7*). Dvě kruhová poutka má též mírně prohnutá železná tulej z Dillingen-Kicklingen (*obr. 10: 4*) nalezená v hrobu ze stupně Ha D2 v prostoru před čtyřkolovým vozem (*Kossack 1959, 148, Taf. 39: 26; Pare 1992, 284, Pl. 68A: 3*). Železná nákončí je nově spojováno s ozdobným zakončením vrcholu picího rohu (*Krausse 1996, 182*), podobně jako bronzová mírně prohnutá tulejka s číškovitou hlavicí (*obr. 10: 3*) z kostrového hrobu I u Popovic na jižní Moravě (*Stegmann-Rajtár 1992, 28, Taf. 54: 1; Dehn – Egg – Lehnert 2005, 196, Abb. 90*), která je rovněž opatřena dvěma kroužky se zavěšenými trapezoidními závěsky.

Dostáváme se tak nyní ke skupině bronzových, kuželovitě formovaných, kónických tulejek s číškovitou hlavicí, které jsou v časovém horizontu stupňů Ha C-D1 charakteristické pro hroby s čtyřkolovými vozy bylanské kultury ve středních Čechách (*obr. 12: 7–10*). Jejich vývoj však pokračuje dále v období Ha D2–3/LT A v západních a jižních Čechách (*obr. 12: 1–6, 12*). Funkce těchto předmětů nebyla dosud uspokojivě vysvětlena. Do stupně Ha C patří komorový hrob 46 z Hradenína s kostrovým pohřbem vybaveným železným mečem, čtyřkolovým vozem, jhem s koňským postrojem a rozsáhlým souborem keramiky. Dvě velké kónické tulejky s číškovitou hlavicí ležely v západní polovině hrobové komory, kde bylo rozmístěno množství hliněných nádob (*Dvořák 1938, 45, obr. 41–42, 46*). Jedna tulejka se nacházela před pravým předním kolem vozu při okraji velké skupiny nádob, druhá ležela v jihozápadním rohu komory mezi dvěma keramickými nádobami a kostmi

Fig. 12. Metal fittings of drinking horns from the Ha C – LT A period in Bohemia. 1 – Mírkovice; 2–5 – Kladruby; 6 – Rubín; 7 – Hradenín grave no. 24; 8 – Hradenín, unidentifiable grave unit; 9 – Hradenín, grave no. 28; 10 – Hradenín, grave no. 46; 11 – Závist; 12 – Řepeč; 1–7, 11 – bronze; 12 – bronze with traces of iron; 8–10 – bronze, wood. 1 *Chytráček 1990, 2–5 Sankot 2012, 6 Sankot 2009, 7–10 Chytráček 1999, 10 Pare 1992, 11 Drda – Rybová 2008, 12 Chvojka – Michálek 2011*.

vepře se železným nožem. Bronzové tulejky s nýtem ve spodní části měly na kuželovitém těle členěném dvojicemi a trojicemi příčných žebírek navlečen vždy jeden pohyblivý bronzový kroužek, v němž byl zavěšen ještě jeden menší (*obr. 12: 10*). Kroužek sloužil k uchycení ozdobných závěsků podobně jako u jiných kování picích rohů, k nimž se také tulejky z Hradenína jednoznačně řadí. Kroužek má větší průměr než kruhové ústí koncového kování rohu, a na jeho vrcholku se tak mohl posunovat, sklouznutí zabraňovalo jen rozšiřující se tělo picího rohu. V dutině jedné tulejky jsou zachovány části organického materiálu, snad zetlelého dřeva (*obr. 12: 10*). Dřevěné čepy byly používány k zajištění stability kovových špiček picích rohů (*obr. 11: 1*) a ze dřeva se zhotovovaly také příčné tyčky protínající vrcholek rohu (*obr. 11: 2a*). Další bronzové kování picího rohu nalezené v komorovém hrobu 28 z Hradenína má na terčovité hlavici tři kruhová poutka (*obr. 12: 9*) určená opět k zavěšení ozdobných závěsků, v dutině tulejky jsou patrné zbytky dřeva. Kostrový hrob datovaný do stupně Ha D1 obsahoval čtyřkolový vůz, koňský postroj s bronzovými falérami, bronzovou mísu typu Hohmichele, železný nůž s čtvrtkou vepře a skupinu deseti keramických nádob (*Dvořák 1938*, 36, *obr. 34; 37–38*). Na voze spočíval muž s bronzovým nákrčníkem a stranou u jeho pravé ruky leželo kování z picího rohu (*obr. 12: 9*), nedaleko od bronzové mísy uložené hned za lebkou. Další kuželovité bronzové kování picího rohu (*obr. 12: 7*) z komorového hrobu 24 v Hradeníně leželo opět v jihozáp. nároží hrobové komory mezi skupinou keramických nádob a zadní čtvrtkou vepře s položeným dlouhým železným nožem (*Dvořák 1938*, 18, *obr. 22; 26: 25; 42*), tedy ve zcela stejném umístění jako v případě hrobu 46. Pohřeb muže datovaný do stupně Ha C byl vybaven železným mečem, čtyřkolovým vozem, jhem s koňským postrojem a velkým souborem keramických nádob. Picí rohy v mužských komorových hrobech elity starší doby železné byly obvykle umístěny v blízkosti keramických nebo bronzových nádob a jídelních obětín, muž pohřbený v hrobu 28 v Hradeníně měl picí roh vedle své pravé ruky v blízkosti bronzové mísy. Další známé kování picího rohu (*obr. 12: 8*) nalezené v Hradeníně není stratifikováno a pochází z neurčeného hrobového celku (*Chytráček 1999*, 363, *fig. 4: 6*). V dutině tulejky ukončené číškovitou hlavici jsou patrné zbytky dřevěného čepu.

Poněkud mladší kování picích rohů se objevují v jižních a západních Čechách, tvarově i výzdobou vycházejí ze starších forem známých z bylanských komorových hrobů. Nákončí picího rohu v podobě bronzové tulejky s velkou terčovitou hlavici (*obr. 12: 12*) patřilo k výbavě dodatečného žárového pohřbu Ha D2–3 z mohyly 7 v Řepči, okr. Tábor (*Chvojka – Michálek 2011*, 48, *obr. 30; tab. B50: 4*). Podle milodarů zbraní se jednalo opět o pohřeb muže, k výbavě patřily tři železné hroty kopí a dvě udidla, železné kroužky a dvě keramické mísy. Náznak určité asymetrie stěn kónické tulejky i šikmé postavení terčíku svědčí o umístění nákončí na vrcholku picího rohu. Bronzová tulejka prozrazuje stopy železa, její širší spodní část je zdobena oběžnými žlábkami a prostor mezi nimi vyplňuje rytá mřížka. Dekor vrcholového plochého terčíku je sestaven ze soustředných kroužků s bodem, které vytvářejí velký kruh s vepsaným rovnoramenným křížem. Motiv vyobrazený na vrcholu picího rohu představuje sluneční symbol (*Novotná 2001*) užívaný hojně již od doby popelnicových polí. Setkáváme se tak opět s určitou hlubší symbolikou, kterou výtvarně zpracování vrcholků picích rohů obvykle sdělovalo (*obr. 7: 1; 9: 1; 10–12*). Podobná, ale drobnější bronzová kování ze závěru picích rohů se objevují v západních Čechách v nákladně vybavených hrobech Ha D3/LT A s milodary dvoukolových vozů, koňských postrojů a zbraní.

Zmíněná skupina bohatých pohřbů s dvoukolovými vozy prozrazuje ve svém inventáři tradice pozdní doby halštatské a stojí zcela na samém počátku časně laténského vývoje, jak ukazuje také absence mečů v hrobové výbavě (*Chytráček 1988*, 47, fig. 6: 8; *1999*, 366, fig. 5; *2012*, 307, Abb. 1; *2012a*, 196, Abb. 3–11). Mohyla IX u Mírkovic, okr. Domažlice obsahovala žárový hrob vybavený dvoukolovým vozem a skvostným koňským postrojem pro dva koně, železným hrotem kopí, sekáčem a souborem keramických nádob. Přítomnost picího rohu prozrazuje bronzová tulejka s číškovitou hlavicí (*obr. 12: 1*), která je na vnější straně zdobená šesti oběžnými žebírky. V hrobové komoře leželo kování rohu při okraji větší skupiny keramických nádob (*Chytráček 1990*, 87, obr. 11: 1c), a jeho poloha tak prozrazuje souvislost s picí a jídelní soupravou podobně jako v hrobech starší doby železné ve středních Čechách, Bavorsku nebo v Bádensku na horním Rýnu. Skupina čtyř podobných bronzových kónických tulejek s číškovitou hlavicí (*obr. 12: 2–5*) a železným nýtkem na spodní straně je známá z hrobu s dvoukolovým vozem ze závěru stupně Ha D v mohyle u Kladrub, okr. Rokycany (*Píč 1908*, 470, tab. XXVII: 5–8), který reprezentuje nejstarší pohřeb s dvoukolovým vozem v Čechách (*Chytráček 1990*, 117; *1999*, 365; *2012*, 303; *2012a*, 194). Povrch tulejek je členěn skupinami úzkých oběžných žebírek, opakuje se obdobná výzdoba doložená jak na nákončích picích rohů z komorových hrobů bylanské kultury (*obr. 12: 10*), tak i na mladších kováních rohů z pohřbů Ha D2–3/LT A v jižních a západních Čechách (*obr. 12: 1, 11*). Mohyla byla prokopána bez patřičné dokumentace, a proto neznáme rozmístění hrobového inventáře. Ze stručného výčtu nálezů vyplývá (*Píč 1908*, 472), že dvě bronzové tulejky ležely zřejmě blíže u sebe, dvě další pak byly vyplaveny z hlíny. Zmíněná informace může svědčit o tom, že dvě tulejky byly vždy umístěny na protilehlých koncích dřevěné příčné tyčky upevněné při vrcholu picího rohu, podobná sestava se zjistila i u nálezů rohů z Kapel am Rhein, Hochdorf nebo z Grosseibstadt (*obr. 11*). K výbavě pohřbu v Kladrubech patřil dvoukolový vůz, součásti koňského postroje, železný sekáč, keramická nádoba a kostěný terčík s rytou výzdobou. Mezi znovu objevenými předměty z tohoto starého fondu lze nově identifikovat zlomek atáše bronzové nádoby, pravděpodobně z cisty nebo situly (*Sankot 2012*, Abb. 6: 2). Stručné záznamy o nálezech získaných z neodborně prokopané mohyly neposkytují mnoho možností k rekonstrukci hrobové komory. Publikovaný pokus je značně hypotetický a může být i poněkud zavádějící (*Drda – Rybová 1995*, 34; *1998*, 37). Bronzové kónické tulejky s číškovitou hlavicí a nýtem ve spodní části např. nelze v žádném případě zaměňovat za kovové nástavce s upevňovacími kruhy pro řemení a s dutou kulovitou nebo vývalky členěnou hlavicí, které zakončovaly obloukové postranice uzd a od zmíněných kónických tulejek se podstatně lišily (*Egg 1986a*, 215, Abb. 1–4; *Koch 2006*, 183, Abb. 172; *Werner 1988*, 76, Taf. 34: 256; *Chytráček 2012*, 304; *2012a*, 195, Abb. 13: 5, 6).

Tvarem i výzdobou se s malými kónickými nákončími picích rohů ze závěru stupně Ha D shoduje další bronzová tulejka s číškovitou hlavicí a otvorem pro nýt (*obr. 12: 6*), jejíž kónické stěny zdobí opět skupiny oběžných žebírek. Bronzový předmět datovaný do stupně Ha D3 patří k náleзовému fondu z opevněného výšinného sídla Rubín (*Sankot 2009*, 33, 55, Abb. 2: 1) v severozápadních Čechách, které se díky významným nálezům z období stupňů Ha D3 – LT A řadí k rezidencím aristokratické elity. Opevněné sídlo bylo začleněno do systému dálkových cest, které spojovaly střední Evropu s tehdejší severní Itálií. Nově rozpoznané nákončí picího rohu (*obr. 12: 6*) tu naznačuje spojitost s nákladně vybavenými hroby s dvoukolovými vozy a podtrhuje význam rezidence elity na přelomu 6. a 5. stol. př. Kr.

K ojedinělým sídlištním nálezům kování picích rohů z Hořína (*obr. 7: 1; 9: 1*) a hradiště Rubín (*obr. 12: 6*) přistupuje fragment kruhového bronzového pásku s vtačovanou výzdobou (*obr. 12: 11*) nalezený na akropoli hradiště Závist, který měl původně obepínat ústí picího rohu (*Drda – Rybová 2008, 67, obr. 71: 5, 6*). Stratigraficky spadá do 4. horizontu ze sklonku 5. stol. př. Kr. Rozšířená a zvýšená akropole tehdy sloužila jako okázalé shromaždiště pro značný počet účastníků, probíhala tu obřadní konzumace, resp. akt úlitby, ale také záměrné rozlamování určitých vybraných předmětů. *P. Drda a A. Rybová (2008, 81–82)* charakterizují tehdejší areál jako *mediolanon* představující místo centrálního významu s náboženským podtextem. Rituální rozlámání picího rohu nelze vyloučit ani v případě nálezu z opevněného sídla lokální elity na vrchu Rubín. Podobně snad mohlo být naloženo i s picím rohem z Hořína (*obr. 1: 3; 7: 1; 9: 1*), z jehož blízkého okolí jsou známé nekropole s hroby příslušníků aristokratické elity zastávající pravděpodobně kněžské funkce (*obr. 1: 1, 9*). Symbol stylizované lidské figury v adoračním gestu umístěný na vrcholu prestižní picí nádoby navozuje představu ceremoniálního picího rohu, s nímž mohla při náboženských obřadech manipulovat zvláštní skupina „kněží“ vykonávajících rituální oběti.

3. Závěr

Region při soutoku Labe a Vltavy s rozsáhlou sídelní aglomerací (*obr. 1: 1–10*) na křižovatce dálkových cest přináší v archeologických nálezech svědectví o přítomnosti významných jedinců tehdejší společnosti a neobvyklý pohřební ritus i výbava hrobů naznačují zřejmě vyzdvížení těchto osob nad okolní komunitou. Muži pohřbení s pokrývkou hlavy (*obr. 1: 1, 9*) ve tvaru listovité koruny s výztuhou zpevněnou železným drátem patřili k aristokratické elitě společnosti, zastávali pravděpodobně kněžské funkce a disponovali též světskou mocí. Nejvyšší duchovní moc ve středoevropském prostoru starší doby železné spočívala ovšem v rukou příslušníků velmožské vrstvy „knězokrálů“ pohřbených v nákladně vybavených hrobkách a tato nobilita zajišťovala zřejmě jen nejvýznamnější, periodicky opakované prestižní rituály, které např. členily průběh roku (*Krausse 1999, 344, 355; Veit 2000, 557*). Běžné nábožensko-magické obřady neprováděli a podle výpovědi archeologických pramenů musíme předpokládat existenci kněží, či osob spojených s výkonnou kultovní činností (*Podborský 2006, 330*). Skupina šesti čtvercových příkopů na pohřebišti ve Vlíněvsi (*obr. 1: 9*) mohla představovat pozůstatky po rituálních objektech a jedinci pohřbení do obvodových příkopů v neobvyklé skrčené poloze na boku nejspíš s prováděnými rituály nějakým způsobem souviseli. Spojení mezi skrčenou polohou pohřbených a listovitou korunou vyztuženou železným drátem dokládají hroby z Hořína (*obr. 1: 1*).

Nálezy prozrazující dálkové vztahy jsou důležitým znakem existence horní vrstvy společnosti. Dvě etruské bronzové mísy z hrobu XIII u Hořína (*obr. 1: 1; 2–4; 6: 1*) poukazují zřejmě na významnou polohu lokality u křižovatky důležitých jantarových cest při soutoku Vltavy a Labe. Deponování nanejvýš velkých párů bronzových mís v hrobech LT A (*obr. 6: B, D*) prozrazuje nadregionální sounáležitost tehdejší společenské elity, která provozovala identické rituály. Bronzové mísy považované za součást picích a jídelních servisů se používaly také při kultovních obřadech např. k libacím a zastávaly v pohřbech významných jedinců významnou roli.

Nedílnou součástí picích souprav byly také picí rohy zdobené rozličným kováním, které v nákladně vybavených hrobech elity označovaly status pohřbeného a v hrobových komorách se vyskytovaly v blízkosti keramických nebo bronzových nádob a masitých jídelních obětín. Nově můžeme rozpoznat četná bronzová kování ze závěru picích rohů v komorových hrobech bylanské a horákovské kultury z období Ha C-D1 (*obr. 10: 3, 5; 12: 7–10*), vývoj podobných uzávěrů picích rohů pokračoval dále ve fázi Ha D2–3/LT A v západních a jižních Čechách (*obr. 12: 1–6, 12*). Drobnější bronzová nákončí picích rohů se objevují v západních Čechách v nákladně vybavených hrobech Ha D3/LT A s milodary dvoukolových vozů, koňských postrojů a zbraní (*obr. 12: 1–5*). Picí roh představoval prestižní nádobu reprezentující elitu společnosti starší doby železné. Složitě tvarovaná kování špiček picích rohů nebyla jen ozdobou, ale měla sdělovat i určitou hlubší symboliku (*obr. 10–12*). Nápadnou shodu s těmito předměty vykazuje bronzová tulejka nalezená v sídlištním objektu Ha D2–3 u Hořína (*obr. 1: 3*), kterou můžeme rovněž pokládat za součást ozdobného zakončení vrcholku picího rohu. Má podobu stylizované lidské figury v adoračním gestu (*obr. 7: 1; 9: 1*), kónicky se rozšiřující spodní částí tulejky připomíná tvar stylizované snad ženské postavy se zvednutýma rukama. Gesta zdvižených paží s vyklopenými (*obr. 9: 12–14, 17*) nebo vztyčenými dlaněmi (*obr. 9: 5, 8, 9, 16*) měla v 6. a 5. stol. př. Kr. zřejmě širší význam. Pozdvížené ruce adorantů či adorantek se vztyčenými dlaněmi znázorňují pravděpodobně jiný symbol než zdvižené paže s vyklopenými dlaněmi. V antice znamenaly pozdvížené ruce buď uctívání boha, nebo *epifanii*, tedy tělesné zjevení božstva. Malované či ryté ženské postavy v adoračním gestu (*obr. 9: 7, 8, 12*) se objevují na keramických nádobách středodunajské kalenderberské oblasti a prozrazují zde víru v ženské bohyně. Hliněné plastiky mužů i žen s pozdvíženými rukama lze rozpoznat v inventáři bohatých mužských hrobů kalenderberské kultury (*obr. 9: 11, 14, 15*) v Dolním Rakousku, hroby jsou přisuzovány lokálním vládcům zastávajícím i náboženské, kněžské funkce. Bronzové votivní figurky adorantů i adorantek známe z prostoru centrálních Alp nebo z jihovýchodoalpské oblasti (*obr. 9: 3–6, 10*), stylistickým zpracováním se řadí především k venetskému výrobnímu okruhu. Motiv listovité koruny považovaný za odznak kněžské funkce vidíme ve vzácném spojení s adoračním gestem uctívání nebo modlitby na lidské postavě zobrazené v bronzovém kování jha z Waldalgesheimu (*obr. 9: 16*).

Antropomorfní nákončí z Hořína připomínají zvláště votivní bronzové, silně stylizované lidské figurky z 6. a 5. stol. př. Kr. nalezené při výzkumu venetské svatyně San Pietro Montagnon v severní Itálii (*obr. 9: 2, 3*). Stylizace postavy se natolik blíží nález z Hořína (*obr. 7: 1; 9: 1*), že lze uvažovat o podobné symbolické náplni sledovaných bronzových předmětů. Určité vazby k venetské oblasti severovýchodní Itálie se mohly rozpoznat i v nálezech z halštatského kultovního areálu na vrchu Burkovák u Nemějc v jižních Čechách (*Chytráček et al. 2009, 211, obr. 6*).

Kování picích rohů nalezená v sídlištním prostředí jsou velmi vzácná a prozrazují přítomnost elity společnosti. K neobvyklému nález z Hořína (*obr. 7: 1; 9: 1*) můžeme připojit nákončí z opevněného sídla aristokratické elity na vrchu Rubín (*obr. 12: 6*) a rovněž fragment bronzového pásku z lemu ústí picího rohu (*obr. 12: 11*) nalezený při výzkumu akropole LT A hradiště Závist. Rozšířená a zvýšená akropole představovala na sklonku 5. stol. př. Kr. místo centrálního významu s náboženským podtextem a sloužila jako okázalé shromaždiště pro značný počet účastníků, probíhala tu obřadní konzumace, resp. akt úlitby, ale také záměrné rozlamování vybraných předmětů (*Drda – Rybová 2008, 81–82*).

Rituální rozlámání picího rohu nelze vyloučit ani v případě nálezu z Hořína (*obr. 1: 3; 7: 1; 9: 1*), v jehož blízkém okolí (*obr. 1: 1, 9*) se vyskytly hroby příslušníků aristokracie zastávající zřejmě i kněžské funkce. Na vrcholu prestižní picí nádoby umístěný symbol adoranta navozuje představu ceremoniálního picího rohu, s nímž při náboženských obřadech manipulovala snad zvláštní skupina „kněží“ vykonávající především rituální oběti.

Autor děkuje Barbaře Marethové za laskavé zpřístupnění nálezů z Hořína. Za umožnění dokumentace bronzových mís z Hořína autor děkuje Pavlu Sankotovi a Danielu Bursákovvi.

Práce vznikla v rámci Programu interní podpory projektů mezinárodní spolupráce AV ČR, č. projektu M300021201.

Prameny a literatura

- Anati, E. 2002: Elementi di studio della storia delle religioni nell'arte rupestre alpina dell'eta del Bronzo e del Ferro. In: L. Zemmer-Plank Hrsg., Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum, Bolzano, 341–359.
- Baüinger, H. – Hansen, L. – Pare, Ch. 2012: Ein Zentrum an der Peripherie? Der Fürstensitz auf dem Glauberg. In: Die Welt der Kelten. Zentren der Macht – Kostbarkeiten der Kunst. Begleitband zur Großen Landesausstellung 15. 9. 2012 – 17. 2. 2013, Stuttgart, 157–164.
- Balzer, I. 2012: Kein Einzelstück – Die vier Wächter des Glaubergs. In: Die Welt der Kelten. Zentren der Macht – Kostbarkeiten der Kunst. Begleitband zur Großen Landesausstellung 15. 9. 2012 – 17. 2. 2013, Stuttgart, 248.
- Bianchi, A. M. Ch. 2002: Le statuette di bronzo dal santuario di Reitia a Este (scavi 1880–1916 e 1987–1991). Studien zu vor- und frühgeschichtlichen Heiligtümern 3. Il santuario di Reitia a Este 2. Mainz am Rhein.
- Biel, J. 1985: Der Keltenfürst von Hochdorf. Stuttgart.
- Born, H. – Nebelsick, L. D. 1991: Ein bronzener Prunkhelm der Hallstattzeit. Sammlung Axel Guttmann I. Berlin.
- Bouzek, J. 1987: Gli Etruschi e la Bohemia. Studi Etruschi 53, 17–25.
- 1992: Die Etrusker und Böhmen. In: L. Aigner–Foresti Hrsg., Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen. Akten des Symposiums von Wien – Schloss Neuwaldegg 2.–5. Oktober 1989, Wien, 361–369.
- 2003: Etruskové. Jíni než všechny ostatní národy – The Etruscans – different from all other nations. Praha.
- Čermák, B. 1900: Předhistorické pohřebiště u Hořína. Památky archaeologické a místopisné 19, 513–524.
- Čtverák, V. 1986: A fortified settlement of Late Hallstatt period at Poříčany /central Bohemia/. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Prague, 109–114.
- Danielisová, A. – Hlava, M. 2009: Laténská kultura a Keltové. Nejnovější objevy o mladší době železné na našem území. Dějiny a současnost 31, 32–36.
- Dämmmer, H. W. 1986: San Pietro Montagnon (Montegrotto). Ein vorgeschichtliches Seeheiligtum in Venedien – Un santuario protostorico lacustre nel Veneto. Studien zu vor- und frühgeschichtlichen Heiligtümern 1. Mainz am Rhein.
- Dehn, R. – Egg, M. – Lehnert, R. 2005: Das hallstattzeitliche Fürstengrab im Hügel 3 von Kappel am Rhein in Baden. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 63. Bonn.
- Demek, J. a kol. 1978: Zeměpisný lexikon České socialistické republiky. Hory a nížiny. Praha.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995: Les Celtes de Bohême. Paris.
- 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- 2008: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr. – Akropolis von Závist im 6.–4. Jh. v. Chr. Památky archeologické – supplementum 19. Praha.
- Dvořák, F. 1938: Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné – Wagengräber der älteren Eisenzeit in Böhmen. Praehistorica I. Praha.

- Egg, M. 1986: Die „Herrin der Pferde“ im Alpengebiet. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 69–78.
- 1986a: Zu den hallstattzeitlichen „Tüllenaufsätzen“. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33, 215–220.
- 1996: Zu den Fürstengräbern im Osthallstattkreis. In: E. Jerem – A. Lippert Hrsg., *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10.–14. Mai 1994, Budapest*, 53–86.
- 1996a: Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in den Obersteiermark. Mainz.
- 2012: Zur figuralen Kunst von Kleinklein in der Weststeiermark. In: Ch. Pare Hrsg., *Kunst und Kommunikation. Zentralisierungsprozesse in Gesellschaften des europäischen Barbarikums im 1. Jahrtausend v. Chr., Teilkolloquium im Rahmen des Schwerpunktprogrammes 1171 der Deutschen Forschungsgemeinschaft „Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstentümer und ihres territorialen Umlandes“*, Mainz, 99–122.
- Egg, M. – Kamer, D. 2005: Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark. Mosaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum 1. Mainz.
- Eiden, L. 1995: Neue Aspekte zur Herstellungstechnik von etruskischen Schnabelkannen am Beispiel der Pellinger Schnabelkanne. *Trierer Zeitschrift* 58, 143–160.
- Filip, J. 1969: *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas* 2. Prag.
- Frey, O.-H. 1989: Zur „Kline“ von Hochdorf. In: E. Benedini (coord.), *Gli Etruschi a nord del Po. Atti del Convegno Mantova 4–5 ottobre 1986, Mantova*, 129–145.
- 2004: Der westliche Hallstattkreis und das adriatische Gebiet. In: A. Guggisberg Hrsg., *Die Hydria von Grächwil. Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. Akten Internationales Kolloquium 12.–13. Oktober 2001 in Bern. Schriften des Bernischen Historischen Museums* 5, Bern, 55–63.
- Frey, O.-H. – Herrmann, F. R. 1997: Ein frühkeltischer Fürstengrabhügel am Glauberg im Wetteraukreis, Hessen. Bericht über die Forschungen 1994–1996. *Germania* 75, 459–550.
- Gebhard, R. 2002: Der Gott in Tiergestalt. In: L. Ziemmer-Plank Hrsg., *Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum*, Bolzano, 1195–1210.
- Gleirscher, P. 1993: Die Römer nannten sie Räter. In: H. Dannheimer – R. Gebhard Hrsg., *Das keltische Jahrtausend. Ausstellungskataloge der Prähistorische Staatssammlung* 23, Mainz am Rhein, 232–236.
- Herrmann, F. R. 1998: Die steinernen Statuen. In: Ein frühkeltischer Fürstengrabhügel am Glauberg im Wetteraukreis, Hessen. Bericht über die Forschungen 1994–1996, Wiesbaden, 20–31.
- 2005: Glauberg – Olympia des Nordens oder unvollendete Stadtgründung?. In: J. Biel – D. Krause Hrsg., *Frühkeltische Fürstentümer. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen?. Internationaler Workshop zur keltischen Archäologie in Eberdingen-Hochdorf 12.–13. 9. 2003. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg* 51, Stuttgart, 18–27.
- Hodson, F. R. 1990: Hallstatt the Ramsauer graves. Quantification and analysis. *Römisch-germanisches Zentralmuseum. Monographien* 16. Bonn.
- Höck, A. 1997: Katalog zur Ausstellung. *Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum*, Innsbruck, 21–145.
- Huth, Ch. 2012: Unterschiedlich gesehen. Menschenbilder der Keltenzeit. In: *Die Welt der Kelten. Zentren der Macht – Kostbarkeiten der Kunst. Begleitband zur Großen Landesausstellung 15. 9. 2012 – 17. 2. 2013, Stuttgart*, 67–75.
- Chochorowski, J. 1978: Ze studiów nad okresem halstactkim na Ziemiach polskich – Aus Studien über die Hallstattzeit in Polen. *Archeologia Polski* 23, 355–375.
- Chvojka, O. – Michálek, J. 2011: Výzkumy Josefa Ladislava Piče na mohylových pohřebišťích doby bronzové a halstatské v jižních Čechách – Ausgrabungen von Josef Ladislav Pič auf den Hügelgräberfeldern aus der Bronze- und Hallstattzeit in Südböhmen. *Fontes Archaeologici Pragenses* 35. Praha.
- Chytráček, M. 1983: Nové poznatky o halstatsko-laténských bronzových nádobách z Čech – New evidence on Bohemian bronze utensils of the Hallstatt-La Tène period. *Archeologické rozhledy* 35, 427–451.
- 1988: Le char laténien à deux roues en Bohême. *Études celtiques* 25, 15–58.
- 1990: Mohylové pohřebišťe u Mirkovic, okres Domažlice – Das Hügelgräberfeld bei Mirkovice, Bez. Domažlice. *Památky archeologické* 81, 74–139.
- 1999: Élite burials in Bohemia from the 6th–5th century B.C. and the beginnings of a new art-style. In: *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VIIth–IIIth siècles avant notre ère. Actes du colloque de L’A.F.E.A.F. tenu a Troyes en 1995. Mémoire de la Société Archéologique Champenoise n° 15, supplément au bulletin n° 4, Joué-Les-Tours*, 359–377.

- Chytráček, M. 2002:* Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/ West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 121–142.
- *2007:* Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolitectví a zpracování jantaru – The early La Tène settlement site in Chržín (Central Bohemia) with the imitation red-figure pottery and documentation of metal smelting and amber working. Archeologické rozhledy 59, 461–516.
- *2008:* Die Nachahmung einer rotfigurigen Trinkschale aus der frühlatènezeitlichen Flachlandsiedlung von Chržín (Mittelböhmen) und das überregionale Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Böhmen. Germania 86, 47–101.
- *2012:* Die Rolle der Mittelmeerzivilisationen Einflüsse in den Kulturumwandlungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung der neuen Kunstform und die Herausbildung von zentralen Befestigungen in Böhmen während Ha D3 und LTA. In: B. Gediga – A. Grossman – W. Piotrowski Hrsg., Rhythmus der Kulturumwandlungen in der Ur- und Frühgeschichte, Biskupin – Wrocław, 301–338.
- *2012a:* Böhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung der neuen Kunstform und die Herausbildung von zentralen Befestigungen während Ha D3 und LT A. In: Ch. Pare Hrsg., Kunst und Kommunikation. Zentralisierungsprozesse in Gesellschaften des europäischen Barbarikums im 1. Jahrtausend v. Chr., Teilkolloquium im Rahmen des Schwerpunktprogrammes 1171 der Deutschen Forschungsgemeinschaft „Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstensitze und ihres territorialen Umlandes“, Mainz, 191–220.
- Chytráček, M. – Bernat, J. 2000:* Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi – Late Hallstatt and Early La Tène settlement at Prague-Zbraslav: Památky archeologické 91, 255–313.
- Chytráček, M. – Danielisová, A. – Pokorný, P. et al. 2012:* Vzestupy a pády regionálního mocenského centra. Přehled současného stavu poznání pravěkého opevněného areálu na Vladaři v západních Čechách – Rises and Falls of a Regional Power Center. An Overview of the Current State of Knowledge of the Prehistoric Fortified Area at Vladař in Western Bohemia. Památky archeologické 103, 273–338.
- Chytráček, M. – Danielisová, A. – Pokorný, P. – Šmejda, L. 2010:* Komplexní výzkum pravěkého hradiště na stolové hoře Vladař – comprehensive research on the prehistoric fortified settlement on the Vladař plateau. Živá archeologie 11, 45–50.
- Chytráček, M. – Chvojka, O. – John, J. – Michálek, J. 2009:* Halštatský kultovní areál na vrchu Burkovák u Nemějic – Hallstattzeitliches Kultareal am Berg Burkovák bei Nemějice. Archeologické rozhledy 61, 1–35.
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2004:* Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2005:* Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Střely v západních Čechách – The fortified area at Vladař and its hinterland Towards an understanding of the settlement structures of the Bronze and Iron Ages in West Bohemia. Archeologické rozhledy 57, 3–56.
- Irlinger, W. – Raßhofer, G. 2002:* Ein „Herrenhof“ der Späthallstatt-/Frühlatènezeit im Naabtal bei Teublitz, Lkr. Schwandorf. Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz und in Regensburg 5, 141–166.
- Jacobsthal, P. 1944:* Early Celtic Art. Oxford.
- Jičínský, K. 1863:* Zpráva o archeologickém nálezu v Hořovicích u Petersburka v okrese Jesenickém v Čechách. Památky archaeologické a místopisné 5, 1862–1863, 368–371.
- Koch, J. K. 2006:* Hochdorf VI. Der Wagen und das Pferdegeschirr aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 89. Stuttgart.
- Kossack, G. 1959:* Südbayern während der Hallstattzeit. Römisch-Germanische Forschungen 24. Berlin.
- *1970:* Gräberfelder der Hallstattzeit an Main und Fränkischer Saale. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 24. Kallmünz/Opf.
- *1983:* Früheisenzeitlicher Gürtertausch. Savaria 16, 95–112.
- Krauskopf, I. 2004:* Wein- und Wasserkannen. Zur unterschiedlichen Exportsituation verschiedener etruskischer Schnabelkannen. In: A. Guggisberg Hrsg., Die Hydria von Grächwil. Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. Akten Internationales Kolloquium 12.–13. Oktober 2001 in Bern. Schriften des Bernischen Historischen Museums 5, Bern, 127–135.

- Krause, D. 1996:* Hochdorf III. Das Trink- und Speiseservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdigen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 64. Stuttgart.
- 1999: Der „Keltenfürst“ von Hochdorf: Dorfältester oder Sakralkönig? Anspruch und Wirklichkeit der sog. Kulturanthropologischen Hallstatt-Archäologie. Archäologisches Korrespondenzblatt 29, 339–358.
- Kromer, K. 1974:* Ein Votivfigürchen aus Südtirol. Situla 14/15, 53–59.
- Lauer mann, E. 2006:* Gab es hallstattzeitliche „Fürstensitze“ im Weinviertel?. In: E. Bayer-Niemeier – S. Hagmann – E. Lauer mann Hrsg., Donau, Fürsten und Druiden. Die Kelten entlang der Donau, Haugsdorf, 17–20.
- Leitner, W. 2002:* Bludenz-Unterstein – eine rätselhafte Fundstelle. In: L. Zemmer-Plank Hrsg., Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum, Bolzano, 851–861.
- Limburský, P. 2010:* Proměny pravěké krajiny – Transformation of the prehistoric landscape. Živá archeologie. Rekonstrukce a experiment v archeologii 11, 22–25.
- Malinowski, T. 1971:* Über den Bernsteinhandel zwischen den südöstlichen baltischen Ufergebieten und dem Süden Europas in der frühen Eisenzeit. Praehistorische Zeitschrift 46, 102–110.
- 1983: L'ambre jaune baltique et le probleme de son exportation pendant les premières periodes de l'Age du Fer. Savaria 16, 113–123.
- Marethová, B. 2004:* Hořín, zámek. Nálezová zpráva o záchraném archeologickém výzkumu roce 2004. Ms. depon. in Archiv ARU AV ČR, č.j. 7096/07.
- Marzatico, F. 2002:* Die „Herrin der Pferde“. In: ArchoTiroI. Kleine Schriften 4, Wattens, 149–152.
- Merhart, G. 1932:* Venetoillyrische Relieffigürchen aus Tirol. Mannus 24, 56–63.
- Mikyška, R. et al. 1968:* Vegetace ČSSR. Geobotanická mapa ČSSR 1. České země – Die Pflanzendecke der Tschechoslowakei. Geobotanische Karte der Tschechoslowakei 1. Böhmisches Länder (Böhmen, Mähren, und Schlesien). Praha.
- Nortmann, H. – Ehlers, S. K. 1995:* Die frühlatènezeitlichen Grabhügel auf dem „Dreikopf“ bei Pellingen, Kreis Trier-Saarburg. Trierer Zeitschrift 58, 69–142.
- Novotná, M. 2001:* Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: B. Gediga – A. Mierzwiński – W. Piotrowski edd., Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław-Biskupin, 365–375.
- Pare, C. F. E. 1992:* Wagons and Wagon-Graves of the Early Iron Age in Central Europe. Oxford University Committee for Archeology Monograph No. 35. Oxford.
- Piř, J. L. 1904:* Nález v Hořovicích u Peteršburka. Památky archaeologické a místopisné 21, 1904–5, 161–165.
- 1904a: Mohyla u Chlumu nad Beroukou. Památky archaeologické a místopisné 21, 333–335.
- 1908: Mohyla u Kladrub. Památky archaeologické a místopisné 22, 470–473.
- Pichlerová, M. 1969:* Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej – Nové Košariská. Die fürstlichen Hügelgräber aus der frühen Eisenzeit. Fontes III. Bratislava.
- Podborský, V. 2006:* Náboženství pravěkých Evropanů – Die Religion der Ureuropäer. Brno.
- Preinfalk, F. 2003:* Die hallstattzeitlichen Hügelgräber von Langenlebar n, Niederösterreich. Fundberichte aus Österreich – Materialhefte 12. Wien.
- Quit, E. 1971:* Klimatické oblasti Československa – Climatic regions of Czechoslovakia. Studia geographica 16. Brno.
- Rösch, M. 2002:* Der Inhalt der beiden Bronzekannen. In: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Glaube – Mythos – Wirklichkeit, Stuttgart, 119–120.
- Sankot, P. 2009:* Zum Fundstoff vom Berg Rubín (Nordwestböhmen) und der Bedeutung des Fundorts in der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Archeologické rozhledy 61, 31–62.
- 2012: Bemerkungen zur Wiederauffindung des späthallstattzeitlichen Wagengrabs von Kladruby, Bezirk Rokycany, Westböhmen – Poznámky k znovuobjevenému hrobu na voze z Kladrub, okr. Rokycany. Archeologické rozhledy 64, 1–28.
- Sheppard, A. 1957:* Ceramics for the Archaeologist. Washington.
- Schaaff, U. 1969:* Versuch einer regionalen Gliederung frühlatènezeitlicher Fürstengräber. Fundberichte aus Hessen 1, 187–202.
- Schönfelder, M. 2001:* Die etruskischen Bronzebecken aus dem Samsbacher Forst, Lkr. Schwandorf. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 48, 309–335.
- 2011: Ein etruskisches Bronzebecken aus Bolkovice, pow. Jaworski, woj. Dolnoślaskie – Etruska misa brązowa z Bolkowice, pow. Jaworski, woj. Dolnoślaskie. Silesia Antiqua 47, 103–114.

- Schránil, J. 1922:* Kultura laténská a její vlivy na popelnicová pole v Čechách – Relations de La Tène I avec la culture des champs d'urnes en Bohême. *Obzor prehistorický* 1, 1–10.
- Schussmann, M. 2010:* Zentralisierungsprozesse in Bayern? Aspekte der späturnfelder- und früheisenzeitlichen Gesellschaftsstruktur im Spiegel der Siedlungszeugnisse und Bestattungsplätze. In: D. Krause – D. Beilharz Hrsg., „Fürstensitze“ und Zentralorte der frühen Kelten. Abschlusskolloquium des DFG-Schwerpunktprogramms 1171 in Stuttgart, 12.–15. Oktober 2009. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 120, Stuttgart, 119–153.
- Sklenář, K. 1982:* Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Archeologický místopis okresu Mělník v pravěku a rané době dějinné. Mělník.
- 1998: Pravěk na soutoku. Nejstarší osudy Mělnické kotliny a jejího sousedství. Mělník.
- 1999: Nálezy keramiky nálevkovitých pohárů v Hoříně, okr. Mělník – Funde der Trichterbecherkeramik bei Hořín, Bez. Mělník (Mittelböhmen). *Archeologie ve středních Čechách* 3, 37–48.
- Sklenář, K. et al. 2000:* Hořín III. Mesolithische und hallstattzeitliche Siedlung. *Fontes archaeologici Pragenses* 24. Praha.
- Stegmann-Rajtár, S. 1992:* Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren. Košice.
- Stöllner, T. 1996:* Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn – Salzach – Raum. Katalog – und Tafelteil. *Archäologie in Salzburg* 3/II. Marburg.
- 2002: Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. Auswertung mit einem Beitrag von K. Kritsotakis. *Archäologie in Salzburg* 3/I. Marburg.
- 2002a: Verloren, versteckt, geopfert? Einzeldeponate der Eisenzeit in alpinen Extremlagen und ihre bronzezeitliche Wurzeln. In: *Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum*, Bolzano, 567–589.
- Studeníková, E. 1996:* Neue Ausgrabungen hallstattzeitlicher Hügelgräber in der Südwestslowakei. In: E. Jerem – A. Lippert eds., *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums*. Sopron 10.–14. Mai 1994, Budapest, 497–506.
- Teržan, B. 1996:* Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. In: E. Jerem – A. Lippert eds., *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums*. Sopron 10.–14. Mai 1994, Budapest, 507–536.
- Tomášek, M. 2000:* Půdy České republiky. Praha.
- Veit, U. 2000:* König oder Hohepriester? Zur These einer sakralen Gründung der Herrschaft in der Hallstattzeit. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 549–568.
- Vorlauf, D. 1997:* Die etruskischen Bronzeschnabelkannen. Eine Untersuchung anhand der technologisch-typologischen Methode. *Internationale Archäologie* 11. Espelkamp.
- Walde-Psenner, E. 1976:* Die figürlichen Bronzen in der Vor- und Frühgeschichtlichen Sammlung des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum. Eine Untersuchung ihrer Chronologie, Hermeneutik und kunsthistorischen Entwicklung, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum 56, 169–288.
- 1979: Die vorrömischen und römischen Bronzestatuetten aus Südtirol. *Archäologisch-historische Forschungen in Tirol* 6. Calliano.
- Wells, P. S. 1980:* Culture contact and culture change: Early Iron Age central Europe and the Mediterranean world. London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney.
- 1981: The emergence of an Iron Age economy. The Mecklenburg grave groups from Hallstatt and Stična. *American School of Prehistoric Research* 33. Cambridge, Massachusetts.
- Werner, W. M. 1988:* Eisenzeitliche Trensens an der unteren und mittleren Donau. *Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVI*, Band 4. München.

Evidence of the presence of elite individuals in the fifth and sixth century BC in the region at the confluence of the Elbe and Vltava rivers in Central Bohemia

The region at the confluence of the Elbe and Vltava rivers, with a vast settlement agglomeration (fig. 1: 1–10) from the Ha D – LT A period, has produced archaeological finds testifying to the presence of distinguished individuals in society at that time. This mainly concerns the cemetery in the

cadastral district of Hořín (*fig. 1: 1*) and a settlement feature from the late Hallstatt period uncovered during an archaeological excavation on the grounds of the chateau in Hořín (*fig. 1: 3*). It will most probably be possible to add to these sites an as-yet unpublished cemetery in Vlníněves from the beginning of the La Tène period (*fig. 1: 9*). The mens buried with headdresses in the shape of a foliate crown reinforced with iron wire belonged to the aristocratic elite of Early La Tène society, who probably served clerical functions and also held secular power. The conspicuous concentration of three such graves discovered at two cemeteries located relatively close to one another (*fig. 1: 1, 9*) near the confluence of the Elbe and Vltava rivers is remarkable and is evidently related to the significant location at the crossroads of long-distance routes (*Chytráček 2012a*, 205, Abb. 1: 12) with a vast settlement agglomeration. The unusual burial ritual and grave inventories from Hořín and Vlníněves indicate the elevation of certain individuals above the surrounding community. Finds revealing long-distance relations are an important sign of the existence of the upper class of society. Two Etruscan bronze bowls from Early La Tène grave XIII at Hořín (*fig. 1: 1; 2–4; 6: 1*) likewise emphasise the prominent position of the site at the crossroads of important amber routes at the confluence of the Vltava and Elbe rivers. The Early La Tène graves with the pair of studied bronze bowls appear in the western half of Bohemia, and the find from Hořín near the confluence of the Elbe and Vltava is the northernmost occurrence in the territory of Bohemia. If the finds of imported Etruscan bronze vessels in the area are interconnected, a concentration approximately on a SW–NE axis is revealed (*Chytráček 2008*, 82, Abb. 18; *2012a*, Abb. 1: 17; 13–14). Located along the axis extended to the southwest is a grave from Samsbacher Forst in the Upper Palatinate with two Etruscan bowls (*fig. 5: 2–3; 6: 5*); found along the axis extended to the northeast is another Etruscan bowl with a flat base and steep walls (*fig. 5: 1; 6: 6*) from Bolkowice in Lower Silesia, which documents contacts across the Krkonoše Mts. in the fifth century BC. A long-distance corridor apparently ran through Bohemia to the central Alp area (*Schönfelder 2011*, 108, Abb. 5, 6). Bowls with a flat base and steep walls in Italy are dated from the end of the sixth century to the beginning of the fourth century BC, with the majority of finds dating to the fifth century BC. Bronze bowls regarded as components of drinking and dining services were also used during ritual ceremonies, e.g. for libations; they also played an important role in the burials of prominent individuals. The deposition of a pair of bronze bowls of different sizes in LT A graves (*fig. 6: B, D*) reveals the supra-regional unity of the social elite at the time, which practiced identical rituals. Another integral part of drinking sets was the drinking horn, decorated with a variety of metal fittings. In the rich furnishings of the graves of the elite the drinking horns designated the status of the deceased; in grave chambers they occurred in close proximity to pottery, bronze vessels and meat sacrifices. It is now possible in this context to distinguish numerous bronze fittings from the ends of drinking horns in chamber graves of the Bylany and Horákov cultures from the Ha C–D1 period (*fig. 10: 3, 5; 12: 7–10*); the development of similar drinking horns continued in phase Ha D2–3/LT A in west and south Bohemia (*fig. 12: 1–6, 12*). Smaller bronze drinking horn tips appear in west Bohemia in richly furnished Ha D3/LT A graves with two-wheeled chariots, horse harnesses and weapons (*fig. 12: 1–5*). Drinking horns were a prestigious vessel representing the Early Iron age elite. Intricately shaped metal tips of drinking horns were not merely a decorative element; they were also meant to express a certain deeper symbolism (*fig. 10–12*). Displaying a conspicuous congruence with these artefacts was a bronze anthropomorphic socket found in an Ha D2–3 settlement feature at Hořín (*fig. 1: 3*), which can also be assumed to be part of the decorative tip of a drinking horn. The artefact is in the shape of a stylised human figure in an adoration gesture (*fig. 7: 1; 9: 1*). The motif of extended arms with upheld palms (*fig. 9: 12–14, 17*) apparently had a deeper meaning in the fifth and sixth century BC, and this symbolism also appears, for example, in the characteristically shaped handles of stage Ha D antenna daggers based on an anthropomorphic scheme (*fig. 9: 17*). The symbol is evidently related to the ‘drink donor’ motif (or ‘vessel carrier’ – *fig. 9: 13, 15*), which appear often, for example, in situla art. The intoxicating, perhaps divine, libation that was served confirmed the validity of power held by the ruling elite (*Huth 2012*, 71, Abb. 54). The extended arms and upright palms of the male or female adorants (*fig. 9: 5, 8, 9, 16*) probably represent a different symbol than extended arms and out-turned palms.

In antiquity extended arms meant either divine adoration or epiphany, i.e. the physical manifestation of a deity. Painted or incised female figures in an adoration gesture (*fig. 9: 7, 8, 12*) appear on the pottery vessels of the middle Danube Kalenderberg area and reveal the local veneration of a goddess. Clay figures of men and women with extended arms have been found in the inventory of richly furnished male graves of the Kalenderberg culture (*fig. 9: 11, 14, 15*) in Lower Austria; the graves are attributed to the local rulers, who also served a religious or clerical function. Small bronze votive figures of male or female adorants are known from the central and southeast Alp regions (*fig. 9: 3–6, 10*); their stylistic treatment is primarily ascribed to the Venetic production circuit. The foliate crown motif regarded now as the emblem of a clerical function is seen in a rare combination with an adoration gesture of veneration or prayer on a human figure depicted on the bronze fittings of a yoke from Waldalgesheim (*fig. 9: 16*). The anthropomorphic tips from Hořín are especially reminiscent of bronze votive, heavily stylized figures from the fifth and sixth century BC discovered during the excavation of the Venetic shrine San Pietro Montagnon in northern Italy (*fig. 9: 2, 3*). The stylisation of the figure is so similar to the find from Hořín (*fig. 7: 1; 9: 1*) that it is possible to consider a similar symbolic function for the studied bronze artefacts. Certain ties to the Venetic territory of northeastern Italy are also apparent in finds from the Hallstatt ritual grounds on Burkovák Hill near Nemějice in south Bohemia (*Chytráček et al. 2009, 211, fig. 6*). The metal fittings of drinking horns found in the settlement environment are highly rare and indicate the presence of elite members of society. Other finds related to the unusual artefact from Hořín include a tip from the fortified settlement of the aristocratic elite on Rubín Hill (*fig. 12: 6*) and a fragment of a bronze band from the rim of a drinking horn mouth (*fig. 12: 11*) found during the excavation of the acropolis of the LT A Závist hillfort. At the end of the fifth century BC the broad and elevated acropolis represented a location of central importance with a religious function. The site served as a lavish gathering point for a large number of participants; ceremonial consumption, or the act of libation, occurred at the site, as did the intentional breaking of selected objects (*Drda – Rybová 2008, 81–82*). The ritual breaking of drinking horn is also possible in the case of the find from Hořín (*fig. 1: 3; 7: 1; 9: 1*) discovered in close proximity (*fig. 1: 1, 9*) to the graves of members of the aristocratic elite, who apparently also served in a clerical role. The symbol of the adorant on the top of the prestigious drinking vessel creates the impression of a ceremonial drinking horn used during religious ceremonies perhaps by a special group of ‘priests’ performing mainly ritual sacrifices.

English by *David J. Gaul*

Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří

The beginnings of the Markvartici kin-group and their settlement contexts in the Jizera River region

Jan Klápště

Príspevok sa zaoberá štruktúrnymi zmenami osídlení 13. stol. ve středním Pojizeří. Prvé písemné doklady o tomto regionu začínají ve 12. stol., kdy se stal významnou součástí majetkové domény Markvarticů, jednoho z předních šlechtických rodů. Až do 13. stol. se moc přemyslovského státu v Pojizeří opírala o hrad v Mladé Boleslavi. V poslední třetině 13. stol. ale vznikla nová síť mocenských center a význam Mladé Boleslavi klesl. Ve zjevné shodě se zájmy krále ovládli střední Pojizeří Markvarticové, postupně rozdělení do několika větví. Hlavní téma příspěvku se soustřeďuje na okolí města Turnova, který se stal jedním z regionálních hospodářských center. Do doby utváření tohoto poddanského městečka ve 2. pol. 13. a v počátcích 14. stol. spadaly i počátky několika blízkých hradů.

středověk – raná šlechta – počátky hradů – urbanizace

The study looks at the structural changes of settlement in the central Jizera River region (northern Bohemia) during the 13th century. The first written records of this region date to the 12th century, when it became an important holding of the Markvartici, one of leading aristocratic kin-groups in Bohemia. Until the 13th century, the power of the Přemyslid state in the Jizera River region had rested in the castle in Mladá Boleslav. The last third of the 13th century, however, saw the establishment of a new network of power centres, causing Mladá Boleslav to wane in former significance. In apparent accord with the interests of the king, control over the central Jizera River region was maintained by the Markvartici kin-group, which eventually split into several branches. The main focus of the work is on the area surrounding the town of Turnov, which grew into one of the region's centres of economic activity. The beginnings of several nearby castles also fall within the era of the founding of this territorial town in the second half of the 13th and early 14th centuries.

Middle Ages – the early nobility – the beginnings of castles – urbanization

1. Rozrod komorníka Markvarta

Prvotní východisko k našemu tématu vytvořil F. Palacký v Počátcích rodopisu a místopisu českého i moravského, kde sestavil genealogie šlechtických rodů a tyto rody pojmenoval podle jejich „praotců“. Rod Markvarticů s jistotou sledujeme od r. 1159, od svědeckého vystoupení královského komorníka Markvarta (I.) na listině krále Vladislava pro klášter ve Waldsasech (*Marchuart camerarius regis, CDB I, č. 204, s. 193*). Část historického bádání hledá prvopočátek Markvarticů ještě dříve, už v r. 1068, kdy se v blízkosti panovníka objevil *comes Marquardus Teutonicus* (*Bretholz ed. 1923, 118, srov. 173; např. Vaníček 2000, 178*). Takové identifikaci by nasvědčovalo u nás výjimečné jméno Markvart, samotná shoda jmen oddělená devíti desetiletími zůstává sice možnou, ale vratkou indicií, a stejně nejisté jsou proto i úvahy o německém původu Markvarticů. Každopádně teprve začátek souvislé genealogické řady byl významným předělem, dokládajícím už stabilní rodovou pozici. Komorník Markvart se objevuje v čase, v němž začaly genealogie hned několika

předních rodů v českých zemích. Znalost těchto rodů, včetně samotné posloupnosti jejich příslušníků, ale ještě dlouho závisí na svědečných řadách, které jen někdy ke jménům svědků přidávají údaje o jejich urozené službě na panovníkově dvoře či ve státní správě, a aspoň zčásti tak přibližují kontext jejich působnosti.

Druhé markvartické pokolení zastupovali bratři Heřman, Havel (I.) a Záviš (I.). Nejstarší Heřman převzal dvorskou kariéru, v 70. a 80. letech působil jako maršálek a později jako komorník (*CDB I*, č. 278, s. 244; č. 279, s. 246; č. 280, s. 247; č. 323, s. 297). Na hradské správě se podílel Záviš, ztotožňovaný s kastelánem v (Mladé) Boleslavi zmíněným k r. 1184 (*CDB I*, č. 304, s. 274). Tato identifikace poprvé dokládá vztah Markvarticů ke střednímu Pojizeří. V téže svědečné řadě vystupuje *Thidricus abbas de Gradis*, díky němuž se prvně dozvídáme o klášteře v Hradišti nad Jizerou. Podle tradice by klášterní počátky měly sahat k r. 1177, či dokonce 1145. Prvé datum neznamená žádný podstatný posun a působí věrohodně. Druhé však sahá nejen do před-historie Markvarticů, ale i do časů před bezpečnými písemnými doklady o středním Pojizeří. Sem bývá promítána hypotéza o prvotně benediktinském konventu, založeném snad panovníkem, který až po čase převzali cisterciáci. Značný význam v této úvaze připadá volbě místa pro hradištský konvent, pro cisterciáky neobvyklý vysoký ostroh by totiž spíše odpovídal benediktinům (srov. *Charvátová 1998*, 250–251). Cisterciácký klášter byl nepochybně markvartickou fundací, odrážející jejich rodové ambice. Představa o počátečním majetkovém zázemí hradištského kláštera nám ale chybí, přibližuje ji teprve urbář snad z doby kolem r. 1400 (*Emler ed. 1884*). Dřívější prosperitu cisterciáckého konventu výmluvně doložil monumentální opatský chrám, stavěný asi od 2. čtvrtiny 13. století. O předchozí podobě kláštera v Hradišti nad Jizerou nevíme zhora nic (*Charvátová 1998*, 249–289; *Sommer – Waldhauser 2000*).

Ve třetím pokolení se naše pozornost soustřeďuje na Heřmanovy syny Beneše, Markvarta (II.) a Záviše (II.). Také oni náleželi mezi přední Čechy, dva starší bratři například nechyběli na pražském sněmu v červnu 1216 (*CDB II*, č. 125, s. 114). Oba zřejmě působili v hradské správě, Beneš bývá ztotožňován s budyšínským kastelánem (ojediněle purkrabím), doloženým v letech 1217–1222 (*CDB II*, č. 136, s. 126; č. 187, s. 174; č. 190, s. 176; č. 234, s. 225), Markvart se v r. 1220 objevuje jako purkrabí v Děčíně (*CDB II*, č. 190, s. 176).

Teprve po Markvartově smrti čteme o jeho sídle v Březně. Vdova Hostilka byla totiž v 50. letech zapsána jako *relicta Marquardi de Brzezen* (*CDB V/I*, č. 199, s. 316–318). Nepochybně se jednalo o Březno asi 8 km východně od Mladé Boleslavi. Odpovídá tomu i regionální sestava svědků, kteří se dostavili k pražským johanitům, aby dosvědčili obsah donace. V Březně shodně se srovnatelnými příklady předpokládáme dvorec, vybavený sakrální stavbou. Archeologické doklady však chybějí a nepomůže ani stavební podoba kostela sv. Václava. Ten se v písemném svědectví objevuje od poloviny 14. stol. (*RDP*, 80), v plném rozsahu byl ale nově vystavěn v 18. století. Obohacení znalostí o středověké minulosti mírně vyvýšeného návrší, vloženého do široce rozevřeného údolí říčky Klenice, by mohl přinést jedině další archeologický výzkum (srov. *Fišera 2002*, 22).

Čtvrté markvartické pokolení vstoupilo do času vrcholné středověké proměny. Markvartův syn Jaroslav (I.) se ve svědečných řadách objevuje mezi lety 1232 a 1269 (*CDB III*, č. 23, s. 22, až *V/2*, č. 598, s. 192). Patřil ke dvoru Václava I. (*Sovadina 1995*; *Špůrová 2003*, 68) a působil i ve státní správě. Na konci 30. let vystupuje jako purkrabí *de Lapide*, dnes saského Königsteinu (*CDB III*, č. 209, s. 273; č. 211, s. 276) a na prahu 60. let byl kastelánem v (Mladé) Boleslavi (*CDB V/I*, č. 307, s. 457; č. 308, s. 459). V letech 1238 a 1239 se

identifikoval podle Hruštic (CDB III, č. 176, s. 219; č. 207, s. 269 – *Jarozlaus de Hruscith, Gerozlaus de Hrusciz*). Často vystupoval s bratrem Havlem a při jednom ze svědeckých vystoupení byl s Hrušticí spojen i jejich otec Markvart (*Jarozlaus cum Gallo filii Marquardi de Gruscice, CDB III, č. 193, s. 246*). Později, mezi lety 1239 a 1269, se Jaroslav vždy obešel bez predikátu, a o jeho tehdejších sídelním zázemí se proto jen dohadujeme.

Jaroslava brzy zastínil příběh bratra Havla (II.) a jeho choti Zdislavy, kteří také přitahují zájem historického bádání (*Kalista 1991; Sovadina 1993*). Základna Havlovy moci vyrostla v Podještědí, v kolonizační oblasti, kterou oživovala cesta do Žitavy. Přímo pod hřebenem Lužických hor našla svoje místo pozoruhodná dvojice Jablonné a Lemberk. Obě místa vstoupila do psaných dějin v r. 1249, v čase odboje královice Přemysla proti králi Václavovi I. Havel, jenž zůstal věrný králi, se v lednu objevil ve spojitosti s hradem *Lewenberch* (CDB IV, č. 157, s. 259) a díky únorovému pobytu olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburka v Podještědí čteme poprvé o Jablonném (CDB IV, č. 161, s. 264–265). Podle tohoto hospodářského centra nově budovaného panství se v září téhož roku na jedné z královských listin psal *Gallus de Yablonni* (CDB IV, č. 173, s. 284). K zakladatelskému záměru patřil dominikánský konvent v Jablonném, jehož prvopočátky sahají k r. 1252, kdy vyslanec papežského legáta udělením odpustků podpořil výstavbu klášterních budov (CDB IV, č. 251, s. 428–429). Ambice Havla a Zdislavy byly značné, o tempu budování Lemberka však nemáme představu a městský rozvoj Jablonného si jistě rovněž vyžádal svůj čas (*Gabriel – Panáček 2000, 18–19, 104–107; 2006; Kejř 1998, 36*). Sled pro nás relevantních zpráv se uzavřel v prosinci 1253, kdy do kraje pod Ještědem zavítal král Přemysl Otakar II. a vydal listinu *aput Gablaz* (CDB V/1, č. 5, s. 39). Ať už se Havlův život skončil v 50., či v 60. letech (*Sovadina 1993, 230*), další doklady o jeho aktivitě v Podještědí neznáme.

K pátému markvartickému pokolení patřili Havel (III.), Jaroslav (II.) a Zdislav, kteří vzešli z manželství Havla a Zdislavy. Když se Jaroslav v letech 1272 a 1273 třikrát objevil s predikátem *de Turnow*, poprvé svým vystoupením doložil další z hospodářských center markvartického panství (CDB V/2, č. 658, s. 289; č. 667, s. 302; č. 702, s. 345). Přitom však dříve i později, v letech 1271, 1281, 1283 a 1289, vystupoval ve spojitosti s rodovým Lemberkem (CDB V/2, č. 636 a 637, s. 256; CDB VI/1, č. 182, s. 237; *RBM II, č. 1298, s. 560; č. 1474, s. 637*), zatímco tak řečený Dalimil ho nazýval Jaroslav Jablonský (*Dalimil 87/20*). S leberským predikátem se v r. 1284 objevil i Zdislav, nejmladší z bratří (*RBM II, č. 1316, s. 569; č. 1317, s. 570*). Ten se zřejmě stal stavebníkem hradu Zvířetice, podle něhož se psal na počátku 14. stol. (*RT I, s. 58*).

Z následujících markvartických pokolení zůstali s Turnovskem spojeni potomci Jaroslava (II.). O nich však víme tak málo, že rekonstrukce jejich genealogie závisí na časné novověké tradici a na různých logických kombinacích (kriticky již *Pekař 1892*). Spleťtá majetková situace, vznikající markvartickým rozrodem, vyvolala spor o *hereditate Turnowske*. Šlo o vydělení majetků spojených s Valdštejnem, Rotštejnem a Rohozcem a o vztah těchto dílů k Turnovu. Asi v r. 1318 vzplála domácí válka, která zachvátila severovýchodní Čechy a trvala do poloviny 20. let (*RT I, s. 56–66*). Takřka všichni bojovali proti Vokovi z Rotštejna, jednomu ze čtyř synů Jaroslava (II.). Valdštejnové vyloupili Příšovice, Všeň a Olešnici, pobrali koně, dobytek a věci, a způsobili tak škodu za 200 hřiven stříbra. Podnítily útok na Rotštejn, který shořel a škoda prý činila 1000 hřiven stříbra. K uloupeným věcem patřila peněžní hotovost a zlaté prsteny, dvě základní komodity vhodné k hromadění bohatství (o prstenech z hradů *Šlancarová 2008, 564*). Přibývající zápisy v deskách zemských odhalují citlivé stránky společenského a hospodářského systému, jejichž narušení slibovalo protivníkům kolaps.

Seznam aktérů ničivých a úkladných střetů je překvapivě dlouhý, vír událostí spolu se znesvářenými Markvartici strhával drobnou šlechtu roztroušenou po venkově. Právě tady, v deskových zápisech, poprvé identifikujeme příslušníky markvartických větví spojených s hrady kolem Turnova. Mezi léty 1318 a 1323 se jako hlavní aktéři objevuje pět sourozenců z Valdštejna, Vok z Rotštejna a Havel Ryba z Rohozce. Rekonstrukce jejich příbuzenských vztahů se opírá o pozdní podání v tzv. Gerstorfském rukopise, B. Paprockého a Václava Březana (srov. *Waldstein-Wartenberg B. 2000*, 109–113; *Waldstein-Wartenberg E. 2009*, 261n.). Odtud, z rodové posloupnosti, je už přes sto let odvozována představa o počátcích příslušných hradů. Hrad Valdštejn měl začít stavět Jaroslav (II.), jenž se z písemných dokladů vytratil v r. 1289 (*Šimák 1903*, 8). Na počátek 14. stol. bývají kladeny počátky hradu Rotštejna, spojeného s Vokem, a (Hrubého) Rohozce, podle něhož se mj. psal Havel Ryba. Spolu s rozrodem Markvarticů přibývaly kolem Turnova další hrady. Když Zdeněk z Valdštejna, pán Turnova a jeden z nedávných protivníků Voka z Rotštejna, udělil v r. 1335 turnovskému rychtáři svobodnou rychtu, sídlil podle českého překladu „na Kopci“ (*RBM IV*, č. 121, s. 47). Lokalizace tohoto hradu není jistá, nejspíše se jednalo o Chlum (Kozlov) nedaleko Valdštejna a Turnova (srov. již *Sedláček 1932*, 76). V každém případě Zdeňkův „Kopec“ patří k příkladům rozhojňování markvartických či vlastně už valdštejnských hradů.

Souhrnná výpověď o oporách mocenského vzestupu Markvarticů zůstává velmi povšechná. Od 50. let 12. stol. se objevují na panovníkově dvoře, kde někteří zastávali významné úřady. Přítomnost na dvoře odrážela jejich vynikající společenské postavení a otevírala příležitosti k dalšímu vzestupu. Totéž platilo o hradské správě, v níž najdeme několik Markvarticů, přičemž místa jejich působnosti odhalují rodové regionální zakotvení. V (Mladé) Boleslavi se v 80. letech 12. stol. jako kastelán objevuje Závaš (I.), na prahu 60. let 13. stol. Jaroslav (I.). Před nimi a mezi nimi napočítáme čtyři další boleslavské kastelány, kteří podle všeho k markvartické genealogii nepatřili (1159 *Vezene*, 1177 *Pribizlaus*, 1183 *Lutebor*, 1226 *Zezema*; *CDB I*, č. 204, s. 193; č. 280, s. 247; č. 300, s. 270; *CDB II*, č. 286, s. 286). Sled jmen tedy nesevřelí o nějaké setrvalé a těsné vazbě Markvarticů k boleslavskému kastelánskému úřadu, neřkuli o jeho ovládnutí. Zmínili jsme se o děčínském kastelánském úřadě Markvarta (II.), budyšínské působnosti Beneše a o Jaroslavovi (I.), kastelánovi na Kamení (Königsteinu). Spojení Havla (II.) z Lemberka s Kladskem sice vstoupilo do obecného historického povědomí, spíše než o důkazy se ale opírá o indicie a kombinaci možností (souhrnné *Žemlička 2012*, 528–529).

Ve vynikajícím společenském postavení, které Markvarticové soustavně utvrzovali a rozvíjeli svou přítomností v blízkosti panovníka, spočíval klíčový předpoklad k budování jejich pozemkového vlastnictví. O konkrétním průběhu tohoto procesu víme málo, známe ale výsledky, v nichž se stejně jako u další urozených rodů setkávaly dvě kategorie lokalit. Zatímco sídla s předchozí sídelní tradicí mohli Markvarticové tak či onak získávat od panovníka, nově založená sídla přibývala jejich vlastní kolonizační činností.

2. Regionální centrum v pohybu

(Mladá) Boleslav v písemném svědectví 11. až počátku 13. stol. vystupuje jako centrum hradské organizace, ovládající velkou část Pojizeří. Tehdy platila slova A. *Sedláčka (1932*, 31): „Bylať Boleslav hned od prvopočátku k tomu ustanovena, aby byla hlavou kraje úrodou i krásou vynikajícího.“ Ve 2. pol. 13. a v počátcích 14. stol. se prosadilo odlišné uspořádání, v němž (Mladá) Boleslav svoje dřívější centrální postavení ztratila.

Poslední zmínka o boleslavském kastelánovi pochází z r. 1262 (viz výše). Tento nápadně pozdní doklad povzbuzuje domněnky o raně gotickém královském hradě. Písemné prameny ale o něm nic nevědí a jeho přesvědčivé stavební pozůstatky chybějí. Nepomáhá ani archeologický výzkum, který poskytl jen velmi dílčí, byť odvážně interpretované informace. Vzhledem k absenci důkazů raně gotický hrad v Mladé Boleslavi asi ze všeho nejspíš patří mezi hrady vysněné (srov. *Boháčová – Frolík 1994; Líbal – Lancinger – Hanzlíková 1998*).

Po polovině 13. stol. se v písemných dokladech několikrát objevuje podhradí položené hned pod mladoboleslavským ostrohem v údolí říčky Klenice, známé později jako Podolec. Markvarticům tam patřil špitál s kostelem sv. Víta, který Hostilka, vdova po Markvartovi z Března, v 50. letech darovala johanitům. Ke špitálu příslušely už asi rozměřené pozemky (*areae*), další majetek Hostilka přikoupila ve čtyřech vsích roztroušených východně od Boleslavi (*CDB VI/1*, č. 199, s. 316–318). Jak a kdy Markvarticové svůj podolecký kostel se špitálem získali, nevíme, a je docela možné, že se johanité už podíleli na založení špitálu (*Jan 2011*, 91). Hospodářské zázemí, které johanité od Hostilky dostali, bylo každopádně skromné, ba „zcela nepatrné“ (*Svoboda 2003*, 549). V téže části mladoboleslavského podhradí drželo pražské biskupství majetek doložený v 90. letech. Tvořilo ho 11 pustých *aree*, mlýn o jednom kole a desátek z tržních platů (*DRC*, 1; *RBM II*, č. 1673, s. 717). Další část patřila Mikuláši z Hrádku nad Zámostí (o jeho sídle *Durdík – Sušický 2000*, 27–28). Také on měl pusté *areae* a spolu s nimi právo na ryby v dolním úseku Klenice. Rovněž jeho majetku se v r. 1297 dočkali johanité (*RBM II*, č. 1737, s. 746).

Od konce 13. stol. se na Mladoboleslavsku prosazoval nový subjekt, rod pánů z Michalovic. Vzešel z jedné větve Markvarticů a podle Michalovic, hradu na pravém břehu Jizery poblíž Boleslavi, se psal od r. 1281. Tehdy poprvé vystoupil *Iesseko de Mychelsberc*, držitel rozsáhlého majetku v několika českých regionech a slavný účastník rytířského turnaje v Paříži (*CDB VI/1*, č. 182, s. 237; *Razím – Nachtmannová 2005*). Pojizerské majetkové domény Michaloviců dlouho chybělo městské centrum. Vhodné místo k jeho založení bylo nadosah, v (Mladé) Boleslavi, která nabízela již ověřené předpoklady k naplňování centrálních funkcí. I když panovníkova moc odtud ustoupila, podhradí žilo dál svým životem a zůstalo tržním místem. Na konci 13. stol. Podolec asi nijak zvlášť nezkvétal, dvakrát zmíněné pusté *areae* bývají spojovány s válečnými událostmi v 80. letech a náprava škod byla zřejmě vleklá. V r. 1318 se však bezpochyby právě na Podolec vztahovalo označení *oppidum Minori Boleslauia* (*RBM IV*, č. 1998, s. 783). Nápad, které toto *oppidum* kladou do areálu boleslavského Nového města, zůstávají krajně nepravděpodobné (srov. *Nechvíle – Prostředník 2009*, 411). Termín *oppidum* měl u nás tehdy poměrně vyhraněný význam a nejčastěji označoval menší venkovská města (*Kejř 1998*, 86). Na Podolci lze proto předpokládat sídelní útvar blízký ranému městskému prostředí.

Počátky poddanského města Michaloviců si vyžádaly svůj čas, rozdělený do dvou kroků oddělených šestnácti lety. V r. 1318, po ukončení odboje a slibu věrnosti králi Janovi, dostal Beneš z Michalovic místní platy spolu s tržním právem, areál hradu (*area castrensi*) byl ale z tohoto daru výslovně vyňat. V r. 1334 Ješek z Michalovic přenesl *civitas nostra* na někdejší hradní návrší nazvané *mons Hrobye*, které bylo pro vybudování města vhodnější (o tamní archeologii *Nechvíle – Prostředník 2009*). Právním vzorem pro novou *civitas Juuenis Boleslauia* se stal královský Nymburk (*CIM II*, č. 169, s. 282–284 a *RBM IV*, č. 21, s. 9). Ani ji však nečekal nějak zásadní rozmach, její význam zůstal až do 16. stol. skromný.

Nabízí se otázka, proč čeští panovníci v Mladé Boleslavi nenavázali na raně středověké centrum a nezaložili právě tady královský hrad a královské město. Jejich zájem nadto vynechal celé rozlehlé Pojizeří, poměrně intenzivně osídlenou krajinu s dálkovou komunikací ze středu Čech do Horní Lužice, kde se připojovala k *via regia*, spojnici mezi evropským západem a východem. Příčiny zajisté nespočívaly v nezadržitelné markvartické expanzi, ale v záměrech českých králů. Vždyť historie Mladé Boleslavi 2. pol. 13. a 1. třetiny 14. stol. rozhodně nesvědčí o nepřemožitelném tlaku Markvarticů. Mnohem spíše jejich rodová moc vstupovala tam, kde se o své vůli vytrácela moc královská. Prvořadě postavení už od konce 13. stol. získala dvě nová regionální centra, královský hrad Bezděz a královské město Nymburk, která navázala na dřívější funkce (Mladé) Boleslavi. Počátky Bezdězu jsou kladeny mezi léta 1265 a 1278, počátky Nymburka do poslední třetiny 13. stol. (Gabriel – Panáček 2000, 31; Sedláčková – Velínský 1993). Boleslavský kraj trval dál, měl ale jiná centra a do Nymburka přešel i krajský soud (Kavka 1990, 13–16). Pravomoc nymburského soudu se ostatně měla uplatit i ve sporu Voka z Rotštejna v r. 1323 (RT I, s. 61). V nové konstelaci Mladá Boleslav ztratila pro krále význam a přeložení poddanského města Michaloviců se stalo epilogem, který ani nepotřeboval panovníkovo písemné svolení.

V širokém pásmu od Prahy až k severnímu obvodu českého státu vyrostlo jedno jediné královské město – vzdálená Žitava, položená za Lužickými horami. Její vzestup začal v 60. letech 13. stol. a záhy se stala významným městským centrem. Přes rozdíl ve výkladu ronovské etapy žitavských dějin (např. Sovadina 1997; Zemlička 2011, 379–381) není pochyb o úzké souvislosti počátků města Žitavy se strategickými zájmy českého krále. Právě jeho suverénní moc se stala klíčovou oporou žitavského rozvoje. Střední Pojizeří se naopak jeví jako region pro české panovníky nedůležitý, jenž proto – a jedině proto – mohl ovládnout rozrod komorníka Markvarta. Tady nerozhodoval antagonismus mezi králem a mocným šlechtickým rodem, nové uspořádání se utvářelo v jejich dlouhodobé součinnosti (odlišně Zemlička 1980). Řešení zvolené pro oblast spojující Pojizeří s Žitavou nebylo nahodilé a tak nějak zbytkové. Jeho důležitou součástí se stala „johaničská trasa“ s komendami v Praze, Mladé Boleslavi, Českém Dubu a Žitavě (srov. Edel 1993, 30–32). Markvartická náklonnost k johanitům se projevila dvojicí fundací, Hostilka spojila svůj odkaz s komendou v Mladé Boleslavi a její syn Havel byl pravděpodobným (spolu)zakladatelem komendy v Českém Dubu (tehdy Světlé). Stojíme před rozvinutým konceptem, za nímž nepochybně stál český panovník. Nejnovější bádání upozorňuje, že významný, ba rozhodující podíl krále na založení obou konventů vyplývá z urbáře z r. 1376, podle něhož česko-dubští i mladoboleslavští johanité odváděli královskou berni (Svoboda 2003, 547; 2005, 272–273; Jan 2011, 92–93). Tato berně se totiž na šlechtické fundace nevztahovala.

Ve 30. letech 14. stol. se v krajině mezi Bezdězem a Jizerou setkaly dvě události. Souběžně s počátky michalovické Boleslavi ustoupila královská moc i z úkrají pod Bezdězem. Rokem 1337 začala historie Bělé pod Bezdězem, poddanského města Berků z Dubé, jehož počátky definitivně ukončily snahu o založení královského města Bezdězu (CIM IV, č. 63). Právním vzorem pro obě „nástupnická“ poddanská města, Mladou Boleslav i Bělou, se stalo královské město Nymburk, jeden ze symbolů nových poměrů. Ve výsledku přibyla dvě z mnoha poddanských měst, která rozhojňovala městskou síť. Nepřehlédněme, že obě akce byly velmi pozdní, vždyť proběhly více než sto let od počátků urbanizace českých zemí.

3. Písemné svědectví o počátcích Turnova

Doklady o Turnově začínají lety 1272 a 1273, kdy se Jaroslav (II.) třikrát objevil s predikátem *de Turnow* (viz výše). Oproti Podještědí přetrvával podstatný rozdíl. Jestliže Havel (II.) už kolem poloviny 13. stol. založením hradu Lemberka vykročil k rodovému sídlu, které vyhovělo nárokům mladšího středověku, na Turnovsku nějaký obdobný doklad ještě dlouho chyběl. O vynikajícím společenském postavení Jaroslava *de Turnow* přítom není pochyb. Například na královské listině z 1. května 1272 stojí v čele světských osob, až za ním čteme jména těch urozených, kteří se představovali podle Rýzmburku, Lichnice, Lemberku, Jindřichova Hradce (*CDB V/2*, č. 658, srov. č. 667). S hrady byli výslovně spojeni teprve Zdeněk a další bratři z Valdštejna, Vok z Rotštejna, či Ryba a Jaroslav z Rohozce, doložení až kolem r. 1320 (*RT I*, 56–66). Tehdy už v písemném svědectví rychle přibývaly další a další markvartické hrady.

Výklad turnovských počátků už přes sto let začleňuje zmínku o svědeckém vystoupení kolínského měšťana *Walthera de Turnow* v r. 1277 (*CDB V/2*, č. 853, s. 570–571; *Šimák 1903*, 34). Patřil k šestici svědků s německými jmény, kteří na listině opata Walthelma potvrdili dar čistého loje sedleckému klásteru. Spolu s Waltherem byli zapsáni *Marquardus de Welin* a *Conradus de Grob*, u ostatních stačila osobní jména. Prvé z míst bývá ztotožňováno s Velimí u Kolína, druhé s polohou v Hrobech poblíž kolínského městského jádra. V obou místech mohli Markvart a Konrád držet nějaký pozemkový majetek. Náš Turnov by se z úzce regionálních vztahů vymykal, proto se nabízela představa o měšťanovi, který se odtud přistěhoval. Turnov nad Jizerou ale nebyl jediným nositelem svého jména. K r. 1325 se v krajině u Heřmanova Městce objevuje *Turnow villa* (*RT I*, 403), pozdější Trnová, dnes součást Pardubic. Právě s tímto místem spojilo *Walthera de Turnow* toponomastické dílo *A. Profouse – J. Svobody* (1957, 381). Obvyklejší ale zůstává identifikace s Turnovem v Pojizeří. Lokalizační otázka má tedy dvě možná řešení, ale i když *Walthera* spojíme s Turnovem nad Jizerou, mnoho nezískáme. Posílíme sice představu o kolonizačním prostředí s německými příchozími, o vlastním postupu urbanizace se nic nedozvíme. Z počátku 20. let 14. stol. známe několik jmen turnovských obyvatel (*RT I*, s. 59, 61). V jejich výčtech se setkaly tři tehdy obvyklé skupiny, a to jména českého původu (Václav, Zdislav, Bohuslav), německého původu (*Gosswyn*, *Sypoto*, *Purkart*) a jména jazykově indiferentní. O významném podílu jazykově českých obyvatel není pochyb, ostatně v r. 1335 se turnovský rychtář jmenoval Ješek (*RBM IV*, č. 121, s. 47; *CIM IV*, č. 42). Ani o českém původu jména Turnov není sporu. Vždy se objevuje s koncovkou *-ow*, nikdy nemá *-aw*, které by například opravňovalo k hypotéze o spojitosti s hornofranským Thurnau (*Profous – Svoboda 1957*, 401; *Schwarz 1965*, 295; *Šmilauer 1970*). V souhrnu tak či onak uvažujeme o dvojjazyčném prostředí s českou majoritou.

Značný význam ve výkladu raných turnovských dějin mají počátky tamního dominikánského konventu. I když prvý doklad pochází až z r. 1335 (*RBM IV*, č. 121, s. 47), bývá jeho založení spojováno se Zdislavou, jejíž pozemský život se uzavřel v r. 1252. Počátky dominikánů v Turnově by měly být souběžné s jejich příchodem do Jablonného, kde dominikánský konvent v r. 1252 jistě existoval (*CDB IV*, č. 251). Historické badání tuto konstrukci bez vážných výhrad přijímá, prokázat ji ale nelze, a zůstává proto hypotézou (*Koudelka 1956*, 145). Další téma otevírá otázka, jakým způsobem počátky dominikánského konventu souvisely s utvářením města. Žebravý řád bratří kazatelů směřoval k dostatečně početným okruhům věřících a přirozeným prostředím se pro něj stávaly městské útvary. Raná přítomnost dominikánů však sama o sobě městské zřízení nedokládá. Když vstupovali do některých rozvinutých sídelních aglomerací (v Praze, Olomouci a zřejmě i v Hradci Králové), nacházeli lidnaté komunity, které ale na vrcholně středověkou urbanizaci teprve čekaly (*Kejř 1998*, 36; *Richter – Vokolek 1995*, 135). Rodící se poddanská města nabízela mnohem a mnohem skromnější podmínky. V nich byly u nás založeny jen tři dominikánské konventy, Jablonné s Turnovem doplňuje Sezimovo Ústí, kde počátky dominikánů sahají k r. 1250 (*Richter – Šmahel – Tecl 1988*, 101). Pro obě markvartické fundace vyplývá z tohoto srovnání jediný závěr. Příchod dominikánů do Jablonného a Turnova svědčí o rodových ambicích a snaze založit dvě

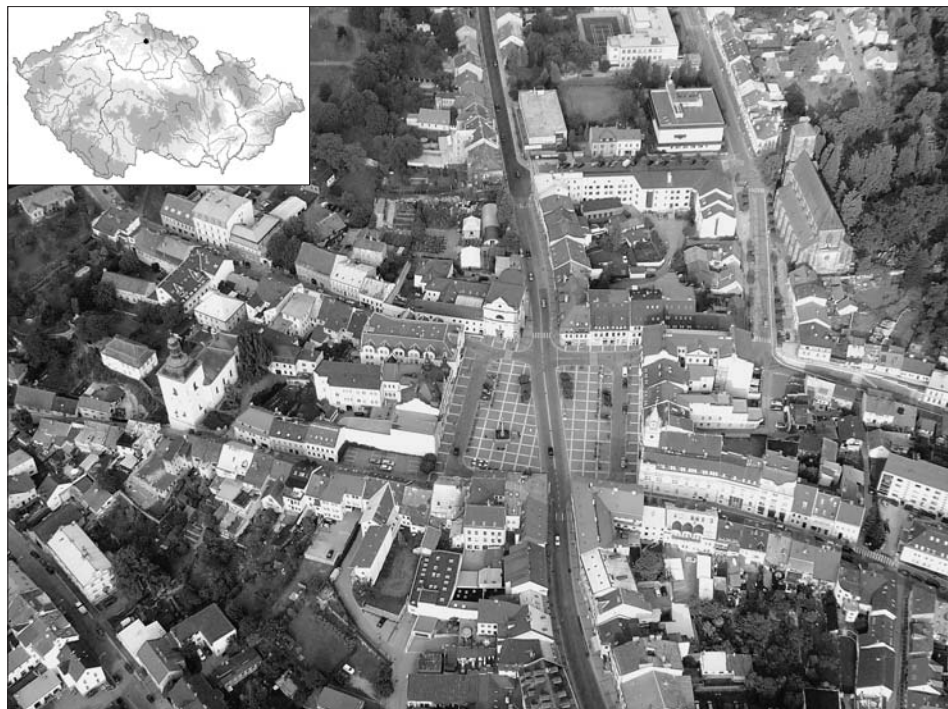
prosperující městská centra. Na otázku, jak byla tato snaha úspěšná, jak se urbanizačním záměrům dařilo, však samotné založení dominikánských konventů neodpovídá.

Počátky městečka Turnova si každopádně vyžádaly poměrně dlouhý čas, o turnovském trhu se dozvídáme až v r. 1335 (*RBM IV*, č. 121) a *Turnow oppidum* se prvně objevuje v polovině 14. stol. (*RDP*, 82). Ptáme-li se na turnovské počátky, otevíráme dvě témata. První se týká fyzických počátků Turnova jako sídelního útvaru, umístěného tam, kde se dodnes nachází turnovské historické jádro, tedy na spočinku ve svahu klesajícím od hruštického návrší k Jizeře (*obr. 1*). Tento útvar byl zakládán jako hospodářské centrum markvartického majetku v Pojizeří. O jeho významu svědčí už prvá zmínka z počátku 70. let, kdy se podle Turnova psal Jaroslav z rodu Markvarticů. Tento způsob prezentace nebyl výjimečný, Markvarticové se někdy psali i podle Jablonného v Podještědí. Samotné založení Turnova chápeme jako událost, která asi spadala k polovině 13. století. Druhé téma se zabývá utvářením Turnova jako poddanského města (či spíše městečka). Nepochybně se jednalo o dlouhodobý proces, který pokračoval ve 14. století. V tomto ohledu se nijak zásadně neodlišoval od postupného utváření dalších městských center, o nichž jsme se zmínili, (Mladé) Boleslavi a Jablonného v Podještědí. Koncept postupného procesu samozřejmě ovlivňuje i přístup k archeologickým dokladům a k jejich interpretaci. Sotva lze očekávat kontrastní lokační přelom, který by jako jednorázová událost vytvořil novou sídelní strukturu a zároveň už Turnov formoval jako poddanské město. Městské počátky jako historii dlouhého trvání ukazuje archeologie u předních městských center, a tím spíše tento koncept platil u malého poddanského města, které nadto podléhalo dvěma vrchnostem, valdštejnské a rohozecké.

4. Místa paměti kolem Turnova

Turnov, založený jako jedno z markvartických hospodářských center, se nacházel v pozoruhodné krajinné situaci. Až k němu sahalo zemědělsky příhodné Pojizeří s mozaikou raně středověkého osídlení. Od něj vzhůru proti Jizeře a jejím přítokům se rozbíhala krajina pořád ještě čekající na soustavné sídelní využití. Z jedné strany se nabízely výhody „staré sídelní oblasti“ s poměrně hustým osídlením a dlouhodobě funkčním hospodářským provozem. Kolonizační nabídka z druhé strany otevírala cestu k dalšímu pozemkovému vlastnictví, tolik důležitému pro rodový vzestup. Jestliže od poloviny 13. stol. patřila k majetku Markvarticů dvě hospodářská centra, Jablonné v Podještědí a Turnov, byly jejich sídelně historické souvislosti zásadně rozdílné. Prvé vyrůstalo v oblasti intenzivní kolonizace, druhé na předělu mezi „starým“ a „kolonizačním“ osídlením.

Přirozené pozadí k umístění Turnova na okraji staré sídelní oblasti a v těsném kontaktu s kolonizačními regiony skládají jednotlivé aspekty přírodních poměrů. Až k Turnovu dosahuje Mnichohradištská kotlina, která plynule navazuje na Jizerskou tabuli. Na severozápadní straně od této kotliny se rozprostírá Českodubská pahorkatina, na jihovýchodní straně Vyskeřská pahorkatina. Právě k Turnovu sahá vrstevnice 300 m n. m., která dost citlivě vymezuje zemědělsky příhodné území. Pohled k severu přehrazuje Ještědsko-kozákovský hřbet, za nímž následuje Krkonošské podhůří (*Balatka et al. 1987*). Souhrnná, a proto názorná představa vyplývá z mapy potenciální přirozené vegetace. Podle ní proti toku Jizery až k Turnovu sahá výběžek černýšových dubohabřin, pokrývajících nejurodnější část Čech.

Obr. 1. Turnov, jádro města s náměstím a děkanským kostelem sv. Mikuláše (vlevo). Dominikánský klášter vypálený v r. 1424 husity stál v místech kostela P. Marie v pravé části snímku (archiv Jizerere).

Fig. 1. Turnov, the town's core with its main square and the deaconate Church of St. Nicholas (left). The Dominican monastery burnt down by the Hussites in 1424 stood on the site of the Church of the Virgin Mary, on the right.

Hned za Turnovem a po obou stranách turnovského Pojizeří začínají acidofilní bikové bučiny, příznačné pro Českodubsko a celé Podkrkonoší (*Neuhäuslová a kol. 2001*).

Pro centralitu, kterou měl Turnov naplňovat, byla cenná jeho pozice v komunikační síti. Setkávaly se zde dvě důležité trasy, podmíněné modelací krajiny. Jednu přivádělo údolí Jizery ze středu české země, druhá postupovala údolím Libuňky a otevírala východní Čechy. Kontakt těchto tras zprostředkoval říční přechod hned pod Turnovem. Ze středního Pojizeří se nadto oddělovala tzv. žitavská cesta, směřující v několika větvích (od Mladé Boleslavi, Kláštera Hradiště i od Turnova) do povodí Ploučnice a dále do Žitavy a Horní Lužice (srov. *Nechvíle – Prostředník 2009, 393–397*). Tomuto komunikačnímu směru, jenž spojoval Turnov, Český Dub a Jablonné v Podještědí, měl v raných dějinách markvartického rodu připadat značný význam.

Kolem Turnova se nachází několik „míst středověké paměti“, která už přes sto let přitahují historický a archeologický zájem. Východiska pro jejich studium vytvořil *J. V. Šimák* (zejména *1903; 1909*) a přístup k archeologickým dokladům významně usnadnil *J. Filip* (*1947*). Také na Turnovsku stavební aktivita po r. 1989 podnítila rozvoj archeologických poznávacích možností (srov. zejména *Prostředník 2000*). Předkládaný příspěvek shrnuje

Obr. 2. Hruštice u Turnova, kostel sv. Matěje. Plocha v popředí patřila k sídlu Markvarticů zmiňovanému ve 30. letech 13. stol. a doloženému archeologickými nálezy.

Fig. 2. Hruštice near Turnov, Church of St. Matthew. The area in the foreground belonged to the Markvartici residence mentioned in the 1230s and documented by archaeological finds.

výsledky regionální archeologické činnosti, která začala v 60. letech 20. stol. a v dlouhém časovém rozpětí se soustřeďovala na lokality umožňující alespoň dílčí archeologický výzkum (Daliměřice–Vápeník, Hruštice, Nudvojovice). Jestliže si všimá i několika dalších lokalit, činí tak proto, že patří do téhož regionálního celku.

4.1. Hruštice

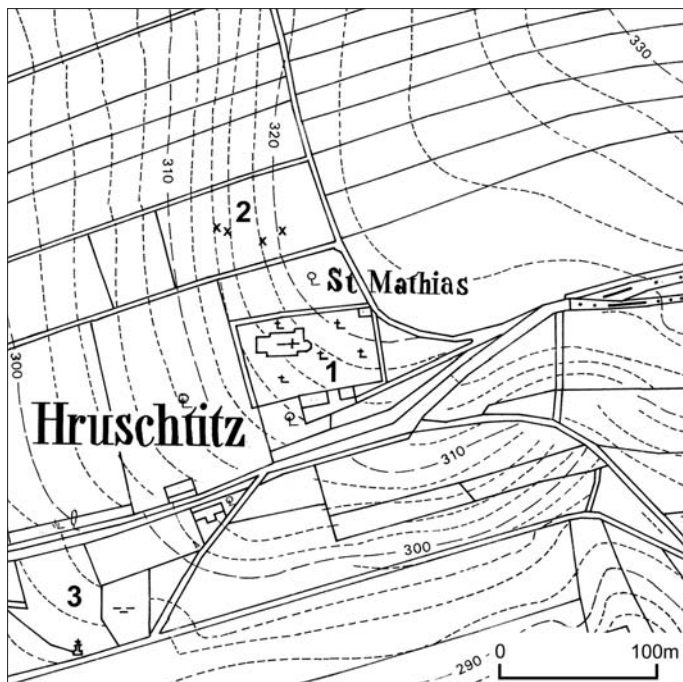
Jméno Hruštice označuje návrší nad Turnovem, položené uprostřed našeho zájmového území (*obr. 27*). Vzdálenosti vzdušnou čarou jsou překvapivě krátké, vždyť okruh o poloměru 4 km uzavře Valdštejn, Hrubý Rohozec i Rotštejn, skrytý na protilehlé straně plošiny, k níž patří Hruštice. Dole pod Hrušticí leží jádro Turnova a na JZ od něj Nudvojovice. Krajíně rozbíhající se do modrých dálek nepřestal vládnout Bezděz, symbol svrchované moci českého krále.

Prvé zmínky o Hrušticí, které patří do let 1238 a 1239, vyvolávaly rozpaky historického bádání. Na plynule modelovaném návrší totiž nenajdeme žádné středověké stavební či terénní relikty, které by s významným šlechtickým rodem přímo souvisely. Když se tímto rozporem zabýval J. V. Šimák, zvažoval různé varianty a usuzoval, že markvartické sídlo se nejspíš nacházelo v areálu pozdějšího města (*Šimák 1903; 1909, 32*).

Na Hrušticí stojí jediná památka, kostel sv. Matěje, až do 15. farní (*obr. 2*). Přestože má barokní podobu a pozdní zasvěcení, spojuje nás s časem Markvarta (II.) a jeho synů. Poprvé o něm čteme v rejstříku papežských desátek, začínajícím polovinou 14. stol. (*RDP, 82*). V turnovském děkanátu o 21 farnostech byl nejvyšší plat 12 grošů, odevzdávaný z Turnova, Hodkovic, Semil, Jenišovic, Loukova a Přepěř. Stejný plat přicházel i z Hruštice, jejíž situace byla zcela odlišná. Zatímco všechna prve zmíněná místa byla poměrně lidnatá, *ves Hruštice* nikdy neexistovala. Kostel stál osamoceně, doprovázen nanejvýš jednotlivými usedlostmi. Jeho okolí nebylo pro vesnické sídliště příhodné, a to jak svou geomorfologií, tak i špatnou dostupností vody. Nejbližší vodoteč je říčka Stebeňka, protékající pod strmým svahem asi 500 m daleko. Malou vodní nádrž asi 180 m na JZ od hruštického kostela zakreslily mapy z 2. pol. 18. a 1. pol. 19. stol. (*obr. 3: 3*). Voda tu tedy byla, stačila však právě jen nevelké komunitě. Hruštická farnost se nacházela v krajíně

Obr. 3. Hrušnice podle mapy stabilního katastru z r. 1843, doplněn výškopis. 1 kostel sv. Matěje, 2 místa archeologických situací zjištěných v letech 1975 a 1982, 3 vodní nádrž. Kresby na obr. 3, 5, 12, 13, 15, 27 Zv. Dragoun.

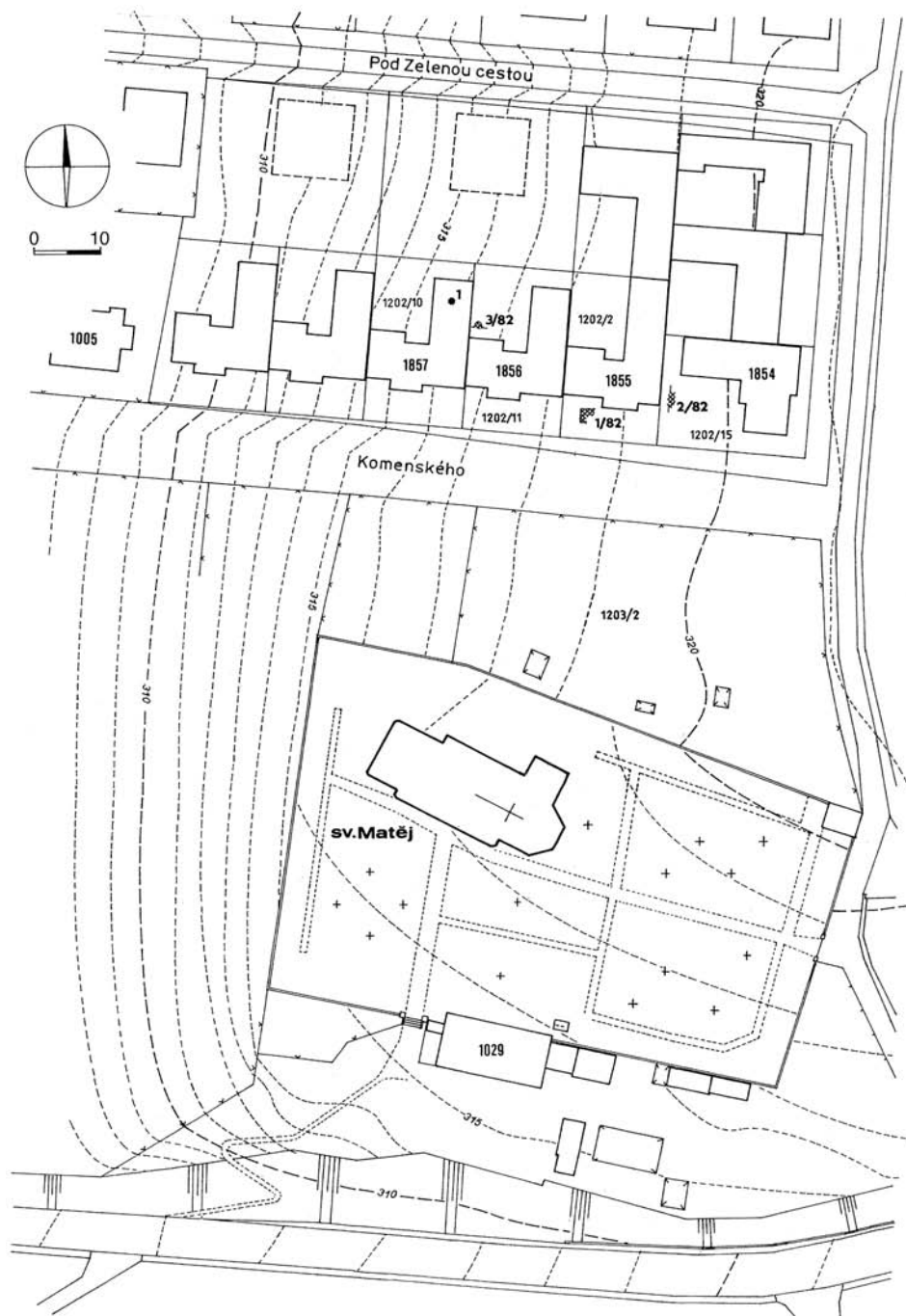
Fig. 3. Hrušnice on a map from 1843, with added contour lines. 1 – Church of St. Matthew; 2 – locations of archaeological situations discovered in 1975 and 1982, 3 – water reservoir.

rozprostřené směrem k východu a jihu. Ve 14. stol. uplatňovaly podací právo k osamělému kostelu dvě větve Markvarticů, valdštejnská a rotštejnská (*LC I/1*, s. 17, 170; *I/2*, s. 28, 38). Jejich vztah nebyl bez konfliktů a v r. 1383 se dostal před pražskou konsistoř. Podle jejího verdiktu se obě vrchnosti měly v podacím právu střídat (*Tadra ed. 1893*, 233–234).

Souhrn údajů u hruštickém kostele vede k jednoznačnému závěru. Jeho počátek lze vysvětlit jedině vztahem k sídlu Markvarticů, doloženému predikáty z let 1238 a 1239. Po zániku sídla zůstal osamocený farní kostel, jehož vazby k markvartickému rozrodu uchovalo podací právo. Převzetí „zdeděné“ sakrální stavby s farními funkcemi do vrcholně středověkého sídelního systému nebylo nijak výjimečné, v českém prostředí bychom vyjmenovali několik příkladů. Zdrženlivost, s níž historické bádání přistupovalo k Hrušticí, souvisela se zdlouhavým přijímáním konceptu dvorců, vyznačujících se jednoduchou stavební podobou. Ale ani tady nechyběl názor vymykající se stereotypům. Z. Kalista (1993, 131) se vyjádřil jednoznačně: „Pan Jaroslav původně sídlil v hrazeném dvorci, jehož zbytkem je dodnes kostelík na Hrušticí nad Turnovem“ (kniha „rozumějícího historika“ byla sice dokončena v r. 1969, na vydání ale čekala čtvrt století).

Archeologický protějšek k písemnému svědectví o Hrušticí dlouho chyběl. K povrchovému průzkumu bývala přístupná jen parcela 1203/2 v severním sousedství kostelního hřbitova (*obr. 4*). Vzdálenější pozemky, položené severně od nynější Komenského ulice, byly zatravněné. Z tétoho důvodu nebyl možný ani průzkum jižně od kostelního hřbitova. Na pč. 1203/2 se ještě v 70. letech opakovala mělká orba, později zde byly vytyčeny zahrádkářské parcely (*obr. 2*). Opakované průzkumy registrovaly jen sporadický rozptýl drobných středověkých keramických zlomků, které nedovolily žádné určitější závěry. Dlouhodobě bývalo přístupné pole východně a severovýchodně od kostela (pč. 2961/4), jeho povrchové průzkumy však zůstaly bezvýsledné.

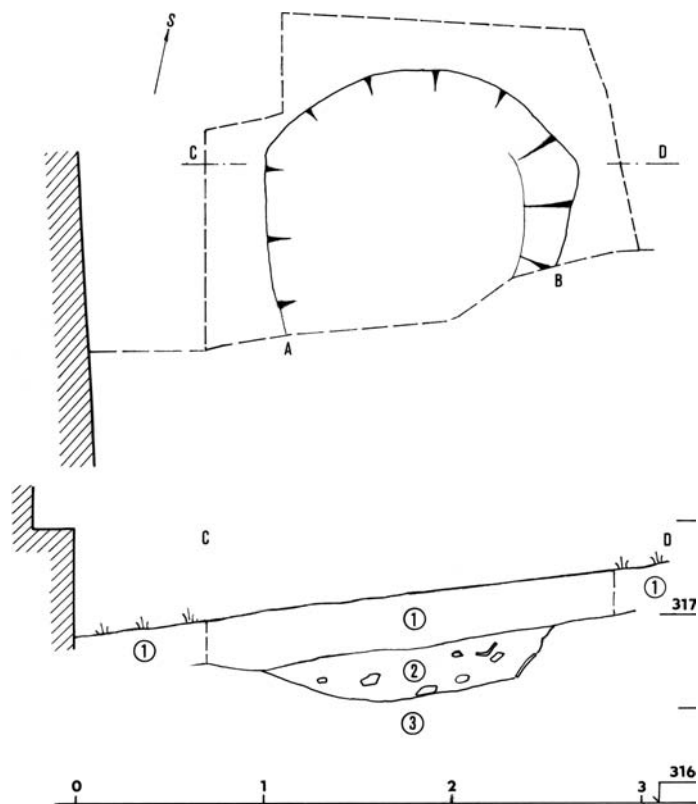

Obr. 4. Hrušovice, kostel sv. Matěje s archeologickými situacemi v severním sousedství. 1 nálezy z roku 1975; 1/82, 2/82, 3/82 nálezy z roku 1982. Zaměření a kresba Zv. Dragoun.

Fig. 4. Hrušovice, Church of St. Matthew with archaeological situations in the adjoining northern area. 1 – finds from 1975; 1/82, 2/82, 3/82 – finds from 1982.

Obr. 5. Hruštice, objekt 3/82, půdorys a profil. 1 půdní typ, 2 tmavě hnědá hlinitá, drobná, s příměsí kamenů, 3 podložní štěrkopísek.

Fig. 5. Hruštice, feature 3/82, plan and profile.

Zásadní změna v archeologických informacích o Hrušticí souvisela se stavbou rodinných domů na parcelách severně od Komenského ulice. V letech 1975 a 1982 se archeologické nálezy podařilo evidovat na čtyřech místech: – 1/75 (pč. 1202/10, čp. 1857). Jeden z prvních výkopů na chystaném staveništi narušil archeologickou situaci, z níž p. Halesh shromáždil 107 (před slepením 113) keramických zlomků, které předal do turnovského muzea (srov. *Klápště 1981*, 291). Lokalizaci nálezů z r. 1975 se podařilo upřesnit v dubnu 1982, kdy na staveništi rodinných domků byly registrovány tři další archeologické situace. – 1/82 (pč. 1202/2, čp. 1855). V nároží dvou stavebních výkopů zůstala část jámy s tmavě hnědou hlinitou výplní obsahující příměs drobných kamenů. Z půdorysu jámy se na S–J profilu dochovalo 170 cm, na V–Z profilu 190 cm, hloubka výplně byla 20–40 cm. Plošný odkryv už nebyl možný, jako vzorek se podařilo získat 23 keramických zlomků. – 2/82 (pč. 1202/15, čp. 1854). Z objektu s propálenými stěnami a tmavě hnědou hlinitou výplní pocházejí dva keramické zlomky, situace už nebyla přístupná. – 3/82 (pč. 1202/11, čp. 1856). Tento objekt byl narušen jen z malé části a v květnu 1982 mohl proběhnout jeho plošný odkryv. Zjistil jámu přibližně kruhového půdorysu o průměru 160 cm, se šikmými stěnami a plochým dnem, zahloubeným asi 25 cm do podložního štěrkopísku. Výplň byla tmavě hnědá hlinitá, drobná, s příměsí kamenů a 533 (538) keramickými zlomky (*obr. 5*).

Všechna keramika získaná v letech 1975 a 1982 spadá do téhož období hrnčířské produkce, které nepochybně zahrnovalo i čas prvních písemných zmínek o Hrušticí, dosvědčujících tamní markvartický dvorec (*obr. 6 až 8*). Všechny čtyři zjištěné archeologické situace souvisely se sídlištní aktivitou v pásmu širokém zhruba 40 m, vyznačujícím se značnou svažitostí, která sahá až k 8°. Dosud známé archeologické doklady zřejmě indikují severní

okraj markvartického sídla, rozprostřeného směrem k jihu, ke kostelu sv. Matěje, vzdálenému asi 50 m. Sídlo Markvarticů se tedy nacházelo v jihozápadním ohybu hruštického návrší, ve výšce 310–320 m n. m.

O markvartické Hrušticí víme sice málo, jeden aspekt její charakteristiky ale nelze přehlédnout. Markvarticové na prahu 13. stol. drželi bohatě členěnou krajinu středního Pojizeří, pro svoje sídlo si ale vybrali místo, které nebylo příhodné k fortifikačnímu uzavření. Potud jejich volba nijak nepřekvapí, odpovídala dobovým nárokům na dvorce, jimž stačilo poměrně lehké ohrazení. Srovnáme-li však sídla naší rané pozemkové šlechty z 2. pol. 12. a počátku 13. stol., vystoupí jeden nápadný rozdíl. Jestliže sídla Vítkovců, Hrabšiců atd. zůstala uvnitř poměrně ploché krajiny, Hrušticé dominuje širokému okolí. Obyvatelé zdejšího sídla se i v tomto všem zjevném ohledu ujali vlády nad svým regionem.

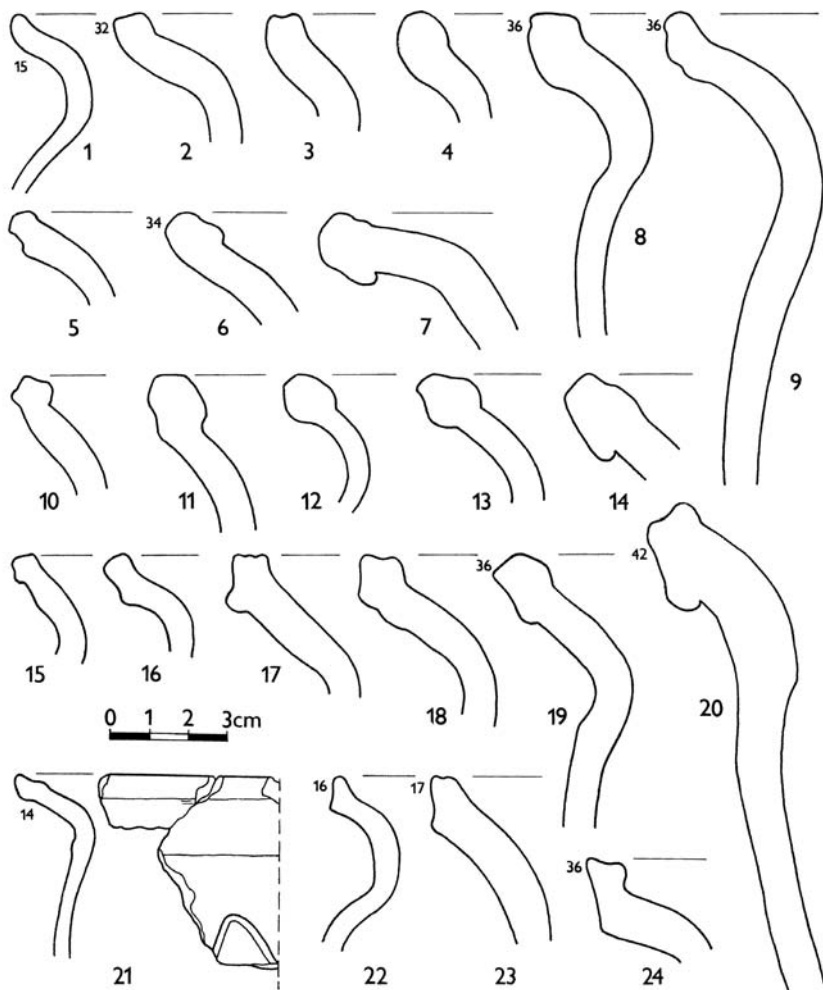
4.2. Valdštejn

Písemné svědectví o počátcích Valdštejna jednoznačně zhodnotil už mladý *J. Pekař* (1892): „Kdy vystaven byl hrad Valdštejn, v starých zápisech nikde zaznamenáno nenajdeš“. Prvý bezpečný doklad přichází až v deskovém zápisu vloženém v r. 1319, kdy v bojích uvnitř markvartického rozrodu vystupuje čtveřice Valdštejnů (*RTI*, 56).¹ Časně novověké genealogie identifikují pět synů Zdeňka z Valdštejna, jenž ale sám není v soudobých pramenech zachycen. Za stavebníka Valdštejna bývá pokládán Zdeňkův otec Jaroslav (II.), doložený v 70. a 80. letech 13. století. Se stavbou snad začal v závěru svého života (*Šimák 1903*, 8).

Hrad Valdštejn stál na trojici pískovcových bloků při severním okraji Hruboskalské plošiny. Bloky seskupené v mírném oblouku ční na vyvýšeném ostrohu a při své zhruba 10 m výšce sahají k úrovni blízké plošiny, tj. zhruba 370–380 m n. m. Podle stavebně historického průzkumu se rozsah i charakter prvotní architektury Valdštejna „vymyká z běžného průměru hradů na pískovcích a řadí se spíše k významnějším podnikům šlechty“ (*Gabriel – Macek 1992*, 173). Svědčí o schopnosti valdštejnské markvartické větve naplňovat značné stavební ambice.

Archeologické datování počátků Valdštejna se opírá o chronologii keramických zlomků ze situací spojovaných se stavebními počátky hradu. Prvý z relevantních souborů byl získán v r. 1969 na nejzazším ze tří skalních bloků, na nichž hrad stál. Sonda I/69 o rozměrech 2,5 x 2 m zjistila na dně stupně vytesaného pro založení hradební zdi vrstvu, z níž pochází 21 keramických zlomků (*Waldhauser – Weber 1973*), které lze vztahovat k počáteční stavební fázi hradu, identifikované stavebně historickým průzkumem (*Gabriel – Macek 1992*, 166–168). V následujících desetiletích proběhlo na Valdštejně několik archeologických akcí, z nichž jsou ohlašovány další nálezy z 2. poloviny 13. až počátku 14. stol., identifikované na nejzazším i prostředním skalním bloku (zejména *Prostředník 1997*; *Hartman – Prostředník 2004*). Souhrnné zhodnocení a roztřídění této keramiky zatím chybí, nejstaršími nálezy z Valdštejna se ale zabýval *M. Nechvíle* (2004, 27–28; 2007), který se soustředil i na jejich srovnání s nálezy z Hrušticé.

¹ I novější literatura někdy spojuje prvou zmínku o Valdštejnu s r. 1304 (např. *Hartman – Prostředník 2004*). Zřejmě se zprostředkovaně odvolává na dokument vydaný G. Dobnerem (*MHB I*, 226), jenž k uvedenému roku jmenoval Jana z Valdštejna, sezením ve Štěpanicích. Ten by měl patřit mezi pět synů Zdeňka z Valdštejna účastníků se domácí války v letech 1318–1323. Novější edice pramenů však tento dokument nepřevzaly.

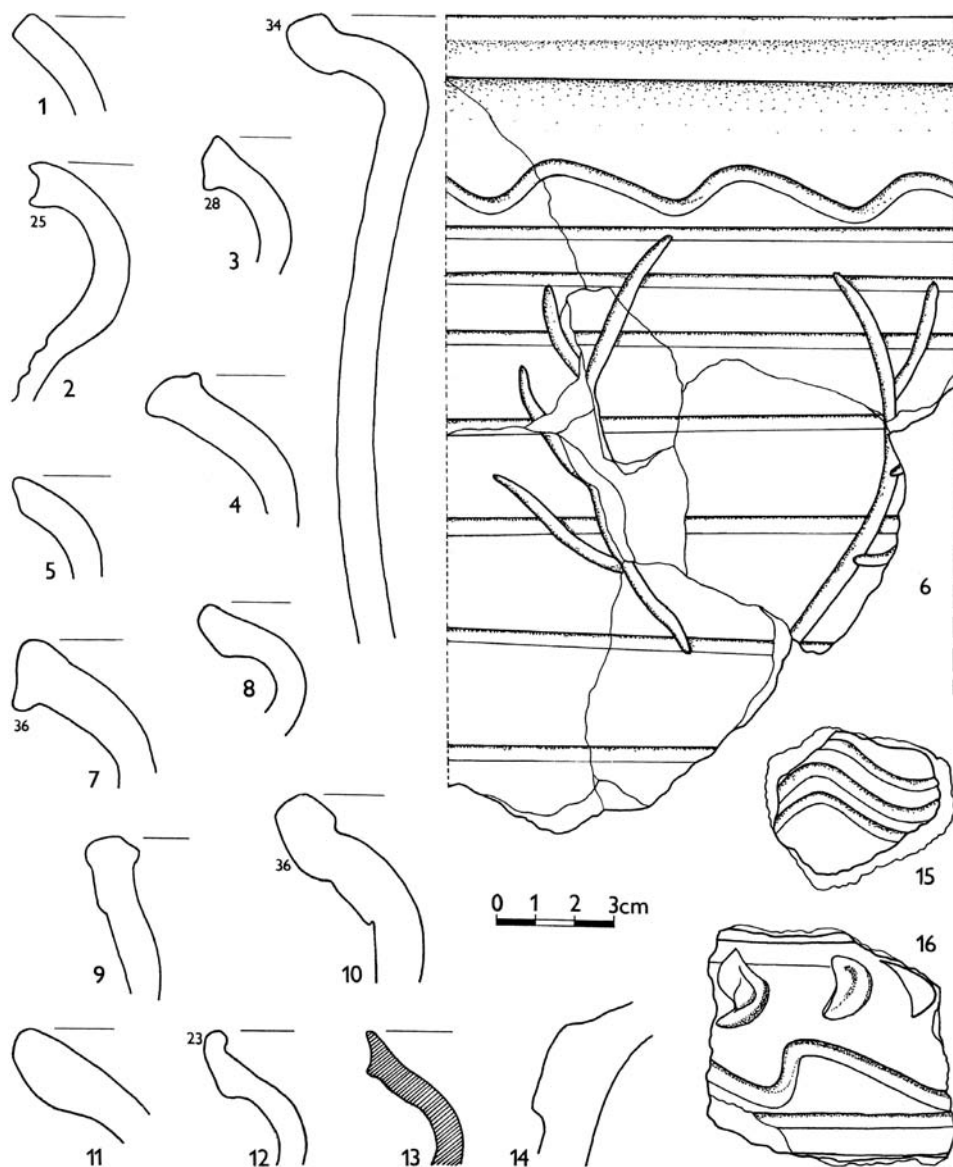

Obr. 6. Hrušnice, výběr keramických zlomků, objekt 1/82 – 12 a 22, objekt 3/82 – ostatní zlomky. Kresby na obr. 6–8, 16–20, 23, 24, 26 L. Raslová.

Fig. 6. Hrušnice, selection of pottery fragments, feature 1/82 – 12 and 22; feature 3/82 – other fragments.

4.3. Vápeník, tzv. hradiště u Doláněk

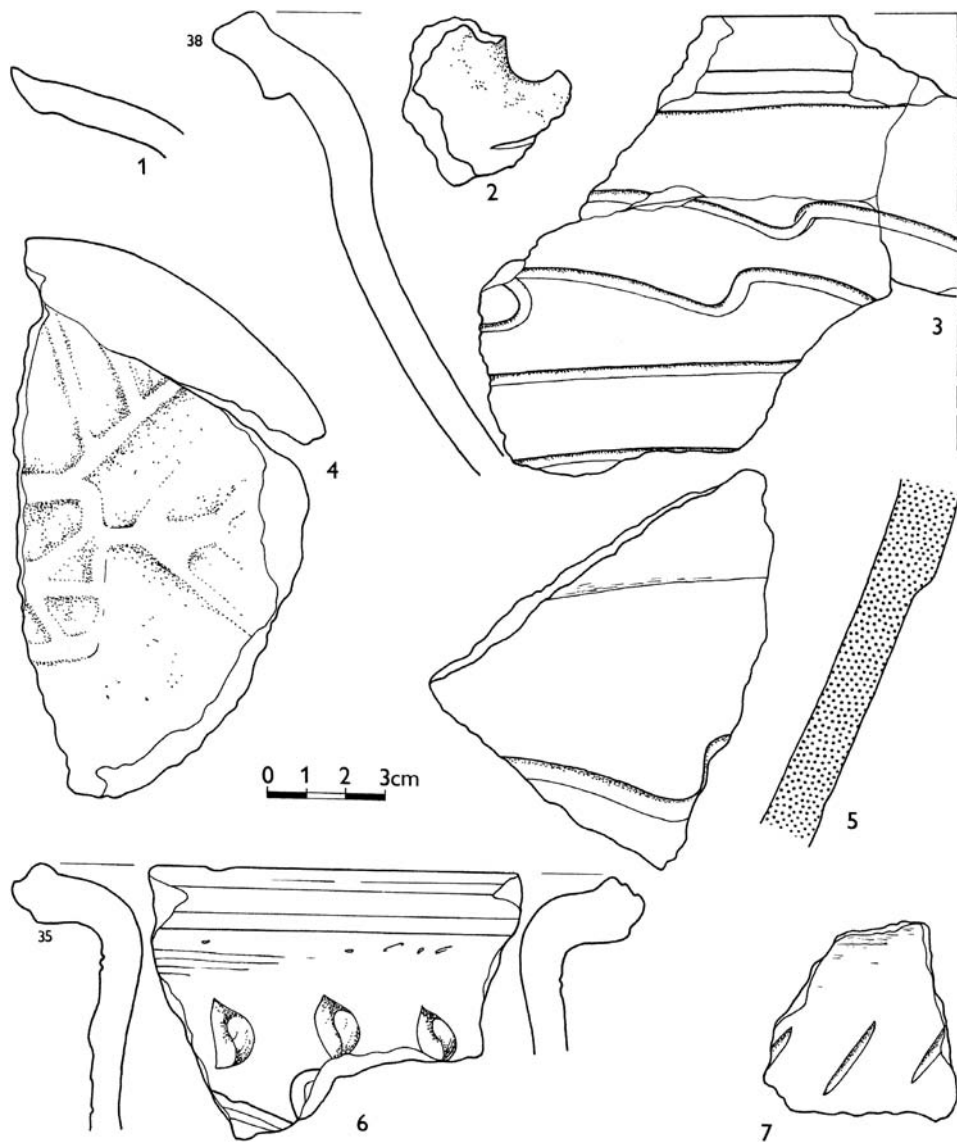
Lokalita s pomístním jménem Vápeník, nacházející se na katastrálním území Daliměřic, nikdy nevstoupila do středověkého písemného svědectví. Zpravidla bývá identifikována podle blízkých Doláněk, které však přísluší k Bukovině a jejímu katastrálnímu území. Do archeologického povědomí ji na počátku 20. stol. uvedli K. Buchtela a J. V. Šimák. Soupis památek z Turnovska tuto lokalitu zaznamenal jako dosud neprozkoumaný „zbytek hradiště z doby knížecí, spečených valů“ (Šimák 1909, 6). Shodné určení po řadě let zopakoval J. Filip (1947, 206–207). Cenný popis uchovala zpráva o komisi konané za účasti K. Buchtely a J. Böhma v r. 1926, uložená v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze

Obr. 7. Hrušnice, výběr keramických zlomů, objekt 1/82 – 2, 7, 13 (zduřelý okraj) a 15, objekt 3/82 – ostatní zlomky.

Fig. 7. Hrušnice, selection of pottery fragments, feature 1/82 – 2, 7, 13 and 15; feature 3/82 – other fragments.

(čj. 771/26). Lokalitu považuje za „typické hradisko na ostrožně, pozoruhodné zvláště tím, že ještě na opyši jest vyhozen krátký příkop, lemovaný valem, aby pohodlnější přístup po opyši byl znemožněn. Na bocích vnitřního hradiska, zdá se, byly také valy, které nyní jsou rozrušeny a znatelný pouze místy jako nepatrné zvlnění půdy. Opevnění uzavírající

Obr. 8. Hruštica, výběr keramických zlomků, objekt 2/82 – 6, objekt 3/82 – ostatní zlomky (5 tuhá keramika).
 Fig. 8. Hruštica, selection of pottery fragments, feature 2/82 – 6; feature 3/82 – other fragments (5 – graphite pottery).

vnitřní hradisko jest již také téměř sneseno a označeno jen nepatrným prohloubením a zvýšením terénu.“ Pro datování byl směrodatný sběr keramických zlomků „hradištních a středověkých (až do 14. stol.)“. Ve starých fondech turnovského muzea se dochovaly jen tři málo výmluvné keramické zlomky, darované spolu se zlomkem přepálené mazanice páterem J. Hájkem (A 2124–2127).

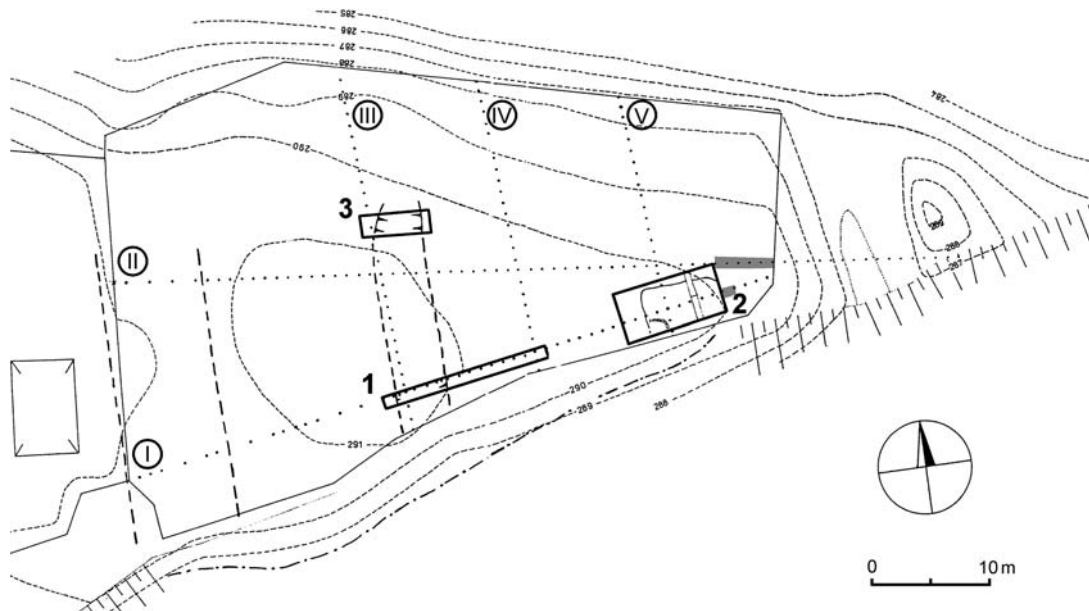

Obr. 9. Vápeník, k.ú. Daliměřice, pohled od údolí Jizery, v pozadí údolí Vazoveckého potoka. Boční strana ostrožny byla odlámána kvůli železniční trati a silnici. Na ostrožně je zřetelná plocha pč. 732 (srov. obr. 10), při jejím levém okraji probíhal západní příkop, u pravého okraje se nachází příkop oddělující opyš (archív Jizerere).

Fig. 9. Vápeník (Daliměřice cadastral district), view from the Jizera valley. The lateral side of the promontory was cut away for a railroad line and road. Clearly visible on the promontory is the area numbered pč. 732 (cf. Fig. 10); the western ditch ran along its left margin and another ditch separating the narrowing end of the promontory was located on the right margin.

Po polovině 20. stol. zůstávala lokalita u Doláněk na okraji zájmu. Když ji ale *R. Turek* (1958, 134) označil za „domnělé hradiště“, oponoval *M. Štěpánek* (1965, 84), že „sám získal na opevněné ploše značné množství keramiky 12.–13. stol.“. Pro *M. Štěpánka*, pocházejícího z Daliměřic, tato lokalita dokonale vyhovovala jeho tezi o postupném přechodu od rozsáhlých hradišť k menším opevněním a k hrádkům mladšího středověku (*Štěpánek* 1965, 214). V rámci studia středověkých lokalit v zázemí Turnova začaly v 70. letech na Vápeníku povrchové průzkumy, které však dlouho nepřinášely relevantní informace. Na převážně zatrávněné ploše k průzkumu zbývaly jen malé občas obdělávané úseky. V r. 1982 provedl *Zv. Dragoun* geodetickou dokumentaci „hradiště u Doláněk“ (obr. 10). Právě na počátku 80. let přešel pozemek na Vápeníku (pč. 732) na nového majitele, který v r. 1984 ohlásil stavební záměr, jenž by zásadně omezil veškeré další poznávací možnosti. Proto v letech 1985–1987 následoval předstihový výzkum, usilující o základní klasifikaci lokality (srov. *Klápště* 1987; 1988).² Výsledky výzkumu měly rovněž ovlivnit umístění a rozsah zamýšlené novostavby. Ohlášený stavební záměr ale nakonec nebyl realizován a parcela pč. 732 i po dalším čtvrtstoletí zůstala nezměněna.

² Ve zkoumaných situacích byla rozptýlena pozdně paleolitická industrie, kterou povrchovým sběrem podstatně doplnil *P. Břicháček*. Tyto nálezy převzal *P. Šída* (2004).

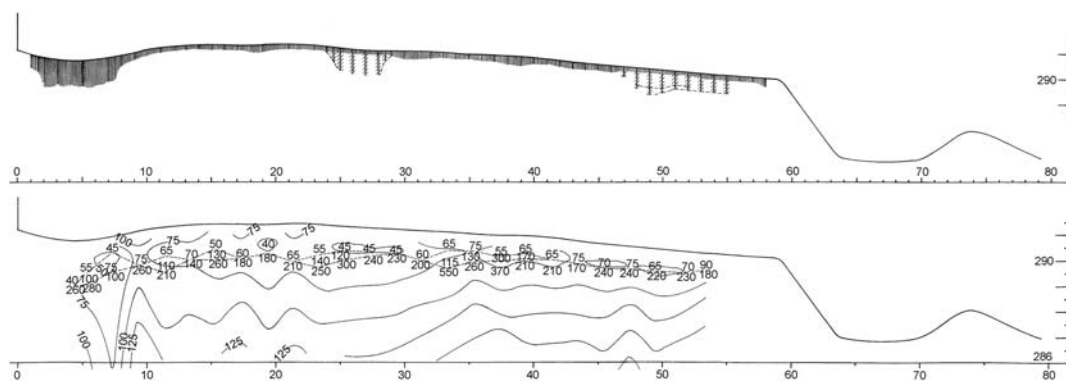

Obr. 10. Vápeník, k.ú. Daliměřice, zaměření lokality. Čerchovaně možný průběh vrstevnice 289 m n. m. před odlámaním boku ostrožny. I až V série vrtů, 1 až 3 archeologické sondy. Východně od sondy 2 vyznačeny vrty, v nichž se projeví archeologické situace. Čárkovaně rekonstrukce příčných příkopů. Zaměření a kresba Zv. Dragoun.

Fig. 10. Vápeník (Daliměřice cadastral district), measurement of site. Dash-and-dotted line – possible course of contour line marking 289 meters asl before the side of the promontory was quarried away. I to V – series of bores; 1 to 3 – archaeological excavations. To the east of excavation 2 – indication of bores with archaeological situations. Dashed line – reconstruction of transverse ditches.

Tzv. hradiště u Dolánek se nachází na pravém břehu Jizery, na ostrožně vydělené z tabule vápnito-jílovitého pískovce, která se výškou přes 290 m n. m. zvedá asi 40 m nad dno říčního údolí (obr. 9). Ostrožna vybíhá k V, jihovýchodním svahem se sklání k Jizeře a severovýchodním svahem k Vazoveckému potoku. Její původní tvar, zachycený mapami z 2. poloviny 18. a 1. poloviny 19. stol., se podobal rovnoramennému trojúhelníku. Podle I. vojenského mapování procházela přes ostrožnu cesta, která po opyši sestupovala k soutoku Vazoveckého potoka s Jizerou. Po polovině 19. stol. byl svah k Jizeře kvůli stavbě železniční trati a následnému posunu souběžné silnice změněn na strmý sráz. Hranice odlámané části probíhá zhruba paralelně s původním bokem ostrožny. Na východním konci dosáhla až k ose ostrožny, zatímco směrem k Z zůstala při okraji horní plošiny.

Archeologická pozornost se soustředila na plochu dlouhou 80 m a při západní hranici širokou asi 40 m (obr. 10). Sklání se směrem k V a k S, ze svahu skloněného k J zůstala jen úzká část. Profil Z–V lze přiblížit v ose shodné s I. sérií vrtů (obr. 11). Při západní hranici dosahuje 291 m n. m., po 50 m klesá k 290 m, na 80 m k 287 m n. m. Profil J–S charakterizuje osa shodná s III. sérií vrtů. Na jižní hranici začíná při 291 m n. m. a v mírném vyklenutí pokračuje k 16 m, po 23 m klesá na 290 a po 32 m na 288 m n. m. Z terénní modelace vyplývá, že vyrovnaný hřbet ostrožny byl úzký, na západě jeho šíře činila asi 16 m, směrem k závěru ostrožny se zužovala na 3–4 m.

Obr. 11. Vápeník, k.ú. Daliměřice, profil složený z vrtů v sérii I zachytil západní a prostřední příčný příkop, jakož i situaci, jejímž odkryvem se zabývala sonda 2/86–87. Doplněn výsledek geofyzikálního odporového měření, které provedl ing L. Pěkný. Zaměření a kresba Zv. Dragoun.

Fig. 11. Vápeník (Daliměřice cadastral district), profile consisting of bores in series I captured the western and central transverse ditches, as well as the situation uncovered by excavation 2/86–87. Supplemented by findings from geophysical resistivity measurement.

V povrchu ostrožny se projevují dvě příčná úžlabí. Při západní hranici probíhá mělké úžlabí široké asi 10 m a uprostřed prokleslé o 50 cm. Tomuto úžlabí odpovídá ohyb na severním boku ostrožny. Asi 60 m od západní hranice začíná svah druhého úžlabí, které se oproti přilehlé vnitřní ploše zahlubuje skoro o 3 m a má takřka ploché dno široké 6 m. Na východní straně je toto úžlabí uzavřeno svahem vysokým nejvýš 2 m, oddělujícím samotný konec ostrožny. Obě příčná úžlabí lze považovat za pozůstatky příkopů. U východního úžlabí ale překvapuje ostrá modelace, která nasvědčuje novodobým úpravám. Podle zprávy J. Böhma z r. 1926 oba uvažované příkopy doprovázely relikvy valů. Tomuto svědectví připadá značný význam, po příčných valech totiž dnes nenajdeme žádné reliéfní stopy. Pochybnosti vyvolává Böhmová úvaha o bočním opevnění. Na straně k Vazoveckému potoku sice probíhá mírná terénní vlna, shodná s hranicí pč. 732, která ale v plném rozsahu mohla vzniknout jako mezní pás na okraji obdělávaného pozemku.

Úkol, který vyvstal na počátku r. 1985, ze všeho nejdřív vyžadoval celkovou a pokud možno průkaznou orientaci v archeologické terénní situaci na pč. 732. Potřebovali jsme rychlé, neinvazivní a přitom finančně dostupné řešení, které by přineslo informace nezbytné pro strategii dalšího výzkumu. Optimální se ukázal úplně nejjednodušší postup, spočívající ve 202 vrtech pedologickou tyčí dlouhou 1 m, seskupených do 5 sérií a rozmístěných zpravidla v odstupech 1 m. Dvě z těchto sérií sledovaly Z–V osu ostrožny, 3 byly na tuto osu kolmé (obr. 10: I až V). Výsledek, k němuž stačily sváteční dny v květnu 1985 a zcela minimální finanční nároky, překonal očekávání. Přinesl přímý kontakt s archeologickou situací, a to v jasně definovaném vzorku zahrnujícím celou zkoumanou plochu. Nevedl k neurčitým hypotézám, ale objasnil terénní poměry a vedle úseků bez archeologických stop ukázal úseky s archeologickými uloženími.

Ze sérií vrtů byly sestaveny řezy lokalitou, na něž navázaly archeologické objevy. Díky přátelské pomoci ing. L. Pěkného byly obě Z–V série vrtů doplněny geofyzikálním odporovým měřením. V trase příkopu na západním okraji zkoumané plochy se na geofyzikálních profilech projevila výrazná anomálie (obr. 11). Zdá se, že příkop využil přírodní poruchu v tabuli vápnito-jílovitého pískovce, které by mohl odpovídat i již zmíněný ohyb na severním boku ostrožny. K identifikaci dalších částí archeologické situace geofyzikální odporové měření nepřispělo.

Série I (Z–V), od západní hranice pč. 732 k vnitřní hraně východního příčného úžlabí, 58 m s 54 vrty (obr. 11). V této sérii se podařilo zachytit tři výrazné situace: – 1. Mezi 1. až 9. m se projevila stejnorodá

hnědá písčitohlinitá výplň s drobnými rozptýlenými uhlíky, příslušející k západnímu příčnému příkopu, zřetelnému v terénním reliéfu. Mezi 3. až 7,5 m leželo dno příkopu pod 1 m a nebylo vrty dosaženo. Výraznou anomálii právě v těchto místech ukázalo geofyzikální měření (viz výše). Východně od příkopu pokračovala písčitohlinitá půdní vrstva, která v mocnosti 20 cm nasedala na podložní žlutý písčité jílu. Tato orníční vrstva tvořila povrch stratigrafie v celém zkoumaném areálu. – 2. Mezi 24. a 29. m se projevila šedá písčité zahliněná výplň s drobnými rozplavenými uhlíky a kousky přepáleného jílu. Na 26., 27., 28. m se její báze nacházela hlouběji než 1 m. – 3. Výrazná hnědá hlinitá výplň s uhlíky a kousky mazanice se projevila mezi 47. a 55. m. Její báze se zahlubovala 60 až 80 cm.

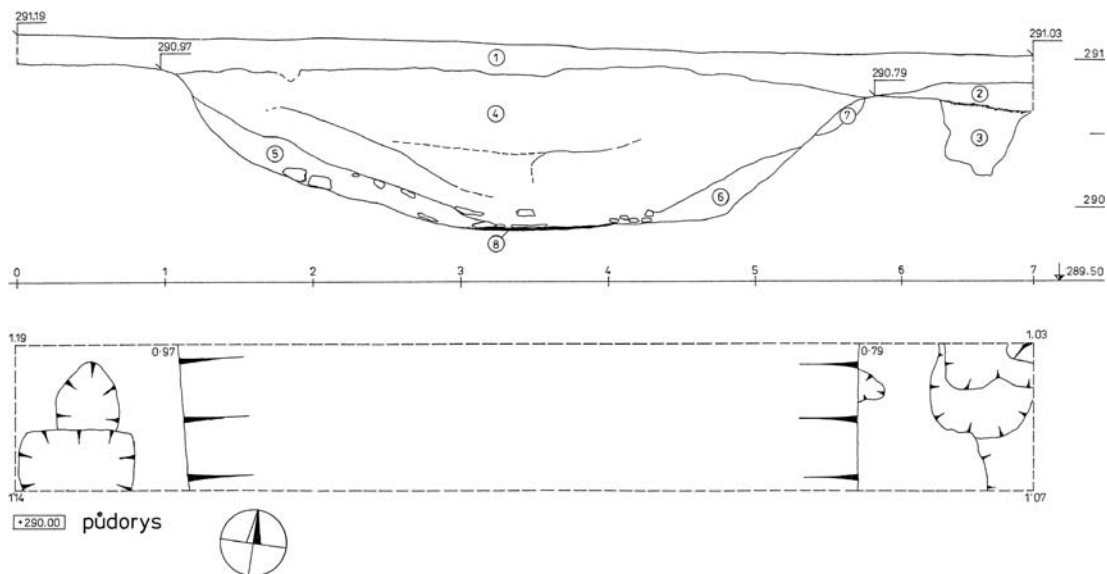
Série II (Z–V), od západní hranice pč. 732 na konec ostrožny, 73 m se 70 vrty. V této sérii zasluhuje pozornost čtyři situace: – 1. Hnědá písčitohlinitá výplň s drobnými uhlíky a zlomky přepálené omazávky byla zjištěna na 1. metru, kde její báze ležela 90 cm hluboko, mezi 3. až 7. m nebyla dosažena, neboť přesahovala hloubku 1 m. Tato výplň patřila k západnímu příčnému příkopu, který zachytilo i geofyzikální odporové měření. – 2. Mezi 23. až 26. m se projevila výplň tvořená zahliněným šedým pískem s příměsí hrudek žlutého jílu a s drobnými uhlíky. Její báze klesala nehlouběji při 25. m, kde se nacházela 90 cm pod povrchem terénu. – 3. Od 52. k 57. m sahala výplň tvořená žlutým pískem s hlinitou příměsí a kameny, obsahující rozptýlené drobné uhlíky. Její báze se do podložní úrovně, překryté půdním typem, zahlubovala 20 až 40 cm. – 4. V nejvýchodnější části ostrožny se projevila mocná vrstva půdního typu, která se významně podílela na modelaci terénu. Na západním svahu příkopu tato vrstva dosahovala mocnosti 40 cm, na plochem dně příkopu byla její báze značně nevyrovnaná, na 62 m sahala 55 cm hluboko, uprostřed dna 20 až 30 cm. Hlinitá vrstva mocná 30 až 50 cm se podílela i na modelaci terénu východně od příkopu.

Série III (J–S), spojnice vedená od jižní k severní hranici pč. 732, 31 m s 31 vrty, zachytila dvě situace. – 1. Od 0. k 19 m sahala šedá hlinitopísčité výplň s kousky mazanice a uhlíky, registrovaná již v sériích I a II. V jižní části série její báze ležela 90 až 100 cm pod povrchem, při 19 m vyběhala k povrchu a byla překryta jen obvyklou vrstvou půdního typu mocnou zhruba 20 cm. – 2. Vrstva půdního typu od 20. k 31. m plynule zvyšovala svou mocnost, na 25. m činila 40 cm, na 28. m 90 cm a na 29. a 31. m přesahovala 1 m. Tím na konci série III vznikala terénní vlna, kterou nepovažujeme za relikv bočního opevnění, ale za mezní pás někdejšího pole.

Série IV (J–S), spojnice vedená od jižní k severní hranici pč. 732, 26 m s 26 vrty. Od 0. k 20. m zjištěna zhruba 20 cm mocná vrstva půdního typu, nasedající na podloží. Od 21. k 26. m mocnost půdního typu plynule narůstala a v posledních 3 metrech přesahovala hloubku vrtů. Tato část odpovídala terénní vlně, kterou interpretujeme jako mezní pás.

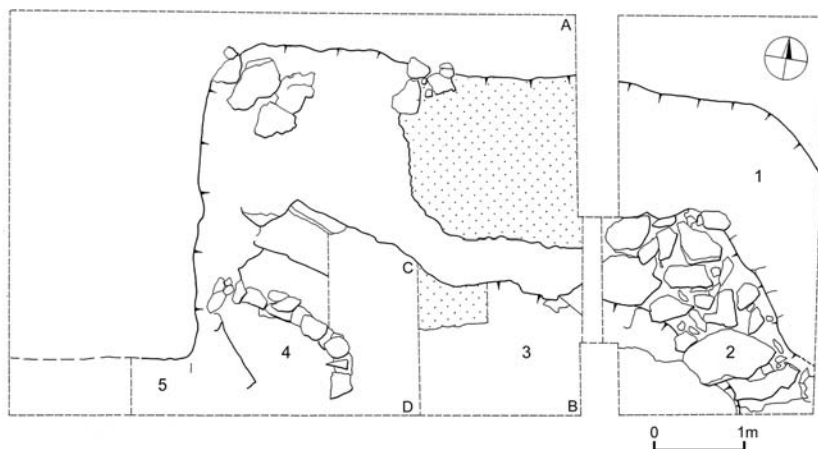
Série V (J–S), spojnice vedená od jižní k severní hranici pč. 732, 22 m s 21 vrty. Na 1. až 5. m se projevila hnědá písčité výplň s uhlíky, známá již ze série I. Mezi 6. a 15. m ležela na podložním terénu zhruba 20 cm mocná vrstva půdního typu. Tato vrstva od 16. m narůstala a ve 20. až 22. m přesahovala 1 m. Vytvářela terénní vlnu, kterou považujeme za mezní pás.

Série vrtů přinesly následující výsledky: – 1. Potvrdily existenci příkopu, který uzavíral západní stranu opevněného areálu. Po souběžném valovém tělese, zmiňovaném v popisech z první poloviny 20. stol., však nezjistily ani stopu. – 2. Zachytily další příčný příkop, jenž nebyl zřetelný v terénním reliéfu. Ani při něm se neprojevil relikv souběžného valového tělesa. – 3. Doplnily informace o východním příčnému příkopu a jeho terénním kontextu, kde rovněž nic nespovědilo o příčném valu. Vrty potvrdily, že situace na konci ostrožny není jednoduše posuzovatelná a podpořily úvahy o jejich postmedieválních úpravách. – 4. Zvýšily pochyby o existenci valového tělesa na boku ostrožny. Terénní vlnu tvořenou půdním typem, nacházející se při hranici pč. 732, pokládáme za mezní pás. – 5. Sídlní relikvy se projevily na dvou místech na východním konci sérií I a II, tj. v nejužší části zkoumané plochy. V obou případech vrty indikovaly zahloubené terénní situace. – 6. Ve střední a západní části zkoumané plochy se žádné archeologické situace neprojevily. Reprezentativnost tohoto pozorování vyplývá z rozmístění sérií vrtů. Zvláště omezená je mezi západní a prostředním příkopem, kde mezi sériemi I a II zůstalo 11 až 15 m.

Obr. 12. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 1/86, severní profil: 1 půdní typ, kontrastně oddělený od spodní situace. 2 hnědavý zahliněný písčité jíly. 3 písčité homogenní jíly žluté, zřejmě součást podložní situace. 4 hnědavá zahliněná písčité výplň s příměsí zlomků vápence, nesouvisle sledovatelné proklesávání, spodní část tmavší. 5 přemístěné lokální podloží s vápencovými kameny uloženými souběžně s dnem. 6 přemístěné lokální podloží s výrazným podílem písčitého jílu (viz vrstva 3), textura souběžná se stěnou příkopu. 7 písčité jíly, zřejmě součást podložní situace. 8 tmavá spáleništní s výrazným podílem uhlíků (její uložení předcházelo vrstvy 5 a 6). Celá situace zahloubena do písčitého žlutého homogenního jílu.

Fig. 12. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 1/86, northern profile.

Obr. 13. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, půdorys. 1 stupeň při severní stěně zahloubeného prostoru, 2 volně naskládané kameny, 3 vnitřní dno, 4 relikt pece, 5 část odlámaná při rozšiřování silnice. Tečkovaná vápencová drť (srov. obr. 15: AB, vrstva 3). Kresba Zv. Dragouna podle fotogrammetrie J. Vojkovského.

Fig. 13. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, sketch of floor plan. Dotted – limestone gravel (cf. fig. 15: AB, layer 3).

Obr. 14. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, pohled z jihovýchodního rohu sondy na odkrytou situaci. V popředí kameny volně složené při stěně zahlobené části, ve spodní části příčného kontrolního bloku sypká vápencová drť, na níž nasedá tmavá uhlíkatá spáleništní.

Fig. 14. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, view of uncovered situation from SE corner of probe. In the foreground – stones loosely placed along the wall of the sunken part; in the rear of the transverse control block – loose limestone gravel covered by a dark burnt layer.

Podle výsledků vrtů se archeologické objevy, prováděné v letech 1986 a 1987, zaměřily na tři místa. Sondy 1 a 3 se zabývaly nově zjištěným příčným příkopem. Ověřily jeho existenci a přinesly datační materiál ve všech komponent výplně. Hlavní částí odkryvů se stala sonda 2, vytyčená v místě, kam se měla soustředit stavební činnost a kde se ve vrtech projevil výrazné stopy sídelní aktivity. Druhé z indikovaných míst se nacházelo mimo zamýšlenou novostavbu. Dodnes proto zůstalo uchováno pro případný archeologický výzkum.

Sonda 1/86–87, 15 x 1 m, přisazená mezi 23. a 38. m v sérii I. Odkryla příčný příkop široký 4,6 a hluboký maximálně 1,1 m, s 2 m širokým dnem sahajícím k 289,80 m n. m. (*obr. 12*). Jeho písčité zahlazené výplň nasedala na tenkou vrstvu zuhelnatělého dřeva, spočívající na samotném dně. Východně od příkopu pokračoval 9 m dlouhý odkryv, zaměřený na případné relikty valového tělesa či jiné doprovodné fortifikace. Žádné takové stopy se ale neprojevily. Odkryv zároveň řešil otázku prohlubní v povrchu podložního terénu, registrovaných ve vrtech. Potvrdil, že se jedná o anomálie přírodního původu, které patří k povrchu podloží (*obr. 12: 3, 7*).

Sonda 3/87, 6 x 2 m, vytyčená na předpokládaném severním konci příčného příkopu. Jeho zachycená část byla při povrchu podloží široká 4 m, šíře dna dosahovala zhruba 3 m, hloubka nepřekračovala 30 cm. Ve srovnání sond 1/86–87 a 3/87 vyplývá, že příkop přetínal jen vyvýšený hřbet a jeho dno, vyhloubené zhruba k 290 m n. m., vyběhalo na boku ostrožny. Protože severojižní osa dna příkopu byla takřka vodorovná, lze původní délku příkopu před odlámaním jižního boku ostrožny odhadovat na 22 až 24 m. Stopy valového tělesa, které mohlo doprovázet příkop, se nikde neprojevily a úvahy o jeho existenci zůstaly nadále vyhrazeny hypotézám.

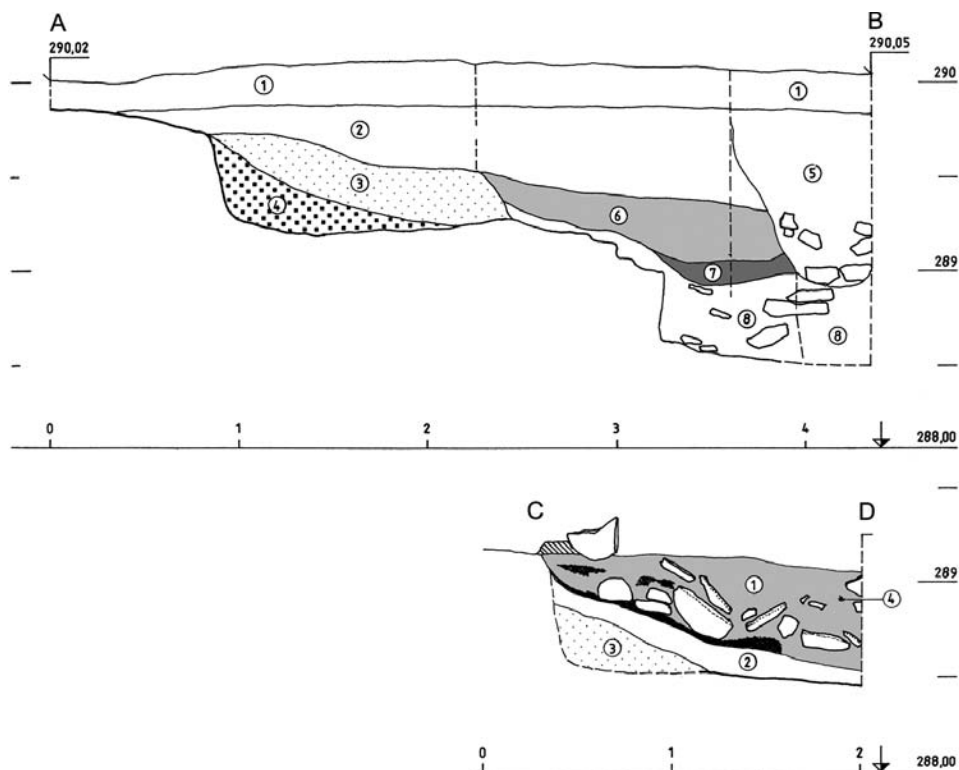
Sonda 2/86–87, 9 x 4,5 m, odkryla situaci, v níž jsme rozlišili pět etap (*obr. 13–15*). – 1. Na začátku byla vyhloubena jáma, jejíž ploché dno vylámané do podložní skály se nacházelo 160 cm pod povrchem

Stratigrafická část		keramické zlomky (místní produkce)		železné artefakty	ostatní
		okraje	ostatní		
4	písečtohlinitá výplň	26	146	14 hřebíků a 7 zlomků, celkem 130 g	2 světlá keramika
3	spáleništní vrstvy	84 (87)	461 (466)	183 hřebíků a jejich zlomků, 3 destičky ze zbroje, 6 hrotů šípů, 1 klíč, 2 přezky, celkem 1667 g	14 (15) světlá keramika (z toho 3 červeně malované zlomky), mazanice, uhlíky, zuhelnatělé obilí
2	hlinité vrstvy s úlomky kamene	22	128	3 hřebíky, celkem 16 g	1 šedá tvrdá keramika

Tab. 1. Daliměřice, Vápeník, sonda 2 – pozánikové stratigrafické části a jejich artefaktuální příměs.

dnešního terénu. Oba půdorysné rozměry dané jámy nezbyvá než odhadovat, průběh východní stěny totiž známe jen zčásti a jižní stěnu pohltily novodobé terénní úpravy. Rozměr V–Z přesahoval 7 m a podle průběhu východní stěny činil asi 8 m. Rozměr S–J, z něhož byly odkryty zhruba 4 m, mohl vzhledem k původnímu tvaru ostrožny dosahovat asi dvojnásobku. Půdorys reliktu by potom určovaly osy 8 x 8 m. Zahloubený prostor byl rozdělen do dvou úrovní, neboť severní okraj lemoval stupeň široký 2–2,5 m, který nad vnitřní dno vystupoval o zhruba 50 cm (*obr. 13: 1*). Na východním úseku vyvýšeného stupně byla na straně do interiéru mírně snížená část široká 80 až 120 cm, na níž spočívaly volně naskládané kameny (*obr. 13: 2; 14*). K předpokládanému středu západní stěny se připojoval plášť pece, poskládaný z kamenů nad obloukovým půdorysem, vystupujícím 120 cm do interiéru (*obr. 13: 4*). Dno uvnitř pece pokrývala tenká vrstva uhlíků, na níž spočívala asi 20 cm mocná červeně přepálená sypká vrstva. Jinak na celém dně jámy chyběly jakékoli stopy někdejších činností, nikde nezůstalo ani „zašpinění“podlahy (*obr. 13: 3*). Vzhledem k velmi nepravidelnému zahloubení spodní části je možné, že jáma ve skalním podkladu nebyla vyhloubena v původně zamýšlené, a tedy plně funkční podobě. O zániku objektu můžeme konstatovat, že ho nedoprovázel požár, stopy ohně se v dané situaci neprojevily. Souhrn terénních poznatků zůstal tedy skromný a nezachytil žádné stopy konstrukcí, které by k odkrytému reliktu příslušely a opravňovaly k rekonstrukčním úvahám. – 2. Když zahloubená situace ztratila svůj smysl, začalo její zaplňování. Nejdříve se v ní ocitly hlinité vrstvy s různě velkým podílem úlomků podložního kamene, které pokryly spodní část už nepotřebné jámy a vyrovnaly její stěny (*obr. 15, AB vrstvy 3, 4 a 8, CD vrstvy 2 a 3*). Povrch těchto vrstev vytvořil příznačný konkávní tvar. Hlinité vrstvy s úlomky kamene byly místního původu a mohly pocházet třeba právě z hloubení zkoumané situace. – 3. Druhý krok znamenalo uložení spáleništního souvrství mocného až 60 cm (*obr. 15, AB vrstvy 6 a 7, CD vrstva 1*). Obsahovalo množství uhlíků, přepálenou omazávku s otisky dřevěných konstrukcí z kuláčů i hráněných trámů, keramické zlomky a většinou drobné železné artefakty (*obr. 16 až 19; tab. 1*). Analýza rostlinných makrozbytků identifikovala dřevo jedle bělokoré (*Abies alba*) a blíže neurčitelného listnáče. V západní části výplně bylo přimíšeno zuhelnatělé obilí (*obr. 15: CD, 4; Čulíková 2013*). – 4. K úplnému vyrovnání jámy posloužila písečtohlinitá vrstva s kameny, mocná až 1 m (*obr. 15: AB, vrstva 2*). Teprve její uložení dovolilo zemědělské obdělávání daného pozemku. Uložení této vrstvy bylo určitě záměrné, totéž platí o spáleništní výplni. Také u nejspodnější části výplně lze spíše než o spontánním uvažovat o záměrném uložení. Jestliže první dvě etapy mohly proběhnout bezprostředně po zániku dané situace, třetí mohla následovat i v delším časovém odstupu, artefaktuální příměs není v tomto ohledu relevantním ukazatelem. – 5. Závěrečnou etapu v utváření zkoumané terénní situace přinesly úpravy Vápeníku při rozšiřování silnice. Odlámnání jižního okraje ostrožny zasáhlo až do plochy archeologické sondy 2/86–87, dnešní terénní tvar vznikl dodatečným dosypáním a zarovnáním (*obr. 13: 5; 15: AB, vrstva 5*).

Archeologické objevy významně obohatily naše znalosti o morfologii zkoumané lokality. Ostrožnu přetínaly tři příkopy, mezi prvním a druhým byl vydělen úsek dlouhý asi 15 m,

Obr. 15. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, profil 4 (AB): 1 tmavý písčitý půdní typ. 2 hnědá hlinitá písčitá. 3 vápencová dř. 4 žlutá písčitá. 5 hlinitá hnědá písčitá s kameny. 6 tmavá uhlíkatá spáleništní. 7 tmavá uhlíkatá spáleništní s příměsí rozplaveného jílu. 8 sypká vápencová dř s příměsí velkých kamenů; profil 3 (CD): 1 tmavá spáleništní s kameny dočervena přepálenými, červenou rozdrobenou mazanicí a se zuhelnatělým dřevem, 2 šedá jílovitá, 3 světlá vápencová dř, 4 zuhelnatělé obilí.

Fig. 15. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, profile 4 (AB) and 3 (CD).

mezi druhým a třetím asi 30 m. Třetí příkop byl asi nejspíš vyhlouben ve středověku, ale potom změněn novodobými úpravami. U žádného z příkopů se neprojevovaly další fortifikační relikty. Kamenné hradby zde určitě nestály a nic nenasvědčovalo sypaným valům. Archeologické sondy však zároveň potvrdily, že reliéf lokality byl kvůli zemědělskému provozu záměrně vyrovnáván. Lze si představit, že hlinitý materiál vytěžený z příkopů a zahluobených stavebních částí posloužil k nasypání valů. Právě tento materiál mohl potom posloužit při vyplňování konkávních terénních tvarů a podílet se na vytvoření mezního pásu na svahu ostrožny. Na upraveném pozemku se dlouhodobě střídala louka s oranými díly pole a jakkoli mělká orba setřela zbývající archeologické stopy prvotních valů.

Archeologicky zachycená etapa sídla na Vápeníku takřka jistě nesměřovala k rozsáhlé zděné zástavbě. V takových případech se totiž zdrojem stavebního kamene hned od počátku stávaly mohutné příkopy. Přestože na Vápeníku byl kámen snadno dostupný, příkopy zůstaly poměrně subtilní. Podobu zástavby měly zřejmě určovat konstrukce ze dřeva a hlíny s jen dílčím uplatněním kamene.

O zástavbě, která na Vápeníku stála, víme málo. Uvažujeme o trojici stavebních relikтів. Vedle zkoumaného reliktu se další pravděpodobný stavební reliktv projevil na východním konci II. série vrtů (*obr. 10*). Třetí stavbu asi indikuje spáleništní výplň v sondě 2/86–87. Toto souvrství totiž nepocházelo ze zkoumané situace, v ní se ocitlo až druhotně jako součást pozánikové výplně. Odkud spáleništní výplň pocházela, nevíme. Snad souvisela s nějakou nelokalizovanou povrchovou stavbou, jejíž požárová destrukce zůstala na povrchu terénu, odkud byla záměrně uložena do jámy odkryté sondou 2/86–87.

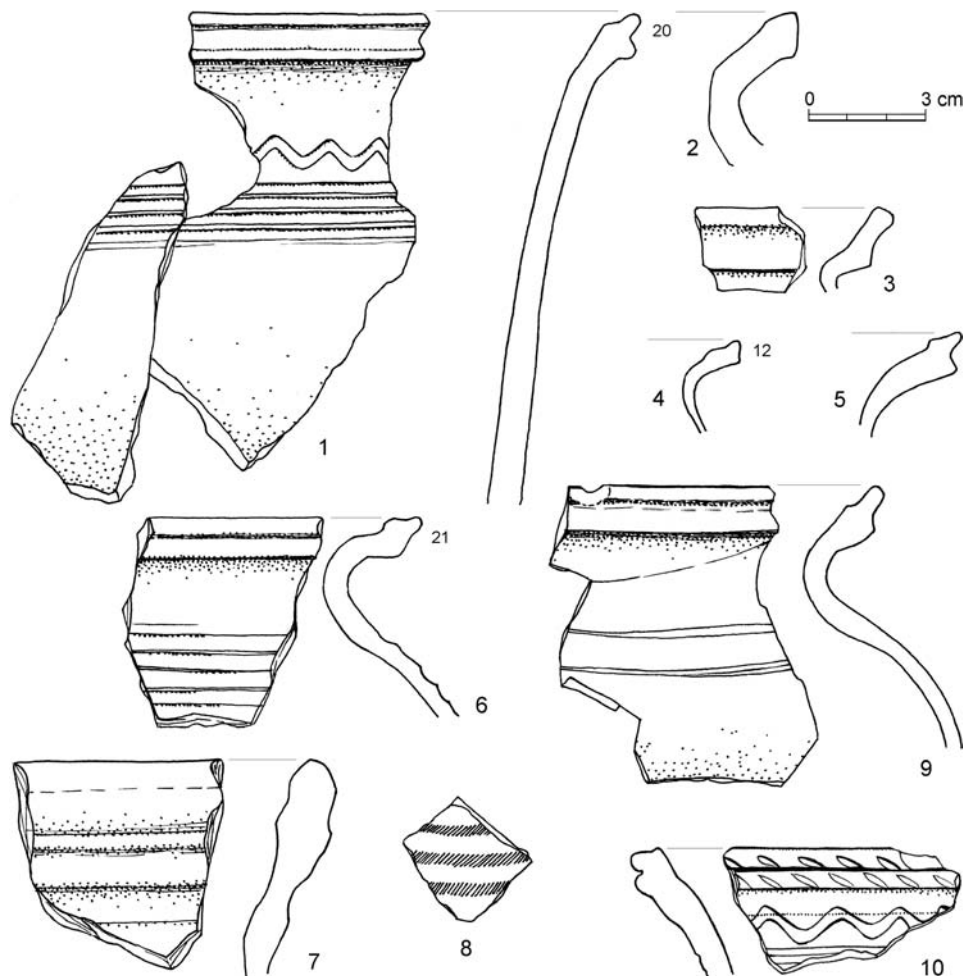
Interpretace počátečních etap situace v sondě 2/86–87 se neobejde bez diskuse. Příslušná jáma snad ani nebyla vyhloubena v zamýšleném tvaru a chybějí v ní relikty konstrukce, která by k ní patřila; prvou částí zánikové výplně se stalo přemístěné podloží. V souhrnu se nabízí představa stavebního objektu, který zanikl už před svým dokončením. Pec při západní stěně mohla být postavena buď jako trvalá součást zamýšlené stavby, nebo jako zařízení s krátkodobou funkcí. Ani v prvé z uvažovaných variant se ale pec nestává ukazatelem pro úvahy o podobě zamýšlené stavby. Ohniště vybavená odvodem dýmu totiž známe i ze sklepů vícepodlažních staveb (např. *Spiong 2007*, 29).

K archeologickému svědectví o Vápeníku u Daliměřic patří pozoruhodný kontakt s během události. Na dně příkopu v sondě 1/86–87 zůstala tenká vrstva zuhelnatělého dřeva, z níž pochází železný hrot šípů. Do výplně stavebního reliktu v sondě 2/86–87 byla přemístěna spáleništní vrstva obsahující mj. šest železných hrotů šípů. Všechny hroty mají rombický průřez a trn, délka úplných kusů dosahuje 8 až 9 cm, hmotnost 14 až 19 g. Podle nízké hmotnosti a zachytného trnu patřily k šípům stříleným z luku (*Přihoda 1932*; *Durdík 1972*). Spatřujeme v nich stopu násilných událostí, které vedly k zániku osídlení na Vápeníku.

I když ze spáleništní výplně byly před přemístěním do jámy v sondě 1/86–87 vybrány ještě použitelné předměty, zůstala jedinečným informačním zdrojem. Ze stavebních konstrukcí pocházejí uhlíky jedle, vyhledávaného rovného stavebního dřeva. Přepálená omazávka z hlíny s příměsí slámy dokládá konstrukce z kuláčů i hráněných trámů. Nikde z omazávky nezůstaly větší fragmenty, při sekundárním uložení vznikla směs zlomků z různých konstrukcí.

Dochované železné artefakty jsou negativním výběrem toho, co uniklo pozornosti při vyhledávání železa použitelného v kovárně. Celková hmotnost 218 předmětů dosahuje jen 1,8 kg (a blíží se tak např. váze 2 seker). Zhruba 200 hřebíků, především tzv. šindeláků dlouhých zpravidla 60–70 mm, patří k běžným nálezům, provádějícím dřevěné či dřevohliněné stavby. Jejich četnost není nijak vysoká, stačí jen připomenout, že ze shořelé obytné věže v polské lokalitě Plemięta zůstalo 1091 stavebních hřebíků, ze zaniklé vsi Konůvky pochází celkem asi 4000 hřebíků atd. (*Kola 1985*, 79; *Měchurová 1997*, 118). Ke stavební výbavě patřil jednoduchý hákovitý klíč (*obr. 18: 2*).

Do kategorie militární vyhledáváme hroty lukostřeleckých šípů patří železné destičky z ochranné zbroje (*obr. 17: 7 až 9*). Jedna z destiček byla původně obdélná, s rozměry asi 30 x 10 cm. Maximální rozměry druhé obloukově vykrojené destičky činily 18 x 10 cm. Třetí pravděpodobná destička se dochovala ve zlomku, který nedovoluje bližší posouzení. Nýty dochované v destičkách sloužily k upevnění na textilním či koženém kabátci. Vykrojená destička patřila na levý okraj horní řady, obdélná destička by se uplatnila pod ní, v nižší řadě. Počátky destičkové zbroje sleduje evropské bádání od 13. stol., její rozšíření však přineslo teprve 14. a 15. stol. (srov. klasické dílo *Thordeman 2001*, 288–303, u nás zejména *Goš 1976*; výčet nálezů z českých zemí podal *Žákovský 2009*, 435). S přítomností koní spoju-

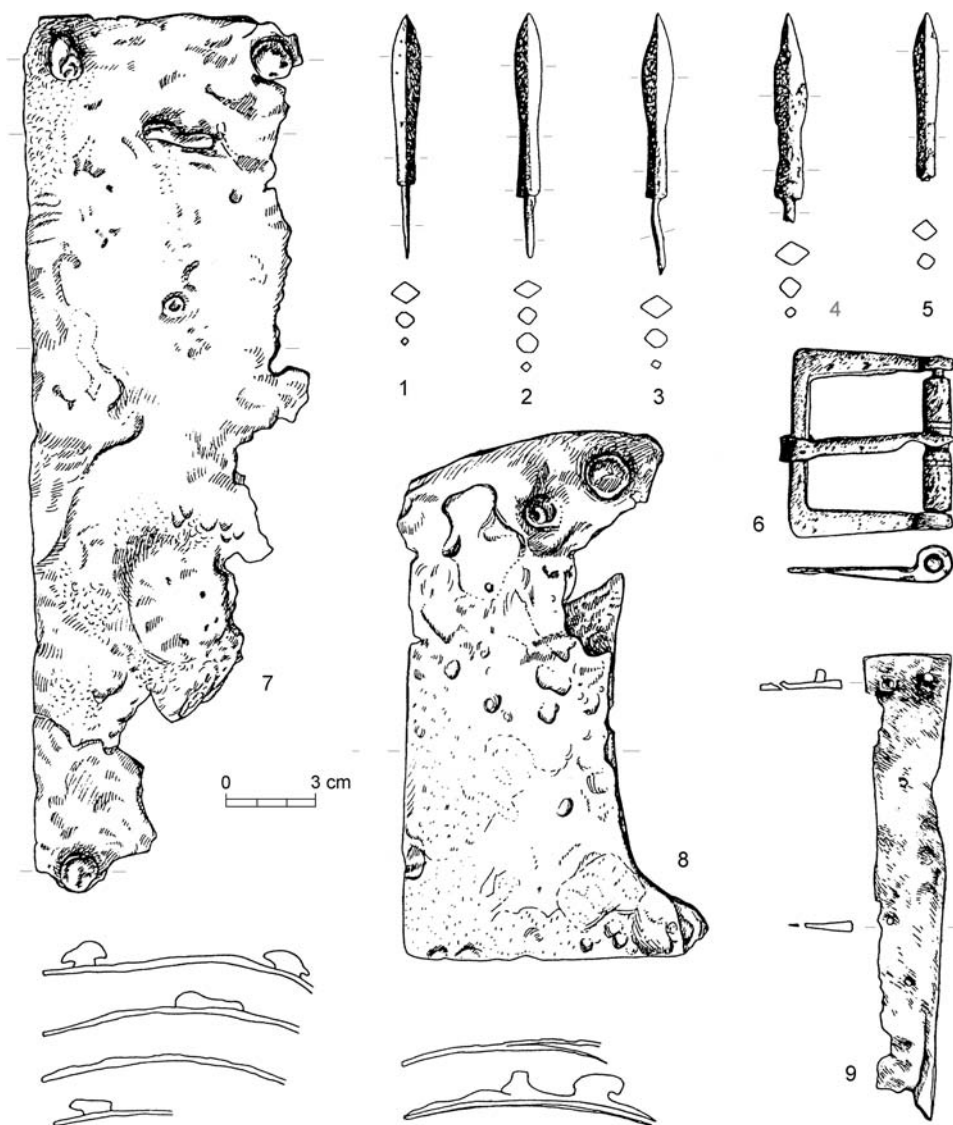

Obr. 16. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, výběr keramiky ze spáleništní části výplně (1 až 9) a z šedého písčitého jílu, uloženého před stavbou pece (10).

Fig. 16. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, selection of pottery from burnt part of infill (1 to 9) and from the grey sandy loam laid down before construction of an oven (10).

jeme masivní přezky, které patřily k postrojům (obr. 17: 6; 18: 1). Výčet železných artefaktů uzavírají 2 zlomky nožů a drobné šídlo (obr. 18: 3–5).

Každodenní provoz středověkých sídel se neobešel bez nádob, z nichž v našem případě zůstaly většinou přepálené keramické střepy (obr. 16). Při zániku sídla a sekundárním uložení spáleništní výplně byly značně fragmentarizované a celé či rekonstruovatelné tvary úplně chybějí. Důležitou výpověď poskytla analýza zuhelnatělého obilí (Čulíková 2013). Zásoby zničené při zániku sídla na Vápeníku obsahovaly především oves a žito, ale také pšenici, ječmen, proso, len a hrách. Skladba plodin a doprovodných plevelů svědčí o původu v méně úrodné krajině, která začíná hned na dosah od Vápeníku. Podobně jako u dalších

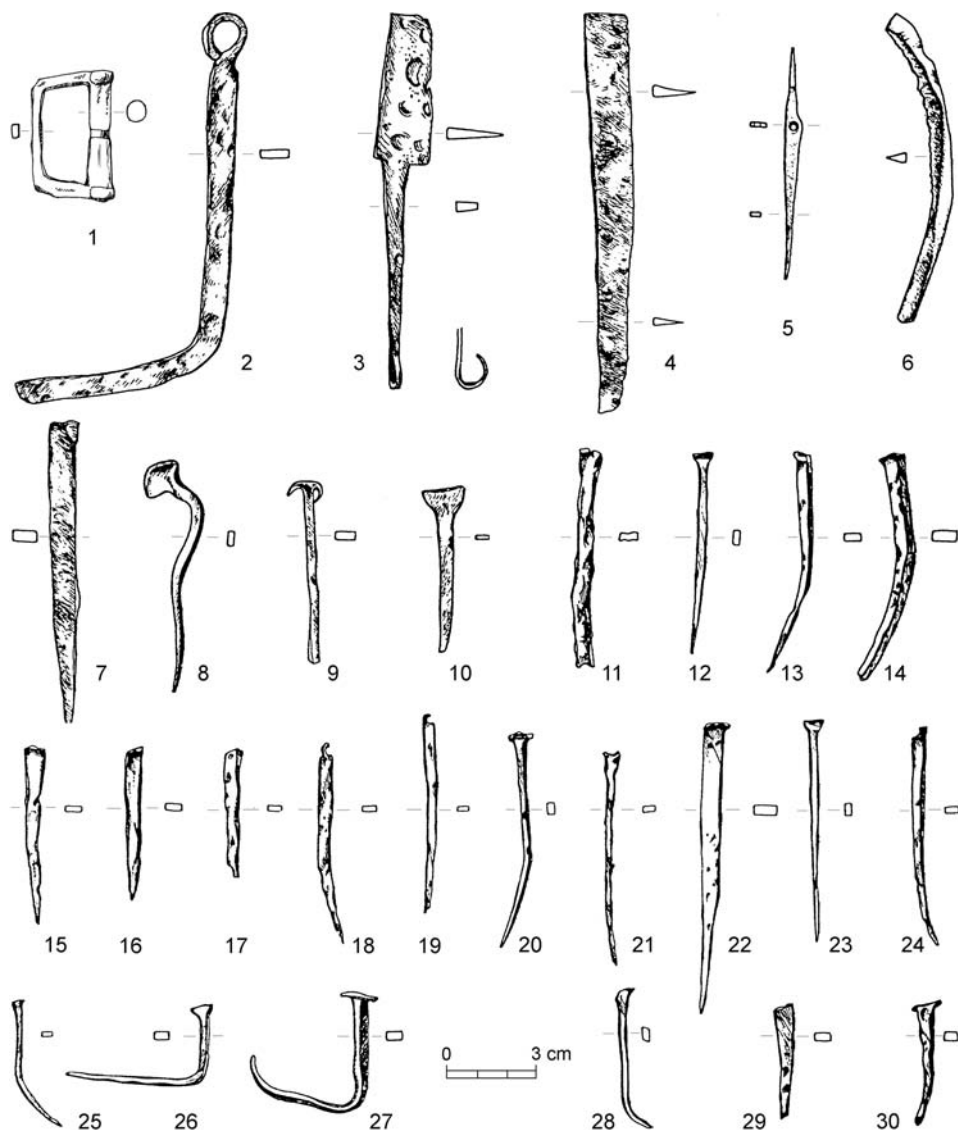

Obr. 17. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, výběr železných artefaktů.

Fig. 17. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, selected iron artefacts.

zuhelnatělých zásob obilí získáváme cennou zprávu o zaplevelení polí. Jeho důsledky sice sklizeň hrstováním významně snižovala, eliminovat je ale nedokázala.

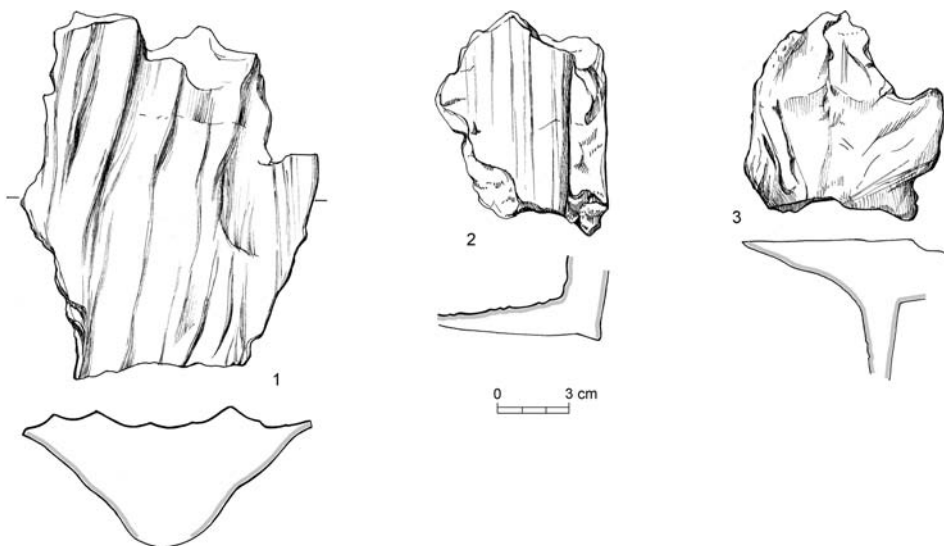
Když v 70. letech začínal zájem o tzv. hradiště u Dolánek, žila u nás představa o „malých hradištích“ jako výchozím článku na cestě k nejstarším šlechtickým hradům. Tomu by odpovídalo i tehdejší datování nálezů z naší lokality do 12.–13. stol. (Štěpánek 1965, 84). Už samotná geomorfologie však takové úvaze odporuje. Dvoudílná ostrožná dispozice

Obr. 18. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, výběr železných artefaktů.

Fig. 18. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, selected iron artefacts.

s příkopem na opyši totiž lokalitu u Dolánek řadí k opevněným útvarům pozdějšího středověku. Pro velikost vydělené plochy najdeme hojně srovnání, odpovídá menším opevněným areálům, roztroušeným třeba právě po severovýchodních Čechách (srov. např. *Kypta 2008*, obr. 12). Velikost vydělené plochy však o konkrétních stavebních záměrech mnoho nevypovídá. V případě tzv. hradiště u Dolánek nadto zacházíme s lokalitou, o níž se domníváme, že její výstavba ustrnula v samotných počátcích.

Obr. 19. Vápeník, k.ú. Daliměřice, sonda 2/86–87, výběr zlomků mazanice s otisky konstrukce z kuláčů (1) a hráněných trámů (2, 4) ze spáleništní části výplně.

Fig. 19. Vápeník (Daliměřice cadastral district), excavation 2/86–87, selection of fragments of daub with imprints of construction from logs (1) and square beams (2, 4) from the burnt part of the infill.

4.4. Hrubý Rohozec

Hrad a později zámek Hrubý Rohozec patří mezi sídla rozmístěná na převýšeném okraji pískovcové tabule, která v mnohakilometrové linii lemujícím pravý břeh Jizery. Od doláněcké ostrožny se nachází zhruba 1 km, v místě, kde hranu tabule přetíná krátká příčná rokla s drobnou vodotečí. Diskuse o hradních počátcích se potýká s nedostatkem opor. Predikát *de Rohozcze*, který čteme poprvé k r. 1322 (*RT I*, 59), slouží jako volný ukazatel *ante quem* pro prvopočátky hradu. Archeologie při hledání přesnější odpovědi nijak nepomůže, zatím se daného tématu ani nedotkla. Představa o stavebních počátcích Hrubého Rohozce proto závisí na poznání jeho architektury. Lichoběžníkové hradní jádro obsahovalo dvě čtyřhranné věže, hlavní pozornost přitahuje mohutná obytná věž v jihovýchodním nároží. *D. Menclová* (1972, 395) řadila nejstarší část hradu na začátek 14. stol., *T. Durdík* (1999, 200) do 1. pol. 14. století. Nejnovější průzkum uvažuje o konci 13. stol. a směrdatnou oporou pro svoje určení spatřuje v portálu s výrazným výžlabkem ve 2. podlaží obytné věže (*Peřina* 2007). Domníváme se, že dochované stavební tvarosloví neproказuje striktní určení před r. 1300, a datování hradního jádra by proto mělo zůstat v širším intervalu sahajícím do 1. poloviny 14. století. Hledáme-li přiměřenou jistotu, nenajdeme důvod k opuštění intervalové datace.

4.5. Rotštejn

Jméno hradu, vybudovaného na třech skalních blocích při východním okraji Klokočských skal, poprvé zaznamenaly zápisy o bojích Voka z Rotštejna s ostatními Markvarticí kolem r. 1320 (*RT I*, 57–65). Pro diskusi o hradních počátcích jsou zvlášť důležité nálezy

ze sondáže provedené v r. 1994 F. Gabrielem před stabilizací středověkého zdiva (NZ č.j. 1031/07 v archivu ARÚ AV ČR).

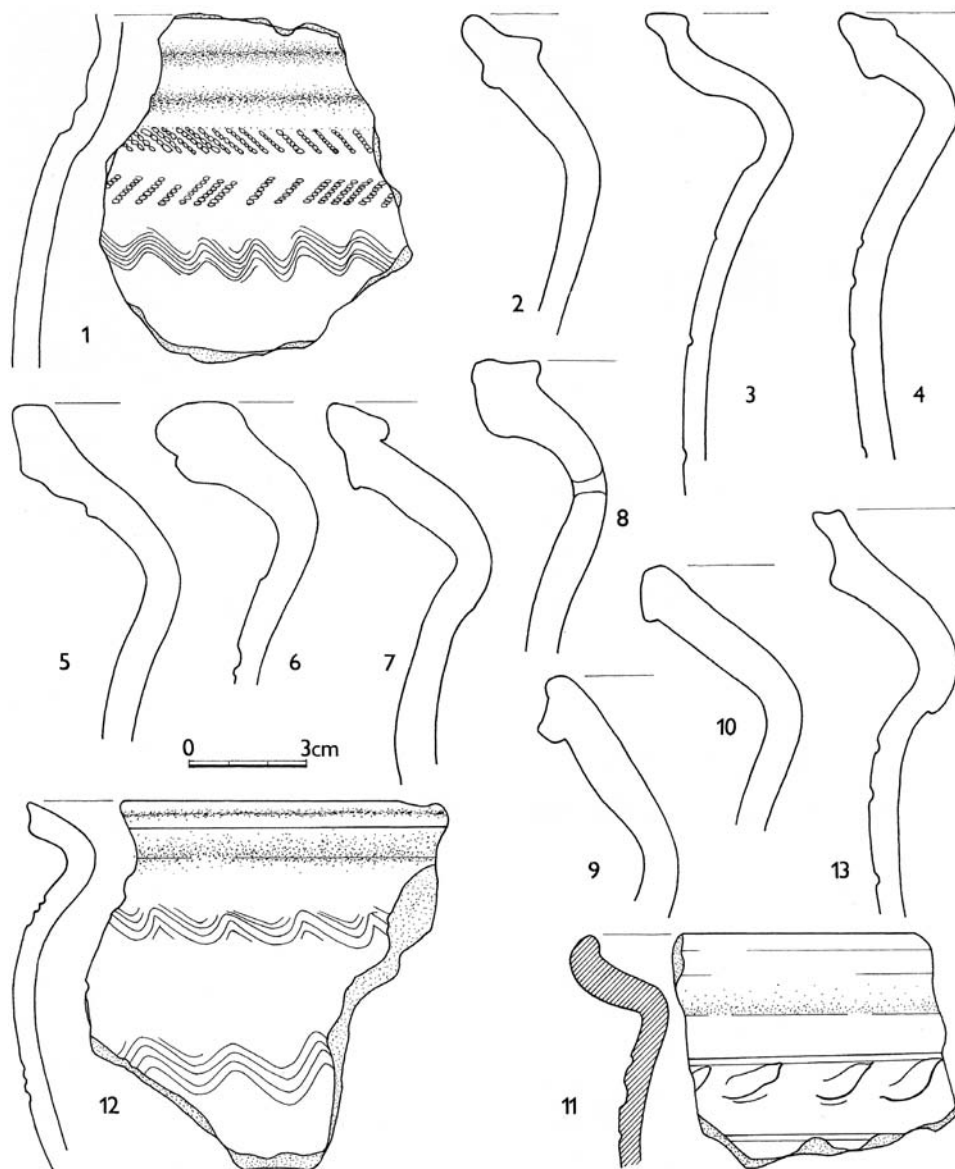
4.6. Turnov, mezi ústím Stebeňky a Libuňky

Dvě říčky, Stebeňku a Libuňku, které se pod Turnovem vlévají z levé strany do Jizery, odděluje území s pozoruhodnou morfologií a krajinnou expozicí. Severní svah ke Stebeňce je poměrně strmý, zatímco jižní svah klesá povlovně k Libuňce. Jizeru lemují ploché stupeň s výškou kolem 250 m n. m. Severojižní rozměr tohoto stupně dosahuje 900 až 1000 m, západovýchodní asi 350 m. Východní hranici určuje pata svahu, který stoupá až na Vrchhůru vysokou 341 m n. m. Raně středověké nálezy, které dokážeme posoudit a lokalizovat, pocházejí z pěti míst (*obr. 27*).

1. Ploché stupeň při Jizeře, střední část, bývalá Maškova zahrada severně od železniční tratě, zhruba 250 m n. m. Rozsáhlé archeologické odkryvy prováděné turnovským muzeem v r. 2000 zachytily sídelní areál datovaný do 6. až 8. století. Dosud nepublikováno. S počátky tohoto sídelního areálu by snad mohla souviset část mincovních nálezů pocházejících pravděpodobně z Maškových zahrad (*Militký 2010*, 100–103).
2. Ploché stupeň při Jizeře, nižší část skloněná k Libuňce (pod 250 m n. m.), okolí bývalého hostince V ráji. Ve starých fondech turnovského muzea se odtud nachází raně středověká keramika, předaná jako tehdy obvyklý výběr charakteristických zlomků (*obr. 20*; A 1982–2015; srov. *Filip 1947*, 265). V r. 1959 při stavbě skladovacích budov na SV od bývalého hostince zaznamenal M. Štěpánek narušené terénní situace s množstvím mladohradištní event. pozdně hradištní keramiky. Lokalitu navštívil M. Richter (archiv ARÚ AV ČR, čj. 6268/59), výzkum však již nebyl možný a nálezy jsou dnes neznámé.
3. Ploché stupeň při Jizeře, vyšší část skloněná k Libuňce (nad 250 m n. m.), okolí železniční zastávky vzdálené asi 250 m od bývalého hostince V ráji. Nálezy z jam odkrytých v r. 1906 daroval do turnovského muzea J. Bartoš (*obr. 20*; A 2016–2026; srov. *Filip 1947*, 265, o nálezci *Seifert 1982*, 280). Jistě se opět jedná o výběr charakteristických zlomků.
4. Svah Vrchhůry přivrácený do údolí Libuňky, poloha V zátiší, staveniště nákupního centra, 265 až 275 m n. m., svažitosť téměř 10%. Archeologický výzkum turnovského muzea v r. 2004 zaznamenal doklady sídlištní a výrobní aktivity (evidovány 4 pece a doklady zpracování železa, *Hartman – Prostředník 2005*; *Prostředník – Bláhová-Sklenářová 2008*).
5. Svah Vrchhůry přivrácený do údolí Libuňky, okolí čp. 654, zhruba 310 m n. m. Do turnovského muzea se odtud dostaly dva soubory keramických zlomků. Majitel domu čp. 654, p. Landyš, předal 12 (před slepením 15) zlomků, p. J. Dědek 15 zlomků vyoraných na poli.

4.7. Nudvojovice

O někdejší vesnici a dnes součásti turnovské periferie čteme poprvé díky tamnímu kostelu, který se po polovině 14. stol. jako farní chrám objevil v rejstříku papežských desátků (*RDP*, 83). V téže době začínají doklady patronátního práva, drženího místní drobnou šlechtou (*LC I/I*, 100). Badatelský zájem o nudvojovický kostel sv. Jana Křtitele vyvolala stavební rekonstrukce v r. 1894. Stará oltářní menza totiž obsahovala cínovou schránku

Obr. 20. Turnov, mezi ústím Stebeňky a Libuňky, výběr keramiky ze sbírek muzea v Turnově, z lokality Turnov 2 (1 až 11) a Turnov 3 (12 a 13).

Fig. 20. Turnov, near the mouth of the Stebeňka and Libuňka creeks, selection of pottery from the collection of the Turnov museum, from the Turnov 2 (1 to 11) and Turnov 3 (12 and 13) sites.

s ostatky svatých, uzavřenou čtyřmi pečtními otisky biskupa Daniela a vloženu do jamky v jednom z kamenů (*Kudrnáč 1894*, 6–7; *Šimák 1909*, 69–70). Při řešení otázky, jde-li o Daniela I. (1148–1167) či II. (1197–1214), rozhodovala představa o stáří nudvojovického

kostela, jehož stavební podoba vyhovovala spíše době Daniela II. Nezávislé a průkazné sfragistické určení vyplynulo teprve ze studie R. Nového (1960; 1976, 155), který na nudvojovické schránce identifikoval jediný dochovaný pečetní otisk Daniela II. Na druhé straně datace ostatkové schránky zpětně předurčovala stavebně historické soudy o stávajícím nudvojovickém kostelu. V podélném chrámu s pravoúhlým chórem, vybudovaném z lomového kamene, byla shledávána v podstatě románská památka (ještě *Merhautová 1971*, 179–180). Cesta ke zjištění, že jde o stavbu raně gotickou, příslušející nejdříve do doby kolem poloviny 13. stol. a neobsahující nic románského, byla překvapivě dlouhá (*Libal 1974*, 172). Řešení rozporu mezi starobyloou ostatkovou schránkou a gotickou svatyní nabídl archeologický výzkum chrámového interiéru, při kterém byly odkryty pozůstatky substrukce prvotního dřevěného chrámu, do něhož mohla být vložena ostatková schránka uzavřená biskupem Danielem II. (*Prostředník 2003*).

Nudvojovice se nacházejí na terasovém stupni se sprašovým pokryvem, který vystupuje asi 10 m nad nivu řeky Jizery. Dnešní říční tok spoutala regulace, ještě v 19. stol. ale Jizera meandrovala plochou nivou a svými zákruty sahala k jádru Nudvojovic. Hranu terasy protíná jediná vodoteč, Odolenovický potok, tekoucí západně od nudvojovického jádra. Sestup z terasy do nivy umožňovala dvě bezvodá úžlabí, při jednom z nich se soustředilo jádro vsi, další kdysi rozvětvené úžlabí se nacházelo v jejich severovýchodním sousedství (*obr. 27*).

1. Terasový stupeň poskytoval příhodné sídelní podmínky využívané od neolitu. Archeologická pozornost se již na konci 19. a počátku 20. stol. soustřeďovala na terasový segment západně od ústí Odolenovického potoka do Jizery (*Šimák 1909*, 65–67; *Filip 1947*, 230–237). Do turnovského muzea se z tehdejších výzkumů dostalo několik raně středověkých keramických zlomů, pocházejících z jámy II? (A 1103–1113) a z blíže neurčených situací na též pozemku (A 1114–1123). Jestliže všechna zmíněná keramika patří na závěr raného středověku, starší sídelní tradici nasvědčuje zlomek s hřebenovou výzdobou (A 2750), pocházející z jámy IV. Zvláštní problém souvisí se zlomkem přiřazeným J. Filipem k pražskému typu (1947, 237, tab. 64:4, A 563). Dlouho přijímané určení (srov. *Zeman 1976*, 130) odmítl V. Vokolek (1997, 654) s poukazem na společný výskyt tohoto zlomku s keramikou pozdně římskou. Informace o nálezových souvislostech jsou nijaké, údaj J. Filipa, že „patrně pochází z výzkumu z r. 1886 (jáma I?)“, nelze nijak doplnit. Řešení závisí na posouzení samotného artefaktu.
2. Povrchové průzkumy zahájené v polovině 60. let se soustředily na terasový segment východně od ústí Odolenovického potoka, kde se mj. objevovala raně středověká keramika s hřebenovou výzdobou. Dosavadní archeologické doklady sice zůstávají velmi dílčí, dovolují ale uvažovat o raně středověkém sídelním areálu při okraji terasy a po obou stranách Odolenovického potoka.
3. V 60.–80. letech se archeologická pozornost zaměřila do blízkého okolí kostela sv. Jana Křtitele (*obr. 21 a 22*). Vedla ji snaha přiblížit sídelní kontext stavební památky, nacházející se v pozoruhodné terénní situaci. Kostel stojí poblíž okraje sprašové terasy, oddělen úžlabím, které začíná v jihozápadním sousedství kostela a klesá na úroveň říční nivy. Jde tedy o komunikačně výhodné místo. Úžlabí z ohbí hrany sprašové terasy odděluje ostroh, převýšený nad nivou asi 10 m. Vodovodní výkop, vyhloubený v r. 1969 při okraji sprašové terasy západně od kostela, prořezal jámu o dochovaných půdorysných rozměrech

Obr. 21. Nudvojovice, kostel sv. Jana Křtitele při okraji sprašové terasy nad nivou Jizery. Silnice, která sestupuje do nivy, odděluje úzký ostroh s lokalitou Nudvojovice 4, lokalita Nudvojovice 3 leží při pravém okraji záběru (archiv Jizerere).

Fig. 21. Nudvojovice, Church of St. John the Baptist along the edge of the loess terrace above the Jizera floodplain. The road leading down to the floodplain separates the narrow promontory with the site known as Nudvojovice 4; Nudvojovice 3 lies on the right-hand margin of the image.

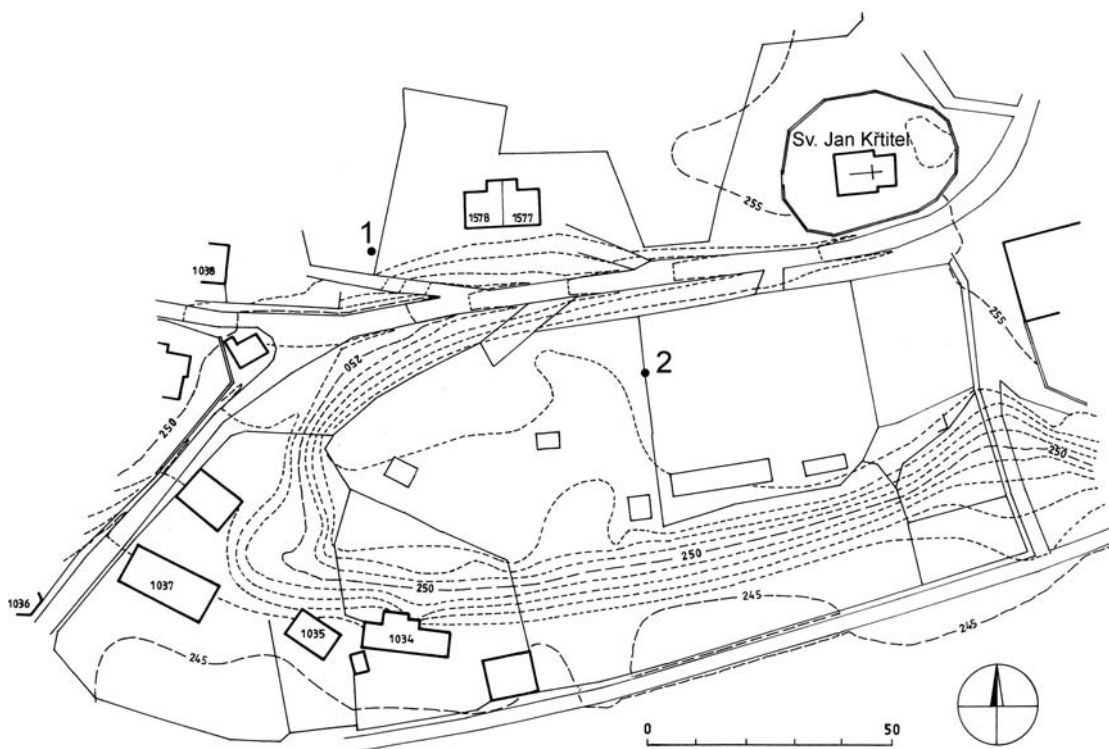
310 x 100 cm, zahlobenou 80 cm od povrchu sprašového podloží (*obr. 22: 1*). Z výplně jámy pochází 207 keramických zloмок (*obr. 23, M Turnov 2900–3110*).

4. Zvláštní pozornost zasluhuje ostroh oddělený ze sprašové terasy, nacházející se v těsném kontaktu s kostelem. Povrchový průzkum v zahrádkách na ploše dlouhé asi 100 a široké 45 m opakovaně zjišťoval rozptýl středověkých keramických zloмок. Na podzim 1982 byla při stavbě plotu narušena zahlobená situace (*obr. 22: 2*), z níž se podařilo shromáždit 446 (449) keramických zloмок (*obr. 24*).

5. Sekvence středověké keramiky na Turnovsku

5.1. Nástin relativní chronologie

Nálezový fond středověké keramiky z Turnovska zůstává málo rozsáhlý a především značně nevyrovnaný ve své časové struktuře. Uvažovaná sekvence začleňuje několik hodnotných souborů, ale také soubory s jen malou hodnotou, či dokonce výběry charakteristických zloмок uchované v muzejních sbírkách. Adekvátní přístup spatřujeme v důrazu na dobře charakterizovatelné znaky, tzv. markery. Nástin relativní chronologie rozlišuje několik fází či subfází, použitelných při řešení sídelně historických otázek.

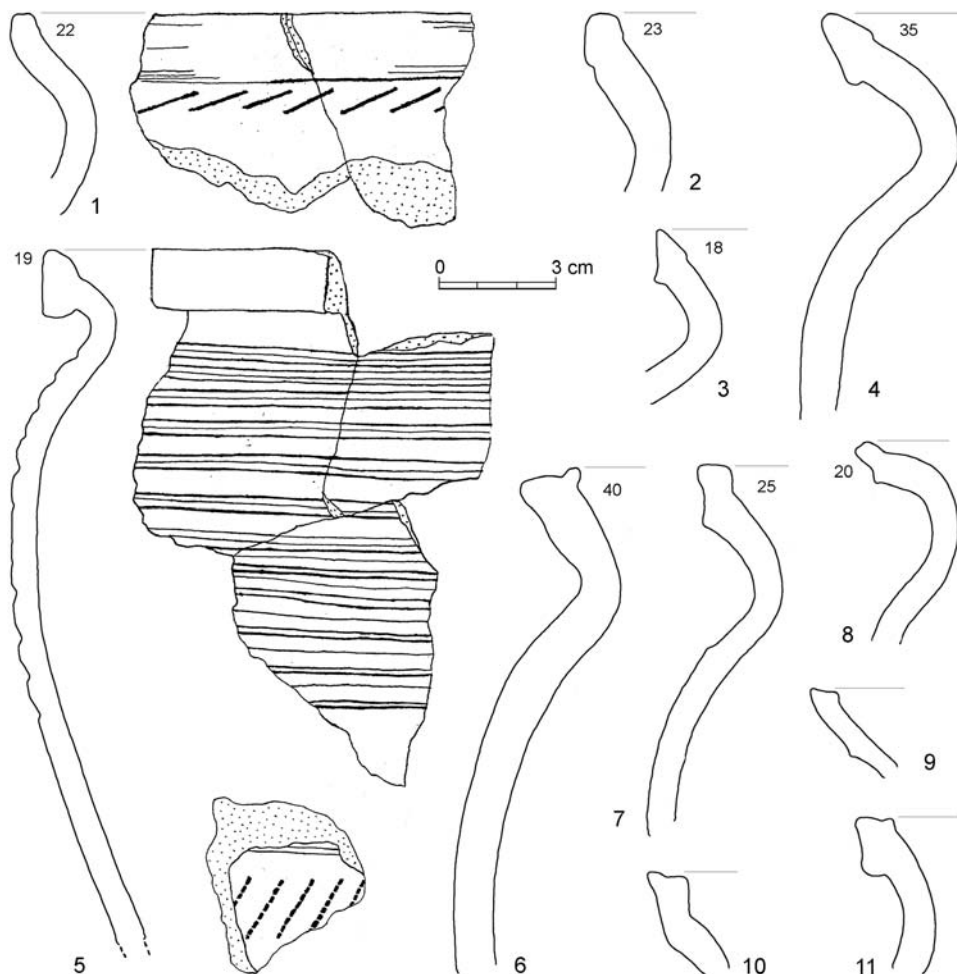
Obr. 22. Nudvojovice, okolí kostela sv. Jana Křtitele, 1 – lokalita Nudvojovice 3, 2 – lokalita Nudvojovice 4. Zaměření a kresba Zv. Dragoun.

Fig. 22. Nudvojovice, surroundings of Church of St. John the Baptist, 1 – Nudvojovice 3; 2 – Nudvojovice 4.

Fáze 1 a 2: Počátky středověkého osídlení zastupují časně slovanské a starohradištní nálezy, ohlášené z lokality Turnov 1.

Fáze 3: Měkká keramika s hnědým až červeným vnějším povrchem, jejíž vnitřní povrch bývá šedý až černý. Nádoby mívají vývalky na podhrdlí a hřebenovou výzdobu tvořenou vlnicemi a šikmo kladenými vpichy. Tato keramika přísluší střední době hradištní (RS3) a v Pojizeří ji známe z Hradce nad Jizerou (Kavan 1967), Mužského – Hrada (Pleslová-Štiková 1981, 158–160) a z Chlumu u Mladé Boleslavi (Čech – Lutovský 1992). Fáze 3 tedy odpovídala počátkům hradišť a předcházela budování hradské organizace přemyslovského státu. Na Turnovsku pochází z území mezi ústím Stebeňky a Libuňky (Turnov 2, obr. 20: 1) a z Nudvojovic 1 a 2 na protějším břehu Jizery.

Fáze 4: Pro mladší část raně středověké sekvence na Turnovsku (mladší a pozdní dobu hradištní, RS4) je příznačná keramika se šedým jádrem, obsahujícím hrubou písčitou příměs se zrnky o průměru až 4 mm. Vnější i vnitřní povrch pokrývá jemný hnědý či šedý přetah, jímž někdy propustuje písčitá příměs v hrncířské hmotě. Tato keramika představuje regionální tradici, v jejímž kontinuálním vývoji se projevuje několik subfází. Jako základní indikátor proměn slouží morfologie okrajů, mezi nimiž postupně přibývaly složitější tvary. Po celou fázi se udržovala značná tvarová rozmanitost okrajů. Ve výzdobě klesal podíl žlábkových vlnic a zvyšoval se podíl šroubovicových rýh. Důkladnější periodizace

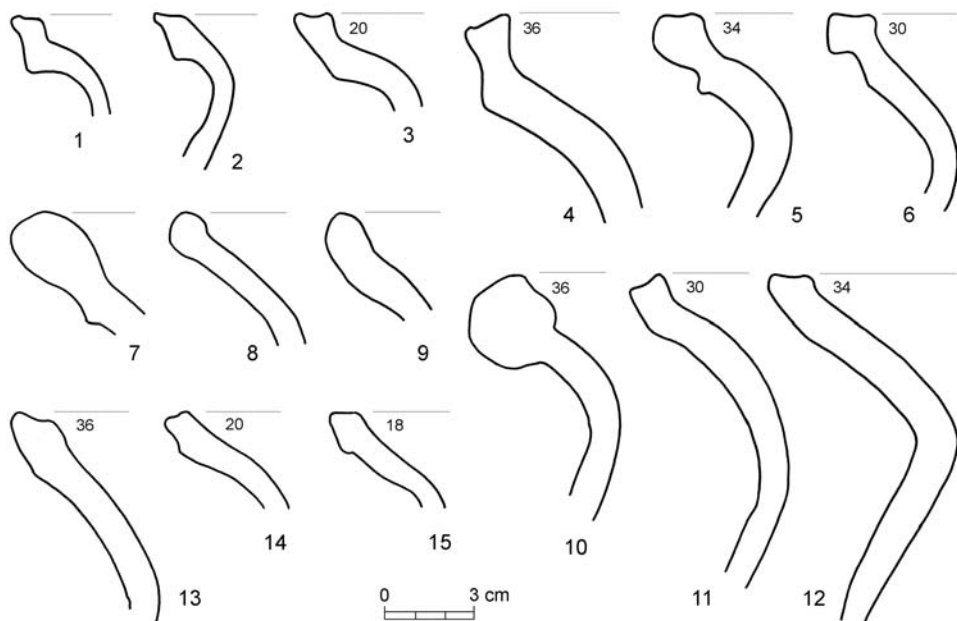
Obr. 23. Nudvojovice 3, výběr keramiky charakteristický pro subfázi 4b.

Fig. 23. Nudvojovice 3, selection of pottery typical for subphase 4b.

čeká na hodnotné nálezové soubory, vyhovující jak způsobem vzniku a kvantitativním rozsahem, tak i kvalitou terénního výzkumu.

Subfáze 4a: K počátkům regionální tradice lze klást nálezy ze Svijan, z objektu 3 (Waldhauser 2010).³ Převládají jednoduše upravené a mírně protažené okraje, výzdobu

³ K poznání mladší raně středověké keramiky na Turnovsku by významně přispělo zhodnocení terénního výzkumu ve Svijanech, který v letech 1969–1971 pod vedením L. Košnara, V. Webera a J. Waldhausera provádělo Severočeské muzeum v Liberci (srov. *Brestovanský – Stará 1998*, 24–25, 27). Z výzkumu byla zatím publikována jen dílčí kapitola (Weber 1972), terénní dokumentaci shrnula rukopisná zpráva J. Waldhausera (2010). Předkládaný článek zacházela s dokumentací celého nálezového fondu, která byla pořizena v r. 1976 v tehdejší expozituru Archeologického ústavu ČSAV v Mostě. Objekt 3 byla jáma s kruhovým půdorysem o průměru 230 cm, hloubkou 90 cm.

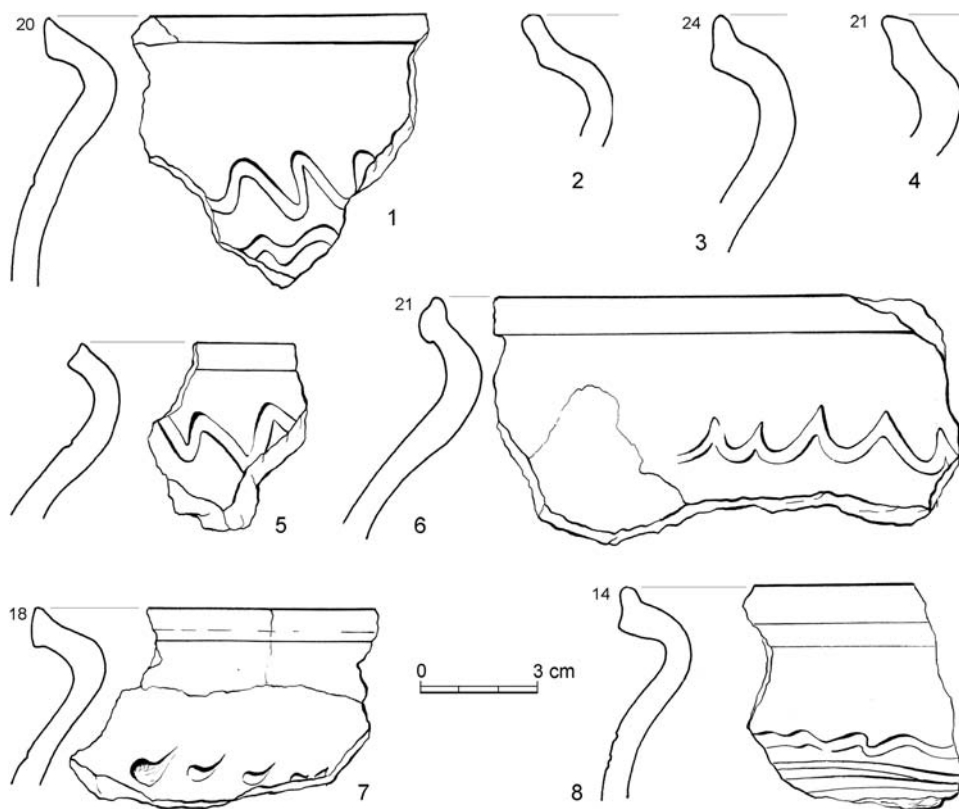
Obr. 24. Nudvojovice 4, výběr keramiky charakteristický pro subfázi 4c.
 Fig. 24. Nudvojovice 4, selection of pottery typical for subphase 4c.

tvorí žlábková vlnice, žlábková šroubovicová rýha a na podhrdlí se objevují šikmo kladené vrypy (obr. 25).

Subfázi 4b vyčleňujeme podle keramiky z jámy v lokalitě Nudvojovice 3, *subfázi 4c* podle keramiky z jámy v lokalitě Nudvojovice 4. O časovém vztahu těchto souborů není pochyb, podle obecných vývojových tendencí středověké keramiky je druhý ze souborů mladší. Bližší charakteristiku umožňuje 35 okrajů z prvního a 57 okrajů z druhého referenčního souboru, které lze rozdělit do 5 skupin (obr. 26).

1. Skupina: Okraje 1, 2 a 3 příznačné jen pro subfázi 4b, kde v souhrnu tvoří 34% referenčního souboru.
2. Skupina: Okraje 4, 5, 6 příznačné pro obě subfáze, ve 4b tvoří 31% a ve 4c 16% z příslušného souboru.
3. Skupina: Okraje 7 příznačné pro obě subfáze, ve 4b tvoří 20% a ve 4c 12% příslušného souboru.
4. Skupina: Okraje 8 a 9 příznačné jen pro subfázi 4c, navazují na skupinu 2 a vyskytují se na nádobách s většími průměry. Okraj 8 tvoří 5% a na okraj 9 připadá 7% příslušného souboru.
5. Skupina: Okraje 10, 11 a 12 příznačné jen pro subfázi 4c, navazují na skupinu 3 a v souhrnu zaujímají 49% referenčního souboru.

Pro subfázi 4b má tedy diskriminační význam skupina 1, pro subfázi 4c skupiny 4 a 5. Vztah subfází svědčí o tendenci směřující k rozevřeným okrajům, jejichž zakončení bývá zesíleno či jinak jednoduše upraveno (okraje 10, 11 a 12). Vedle nich se objevují vysoké

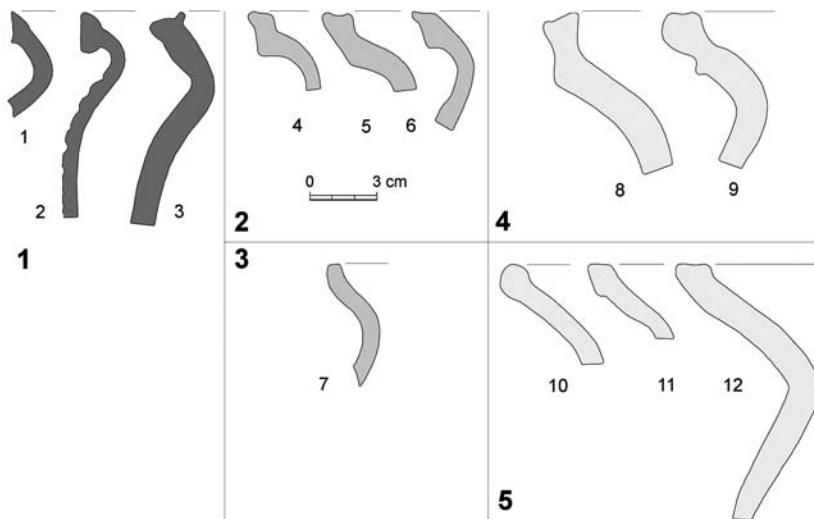

Obr. 25. Svijany, objekt 3, výběr keramiky charakteristický pro subfázi 4a. Kresba A. Kozlová-Hrodková.
 Fig. 25. Svijany, feature 3, selection of pottery typical for subphase 4a.

vytažené okraje (8), které jsou někdy měkce zaoblené (9). Mezi základními tvary v Nudvojevicích 4 vedle hrnců zachycujeme zvonovitou misku.

K subfázi 4c patří i nálezy z Hruštic, které reprezentuje soubor z jámy 3/82, kde ze 104 okrajů patří 86% ke skupině 5. Vysoké vytažené okraje se na Hrušticích objevují jen ojedinelé a měkce zaoblené tvary odtud úplně chybějí. Mezi tvary nádob z Hruštic lze vedle převládajících hrnců identifikovat mísu (obr. 8: 3) a pravděpodobně i misku (obr. 8: 1 a 2 /miska s otvorem/). Odlišnost oproti referenčnímu souboru z Nudvojevic 4 lze nejspíš vysvětlit rozdílem časovým, rozdílem ve funkci posuzované keramiky či v produkci současných hrnčířských dílen je málo pravděpodobný. V rámci subfáze 4c by bylo možné soubor z jámy 3/82 i souhrn všech dosavadních nálezů z Hruštic považovat za starší než je referenční soubor Nudvojevice 4.

K subfázi 4c lze dále přiřadit nálezy z lokalit Turnov 2 (obr. 20: 2 až 10), Turnov 3 (obr. 20: 13) i nálezy z lokalit Turnov 4 a Turnov 5. K subfázi 4c patří i nejstarší části nálezů ze Všenež u Turnova a Janovic v Českého Dubu (Nechvíle 2004a; 2007), ani tyto soubory však vzhledem k absenci nálezových souvislostí nejsou dostatečně hodnotnými periodizačními oporami.

Obr. 26. Sekvence středověké keramiky na Turnovsku, vztah fází 4 b a 4c podle referenčních souborů Nudvojovice 3 a 4. Okraje skupiny 1 se vyskytují jen v subfázi 4b, skupiny 2 a 3 jsou příznačné pro obě subfáze, okraje skupin 4 a 5 se vyskytují jen v subfázi 4c.

Fig. 26. Sequence of medieval pottery in the Turnov region; relationship of phases 4b and 4c based on reference assemblages from Nudvojovice 3 and 4. The rims of group 1 are found only in subphase 4b; groups 2 and 3 are typical for both subphases; the rims of groups 4 and 5 are found only in subphase 4c.

Spolu s keramikou, která patří k regionální tradici příznačné pro Turnovsko, se v posuzovaných souborech projevují kontakty s odlišnými regionálními tradicemi. Z lokality Turnov 2 pochází kalichovitý okraj (*obr. 20: 11*) a z objektu 1/82 na Hrušticí zduřelý okraj (*obr. 7: 13*). Jak morfologií, tak i nezaměnitelným šedým materiálem patří k regionální tradici příznačné pro západní část středních Čech. Častěji se vyskytují zlomky objemných silnostěnných nádob z tuhového materiálu. Pocházejí z Hruštic ze situace 1/75 i objektu 3/82 (*obr. 8: 5*), Turnova 2 i Nudvojovic 4. Distribuce těchto nádob souvisela s jejich skladovací funkcí, místo jejich výroby však nedokážeme určit.

Závěr rané středověké regionální tradice známe zatím z málo četných nálezů, které nedovolují vyčlenit samostatnou subfázi 4d. Zřejmě ji indikují tvarově složité okraje z turnovských lokalit, ale také z Valdštejna (z jednotlivých nálezů zejména *Waldhauser – Weber 1973*; v souhrnné charakteristice *Nechvíle 2004a; 2004b; 2007*).

Fáze 5: Počátky vrcholně středověké keramické sekvence zastupují nálezy z Vápeníku u Daliměřic, především ze dvou spodních částí stratigrafie v sondě 2/86–87 (*obr. 16*). Keramika zůstává lepená a obtáčená, vyznačuje se jemným ostřivem a jednotným lomem střepu. Výpál střepů ze spáleništní vrstvy z velké části druhotně poznamenal požár, prvotně se vesměs jednalo o šedou až načernalou keramiku. Tloušťka stěn je menší než v předchozí výrobní tradici, jestliže se dříve pohybovala mezi 4 a 12 mm, nyní se soustřeďuje mezi 4 a 5 mm. Značně fragmentarizované nálezoové soubory dovolují registrovat jen hrnce. Zvláštní zmínku zasluhuje tvar s přímými rozevřenými stěnami (*obr. 16: 1*), známý např. i ze sběrů pod Hrubou Skálou (*Prostředník 1995*, 218–220, *obr. 4*) či z hradu Rotštejna (NZ 1031/07 v archivu ARÚ AV ČR). Ve výzdobě dominuje šroubovicová rýha, někdy

soustředěná do úzkého pásu a občas doprovázená vlnicí, vzácně se objevují drobné vropy (obr. 16: 1 a 10). Většinu vesměs drobných okrajů lze klasifikovat jako nízké vytažené (obr. 16: 1, 5 a 6). Malý podíl ve všech částech stratigrafie v sondě 2 na Vápeníku připadá zlomkům šedé či světle okrové keramiky (tab. 1), k níž patří nízká okružní a červené malování (obr. 16: 3 a 8). Keramika této třídy nepocházela z Turnovska a dostala se tam z odlišného regionálního kontextu. Dodejme, že i v soborech z Vápeníku se vyskytuje ojedinělý zlomek tuhé keramiky.

5.2. Možnosti absolutní chronologie

Pro celou regionální sekvenci nepotřebujeme stejně podrobnou absolutní chronologii. Ve starších fázích, v nichž se s velmi malou četností nálezů snažíme zachytit dlouhodobé tendence, si vystačíme s širokým konvenčním určením. V tomto smyslu lze fázi 3 spojit s 9. a 10. stol., starší část fáze 4 s 11. a 12. stoletími. Archeologický příspěvek k poznávání strukturálních změn ve 13. stol. ale vyžaduje podstatně podrobnější absolutní chronologii. Za dané situace přiměřeně řešení spočívá ve spojení relativní archeologické chronologie s konceptem proměn středověkého osídlení, odvozaným z písemného svědectví. Takový postup sice snadno vede k chybám vyplývajícím z argumentace v kruhu, vzhledem ke značné regionální diferenciaci hrncířství v Čechách 13.–14. stol. má ale jednoznačně přednost před povšechnou datační konvencí. V uvažovaném řešení se nabízejí tři kroky.

První krok spočívá v zařazení nálezů z Hruštic, zmiňované v letech 1238 a 1239. Dosavadní hrštické nálezy můžeme klást do širšího intervalu zahrnujícího 30. léta, snad do 2. třetiny 13. století. S tím by se jako dílčí indicie shodovala prezence zduřelého okraje, jehož výskyt skončil kolem poloviny 13. století.

Druhý krok umožňují nálezy z Valdštejna. Počátky tohoto hradu, které snad spadaly do 80. let 13. stol., ještě zachytily závěr regionální tradice příznačné pro rané Turnovsko, tj. konec subfáze 4c (nebo předpokládanou subfázi 4d). Raná regionální tradice tak zřejmě sahala do počátku poslední čtvrtiny 13. století.

Třetí krok dovolují nálezové soubory z Vápeníku u Daliměřic, které řadíme k fázi 5. Obdobnou keramiku známe z Turnova (*Prostředník 2000*, obr. 9), z kostela v Nudvojovicích (*Prostředník 2003*), a také z Rotštejna. Počátky fáze 5 klademe na konec 13. stol., otázkou je délka jejího přesahu do 14. století. V úvahu připadají dvě rozdílná řešení, chronologie „dlouhá“ a „krátká“ (podrobně *Gabriel – Peřina 2009*). Prvé řešení svou absolutní datací odvozuje z písemně doložených hradů v okolí Turnova. Může vyjít z archeologického výzkumu severního předhradí Trosek, kde nejstarší keramické soubory ještě obsahují určitý podíl keramiky příznačné pro naši fázi 5. Jestliže jsou počátky Trosek kladeny do let 1365–1396 (*Sedláček 1932*, 66), svědčily by o přesahu fáze 5 do 3. čtvrtiny 14. století. Doklady trvání této keramiky v průběhu 14. stol. lze spatřovat v souborech z archeologického výzkumu Frýdštejna, jehož počátky zřejmě sahaly do 1. poloviny 14. stol. (*Gabriel 2002*), či ve sběrech pod Hrubou Skálou, která je prvně doložena v r. 1353 (*Sedláček 1932*, 47). Datace podle prvních zmínek o hradech se neobejde bez diskuse, v úvahu připadají různé interpretační možnosti, shoda ve výpovědi ze tří lokalit je ale závažná. „Krátkou“ chronologii zvolila publikace nálezů z Trosek i Hrubé Skály (*Benešová – Kalferst – Prostředník 1998*, 433; *Prostředník 1994*; *1995*). Postupovala opačně, přednost dostal povšechný koncept chronologie středověké keramiky, jemuž by se měla podříditi i představa o hradních počátcích. Archaicky působící keramiku posunula hluboko před prvé písemné doklady

a vznik obou zmíněných hradů se ocitl na počátku 14. století. Princip tohoto řešení však odporuje regionalizaci středověké keramiky, již by měly odpovídat náležitě zdůvodňované regionální keramické sekvence. Domníváme se, že dnes dostupné opory svědčí pro „dlouhou“ chronologii či „model retardace“ (*Gabriel – Peřina 2009*). Fáze 5 pravděpodobně sahala až do 3. čtvrtiny 14. století. Představovala jinou tradici, než byla tradice příznačná pro raně středověké Turnovsko, přinášela změny v technologii i ve výzdobě. O její tvarové náplni nevíme skoro nic, v příliš fragmentarizovaných nálezech ji nedokážeme posoudit. Už dnes se ve fázi 5 rýsují subfáze (např. až později zřejmě přibývá rádytko), které bude třeba teprve vyčlenit. V předběžném srovnání lze soubory z Vápeníku u Daliměřic spojovat s počáteční subfází, která mohla trvat do prvních desetiletí 14. století.

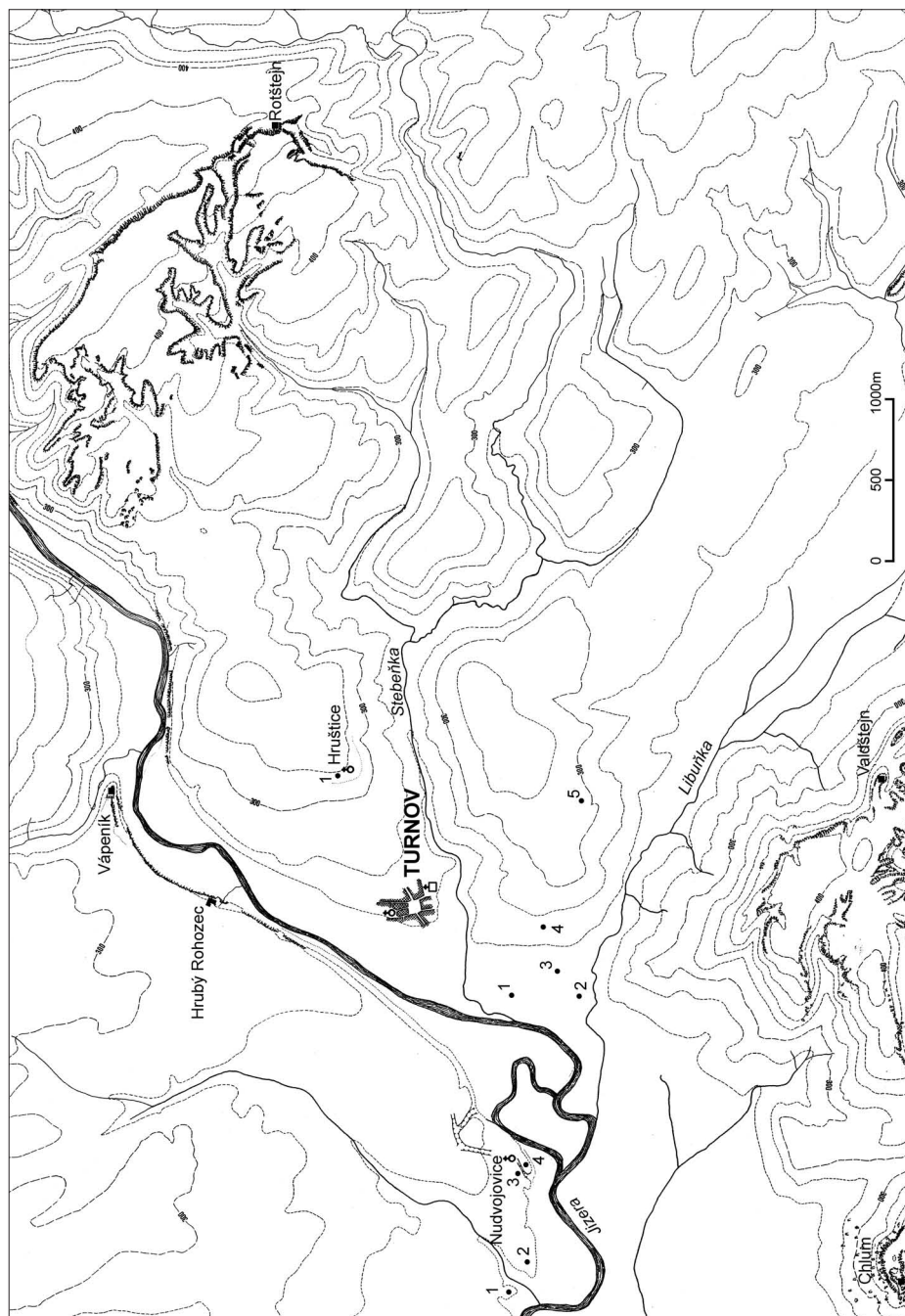
6. Sídlní souvislosti markvartických počátků na Turnovsku

Pojizerská kotlina sahající k Turnovu byla osídlená od počátku raného středověku. Už tehdy mělo důležitý komunikační význam území při ústí Stebeňky a Libuňky (Turnov 1), položené na spojnici mezi Pojizeřím a východními Čechami. Poměrně záhy, s jistotou od 9. až 1. poloviny 10. stol., byla osídlena i protější strana říčního přechodu (Nudvojovice 1, 2).

Nejstarší doklad přítomnosti Markvarticů v Pojizeří pochází z r. 1184 a vztahuje se ke kastelánskému úřadu v (Mladé) Boleslavi. Tento rozrod získal od přemyslovských panovníků podstatnou část severovýchodních Čech, rozhodující byly zřejmě odměny za urozenou službu na panovnickově dvoře a ve státní správě. Mozaika archeologických dokladů, z podstatné části evidovaných už *J. Filipem (1947)*, naznačuje, že pokročilé 12. a 1. polovina 13. stol. bylo na Turnovsku dobou sídelního růstu. Tato aktivita úzce souvisela se zájmy Markvarticů a rozšiřovala jejich pozemkové vlastnictví.

Ve 2. třetině 13. stol. vládli Markvarticové nad Pojizeřím ze sídla na Hrušticí. Do téže doby spadal rozvoj osídlení při ústí Stebeňky a Libuňky, kde vznikla malá aglomerace. Utváření vrcholně středověkého sídelního systému, spojené se vznikem nových sídelních forem, vyžadovalo strukturální změny osídlení. Nejvýraznějším projevem se staly počátky Turnova, markvartického hospodářského centra, z něhož se postupně formoval městský útvar. V téže době se měnilo i vesnické prostředí, např. po staletí osídlené lokality Nudvojovice 1 a 2 byly opuštěny a osídlení se koncentrovalo do komunikačně příhodnějšího a již také dříve osídleného místa u kostela sv. Jana Křtitele. O stavebníkovi tohoto chrámu a o jeho pravděpodobném sídle na ostrožně naproti kostelu se můžeme jen dohadovat. V krátkém období kolem Turnova přibýlo několik hradů. Po Valdštejnu, založeném snad v 80. letech 13. stol., následoval Hrubý Rohozec, Rotštejn, Chlum atd.

Nejstarší archeologické nálezy z Turnova (*Prostředník 2000*, obr. 5, obj. 1/98) lze ještě řadit k referenčnímu souboru z Nudvojovic 4. Teprve po určité časovém odstupu, obvyklém i u významných městských center (např. *Klápště 1998*), začala na Turnovsku hrnčířská produkce příznačná pro mladší středověk. Její začátek klademe na konec 13. století. Příslušné referenční nálezy pocházejí z Vápeníku u Daliměřic a jejich dobu známe i z Turnova či z kostela v Nudvojovicích. Tato výrobní tradice, sahající zřejmě až do 3. čtvrtiny 14. stol., se sice výrazně odlišovala od regionální tradice příznačné pro raně středověké Turnovsko, zároveň ale byla jen velmi omezenou měrou ovlivněna těmi inovacemi, které byly obecně příznačné pro vrcholný středověk.

Obr. 27. Turnov a místa středověké paměti v jeho okolí. Na Hrušticích (1 až 4) a Nudvojevicích (1 až 5) vyznačeny lokality s archeologickými nálezy. Fig. 27. Turnov and nearby medieval heritage sites. Indication of sites with archaeological finds in Hrušice (1), Turnov (1 to 5) and Nudvojevici (1 to 4).

Specifický vývoj keramiky 14. století na Turnovsku souvisel s jeho slabou urbanizací, s jen velmi postupným rozvojem městské produkce a skromnou působností městského trhu. Právě v tomto ohledu se celé střední Pojizeří zásadně odlišovalo např. od severozápadních Čech, kde brzy rozvinutou urbanizací mj. doprovodila i radikální proměna hrnčířství.

Dílčí kapitola souvisí s osídlením na Vápeníku u Daliměřic. Tato lokalita spadala k počátkům regionální vrcholně středověké keramiky, spodní hranici jejího datačního intervalu lze spojit s koncem 13. stol., horní hranici lze klást někam na počátek 14. stol., důkazy nám ale chybějí. Lokalitu považujeme za opevněné sídlo, které už v počátcích výstavby násilně zaniklo. V proměnách regionální sídelní struktury následovalo po markvartickém dvorci na Hrušticí, otázkou zůstává jeho vztah k Hrubému Rohozci. Tato dvojice, oddělená 1 km, se nacházela na území téže markvartické větve. Při diskusi o jejich vztahu se nabízejí dvě možnosti. Vápeník mohl předcházet Hrubý Rohozec, nebo byl s jeho počátky víceméně současný (na tuto možnost upozornil *I. Peřina 2008*, 235). Srovnávání těchto lokalit zachází s intervalovými datacemi, které nelze zúžit tak, aby bylo možné nabídnout přesvědčivou odpověď. Zůstávají jen hypotézy, k nimž patří i možnost zániku sídla na Vápeníku v čase bojů mezi markvartickými větvemi kolem r. 1320. S hojností hypotéz kontrastuje nedostatek důkazů. S jistotou však konstatujeme, že ani Vápeník nepatřil k lokalitám, které dřívější historické koncepty spojovaly se samými počátky šlechtických sídel na venkově.

Exkurs: *Circuitus Vladislawitz sive Zezemitz* a počátky Českého Dubu

Sídelní historie krajiny při říčce Mohelce tvoří samostatnou poznávací kapitolu, která se přesahem z úrodného Pojizeří do drsnějšího Podještědí stává i sondou do širší problematiky osídlování severovýchodních Čech. Protože markvartická doména od počátků vrcholného středověku tvořila nápadně souvislou oblast, klade si historické bádání otázku, jak a kdy Markvartice svůj majetek získali. Odpovědi neopouštějí rámec hypotéz, střední Pojizeří totiž dlouho zůstávalo stranou písemného svědectví. Hned na začátek ale patří výjimka z majetkově jednotného obrazu. Kladrubský benediktinský klášter od svého zakladatele, knížete Vladislava I., dostal majetek při dolním toku říčky Mohelky. Zdá se proto, že utváření markvartické domény mělo složitější minulost, která však pro absenci písemných dokladů navždy unikla našemu poznávání.

Kladrubskou přítomnost u Mohelky poprvé doložila falza, která se sice hlásí k r. 1115 resp. 1186, pocházejí ale ze závěru 12. století. Několik jejich vyhotovení si vystačilo se jmény *Wladizlawici*, *Zezemici*, jen tzv. zakládací listina Vladislava I. byla ve verzi A sdílnější – *Wadizlawicuh dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum (CDB I, č. 390, s. 396; č. 405, s. 427; srov. Nový 1991, 137–138)*. Po falzech následují tři pravé listiny z 30. let 13. století. Když na přelomu let 1234 a 1235 přijal papež Řehoř IX. kladrubský klášter pod ochranu papežského stolce, odešel z jeho kanceláře majetkový soupis, který v jedné z položek uvedl – *In provincia Bokzlanensi: Sesemici, Radovanouici, Cobili et Souinici villas cum decimis et pertinentiis earundem (CDB III, č. 101, s. 118)*. Už v r. 1237 ale kladrubsští benediktini vyměnili pro ně příliš vzdálený majetek s Havlem, synem Markvartovým, za čížkovský újezd u Blovic. Směny se týkají dvě listiny, jedna uvádí *circuitus*

Vladislawitz sive Zezemitz (CDB III, č. 172, s. 212), druhá *circuitus Wladislausco* (CDB III, č. 173, s. 214). O významu transakce svědčí pečetě krále Václava I. a pražského biskupa Bernarda, přivěšené ke druhé z listin.⁴

Zmíněné údaje vyvolávají diskusi, která trvá přes sto let. Jméno Vladislavice potvrzuje, že kladrubští benediktini se daného majetku ujali za vlády Vladislava I. († 1125). *Zezemici* jsou dnešní Sezemice. Leží východně od dolní Mohelky, v krajině skloněné k Jizeře, jen asi 3 km od říčního brodu, který otevíral jednu z cest do Podještědí (*Kaván 1967*, 146). Byly důležitým místem, vždyť jejich jméno v r. 1237 posloužilo k označení újezdu. Problémem jsou *Wladizlawici*. Ve starších falzech se objevily jako místní jméno, zatímco v obou pravých listinách z r. 1237 označují újezd, ale doklad stejnojmenného místa chybí. Někteří badatelé předpokládali dvě blízké vsi, *Wladizlawici* a *Zezemici*, které splynuly dohromady (*Sedláček 1909*, 798). *J. V. Šimák (1911; 1917, 14)* zdůrazňoval, že po Vladislavicích nezůstala ani stopa, a přitom by muselo jít o významné místo. Zápis místního jména v kladrubských falzech proto přičítal chybě písaře a jméno Vladislavice spojoval vždy jen s újezdem, který ve 30. letech 13. stol. zahrnoval dnešní Sezemice, Radvanice, Kobylky a Sovenice.

Při kritickém nedostatku opor kvetou hypotézy. Záhadu Vladislavic lze stejně tak vysvětlit písařskou chybou, zánikem sídliště s daným jménem, nebo jeho přejmenováním. Poslední variantu zvolil *T. Edel (2007)*, když ztotožnil Vladislavice 12. stol. se Světlou zmíněnou poprvé k r. 1291 (*RBM II*, č. 2805, s. 1229), známou od r. 1357 jako Dub (či *Eyche*; např. *RBM VI*, č. 698, s. 397) a konečně od 18. stol. jako Český Dub. Při této hypotéze je třeba úplně nejdřív začlenit Českosudubsko do vladislavického újezdu. K tomu stačí umístit *quercus*, který v kladrubském falzu ohraničoval vladislavický újezd, k pozdějšímu Českému a Starému Dubu. Nápadné stromy pomáhaly při ohraničování majetkových celků (např. *Janiš – Šenkýřová 2004*, 195), v našem případě však jde o souhru mezi hranicí *ad quercum* a Dubem, byť poprvé doloženým o 150 let později. Časovou propast překlene hypotéza o (Starém) Dubu, kde mimo dotek s písemnými prameny přetrvávalo místní jméno až do poloviny 14. stol. (k archeologii Starého Dubu *Stará 1993; Stará – Halbichová 2001*). Potíže pro naznačenou konstrukci vyplývají z papežské listiny z let 1234/1235. Kladrubští benediktini tehdy drželi majetek při Mohelce, jenž byl o necelé tři roky později v pravých listinách označen jako *circuitus Vladislawitz sive Zezemitz* či *circuitus Wladislausco*. Papežská kancelář, která postupovala podle podkladů dodaných z Kladrub, v tomto újezdu zapsala právě jen čtyři vsi, rozmístěné v úkrají ohraničeném ohybem dolní Mohelky. O věrohodnosti výčtu v papežské listině budeme sotva pochybovat, vždyť podhodnocení majetku by protřečilo snaze kladrubských benediktinů o jeho právní zabezpečení. Pokud by tehdejší kladrubský majetek měl zahrnovat i severní část území od Letáovic ke Starému Dubu, muselo by tam chybět cokoli, co by svým hospodářským významem stálo za zápis. Tomu ale sídelní situace neodpovídala.

Pro poznání doby blízké johanitským počátkům jsou rozhodující listiny ze 30. let 13. stol., podle nichž kladrubský *circuitus Vladislawitz sive Zezemitz* zahrnoval jen čtyři vesnice při dolní Mohelce a krajina kolem Českého Dubu k němu nepatřila (srov. již *Šimák 1923*; nejnověji *Hlavatý et al. 2011*, 6–9). Debata o tom, jestli *quercus* v tzv. zakládací listině Vladislava I. označoval vzrostlý dub, nebo sídliště Dub, není v této souvislosti důležitá, ve 30. letech 13. stol. kladrubský majetek na Českosudubsko nesahal. Otázku Vladislavic sice nedokážeme vyřešit, nepochybně se ale vztahovala ke kladrubskému majetku. Pro ztotož-

⁴ Hned do sousedství újezdu *Vladislawitz sive Zezemitz* klade část historického bádání šest vsí, které *comitissa Bolemila* v r. 1225 darovala johanitům. Jednalo se o *Hlum, Lazec, Corita, Ilscene, Lucha, Brezina* (CDB II, č. 270, s. 263–264). Vedle Sezemic a Sovenice najdeme Koryta a na protějším břehu řeky Březinu, s dalšími jmény je větší či menší potíž. Svědci listiny neměli s naší krajinou nic společného a chybí mezi nimi kdokoli z Markvarticů. I když na nesnáze „pojizerského“ řešení upozorňoval již *J. V. Šimák (1932)*, přetrvává v historickém bádání dodnes (např. *Žemlička 2002*, 115, 364). Pravděpodobnější se zdá varianta, která majetek darovaný Bolemilou, manželkou Bavora ze Strakonice, umísťuje k Radomyšli na Strakonicku (*Nechvátal 1999*, 22–26, zde i další lit.).

nění Vladislavic se Světlou (a Českým Dubem) nic nesvědčí. Nadání johanitské komendy pravděpodobně spojilo dvě části, Světlou s okolím, která vzešla z majetku Markvartice Havla, a směnou získaný vladislavický újezd.

Interpretaci písemných pramenů bychom rádi doplnili interpretací archeologickou. Soustavný sídelně archeologický výzkum v krajině při Mohelce ale ještě nezačal a dosavadní pramenná základna opravňuje jen k dílčím příspěvkům. Hodnota nálezů získávaných už od časů J. L. Píče se omezuje na pozitivní svědectví, nálezová absence může stejně tak zrcadlit středověkou skutečnost jako zcela nedostatečný stav terénního výzkumu.

Samostatná poznávací kapitola spojuje čtveřici vsí vyjmenovaných papežskou listinou z r. 1234/1235, které v r. 1237 tvořily *circuitus Vladislawitz sive Zezemitz*, nacházející se v úrodné a sídelně velmi příhodné části středního Pojizeří. Relevantní archeologické doklady známe ze Sezemic a Sovenic.⁵

Sezemice – 12 keramických zlomků mladší raně středověké keramiky z pole p. Vochvesta získalo turnovské muzeum (A 2619–2630; *Filip 1947*, 147), další keramika se dostala do libereckého muzea (P7658–64, A/a/II).

Sovenice – V jižním sousedství vsi se nacházel raně středověký sídelní areál, jehož okraj zřejmě překrývá vesnické jádro. První nálezy zaznamenal *J. L. Píč 1888*, 349; 1909, 403). V r. 1930 zde *J. Filip (1930; 1947*, 151–152) provedl odkryv, při němž prozkoumal 7 pozdně hradištních chat. Výběr charakteristických nálezů z chaty I a II je uložen v muzeu v Mnichově Hradišti (H 752–767, 768–785). V r. 2000 bylo do muzea v Mladé Boleslavi předáno 12 keramických zlomků z výkopu při čp. 1 (č.př. 372/00; zpráva J. Waldhausera č.j. 1481/02 v archivu ARÚ AV ČR). Datační interval sídlištních nálezů ze Sezemic a Sovenic zahrnuje 12.–13. stol. a shoduje se s dobou prvních písemných zmínek. Uvažovanému datování odpovídají i nálezy ze sousedních vsí, které ke kladrubskému majetku nepatřily. Zznamenejme aspoň keramiku z Jirska, uloženou v turnovském muzeu, a nálezy z Chocnějovic, ztracené brzy po odevzdání do muzea v Mnichově Hradišti, popsané ale *J. Filipem (1947*, 109, 110).

Asi do jihovýchodního sousedství Sovenic lze lokalizovat raně středověké pohřebiště, z něhož pocházelo několik esovitých záušnic. Prvý doklad možná zaznamenal *J. L. Píč (1888*, 348), který ve zprávě o výkopech na pč. 89 mezi pohřby kultury popelnicových polí uvádí i hroby kostrové, v nichž byly nalezeny „náušnice se známým sovítým zakončením“ (*Píč 1909* však tento nález neregistruje). Tři esovité záušnice ze Sovenic byly podle *J. Filipa (1947*, 151) v Národním muzeu v Praze a jedna v turnovském muzeu, žádnou však již nelze identifikovat (za pomoc děkuji L. Vělové a J. Prostředníkovi). Naštěstí *J. Filip (l. c.)* zapsal, že v turnovském muzeu byla záušnice „z bronzového drátu asi 2 mm silného, o průměru 42 mm“. Tento popis svědčí pro dataci do 12. a snad i počátku 13. století. Můžeme nadto usuzovat, že příslušné hroby pocházely z nekostelního pohřebiště, v Sovenicích totiž není žádná sakrální stavba doložena. Pravděpodobně zachycujeme doklad vesnického nekostelního pohřebiště, nacházejícího se na majetku kladrubského kláštera.

O raně středověkém osídlení samotného Českodubského víme zatím příliš málo, bližší poznání čeká na zhodnocení stávajícího nálezového fondu, a především na soustavný terénní výzkum. Orientační prohlídka, uskutečněná díky ředitelce českodubského muzea

⁵ Raně středověké nálezy z Kobyl čp. 164, uložené v libereckém muzeu (A/a/II, P7465), uvádí *M. Stará (1992)*.

H. Spěšné, se soustředila na relevantní nálezové položky vybrané podle inventáře M. Staré (1995). Výsledek potvrdil výjimečné postavení nálezů z Klamorny u Chvalčovic. Nejstarší části odpovídají nálezům z Hradce nad Jizerou a v souhrnu svědčí o dlouhodobé sídelní kontinuitě od střední doby hradištní. Umístění příslušného sídelního areálu je výjimečné, nachází se na ostrohu strmě vyvýšeném asi 60 m nad údolím Mohelky. K úvahám o opevněném sídlišti ale nic neopravňuje (*Filip 1947*, 163–165; *Stará 1995*, 112; nejstarší nálezy pocházejí z Kupcova pole – AR 260).

Naprostý zvrat ve výkladu středověké minulosti Českodubska způsobil stavebně historický průzkum, jímž T. Edel (1992) objevil johanitskou komendu. Nejnovější komplexní průzkum potvrdil dataci její nejstarší části už do 2. čtvrtiny 13. stol. (*Hlavatý et. al. 2011*, 59). Toto určení je překvapivě časně, nezapomínejme však na jeho intervalový princip. V každém případě má značný význam, při absenci písemných dokladů před r. 1291 bychom jinak zůstali u různě odvážných domněnek. Důležitým přínosem se jistě stane souhrnné zhodnocení archeologických výzkumů, které v Českém Dubu proběhly na několika místech. Mimořádnou pozornost zasluhuje odkryv chrámu s podélnou lodí a půlkruhovou apsidou, předcházejícího výstavbu johanitské komendy. Z chrámu, který neměl věž, zůstalo základové zdivo, které dovoluje posoudit půdorysné rozměry – vnější délka základů činila 12,4 m, vnitřní 8,9 m, vnější šířka základů lodi dosahovala 8,15 m, vnitřní 4,65 m. K chronologii této stavby přispívá esovitá záušnice z hrobu obloženého kamenem, umístěného v těsném jižním sousedství apsidy a porušeného stavbou johanitské komendy (*Prostředník 1995*, 215–218; 1996, 149–156). Záušnice z bronzového drátu silného 2 mm se dochovala ve třech zlomcích, které svědčí o průměru kolem 70 mm. Podobné tvary spadaly na závěr obluby esovitých záušnic a jejich datování se soustřeďuje do 2. pol. 12. až počátku 13. stol. (např. *Klápště 1994*, 172). Někde v tomto rámci zůstává i datování českodubského „předjohanitského kostela“, pro něž neznáme žádné jiné opory. Hledáme-li stavbu srovnatelné velikosti, nabízí se kostel Nanebevzetí P. Marie v blízké Mohelnici nad Jizerou, datovaný na konec 12. stol. (*Radová-Štiková 1983*, 18). Při soutoku Mohelky s Jizerou stojí ovšem náročnější stavba, vybavená západní hranolovou věží. Dva denáry Vratislava II. (1061–1092) nalezené pod dlažbou v interiéru (*Pecenka 1892*) mohou naznačovat starší tradici pohřbívání, které už možná příslušelo k nějakému staršímu chrámu.

Zděný románský kostel v Českém Dubu svědčí o významu tohoto podještědského místa. Byl asi vystavěn na majetku Markvarticů, snad jako součást jejich dvorce, později patřil k nadání johanitské komendy založené s významným podílem českého krále. Náročnou stavební činnost johanité rozvinuli už před polovinou 13. stol., tedy nápadně brzy. Tato časná výstavba komendy nás nemusí udivovat, našla by řadu analogií. Stačí si jen představit stavební aktivitu kolem Lemberka, která zahrnovala i výstavbu rozměrného farního chrámu (*Gabriel – Macek – Zahradník 1994*). O středověkém osídlování Podještědí však dodnes víme příliš málo. Není sice pochyb o osídlení řady lokalit už ve 13. stol. (srov. též *Brestovanský – Stará 1998*, 25), celková rekonstrukce sídelní dynamiky ale chybí (o písemném svědectví *Svoboda 2003*, 549, 556; 2011, 129).

Na poznávání středověké minulosti okolí Turnova se během let podílela řada spolupracovníků. Zvláště důležitá byla jejich pomoc při archeologickém výzkumu na Vápeníku u Daliměřic, který probíhal s minimální finanční podporou. Sítí vrtů byla provedena spolu s Josefem Doubravou a Zvonimírem Dragounem, na „kabiněním“ terénním odkryvu se účastnili tehdejší studenti Jiří Musil, Jan Prostředník, a zejména

Pavel Vařeka. Také při tomto výzkumu byla cenná pomoc Karla Knopa. Při dokumentaci a jejích úpravách pro tisk pomohl Zvonimír Dragoun, dále potom Zdeněk Neustupný a Lucie Raslová. Letecké fotografie obstaral Vojtěch Maté.

Příspěvek se stává vzpomínkou na výjimečné osobnosti, které jsem v počátcích regionálního zájmu mohl v Turnově potkávat, spisovatele a ředitele muzea Jana Knoba (1904–1977), faráře Jednoty bratrské Pavla Glose (1903–1985), numismatika Karla Peukerta (1906–1974) a vynikajícího znalce Českého ráje MUDr. Jiřího Šolce (1898–1971). Českodubský exkurz je ohlednutím za vzácnou a předčasně uzavřenou diskusí s Tomášem Edelem (1951–2010), ředitelem muzea v Českém Dubu, který přepsal dějiny svého milovaného Podještědí.

Dokončení článku se stalo součástí projektu Archeologie přemyslovských Čech (GA ČR P405/10/0556).

Prameny

- Bretholz, B. ed. 1923: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Monumenta Germaniae Historica, SS NS II. Berolini.*
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I (805–1197), ed. G. Friedrich, Praegae 1904–1907; II (1198–1230), ed. G. Friedrich, Praegae 1912; III 1–2 (1231–1240), edd. G. Friedrich – Z. Kristen, Praegae 1942–1962; IV 1–2 (1241–1253), edd. J. Šebánek – S. Dušková, Praegae 1962–1965; V 1–3 (1253–1278), edd. J. Šebánek – S. Dušková, Praegae 1974–1982; V 4 (Prolegomena diplomatica, indices), edd. S. Dušková – V. Vašků, Praegae 1993; VI 1 (1278–1983), edd. Z. Sviták, H. Krmíčková, J. Krejčíková cooperante J. Nechutová, Praegae 2006.*
- CIM: Codex juris municipalis regni Bohemiae. II, Privilegia královských měst venkovských z let 1225–1419, ed. J. Čelakovský, Praha 1895; IV/1, Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452, ed. A. Haas, Praha 1954.*
- Dalimil: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, 1–2, edd. J. Daňhelka – K. Hádek – B. Havránek – N. Kvitková, Praha 1988; 3, M. Bláhová, Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota, Praha 1995.*
- DRC: Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente, ed. J. Emler, Praha 1881.*
- Emler, J. ed. 1884: Zlomek urbáře kláštera Hradištského. Praha.*
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. I/1, ed. F. A. Tingl, Praegae 1867; I/2, ed. J. Emler, Praegae 1874.*
- MHB I: Monumenta historica Boemiae I, ed. G. Dobner, Praegae 1764.*
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. II (1253–1310), ed. J. Emler, Praegae 1882; IV (1333–46), ed. J. Emler, Praegae 1892; VI/2 (1355–1363), ed. B. Mendl, Praha 1929.*
- RDP: Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diecezi pražské, ed. W. W. Tomek, Praha 1873.*
- RT: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I, ed. J. Emler, Praha 1870.*
- Tadra, F. ed. 1893: Soudní akta konsistoře pražské II (1380–1387), Praha 1893.*

Literatura

- Balatka, B. et al. 1987: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČSR. Praha.*
- Benešová, J. – Kalferst, J. – Prostředník, J. N. 1998: Archeologický výzkum severního předhradí hradu Trosky. In: Castellologica bohemia 6, Praha, 421–438.*
- Boháčová, I. – Frolík, J. 1994: Záchranný výzkum na hradě v Mladé Boleslavi. In: Castellologica bohemia 4, Praha, 107–112.*
- Brestovanský, P. – Stará, M. 1998: Nástin osídlení Libereckého kraje. In: Archeologie Libereckého kraje 1, Liberec, 13–32.*
- Čech, P. – Lutovský, M. 1992: Švédské šance v pravěku a rané době dějinné, Z Českého ráje a Podkrkonoší 5, 13–37.*

- Čulíková, V. 2003: Zuhelnatělé zbytky zásob rostlinného původu ze středověkých Daliměřic u Turnova, *Archeologické rozhledy* 65, 373–381.
- Durdík, T. 1972: K problematice středověkých šipek v Československu, *Zpravodaj Klubu vojenské historie* 2/72, 4–6; 3/72, 5–9.
- 1999: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.
- Durdík, T. – Sušický, V. 2000: *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Střední Čechy*. Praha.
- Edel, T. 1992: K nálezům dochovaných prostor johanitského kláštera v Českém Dubu, *Archaeologia historica* 17, 395–400.
- 1993: *Příběh ztraceného kláštera blahoslavené Zdislavy*. Praha.
- 2007: Hrad Vladislavice. In: *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha, 87–95.
- Filip, J. 1930: Nové pravěké nálezy ze Sovenic, *Od Ještěda k Troskám* 8, 22–25.
- 1947: *Dějinné počátky Českého ráje*. Praha.
- Fišera, Z. 2002: *Hrady a tvrze na Mladoboleslavsku*. Mladá Boleslav.
- Gabriel, F. 2002: Hrad Frýdštejn. In: *Castellologica bohemia* 8, Praha, 173–192.
- Gabriel, F. – Macek, P. 1992: Stavební vývoj hradu Valdštejna, *Archaeologia historica* 17, 163–175.
- Gabriel, F. – Macek, P. – Zahradník, P. 1994: Kostel Narození Panny Marie v Jablonném v Podještědí, *Průzkumy památek* 1/1, 31–42.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 2000: *Hrady okresu Česká Lípa*. Praha.
- 2006: Hrad Lemberk, jeho vznik a vývoj. In: *Castellologica bohemia* 10, Praha, 109–130.
- Gabriel, F. – Peřina, I. 2009: Problém vývoje keramiky ve středním Pojizeří, *Archaeologia historica* 34, 71–83.
- Goš, V. 1976: Soubor železných předmětů a zbroje z hradu Rychleb ve Slezsku, *Vlastivědný věstník moravský* 28, 293–300.
- Hartman, P. – Prostředník, J. 2004: Záchranný výzkum středověké zásobnice na hradě Valdštejnu, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 17, 9–34.
- 2005: Záchranný výzkum polykulturní lokality v Turnově, v poloze „V zátiší“, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 31, 192–198.
- Hlavatý, J. – Kovář, M. – Semerád, M. – Úlovec, J. 2011: Český Dub – komenda, hrad a zámek (čp. 1/IV). Stavebně historický nedestruktivní průzkum – I. etapa. Praha (nepublikovaný rukopis).
- Charvátová, K. 1998: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*. 1. svazek. Fundace 12. století. Praha.
- Jan, L. 2011: Die Entwicklung des böhmischen Priorats des Johanniterordens. In: K. Borchardt – L. Jan eds., *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter*, Brno, 79–98.
- Janiš, D. – Šenkýřová, J. 2004: Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) prameňech, *Archaeologia historica* 29, 193–202.
- Kalista, Z. 1991: *Blahoslavená Zdislava z Lemberka*. Listy z dějin české gotiky. Praha (1. vydání 1941).
- 1993: *Cesta po českých hradech a zámcích aneb mezi tím, co je, a tím, co není*. Praha.
- Kaván, J. 1967: Slovánské hradiště Hradec nad Jizerou a některé problémy jeho datování, *Památky archeologické* 58, 143–168.
- Kavka, F. 1990: Vznik krajského zřízení na území středoevropského regionu (pol. 13. stol. – 1419/20). Nástin vývoje II. (Pražsko, Mělnicko, Boleslavsko, Slánsko, Rakovnicko, Podbrdsko a Vltavsko), *Památky středních Čech* 5, 9–39.
- Kejř, J. 1998: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha.
- Klápště, J. 1981: O počátcích města Turnova. In: *Præhistorica* 8 – *Varia archaeologica* 2, Praha, 289–293.
- 1987: Výzkum tzv. hradiště u Dolánek (okr. Semily), *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 14/1, 60–61.
- 1988: Výzkum tzv. hradiště u Dolánek (okr. Semily) v roce 1987, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 15/1, 104–105.
- 1994: *Paměť krajiny středověkého Mostecka*. Most.
- 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, *Archeologické rozhledy* 50, 138–158.
- Kola, A. 1985: Żelazny sprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia. In: A. Nadolski red., *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi Chełmińskiej*, Warszawa – Poznań – Toruń, 63–83.
- Koudelka, V. J. 1955–1957: Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter, *Archivum fratrum Praedicatorum* 25, 75–99; 26, 127–160; 27, 39–119.

- Kudrnáč, V. 1894:* Kostelíček v Nudvojevicích. Turnov.
- Kypta, J. 2008:* O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu), *Archeologické rozhledy* 60, 565–610.
- Libal, D. 1974:* recenze práce Anežky Merhautové, Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971. In: *Umění* 22, 160–175.
- Libal, D. – Lancinger, L. – Hanzlíková, H. 1998:* Mladá Boleslav – hrad. In: *Castellologica bohemia* 6, Praha, 151–170.
- Měchurová, Z. 1997:* Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. Studie Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně 17/1. Brno.
- Menclová, D. 1972:* České hrady I. Praha.
- Merhautová, A. 1971:* Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Militký, J. 2010:* Finds of Greek, Roman and early Byzantine coins in the territory of the Czech Republic. I. Bohemia (Volume 2). Warsaw.
- Nechvátal, B. 1999:* Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha.
- Nechvíle, M. 2004a:* Všeň na Turnovsku ve světle archeologických nálezů, *Archeologie ve středních Čechách* 8, 655–670.
- 2004b: Tvrz Nebákov a nejstarší šlechtická sídla v Českém ráji. Ms. bakalářské práce depon. in Ústav pro archeologii FF UK v Praze.
- 2007: Janovice na Českokubsku ve světle archeologických nálezů, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 20, 9–24.
- Nechvíle, M. – Prostředník, J. 2009:* Mladá Boleslav – příspěvek k dějinám osídlení na základě výzkumu čp. 99–101 na Staroměstském náměstí, *Archeologie ve středních Čechách* 13, 347–450.
- Neuhäuslová, Z. a kol. 2001:* Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- Nový, R. 1960:* Pečetí pražských a olomouckých biskupů (Studie ze sfragistiky přemyslovského období), *Sborník archivních prací* 10, 181–214.
- 1976: K počátkům feudální monarchie v Čechách I. (Sigillum commune regni), *Časopis Národního muzea* 145, 144–164.
- 1991: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 125–146.
- Pecenka, A. 1892:* Románský kostel v Mohelnici, *Rozpravy Společnosti přátel starožitností českých v Praze* 3, 10–13.
- Pekař, J. 1892:* Paměti o hradu Valdštejnu. In: Zpráva o činnosti musejního komitétu a stavu musea Turnovského za léta 1890–1892, Turnov, 3–38.
- Peřina, I. 2007:* Ke stavebnímu vývoji hradu Hrubý Rohozec, *Archaeologia historica* 32, 283–295.
- 2008: O třech tak zvaných hradech v Českém ráji, *Archaeologia historica* 33, 233–254.
- Peukert, K. 1970:* Numismatický příspěvek k dějinám osídlení severovýchodních Čech, *Numismatické listy* 25, 165–169.
- Píř, J. L. 1888:* Mužský a jeho okolí v ohledu archeologickém, *Památky archeologické* 14, 329–362.
- 1909: Čechy za doby knížecí. Starožitnosti země České III.1. Praha.
- Pleslová-Štiková, E. 1981:* Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957:* Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV. Praha.
- Prostředník, J. 1994:* Soubor středověké keramiky z hradu Hrubá Skála (okr. Semily), *Zpravodaj muzea východních Čech* 20, 101–106.
- 1995: Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1994, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 8, 207–220.
- 1996: Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 9, 149–180.
- 1997: Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v Turnově v roce 1996, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 10, 139–162.
- 2000: Pravěká a středověká osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů. Příspěvek k stavebnímu vývoji města od jeho založení do konce středověku, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 13, 7–49.
- 2003: Záchranný výzkum v kostele sv. Jana Křtitele v Turnově-Nudvojevicích, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 633–674.
- Prostředník, J. – Bláhová-Sklenářová, Z. 2008:* Záchranný výzkum polykulturní lokality v Turnově při stavbě prodejny Lidl v roce 2004, *Archeologie ve středních Čechách* 12, 319–378.
- Příhoda, R. 1932:* Zur Typologie und Chronologie mittelalterlicher Pfeilspitzen und Armbrustbolzeneisen, *Sudeta* 8, 43–67.

- Radová-Štiková, M.* 1983: Předrománská a románská architektura Středočeského kraje. Praha.
- Razím, V. – Nachtmannová, A.* 2005: Hrad Michalovice, Památky středních Čech 19/2, 1–57.
- Richter, M. – Šmahel, F. – Tecl, R.* 1988: Páni z Ústí a jejich poddanské město. In: F. Šmahel ed., Dějiny Tábo-
ra I.1. (do roku 1421), České Budějovice, 101–107.
- Richter, M. – Vokolek, V.* 1995: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec
Králové – Praha.
- Sedláček, A.* 1909: Místopisný slovník historický Království českého. Praha.
— 1932: Hradý, zámky a tvrze Království českého 10. Praha (2. vyd.).
- Sedláčková, H. – Velímský, T.* 1993: Archeologický výzkum v historickém jádru Nymburka v roce 1990, Archo-
logické rozhledy 45, 644–660.
- Seifert, J.* 1982: Všecky krásy světa. Praha.
- Schwarz, E.* 1965: Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. I. Teil: Böhmen. München.
- Sommer, P. – Waldhauser, J.* 2000: Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého
klášteřa Hradiště nad Jizerou (1995 až 1999). In: K. Charvátová ed., 900 let cisterciáckého řádu. Sbor-
ník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze, Praha, 47–62.
- Sovadina, M.* 1993: Rodina Zdislavy z Lemberka, Časopis Matice moravské 112, 217–236.
— 1995: Dvůr Václava I., Sborník archivních prací 45, 3–40.
— 1997: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století, Bezděz 6 – Vlastivědný sborník Českolipska, 7–18.
- Spiong, S.* 2007: Küche, Kochen und Ernährung im archäologischen Befund. In: U. Klein et al. eds., Küche,
Kochen, Ernährung. Archäologie, Bauforschung, Naturwissenschaften. Tagung Schwäbisch Hall,
6. bis 8. April 2006. Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit – Mittei-
lungsblatt 19, Paderborn, 25–34.
- Stará, M.* 1992: Archeologická sbírka Severočeského muzea v Liberci, Archeologický výzkum v severních
Čechách 22. Teplice.
— 1993: Archeologický výzkum v osadě Starý Dub (k.o. Modlibohov), okr. Liberec, v letech 1990–1991,
Sborník Severočeského muzea – Historia 11, 108–112.
— 1995: Archeologická sbírka PMKS v Českém Dubu, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplících 20,
105–140.
- Stará, M. – Halbichová, J.* 2001: Hmotné prameny k předkolonizačnímu osídlení Starého Dubu. In: Fontes
Nissae – regionální historický sborník 2, Liberec, 139–145.
- Švoboda, M.* 2003: Nástín majetkového vývoje řádu johanitů v Čechách v předhusitské době. In: T. Borovský –
L. Jan – M. Wihoda edd., Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětá-
sedmdesátému narozeninám, Brno, 545–558.
— 2005: Majetek řádu johanitů v Čechách v husitské době. Podíl Zikmunda Lucemburského na likvi-
daci pozemkového majetku církve, Český časopis historický 103, 269–312.
— 2011: Die Entwicklung des Besitzes des böhmischen Priorats des Johanniterordens im 12.–16. Jahr-
hundert. In: K. Borchardt – L. Jan Hrsg., Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter, Brno,
114–137.
- Šimák, J. V.* 1903: Příběhy města Turnova nad Jizerou. Díl I. Turnov.
— 1909: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Turnovském. Praha.
— 1911: Vladislavice, zaniklá ves u Mn. Hradiště?, Český časopis historický 17, 218–219.
— 1917: Dějinné paměti okresu mnichovohradištského. Díl I. Mnichovo Hradiště.
— 1923: Počátek Dubu a dubské komendy sv. Jana, Od Ještěda k Troskám 1, 49–54.
— 1932: Dar Bolemilin, Časopis Společnosti přátel starožitností 40, 117–118.
- Šída, P.* 2004: Pozdní paleolitická industrie z hradiště u Dolánek, k.ú. Daliměřice (okr. Semily), Archeologie
ve středních Čechách 8, 77–102.
- Štancarová, V.* 2008: Nálezy středověkých prstenů z jižní Moravy, Archaeologia historica 33, 559–566.
- Šmilauer, V.* 1970: Turnov, Zpravodaj Místopisné komise 11/3, 408–409.
- Špůrová, M.* 2003: Svědkové v listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století).
In: Mediaevalia historica Bohemica 9, Praha, 57–95.
- Štěpánek, M.* 1965: Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě. Praha.
- Thordeman, B.* 2001: Armour from the battle of Wisby 1361. Union City, Calif. (1939¹).
- Turek, R.* 1958: Slovanský pravěk Libereckého kraje. In: Sborník Severočeského muzea, společenské vědy –
Historia 1, Liberec, 124–145.
- Vaniček, V.* 2000: Velké dějiny zemí Koruny české, II. 1197–1250. Praha – Litomyšl.

- Vokolek, V. 1997: Nálezy časně slovanské keramiky ve východních Čechách. In: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi, Praha, 654–658.
- Waldhauser, J. 2010: Sidelní komponenta se specializovanou výrobou u Svijan v Pojizeří jako potenciální grangium středověkého cisterciáckého kláštera Hradiště (přehled terénních akcí a konfrontace s písemnými prameny). Ms. depon. in Centrum medievistických studií.
- Waldhauser, J. – Weber, V. 1973: Výzkum na hradě Valdštejně, *Archeologické rozhledy* 25, 221–224.
- Waldstein-Wartenberg, B. 2000: Markvartici. Z historie nejstarší české šlechty z rané doby vlády Přemyslovců. Praha (Gräfelfing bei München 1966¹).
- Waldstein-Wartenberg, E. 2009: Die Stammtafeln. In: Z. Röhsner Hrsg., Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein, Wien, 261n. (nestránkováno).
- Weber, V. 1972: Dehtařské jámy ve Svijanech u Turnova (okr. Liberec), *Časopis Moravského muzea* 57, 231–236.
- Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, *Památky archeologické* 67, 115–235.
- Žákovský, P. 2009: Hromadný nález nejstarších platněřských prací z území Moravy (?). Příspěvek k poznání tzv. kombinovaných zbrojí, *Archaeologia historica* 34, 409–444.
- Žemlička, J. 1980: Bezdězsko – „královské území“ Přemysla Otakara II., *Československý časopis historický* 28, 726–751.
- 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.
 - 2011: Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. Praha.
 - 2012: Epizody z vládní praxe Přemysla Otakara II. O revindikacích, hradech a nucené směně. In: J. Doležel – M. Wihoda edd., *Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*, Brno, 521–535.

The beginnings of the Markvartici kin-group and their settlement contexts in the Jizera River region

The basin stretching upriver along the Jizera to Turnov was settled from the 6th–7th century. According to archaeological evidence, the river crossing at Turnov connecting the Jizera River region with eastern Bohemia was already of importance at the time. Traces of settlement appeared relatively soon on both banks of the river, certainly by the 9th century or first half of the 10th century (fig. 27, Turnov 1, 2; Nudvojovice 1, 2). The earliest record of the Markvartici kin-group's presence in the region dates to 1184 and relates to the castellan's office in Mladá Boleslav. The Přemyslid rulers gave the Markvartici a significant portion of northeast Bohemia, apparently in return for distinguished services at the rulers' court and in state administration. The wide range of archaeological evidence indicates that the late 12th century and first half of the 13th century were a period of expanding settlement in the Turnov region. These activities were closely related to the interests of the Markvartici, who were expanding their territorial holdings.

In the second third of the 13th century, the Markvartici ruled the Jizera River region from their residence at Hruštica. In the later Middle Ages, the only legacy remaining of this residence was a lone church (fig. 2). We associate archaeological evidence from the nearby surroundings (figs. 3, 4) with this residence, which we have categorized as a *curia* or *curtis*. This period was also marked by the expansion of settlement along the river crossing, with the rise of a small agglomeration (Turnov 2 to 5). The formation of the later medieval settlement system associated with the emergence of new settlement forms required structural changes in settlement. The most significant expression of this development was the emergence of Turnov, the Markvartici's economic centre, which eventually grew into a small town (fig. 1). Villages also underwent concurrent changes: for instance, the localities of Nudvojovice 1 and 2 – which had been settled for centuries – were abandoned and settlement became concentrated in the previously settled area surrounding the Church of St. John the Baptist (fig. 21), which was also better served by the road network. The identity of the church's builder and his presumed residence on the promontory opposite the church remains unclear. Over a short period of time,

several new castles appeared in Turnov's surroundings. Valdštejn (probably founded in the 1280s) was followed by Hrubý Rohozec, Rotštejn, Chlum, and others (fig. 27).

The oldest archaeological finds from central Turnov can still be placed alongside the reference assemblage from Hruštice (figs. 6–8). The pottery production typical for the later Middle Ages began in Turnov only some time later, as was typical for important urban centres as well. The oldest evidence of this new form of production dates to the late 13th century (fig. 16). Although this pottery tradition, which apparently extends until the second half of the 14th century, differed from the previous regional tradition typical for the early medieval Turnov region, it was influenced by typical late medieval innovations to only a limited extent.

A sub-chapter looks at fortified settlement at Vápeník near Daliměřice (figs. 9–19). This site was long considered a small hillfort site from the 12th–13th centuries. According to dating, it came from a significantly later period; the lower end of the date range being defined as being the late 13th century, with the upper end being the early 14th century. The site is considered to be a fortified residence that was destroyed by force during its early years of construction. In the history of the regional settlement structure it followed after the Markvartici *curtis* at Hruštice; its relationship to the nearby castle (later chateau) at Hrubý Rohozec remains unclear. These two structures, located 1 km from one another, were located on the territory belonging to one and the same branch of the Markvartici kin-group. A discussion of their mutual relationship offers two possibilities. Vápeník may have predated Hrubý Rohozec, or their beginnings were concurrent. In comparing these two sites, date ranges cannot be narrowed sufficiently enough in order to provide a convincing answer to this question.

English by *David J. Gaul*

Zuhelnatělé zbytky zásob rostlinného původu ze středověkých Daliměřic u Turnova

Věra Čulíková

Analýze rostlinných makrozbytků byly podrobeny dva menší vzorky ze spáleništní vrstvy ze shořelého domu v Daliměřicích u Turnova. Materiál byl datován kolem r. 1300. Soubor zahrnoval na 24 000 semen a plodů, na 25 000 zlomků a drť karbonizovaných diaspor, reprezentujících jen 50–55 druhů převážně užitkových rostlin. 90 % diaspor připadalo na obiloviny jakožto části zásob. Zaznamenaný byl jejich úplný sortiment s dominantním žitem a ovsem. Podle přítomnosti plevelů představovaly tyto obiloviny nejvýznamnější plodiny v okolí pěstované a v hospodářství zužitkovované.

středověk – archeobotanika – rostlinné makrozbytky

Charred vegetal macro-remains of the store from a burnt medieval settlement in Daliměřice near Turnov, northern Bohemia. Two smaller samples taken from the layer of ashes from a burnt settlement situation in Daliměřice near Turnov were analysed for vegetal macro-remains. The material was dated back to approximately 1300 A.D. The set comprised as much as 24,000 seeds and fruits, about 25,000 fragments and crushed carbonized diasporas, representing only 50–55 species mostly of utility plants. 90 % of the diasporas were represented by cereals as a part of provisions. Their complete assortment with dominant *Secale cereale* and *Avena sativa* was recorded. According to the presence of weeds these cereals represented the most important plants cultivated in the surroundings and exploited in the farming.

Middle Ages – archaeobotany – vegetal macro-remains

Úvod

Počátkem roku 1993 jsme na archeobotanickém pracovišti ARÚ AV ČR v Opavě obdrželi ke karpologické analýze dva menší vzorky (č. 40 a 67) se zuhelnatělými zbytky obilí. Odebrány byly v r. 1987 v rámci archeologického výzkumu shořelé stavby v Daliměřicích u Turnova ze spáleništní vrstvy v sondě 2. Spáleništní vrstva byla datována při archeologickém výzkumu do doby kolem r. 1300.

Daliměřice, nyní součást města Turnova, leží v Turnovské pahorkatině, která tvoří střední a severozápadní součást Jičínské pahorkatiny. Turnovská pahorkatina je značně členitá se střední nadm. výškou 297,9 m. Složena je ze svrchnokřídových kaolinických pískovců, vápnitých pískovců, jílovců, slínovců a písčitých slínovců s drobnými proniky třetihorních vulkanických hornin čedičového typu. V současnosti je pro ni charakteristické střední zalesnění, borové porosty s příměsí smrku a ojedinělé dubové porosty (Demek 1987, 521). Z fytogeografického hlediska se Daliměřice nacházejí v okrese 55 Český ráj – součásti obvodu Českomoravského mezofytika; leží poblíž východní hranice podokresu 55b Střední Pojizeří, zahrnující úsek nivy středního toku Jizery; na tuto hranici navazují ostatní tři podokresy, a to od severu k jihu Maloskalsko (55a), Trosecká pahorkatina (55d) a Rovenská pahorkatina (55c; Slavík ed. 1987). Celé toto území v dosahu lokality Daliměřice připadá v úvahu jako zdroj pěstovaných plodin zásobujících sídlo a zároveň jejich průvodních plevelů.

Karbonizované makrozbytky byly z materiálu za sucha separovány a determinovány za pomoci stereolupy. Obsahem obou vzorků byly převážně obilky pěstovaných obilovin, doprovázené jen menším množstvím diaspor několika dalších užitkových druhů, a to pěstovaných, případně sbíraných, a dále semen a plodů plevelů, zejména segetálních. Ojedinělé byly v obou vzorcích drobné fragmenty zuhelnatělého dřeva jedle bělokoré (*Abies alba*) a blíže neurčitelného listnáče; zaznamenaný byl otisk slámy v mazanici, ulity plůž a sklerocia hub.

Komentované výsledky analýzy

Přehled veškerých nálezů prezentuje *tab. 1* – nomenklatura dle Dostála (1958; 1989), výjimečně Kubáta (Kubát et al. 2002). V prvním sloupci tabulky je vyznačeno potenciální využití jednotlivých

druhů – pěstovaných a sbíraných; zkratka „je“ upozorňuje na jedovatost rostlin nebo jejich částí, přičemž jiné části těchto druhů mohou sloužit jako užitkové – krmivo, barvivo apod.

Celkem bylo registrováno 23 797 celých diaspor + 25 121 zlomků semen a plodů. Tyto náležely pouhým 50–55 druhům; v několika případech zůstává determinace druhu s otázkám, jindy stav uchovaného zbytku dovolil rozlišení toliko na úrovni rodu, případně čeledi. Ve srovnání s nejčastěji studovanými středověkými archeologickými situacemi, tj. odpadními jámkami a studnami, je soubor z Daliměřic poměrně malý a homogenní, druhově chudý (v bohatých jámkách ve středověkých městských jádrech bývá registrováno 200 až 300 taxonů – srov. Opava: Čulíková 2011a). Daliměřický soubor je srovnatelný s různě rozsáhlými zuhelnatělými zbytky zásob rostlinného původu, které známe z dalších lokalit (např. Kühn 1977). O možnostech využití k jednomu nebo více účelům lze uvažovat nejméně u tří desítek zaznamenaných rostlin, avšak z pěstovaných užitkových druhů byla přítomna maximálně desítky taxonů; vyloučit nelze pěstování kolence rolního (*Spergula arvensis*), vikve úzkolisté (*Vicia angustifolia*) jako pícnin nebo přenesení lísky do kultury, avšak spíše šlo o druhy planě rostoucí.

Nejméně 90 % všech diaspor přítomných v souboru připadá na obiloviny. Zachycen byl jejich úplný sortiment, jak jej známe z českého středověku. Přítomny byly oves setý (*Avena sativa*), žito seté (*Secale cereale*), pšenice obecná/shloučená (*Triticum aestivum/compactum*), ječmen dvouřadý (*Hordeum distichon*) a proso seté (*Panicum miliaceum*), přičemž zastoupení jednotlivých druhů bylo velmi nerovnoměrné. Proso, ve středověkých objektech obvykle reprezentované kvanty nezuhelnatělých pluch, bylo díky karbonizaci zastoupeno pouze jednotlivými zuhelnatělými nahými (jáhly) či pluchatými obilkami, pšenice a ječmen pak stovkami obilek, zatímco oves a žito řádově tisíci obilek, masově zejména ve vzorku č. 67. Přibližně bylo v obou vzorcích zachyceno kolem 20 000 celých obilek a až 25 000 zlomků dominantní dvojice obilovin, přesný počet nelze stanovit, převažovala směs zlomků s drtí, uvolněnými klíčky a případnou příměsí dalších obilovin. Přítomny byly také uvolněné zuhelnatělé ovesné pluchy. Vzhledem k množství zachycených obilek byly zaznamenány biometrické údaje u všech obilovin vyjma prosa, upotřebitelné pro srovnání s podobnými nálezy z jiných českých archeologických lokalit. U ovsa byly v obou vzorcích zachyceny vedle zrn obvyklé velikosti rovněž drobné obilky pocházející z horních květků v květenství. Z kultivarů ječmene, pěstovaných v českých zemích ve středověku, byl zachycen pouze ječmen dvouřadý, ječmeny víceřadé nikoli. Z prezenze diaspor některých ozimých segetálů – koukolu (*Agrostemma githago*), chrpy modráku (*Centaurea cyanus*), řepinky latnaté (*Neslia paniculata*), chmerku ročního (*Scleranthus annuus*), a zejména pro ozimy nejpřiznačnějšího sveřepu stoklasy (*Bromus secalinus*) lze předpokládat pěstování ozimých kultur (viz dále). Jednoleté segetály dokumentují pěstování jařin.

Ve studované lokalitě byly tedy zužitkovávány a patrně v jejím okolí též pěstovány zejména oves a žito. Žito jako potravina bylo spolu s pšenicí semíláno na mouku k pečení chleba a dalšího pečiva, oves sloužil hlavně jako krmivo pro koně nebo též jako potravina k přípravě kaší. Ječmen zde byl pěstován méně a těžko je podle karbonizovaných zbytků posuzovat podíl prosa jak v jídelníčku, tak mezi polními kulturami. I když prezenze prosných pluch v nezuhelnatělém archeobotanickém materiálu je důsledkem loupání v domácích stoupách před úpravou a konzumací, zastávalo proso v českém vrcholném středověku významnou úlohu.

Z olejnin a vláknodárných rostlin byl zaznamenán jen len setý (*Linum sativum*); pro středověk v českých zemích typické plodiny konopě setá a mák setý chyběly. Pokrutiny po lisování lněného semene v karbonizovaném materiálu zachyceny nebyly. Lněný olej sloužil v kuchyni jako potravina, dále jako léčivo i ke svícení. Lněné semeno mělo pro oficiální vlastnosti zvláštní význam, v minulosti podobně jako v současnosti se mohlo uplatnit rovněž jako pochutina.

Z luskovin, které měly ve středověkém jídelníčku významné postavení, byly přítomny hrách setý (*Pisum sativum*) a čočka jedlá (*Lens culinaris*). Velikost semen hrachu (5,0–5,5 mm) spolu s oddělenými dělohami v obou vzorcích (početnější ve vzorku č. 67) svědčí o konzumaci velkosemenné subspecie *P. s. sativum*, pěstované především pro semena. Nepochybně byl hrách v zázemí Daliměřic pěstován na polích nebo v zahradách jako významná potravina a zelenina a podobně snad rovněž čočka. Ojedinelá semena čočky, a to drobnosemenné i velkosemenné odrůdy (var. *microsperma*, *macrosperma*), byla přítomna pouze ve vzorku č. 67. Drcená čočka představovala také léčivo (zevně na otoky, vředy

apod.). Na území dnešní ČR byla pěstována od neolitu (srov. *Tempír 1979*, 303), ze 13. stol. byly stovky semen drobnosemenné čočky zachyceny např. z Bánova u Uherského Brodu (*Tempír 1968*, 17).

Vyjma jediné pečičky maliníku (*Rubus idaeus*) ve vzorku č. 40 a zmíněných ojedinělých zlomků skořápek lískového oříšku, v obou případech možná jen náhodných příměsí, nebyly ve zuhelnatělém souboru zachyceny kromě luskovin žádné druhy pěstovaného či sbíraného ovoce ani zeleniny. Zřejmě se zde jejich zbytky nenacházely ani před karbonizací (požárem?). Tato skutečnost podložena prezencí roztroušených diaspor polních plevelů a naopak absencí druhů rudérálních nasvědčuje, že nalezený soubor pochází z osiva nebo ze zásob obilí a luštěnin obyvatel zkoumaného objektu. Všechny jmenované druhy obilovin nacházely podobně jako výše zmíněné len a čočka taktéž uplatnění jako druhy medicijní, a to v humánním i veterinárním lékařství a léčitelství. Úvaha o využívání dalších druhů jako obiloviny v dobách nouze nebo krmiva pro drůbež (*Setaria glauca*), píce (*Spergula arvensis*, *Vicia angustifolia*, *Agropyrum repens*, *Bromus secalinus*, *Convolvulus arvensis* aj.), jako špenátová rostlina (*Chenopodium album*), léčivo či barvivo (taxony viz Tab. 1) zůstává jen spekulací.

Mezi planě rostoucími převažovaly diaspory segetálních plevelů provázejících přítomné obiloviny. Tyto do jisté míry dovolují rekonstrukci skladby průvodních plevelových společenstev náležejících ke třídě *Secalietea*. V souboru téměř chybí teplomilné druhy s vyššími půdními nároky, reprezentující svaz *Caucalion*, jehož druhově pestrá společenstva jsou opakovaně doložena zejména ze středověkého Polabí (srov. *Čulíková 1999; 2006; 2011b*), ale i z území středověkých městských jader Mostu (*Čulíková 1995*, 107), Prahy (*Čulíková 2010*, 101) a dokonce i Opavy (*Čulíková 2011a*, 17). Absence teplomilných plevelových společenstev je dokladem, že skladované obiloviny byly vypěstovány v pahorkatině v dosahu lokality. Z diagnostických druhů společenstev sv. *Caucalion* (srov. *Moravec et al. 1983; 1995; Chytrý – Tichý 2003*) byly nepatrným počtem diaspor zastoupeny pouze ostrožka stračka (*Consolida regalis*) a čistec roční (*Stachys annua*). Stračka zapleveluje častěji ozimy, méně i jařiny v teplých oblastech, ve vyšších polohách se vyskytuje jen přechodně (*Deyl 1956*, 192). V archeologických situacích, převážně středověkých, se její semena, jediný zdroj rozmnožování, vyskytují zřídka a jednotlivě. V českých zemích je pokládána za naturalizovaný archeofyt (*Pyšek – Sádlo – Mandák 2002*, 146), její nejstarší doklad v ČR pochází ze Šlapanic z doby bronzové (*Kühn 1981*, 75–79). Čistec roční v panonské oblasti s teplomilnou květenou zapleveluje všechny kultury zejména na vápnatých a slinitých půdách, kde hojně porůstá i strniště; v podhůří se vyskytuje rovněž jen přechodně jako jednoletá nebo ozimá bylina. Na území ČR je pokládán také za naturalizovaný archeofyt, a to středověký (*Pyšek – Sádlo – Mandák 2002*, 176). Dosavadní nejstarší archeologické nálezy z českých zemí pocházejí z raného středověku.

Živné půdy, často vápenaté a písčité, polí, úhorů a vinic v teplejších oblastech nížin a pahorkatin vyžaduje podobně jako zastupci společenstev sv. *Caucalion* i vrabečnice úpolní (*Thymelaea passerina*). Obě diaspory (nažky v češuli) však byly ve vzorku č. 67 determinovány jen se znaménkem pravděpodobnosti. Dnes je v ČR silně ohroženým druhem (*Holub – Procházka 2000*, 213), uváděným v Čechách z dolního Pojizeří, středního a dolního Polabí a dolního Povltaví. Její archeobotanické nálezy jsou ojedinělé. Taktéž v teplejších oblastech dnes zapleveluje hlavně pole s okopaninami, úhory, vinice a zelinářské zahrady bér sivý (*Setaria glauca*), zastoupený na rozdíl od předchozích větším počtem obilek. Podle archeobotanických nálezů v Čechách a na Moravě provázel bér sivý ve středověku hojně nezapojené porosty obilovin, zejména proso, z jehož osiva se podobně jako zde přítomné nažky řepinky latnaté (*Neslia paniculata*) obtížně odstraňují. Ponejvíce v teplejších oblastech roste ještě víkev úzkolistá (*Vicia angustifolia*), případně další z archeofytických víkví (*Vicia cf. villosa*), a to nejen na polích s obilovinami, ale i na úhorech, suchých pastvinách, mezích a ve slunných křovinách a stráních. Na polích se vyskytuje spíše v ozimých obilninách, v nichž škodí, a ve vytrvalých pícninách. Zachycené množství semen a děloh této víkve je pozoruhodné a vede k úvaze, zda víkev nebyla pěstována jako pícnina. Na počátku růstu však obsahuje kyanovodíkové sloučeniny, které mohou vést až ke smrtelným otravám koní (*Deyl 1956*, 49).

Absolutní dominantu mezi přítomnými segetálními pleveři představoval koukol polní (*Agrostemma githago*). V Červeném seznamu (*Holub – Procházka 2000*, 198) figuruje v kategorii kriticky ohrožených, v současnosti je na území ČR takřka vyhubený. V českých zemích je doložen od neolitu

Daliměřice 1987	stavba shořelá kolem r. 1300	makro- fosilie	sonda 2, vz. č. 40	sonda 2, vz. 67
Sb lé,*	<i>Abies alba</i> Mill., jedle bělokorá	U	4 zl.	ca 20 zl.
Sb po,lé,kr,*	<i>Agropyrum repens</i> (L.) Pal. Beauw., pýr plazivý	zo	1	
Sb lé, je	<i>Agrostemma githago</i> L., koukol polní	zs zto	35 + 13 zl. 2 ušty	628 + 48 zl. 6
Pě po,kr,lé	<i>Avena sativa</i> L., oves setý	zo zoh zpch	1255 72 malých	11 196 110 malých ca 600 zl.
	<i>Boraginaceae</i> , brutnákovité	zt		1
Sb kr,*	<i>Bromus secalinus</i> L., sveřep stoklasa	zo	13	47
	<i>Bromus</i> sp., sveřep	zo		35 + 12 zl.
Sb ba	<i>Centaurea cyanus</i> L., chrpa modrák	zn	6 + 2 zl.	21 + 20 zl.
Pě po,lé,*	<i>Cerealia</i> incl. <i>Avena sativa</i> L. + <i>Secale cereale</i> L., obiloviny včetně ovsu, žita	zo zkl		20 150 zl. 14
Sb po,ze	<i>Chenopodium album</i> agg., merlík bílý	zs	26 + 3 zl.	88 + 33 zl.
Sb po	<i>Chenopodium ficifolium</i> Sm., merlík fíkolitý	zs		3
	<i>Chenopodium</i> cf. <i>polyspermum</i> L., merlík mnohosemenný?	zs		5
Sb kr,*	<i>Cirsium arvense</i> (L.) Scop., pcháč rolní	zn		1
Sb lé? je	<i>Consolida regalis</i> Gray, ostrožka stračka	zs		1
Sb lé,kr,je	<i>Convolvulus arvensis</i> L., svlačec rolní	zs		13
Sb po,lé	<i>Corylus avellana</i> L., líska obecná	zsk	4 zl.	
	cf. <i>Digitaria</i> sp., ? rosička	zo		1
Sb kr,*	<i>Echinochloa crus-galli</i> (L.) Pal. Beauw., ježatka kuří noha	zo		1 + 1 zl.
je	<i>Euphorbia helioscopia</i> L., pryšec kolovratec	zs		2
	cf. <i>Euphorbia helioscopia</i> L., ? pryšec kolovratec	zs		1 zl.
je, kr	<i>Fallopia convolvulus</i> L. Ä. Löwe, svlačcovec popínavý	zn	37 + 13 zl.	113 + 30zl.
je*	<i>Galeopsis ladanum</i> agg., konopice široolistá	zt		40 + 5 zl.
Sb lé? je	<i>Galeopsis tetrahit</i> L., konopice polní	zt	4 + 1 zl.	3
	<i>Galium aparine</i> L., svízel přítula	zn	12	69 + 2 zl.
	<i>Galium</i> cf. <i>mollugo</i> agg., svízel povázka?	zn		3
	<i>Gramineae</i> , trávy	zo	1	
Pě po,lé,*	<i>Hordeum distichon</i> L., ječmen dvouřadý	zo	5	135 větších + 392 menších + 5 zl.
	<i>Hordeum</i> cf. <i>distichon</i> L., ječmen dvouřadý?	zo	1	
	<i>Lamiaceae</i> , hluchavkovité	zt	1 pošk.	2
	<i>Lapsana communis</i> L., kapustka obecná	zn		25 + 1 zl.
Pě po,lé,*	<i>Lens culinaris</i> Med., čočka jedlá (1x velkozrná + 2x drobnozrná)	zs		1 velké + 2 menší
Pě ol,vl,lé,poch*	<i>Linum usitatissimum</i> L., len setý	zs	1	153
	<i>Lithospermum arvense</i> L., kamejka rolní	zt		1
	<i>Lolium perenne</i> L., jilek vytrvalý	zo	1	7
je	<i>Lolium temulentum</i> L., jilek márnivý	zo	30	102 + 5 zl.
	<i>Lolium</i> sp., jilek	zo		12
Sb lé	<i>Malva neglecta</i> Wallr., sléz přehlížený	zpl zs		1 1
	<i>Medicago lupulina</i> L., tollice dětelová	zs	1	
	<i>Melandrium album</i> (Mill.) Garcke, knotovka bílá	zs		17
	<i>Neslia paniculata</i> (L.) Desw., řepinka latnatá	zn	1	7
Pě po,lé?	<i>Panicum miliaceum</i> L., proso seté	zno zpcho	1	26 2

Pě po,ze,lé	<i>Pisum sativum</i> L., hrách setý	zs zdě	9 11	66 10 + 2 zl.
	<i>Pisum sativum</i> L. + <i>Vicia angustifolia</i> L., hrách setý + vikev úzkolistá	zs zdě		5 21 zl.
	<i>Poa</i> sp., lipnice	zo		1
	<i>Poaceae</i> , lipnicovité	zo		ca 30 zl.
Sb lé	<i>Polygonum aviculare</i> agg., rdesno ptačí truskavec	zn		2
Sb lé,ba	<i>Polygonum persicaria</i> L., rdesno červivec	zn		5
Sb lé	<i>Prunella vulgaris</i> L., černohlávek obecný	zt		4
Sb ov	<i>Rubus idaeus</i> L., ostružiník maliník	zpe		1
je	<i>Rumex acetosella</i> L., šťovík kyselka	zn	25	122 + 28 zl.
	<i>Rumex crispus</i> L., šťovík kadeřavý	zn	2	5
	<i>Rumex</i> cf. <i>obtusifolius</i> L., šťovík tupolistý?	zn	2	1
	<i>Rumex</i> sp., šťovík	zn zm		4 1
	<i>Scleranthus annuus</i> L., chmerek roční	zče	2	4
Pě po,lé	<i>Secale cereale</i> L., žito seté	zo	3420 + ca 4000 zl.	4528
Sb po?	<i>Setaria glauca</i> (L.) Pal. Beauw., bér sivý	zo	3	60 + 7 zl.
	<i>Setaria</i> cf. <i>viridis</i> (L.) Pal. Beauw., bér zelený?	zo	1 pošk.	5
	<i>Setaria</i> sp., bér	zo	4	
je	<i>Sinapis arvensis</i> L., hořčice rolní	zs		1
	<i>Sonchus arvensis</i> L., mléč rolní	zn		1
Pě píce?	<i>Spergula arvensis</i> L., koleneček rolní	zs		11
je	<i>Stachys annua</i> L., čistec roční	zt	2	
	<i>Stachys</i> sp., čistec	zt		1
Sb kr?	<i>Stellaria media</i> agg., ptačinec žabinec	zs		3
	cf. <i>Thymelaea passerina</i> (L.) Coss. et Germ., ? vrabečnice úpolní	zs		2
Pě po,lé	<i>Triticum aestivum</i> L./ <i>compactum</i> Host., pšenice obecná/shloučená	zo zos	121 + 6 zl.	322 + 1 zl. 1
Sb lé	cf. <i>Valeriana officinalis</i> L., ? kozlík lékařský	zn		1
Pě? je	<i>Vicia angustifolia</i> L., vikev úzkolistá	zs zdě	1 7	60 170 + 57 zl.
	<i>Vicia</i> cf. <i>villosa</i> Roth, vikev huňatá?	zs		6
	<i>Vicia cracca</i> L., vikev ptačí	zs		5
	<i>Vicia</i> sp., vikev	zs		2 pošk.
	<i>Viciaceae</i> , vikvovité	zs		1 + 3 zl.
	ostatní:			
	listnáč	z větv.	1 zl.	
	otisk slámy v mazanici		1	
	indeterminata		5 zl. tkáně	8 zl. diaspor
	sklerocia hub			2
	zoo zbytky: ulity plže		*	
Celkem 23 797 + 25 121 zl.				

Tab. 1. Zkratky: Pě – pěstované; Sb – sbírané; kr – krmivo; lé – léčivo; po – potravina, ze – zelenina; ba – barvivo, * – jiné využití; zče – zuhelnatělá češule; zdě – zuhelnatělá děloha; zkl – zuhelnatělý klíček; zn – zuhelnatělá nažka; zo – zuhelnatělá obilka; zoh – zuhelnatělá obilka horní; zos – zuhelnatělá obilka sněťivá; zpe – zuhelnatělá pecička; zno – zuhelnatělá nahá obilka; zpcho – zuhelnatělá pluchatá obilka; zpch – zuhelnatělá plucha; zpl – zuhelnatělý plůdek; zs – zuhelnatělé semeno; zt – zuhelnatělá tvrdka; zto – zuhelnatělá tobolka

a ve středověku zde býval nejvýznamnějším průvodcem ozimé pšenice a žita, případně ječmene. Koukol ovšem vedle ozimů provází na všech substrátech i jařiny, pole s ovsem a dokonce i okopaniny a rovněž len, kde se ovšem vyskytuje především příbuzným linikolní druh *Agrostemma linicola*. Jeho semena se liší od semen *A. githago* skulpturou osemení. Tomuto druhu však nebyla v rámci analýzy v r. 1993 věnována pozornost, a tak nelze jednoznačně říci, zda byl len vypěstován v dosahu Daliměřic a které plevele zde kulturu provázely.

Místní obilná pole byla koukolem zřejmě silně zaplevelena. Jedovatá semena jen z malé části vypadávají do půdy, většina včetně tobolek tohoto vysokého plevele se dostává do sklizně. Množství zachycených semen a zbytky tobolek svědčí o sklizni hrstováním, tedy seřezáváním obilovin vysoko nad zemí. Uložená zásoba obilí či osivo zřejmě nebyly vyčištěny. I další v souboru početněji (desítky až stovky diaspor) zastoupené segetály byly vesměs vysokého vzrůstu, případně jsou oplétavé, popínavé a přilnavé: jílek mámivý (*Lolium temulentum*), sveřep stoklasa (*Bromus secalinus*), případně další druhy sveřepů, chrpa modrák (*Centaurea cyanus*), svlačcovec popínavý (*Fallopia convolvulus*), šťovík kyselka (*Rumex acetosella*), konopice širolistá (*Galeopsis ladanum* agg.), svízel přítula (*Galium aparine*), merlík bílý (*Chenopodium album* agg.)

Pozoruhodným zástupcem ve skupině plevelů je zde jednoletá tráva jílek mámivý. Ve střední Evropě je pravěkým archeofytem, vyskytujícím se příležitostně na vlhkých polích, na rumišťích nebo na okrajích komunikací. V archeologických situacích nebývá častý a většinou bývá zastoupen pouze jednotlivými obilkami. Nález kolem 130 obilek z Daliměřic je mimořádně početný, patrně zatím na území ČR nejbohatší. Vzhledem ke skladbě vzorků je pravděpodobný jeho původ na polích s ovsem, lnem a ječmenem, kde bývá zvláště hojný. V mokřých jarech mohou obilky na poli klíčit tak hromadně, že vzniká dojem, že se obilí mění v plevel (Deyl 1956, 140). V okopaninách neroste vůbec. Obilky jílku mámivého obsahují jedovatý alkaloid temulin. Pouze jedna obilka byla determinována jako jílek vytrvalý (*Lolium perenne*), který vystupuje jako hojný ruderal (sešlapávané plochy, rumiště, pastviny, návsi aj.).

Sveřep stoklasa je pokládán za jednoznačný indikátor ozimů, příležitostně se však vyskytuje i na ruderalizovaných plochách – rumišťích, podél komunikací apod. Desítky identifikovaných obilek mezi obilím jsou nepochybným dokladem pěstování ozimů. Stoklasa je uváděn na území ČR mezi archeofyty od doby bronzové (Pyšek – Sádlo – Mandák 2002, 142), avšak některé z lokalit, z nichž byl dosud doložen, byly datovány do neolitu (např. Opava–Kateřinky: Tempír 1968, 50); Neplachovice na Opavsku: Opravil 1974, 98 aj.).

Průvodcem ozimů, zejména žita, bývá zejména na písčitých a hlinitých půdách chrpa modrák. V jařinách se vyskytuje méně. I když je u nás pokládána za archeofyt od doby bronzové (Pyšek – Sádlo – Mandák 2002, 144) původem ze Středozeří, její rozšíření v českých zemích je spjato s vrcholným středověkem, jak potvrzují přibývající nálezy pylu i diaspor v antropogenních sedimentech (srov. Jankovská 2011). Uvádí se, že po požití velkého množství rostlin modráku může u skotu nastat ochrnutí (Deyl 1956, 45). V minulosti nacházela uplatnění jako léčivka i k barvení zejména vín. Svlačcovec popínavý je rovněž jednoletka, naturalizovaný archeofyt, zaplevelující všechny kultury na polích i v zahradách. Jako oplétavý segetál provází řídké kultury obilovin. Jedovaté jsou nejen zelené rostliny, ale i nažky, v archeologických situacích, zejména středověkých, pravidelně zastoupené. Šťovík kyselka je vytrvalý druh, který roste na úhorech, polích, loukách, mezích a na četných dalších stanovištích včetně světlých lesů a lesních okrajů. Je indikátorem kyselých písčitých půd s nedostatkem dusičnanů, tedy nehojných. Těžko soudit o zdroji poměrně početných nažek ve zkoumaném materiálu, dost možná zapleveloval pole na chudé půdě, přetrvával na strništi a úhoru. Ostatní registrované druhy rodu, tj. *Rumex crispus* a *R. obtusifolius* mohou vystupovat rovněž jako polní plevele, v materiálu však byly zastoupeny bezvýznamně. Konopice širolistá, středověký archeofyt, je taktéž jednoletá, roste na polích, úhorech, pastvinách i pasekách. Na polích provází jak obiloviny, tak okopaniny, z obilovin jařiny i ozimy. Stoupá až do podhůří. Přestože rostlina je jedovatá, tvrdky obsahují až 45 % oleje použitelného k technickým účelům. Konopice polní (*Galeopsis tetrahit*) byla zastoupena menším počtem než předchozí druh. Deyl (1956, 152) uvádí, že se vyskytuje především na polích, která byla nedávno odlesněna.

Svízel přítula je jednoletou nebo ozimou bylinou, provázející na všech půdách ozimy, jařiny i okopaniny. V archeologických objektech se vyskytuje poměrně pravidelně, často současně s příbuzným *Galium spurium*, který v Daliměřicích překvapivě zaznamenán nebyl.

Jednoletý kolektivní druh merlík bílý bývá přítomen takřka ve všech druzích antropogenních sedimentů obsahujících rostlinné zbytky. Jedna jeho rostlina může vyprodukovat až 100 000 semen (Deyl 1956, 107). Je pokládán za hlavní indikátor synantropizace. Z tohoto pohledu obsahuje materiál z Daliměřic spíše překvapivě malé množství malých černých semen s rezistentním osemením, která se v sedimentech uchovávají jako jediná ze tří typů. Tato semena bývají zejména v dobách nouze semílána na mouku nebo spařována ke krmení drůbeže. Merlík bílý zapleveluje prakticky všechny kultury, především však okopaniny. Je zřejmé, že pole, z nichž pocházely uskladněné zásoby, merlíkem bílým, ani dalšími přítomnými příbuznými druhy, tj. *Chenopodium ficifolium* a *Ch. polyspermum*, vyžadujícími půdy bohatší na živiny, významněji zaplevelena nebyla. Jako plevele mohly provázet luskoviny.

Z trav byly zaznamenány ještě pýr plazivý (*Agropyrum repens*) a ježatka kuří noha (*Echinochloa crus-galli*). Přestože vytrvalý pýr roste u nás všude hojně na všech druzích půd – těžkých, lehkých, vápnitých, nevápnitých – na polích, loukách, pustých místech apod., nebývají archeobotanické nálezy běžné ani početné. Možná též proto, že pýr se množí hlavně podzemními oddenky, méně obilkami a kvete pravidelně jen na půdách, které nebyly po dva roky obdělávány (Deyl 1956, 312). V suchých letech kvete v jařinách i v ozimech, jako účinná v boji s pýrem je doporučována směs ozimého žita s vikví. Oddenky pýru byly využívány jako léčivo. Ježatka je naopak jednoletá tráva, rostoucí hlavně v teplejších oblastech na vlhčích polích, v zahradách, na vinicích, na rumišťích atd. Zapleveluje hlavně okopaniny, ale objevuje se rovněž v prořídilých porostech obilí. Podle zastoupení obou druhů ve vzorcích se jeví, že zaplevelení místních kultur jimi nebylo příliš intenzivní.

Naprostá většina zbývajících druhů zaznamenaných ve dvojici vzorků jsou taktéž průvodci společenstev plevelů obilovin tř. *Secalietea*. Relativně větším počtem diaspor (nad 10) byly z nich zastoupeny jen svlačec rolní (*Convolvulus arvensis*), kapustka obecná (*Lapsana communis*) a koleneček rolní (*Spergula arvensis*). Svlačec provází kultury obilí i lnu, jejichž sklizeň ztěžuje. Vyskytuje se i na úvozcových cestách, v zahradách, na pastvinách atd. na všech půdách.

Tyto druhy, spolu s výše jmenovanými včetně koukolu, chrpy modráku, řepinky latnaté, konopice, merlíky a dalšími běžnými zástupci, reprezentovanými zde nízkým počtem diaspor – *Cirsium arvense*, *Euphorbia helioscopia*, *Malva neglecta*, *Medicago lupulina*, *Melandrium album*, *Polygonum aviculare* agg., *P. persicaria*, *Setaria* cf. *viridis*, *Sinapis arvensis*, *Sonchus arvensis*, *Stellaria media* – dokládají jak společenstva svazu *Sherardion*, indikující bazemi mírně bohaté půdy v mírně teplých oblastech, tak společenstva sv. *Aphanion* na půdách silikátových (např. *Scleranthus annuus*, *Spergula arvensis*). Podle zkušebnosti z dřívě vyhodnocovaných středověkých lokalit nebyla společenstva těchto svazů ještě diferencovaná do dnešní podoby, druhy se vzhledem k řídkým porostům obilovin, absenci hnojení a dobovým agrotechnickým postupům silně prolínaly, scházely neofyty. Na skladbě cenóz se podílely i plevele dnes typické pro kultury okopanin (např. *Euphorbia helioscopia*: srov. Čulíková 2011a).

Kromě plevelů se v materiálu objevil např. černohlávek obecný (*Prunella vulgaris*) – průvodce hlavně luk a pastvin, ale i břehů vod nebo zahrad, v nichž eventuálně mohly mít původ i některé skladované plodiny. Druh mokřých luk, případně podmáčených lesů v údolních polohách kozlík lékařský (*Valeriana officinalis*) nebyl identifikován jednoznačně.

Z prezenze drobných uhlíků jedle (*Abies alba*) lze pouze potvrdit, že v Daliměřicích obdobně jako v jiných českých středověkých lokalitách patřila jedle k preferovaným užitkovým dřevinám (stavby, výdřevy apod.).

Závěr

Hlavními plodinami, pěstovanými ve výškovém vegetačním stupni pahorkatin v oblasti Daliměřic, byly na přelomu 13. a 14. stol. dle archeologického nálezu menších zbytků zuhelnatělých zásob oves a žito, ale konzumovány a patrně i pěstovány zde byly rovněž pšenice, ječmen, proso, len a luštěniny, především hrách. Ve spáleném souboru z Daliměřic je pozoruhodná vysoká příměs diaspor

plevelů, pole byla silně zaplevelená. Druhovú skladba segetálních plevelů indikuje pěstování jak ozimů, tak jařin. Dominantu mezi nimi představuje koukol polní, který patrně zapleveloval kromě ozimů i jařiny a kultury lnu. Koukol spolu s ostatními nejpočetněji zastoupenými je vysokého vzrůstu, případně jde o druhy oplétavé a popínavé, což potvrzuje sklizeň hrstováním, redukujícím plevelnou příměs. Požárem zuhelnatělé zásoby obilí zatím nebyly od této zčásti jedovaté příměsi vyčištěny. Zejména jedovaté semeno kookolu muselo být odstraňováno, a to nejen před semiláním, ale rovněž z osiva a taktéž ze zadiny, která byla zkrmována dobyt看 nebo drůbeží. Mezi plevely převládaly druhy rostoucí na všech půdách včetně méně živných, nenáročné na teplo; u ojedinělých náročnějších druhů, zastoupených jednotlivými diasporami, lze předpokládat přechodný výskyt. Import např. pšenice z teplejší oblasti se nejeví jako pravděpodobný. Zda některé z planě rostoucích druhů našly v prostředí, jemuž zásoby patřily, i jiné uplatnění než jako potravina, nelze na základě karbonizovaných zbytků prokázat. Blízkost nivy řeky Jizery se nikterak neprojevila. Vzorek č. 67 obsahoval větší množství rostlinných makrozbytků vyššího počtu taxonů než vzorek č. 40.

Mé poděkování patří prof. RNDr. Františku Kühnovi, CSc. (†) za revizi obilí planě rostoucích trav.

Literatura

- Čulíková, V. 1995: Rekonstruktion der synanthropen Vegetation des mittelalterlichen Most. Památky archeologické 86, 83–131.
- 2010: Středověká údolní niva Vltavy v Praze na Malé Straně (Valdštejská čp. 154/III, Kolovratský palác). Archeologické rozhledy 62, 72–116.
- 2011a: Pepř, kmín, cibule, černucha a další nejen užitkové rostliny z pozdně středověkých odpadních jímek na Drůbežím trhu v Opavě (archeologický výzkum v r. 2005). Časopis Slezského muzea série B, 60, 1–46.
- 2011b: Rostlinné zbytky jedním z pramenů pro interpretaci čáslavského středověkého objektu. In: Forum Urbes Medii Aevi VI, Brno, 276–303.
- Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČSR, Hory a nížiny. Praha.
- Deyl, M. 1956: Plevelé polí a zahrad. Praha.
- Dostál, J. 1958: Klíč k úplné květeně ČSR. Praha.
- 1989: Nová květena ČSSR 2. Praha.
- Holub, J. – Procházka, F. 2000: Red List of vascular plants of the Czech Republic. Preslia 72, 187–230.
- Chytrý, M. – Tichý, L. 2003: Diagnostic, constant and dominant species of vegetation classes and alliances of the Czech Republic: a statistical revision. Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Masarykianae Brunensis. Brno.
- Jankovská, V. 2011: The Middle Ages in pollen-analytical research on the territory of the Czech Republic. Bulletin of Geography – Physical Geography Series 4, 47–70.
- Kühn, F. 1977: Obilí z hradu Rokštýn u Luk nad Jihlavou (okr. Jihlava). In: Přehled výzkumů 1975, Brno, 93–94.
- 1981: Rozbory nálezu polních plodin. In: Přehled výzkumů, Brno, 75–79.
- Moravec, J. et al. 1983: Rostlinná společenstva České socialistické republiky a jejich ohrožení. Severočeskou přírodou – příloha 1983/1. Litoměřice.
- 1995: Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. 2. ed. Severočeskou přírodou, příloha 1995. Litoměřice.
- Opravil, E. 1974: Rostlinné zbytky z archeologických nalezišť na Opavsku. Časopis Slezského muzea A, 23, 97–104.
- Pyšek, P. – Sádlo, J. – Mandák, B. 2002: Catalogue of alien plants of the Czech Republic. Preslia 74, 97–186.
- Slavík, B. ed. 1987: Regionálně fytogeografické členění ČR – Příloha (mapa). In: S. Hejný – B. Slavík edd., Květena ČSR I.
- Tempér, Z. 1968: Archeologické nálezy zemědělských rostlin a plevelů v Čechách a na Moravě. Vědecké práce Československého zemědělského muzea 1968, 15–88.
- 1979: Kulturpflanzen im Neolithicum und Äneolithicum auf dem Gebiet von Böhmen und Mähren. In: Festschrift Maria-Hopf zum 65. Geburtstag am 14. september 1979. Archaeo-Physica 8, Köln, 303–308.

Charred vegetal macro-remains of the store from a burnt medieval settlement in Daliměřice near Turnov, northern Bohemia

Already in 1987 two smaller samples (Nos. 40 and 67) were taken within the archaeological research of a burnt medieval settlement situation in Daliměřice near Turnov intended for archaeobotanical analysis (performed by the authoress of this article in 1993). The burnt layer with visible macroremains from which the samples were taken by means of a probe, was dated by the head of the research team J. Klápště to approximately 1300 A.D. All the vegetal remains, i.e. above all the caryopses of the cultivated cereals as well as diaspores of weeds, were charred.

The village of Daliměřice near Turnov is situated in the region of Turnovská pahorkatina (Turnov hills) whose average altitude is 297.9 m. From phytogeographic point of view it is situated in the district 55 Český ráj (sub-district Střední Pojizeří) – a part of the Czech-Moravian mezophyticum. The Střední Pojizeří covers a section of the alluvium of the Jizera river.

A survey of all the finds can be found in *Tab. 1*. The possible utilization of the species – both cultivated and collected – as a foodstuff, vegetables, medicament, fodder, source of dyestuff, etc., is marked in the first column of the table. Miscellaneous utilization of the present plants is probable. Though the material yielded as much as 24,000 diaspores and roughly the same number of fragments of seeds and fruits as well as their crushed parts, only 50–55 species were represented. Compared with other archaeological situations (wells, cesspits) they form a smaller set. At least 90 % of the diaspores were cereals. Cereals were recorded in the complete mediaeval assortment, however while the dominant oats (*Avena sativa*) and rye (*Secale cereale*) were represented by thousands of caryopses, wheat (*Triticum aestivum*) and barley (*Hordeum distichon*) only by hundreds of caryopses. Millet was documented by separate charred caryopses, lemmas, usually frequent in mediaeval material, have not preserved. According to the present weeds rye and oats were the cereals cultivated in the surrounding hilly country in the largest extent. The presence of the diaspores of winter segetals (above all *Bromus secalinus*, *Agrostemma githago*, *Centaurea cyanus*, *Neslia paniculata*, and/or *Scleranthus annuus*) indicates cultivation of winter wheat and rye. But also annual segetals were present which testify the cultivation of spring corn. Diaspores of weedy plants evidently got into the building during purification of the corn and prevailed among wildly growing species. Especially corn cockle (*Agrostemma githago*) strongly infested the fields. However also the find of caryopses of *Lolium temulentum* is remarkably numerous, it probably accompanied especially the oat fields. More numerous were represented also *Bromus secalinus*, *Centaurea cyanus*, *Galeopsis tetrahit*, *Galium aparine*, *Setaria glauca*. *Consolida regalis* ranges among interesting species of weedy plants. Diaspores of segetals testify considerable infestation of the fields with weed communities of the class *Secalietea*, namely of the alliances *Sherardion* and *Aphanion*.

From oily plants and fiber-yielding plants it was only common flax (*Linum usitatissimum*), from leguminous plants it was field-pea (*Pisum sativum*) with great seeds and lentil (*Lens esculenta*) that were recorded. Apparently also these products, maybe including lentil, were cultivated in the surroundings of Daliměřice.

With the exception of rather accidentally strayed individual diaspores of *Rubus idaeus* and *Corylus avellana* no other macro-remains of cultivated or collected fruit were present.

So the most important crop plants utilized in the house and cultivated in the village surroundings in the period around the year 1300 were oats and rye; wheat was probably added to rye to make bread flour. The examined material represented a part of still not purified store of corn.

The presence of the river Jizera alluvium did not manifest itself in the set.

English by *Helena Vlčková*

MATERIALIA

Bošácká keramika z Kolína Doklad kontaktu postbadenských kultur v závěru středního eneolitu

Miroslav Dobeš – Radka Šumberová – René Kyselý

Několiikaletý výzkum v trase obchvatu Kolína odkryl řadu polykulturních lokalit, mj. objekty se společným výskytem keramiky bošácké a řivnáčské kultury. Kolínsko podle nálezového stavu patří do oikumeny poslední jmenované kultury, původ keramiky bošácké kultury je proto hledán ve východních Čechách, které tvoří západní výspu jejího rozšíření. Nález je interpretován jako doklad exogamních svazků propojujících oblasti vzdálené od sebe ca 50 km, depot atraktivně zdobených picích tvarů poukazuje i na možnou rituální či kultovní funkci spojenou s libačními či přísěžnými picími rituály, případně vegetativními kulty. Analýza je založena na rozboru keramiky, součástí statě je i vyhodnocení osteologického materiálu.

Čechy – eneolit – bošácká kultura – řivnáčská kultura – keramický depot – osteologie

Bošáca culture pottery from Kolín. Evidence of Post-Baden cultures contact at the end of the Middle Neolithic period. *The several years lasting research of the Kolín bypass uncovered a number of poly-cultural sites, among others also features that contained both Bošáca culture and Řivnáč culture pottery. Based on the current knowledge, the Kolín region formed part of the ecumene of the latter culture; origins of the Bošáca pottery are therefore sought in eastern Bohemia that comprised the western outpost of the Bošáca culture expansion. The find is interpreted as an evidence of exogamous relationships connecting regions approx. 50 km apart from each other; hoard of attractively decorated drinking horns in feature no. 4199 refers to a possible ritual or cult role connected with libation or sworn drinking rituals or else vegetative cults. The analysis is based on pottery, and the article includes also assessment of the osteological material.*

Bohemia – Eneolithic – Bošáca culture – Řivnáč culture – pottery hoard – osteology

1. Úvod

Nálezy nezapadající do představ tvarového a výzdobného spektra keramiky té které oblasti nejsou v českém eneolitu nijak ojedinělé. Poukázat lze např. na výskyt keramiky s brázděným vpichem v baalberských lokalitách (Zápotocký 2000a, 598–599, obr. 1–9), hojně doklady kulovitých amfor obou větví na sídlišťích řivnáčských (Zápotocký – Zápotocká 2008, 187–188, 202, obr. 76–77; Zápotocký 2008a, 95–96), výskyt bolearácké keramiky na nalezištích mladšího stupně nálevkovitých pohárů (Pleslová-Štiková 1973, 397–404) či zlomky nádoby subneolitického rázu z Hrazan (Dobeš – Korený 2010). Obecně jsou považovány za importy či místní napodobeniny cizích vzorů, jejich detailnější funkční určení v dané souvislosti je pochopitelně předmětem rozličných interpretací (srov. např. různé názory na výskyt keramiky kulovitých amfor na sídlišťích řivnáčské kultury: Neustupný – Neustupný 1960, 133; Neustupný 1982; Dobeš 2008, 118; Zápotocký 2008a, 95–96).

Obdobné povahy je i nález z Kolína, kde byl v oikumeně náležející řivnáčské kultuře (Zápotocký – Zápotocká 2008, 286–292, obr. 135) nalezen bohatý soubor jednoznačně poukazující tvary a výzdobou na prostředí kultury bošácké. Jeho význam spatřujeme ve dvou oblastech. Z hlediska lidské mobility v českém eneolitu je jistě zajímavý jeho výskyt v daném místě, na druhé straně může přispět k úvahám o vzájemné chronologické pozici obou kultur.

Výzkum v trase obchvatu Kolína probíhal na ploše 40 ha a v jeho rámci bylo prozkoumáno téměř 7000 objektů z průběhu celého zemědělského pravěku a raného středověku. Souhrnné předběžné výsledky výzkumu i první etapy zpracování již byly zveřejněny (Šumberová et al. 2010; Šumberová

Obr. 1. Kolín, okr. Kolín. Levobřeží Labe s vynesenu trasou části obchvatu města s vyznačením jednotlivých zkoumaných ploch (č. II = zde publikovaný úsek). Jako podklad posloužila mapa 2. vojenského mapování, list O-8-V (© 2nd Military Survey, Austrian State Archive, © Laboratoř geoinformatiky UJEP). Výšek upravila B. Hružová.

Abb. 1. Kolín, Kr. Kolín. Linkes Elbeufer mit der Trasse eines Teiles der Tangente mit Kenzeichnung einzelner untersuchten Flächen (Nr. II = hier publizierte Fundstelle). Als Unterlage diente die Karte der zweiten (Franzsiszeichen) Landesaufnahme, Blatt O-8-V.

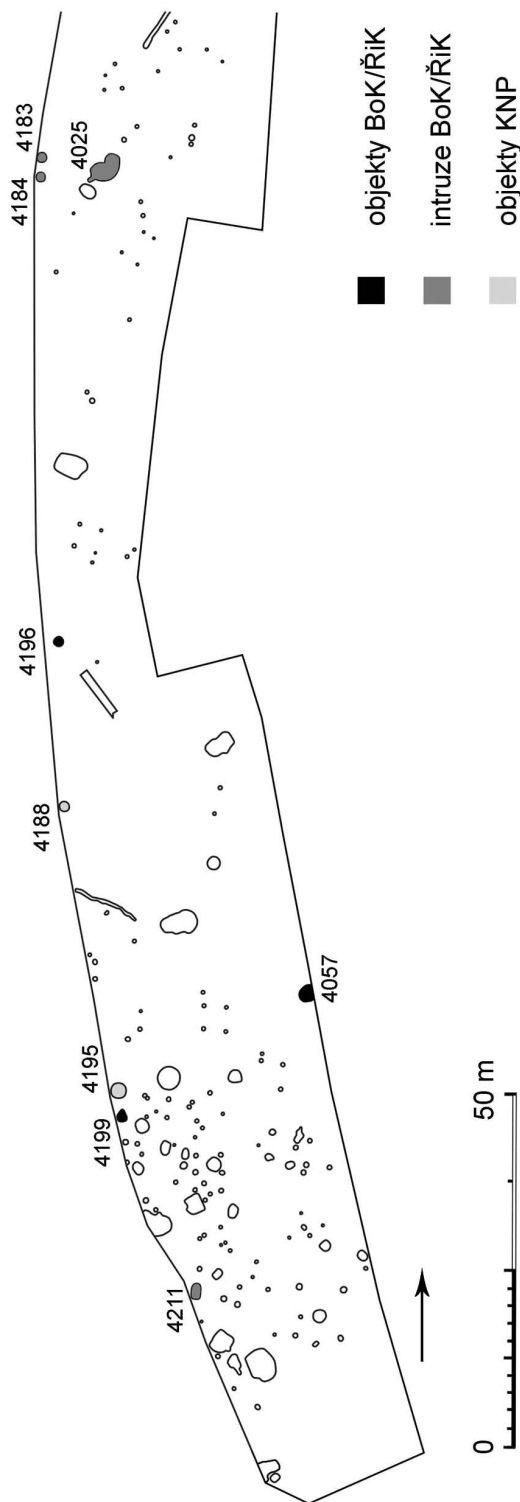
a kol. 2012), kompletní vyhodnocení získaných pramenů však bude dlouhodobé, jelikož z kapacitního, technického i odborného hlediska není možná jednorázová publikace. Domníváme se, že výskyt bošácké keramiky v dané oblasti je natolik závažný, že připouští rychlou publikaci bez ohledu na další početný a dosud nezveřejněný eneolitický materiál z obchvatu Kolína.

2. Poloha a přírodní prostředí lokality

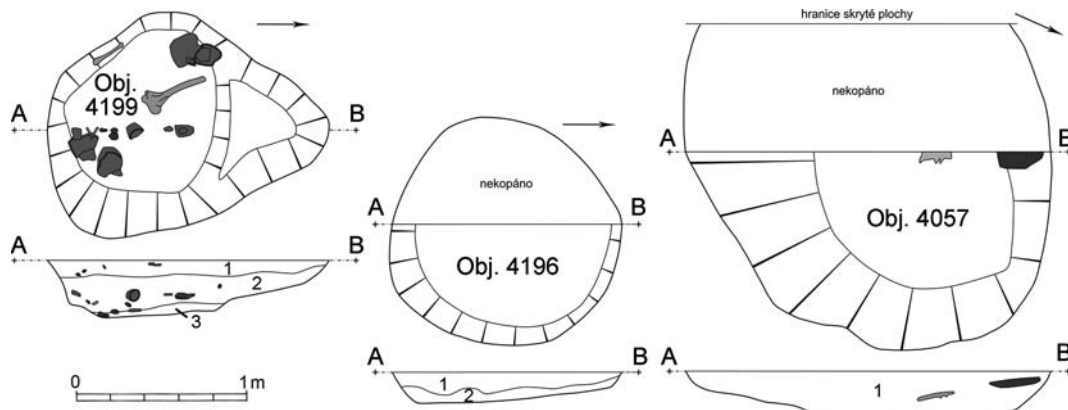
Kolínsko leží ve východní části tzv. staré sídelní oblasti, na hranici mezi středními a východními Čechami, kde řeka Labe a výběžky Železných hor oddělovaly území v některých obdobích pravěku odlišná svým kulturním vývojem. Objekty s keramikou bošácké kultury byly odkryty na ploše II v severní části trasy obchvatu Kolína, na výrazném terasovitém nároží vystupujícím prudce z labské nivy a ostře vymezeném z východní strany údolím Pekelského potoka, levobřežního přítoku Labe, a z jižní hlubokým korytem dnes zaniklé vodoteče, původně se do potoka vlévající. Směrem na západ zvolna stoupá mírně zvlhčený terén, k severu pak svah pozvolna upadá k labské nivě. Převýšení lokality, o nadmořské výšce 240 m, vůči hladině řeky činí téměř 40 m (*obr. 1*).

Podle geomorfologického členění (*Demek – Mackovčín a kol. 2006, 229–230, 536*) spadá sledované území do celku Kolínského tabule, ploché pahorkatiny tvořené horninami kutnohorského krystalinika, převrstvenými kvartérními sprašemi, v současnosti pokrytými modální černozemí (půdní mapa 1: 50000, © ČGS, <http://mapy.geology.cz/pudy/14.12.2012>). Klimaticky náleží území do oblastí teplé a sušší, s průměrem ročních srážek 500–600 mm a průměrnou roční teplotou 8–9 °C (data© ČHMÚ).

Mapa potenciální přirozené vegetace udává pro zkoumanou lokalitu a její zázemí jako základní vegetační jednotku na pravidelně zaplavovaných částech nivy jilmovou doubravu (*Quercus-Ulmetum*), které na nezaplavovaných

Obr. 2. Kolín, okr. Kolín. Plán části zkoumané plochy II se všemi pravěkými objekty. Různými odstíny šedi zvýrazněny situace eneolitické – viz legenda. Intruze v obj. 4211 sestávala ještě ze zlomků KKA/KŠK. Zkratky viz kap. 4. Sestavili R. Šumberová, M. Dobeš a B. Hřizová.
 Abb. 2. Kolín, Kr. Kolín. Plan eines Teiles der untersuchten Fläche II, mit allen urgeschichtlichen Objekten. Durch verschiedene Grautöne sind die äneolithischen Situationen verdeutlicht – siehe Zeichenerklärung. Die Intrusion im Objekt 4211 bestand auch noch von Keramikbruchstücken der Kugelamphoren/Schnurkeramik. Abkürzungen siehe Kap. 4.

Obr. 3. Kolín, okr. Kolín. Objekty BoK/ŘiK č. 4057, 4196 a 4199. Sestavili R. Šumberová, M. Dobeš a B. Hrzůvá.
Abb. 3. Kolín, Kr. Kolín. Objekte der Řivnáč Kultur mit Bošáca Keramik, Nr. 4057, 4196 und 4199.

sušších částech nivy, plošinách a mírných svazích, což by odpovídalo dané lokalitě, alternuje černýšová dubohabřina (*Melampyro nemorosii-Carpinetum*) a lipová doubrava (*Tilio-Betuletum*), viz *Neuhäuslová a kol. 1998*. Existenci kyselých doubrav s borovicí a břízou v okolí neolitických až starobronzových sídlišť, zkoumaných v trase obchvatu, můžeme předpokládat i na základě antrakologické analýzy uhlíků z příslušně datovaných objektů, přičemž na bazických substrátech (např. spraších) mohly růst i smíšené doubravy s jasanem (*Kočár – Kočárová 2012*).

3. Kontext osídlení

Popisovanou polohu II obývali lidé již v průběhu kultury s keramikou vypíchanou. Na následné eneolitické osídlení tam poukazují dva objekty kultury nálevkovitých pohárů (viz *obr. 2*) a zde publikované sídliště ze středního eneolitu. Ojedinelé keramické intruze svědčí též o přítomnosti nositelů kultury kulovitých amfor či šňůrové keramiky (*obr. 3: 2, 4; tab. 1*), přičemž výčet památek z pozdní doby kamenné uzavírají hroby kultury se zvoncovitými poháry. Mladší doklady pobytu člověka reprezentují sídlištní nálezy kultur mohylové, knovízské, štitarské, bylanské, pozdně halštatské a laténské; pohřební aktivity dokládá jeden hrob z doby laténské. Z uvedených údajů je zřejmé, že poloha byla intenzivně a opakovaně využívána, k čemuž jistě přispěla i strategicky velmi výhodná pozice s výhledem do údolí Labe a přes něj daleko na sever.

S plochou II v trase obchvatu sousedí na severu úsek I a na jihu III (viz *obr. 1*). Plocha I poskytla obdobné doklady eneolitického osídlení jako výše popsany úsek II, konkrétně stopy sídlišť nálevkovitých pohárů a kultur badenské a řivnáčské. Vzhledem k velikým vzdálenostem soudobých shluků objektů jde bezpochyby o stopy různých obytných areálů (eneolitické osídlení se nachází v severní části plochy I), i když obě plochy na sebe geomorfologicky plynule navazují (*Šumberová et al. 2010*).

Jižně od plochy II, na nevýrazně ostrožně oddělené od ní hlubokým korytem bezejmenné vodoteče, se rozkládala dlouhodobě využívaná poloha III, s osídlením mladšího neolitu, kultur s nálevkovitými poháry a řivnáčské, v mladším pravěku s přestávkami od mladší doby bronzové po raný středověk (*Šumberová a kol. 2012, 17*). Podobná sekvence osídlení byla zaznamenána i na ploše II a je třeba předpokládat, že využívání obou poloh, oddělených jen vodotečí, spolu alespoň v některých obdobích souviselo.

Intenzitu a pestrost pravěkého osídlení v širším okolí plochy II dokládají též dřívější objevy, ať již jde o nálezy z poloh Kolín-Chaloupky, Kolín-Lučební závody a Nová Ves-Ohrada při ústí Pekelského potoka (srov. *Dvořák 1936, 134–136; Motyková – Sedláček 1990, 277, 280; Rulř 1983, 82*), keramický depot z doby laténské z nivy téhož potoka z míst poblíž plochy II (*Valentová 2003*,

Objekt	Typ objektu	Datování intruze	Datování objektu	Popis intruze	Identifikátor	Obrázek
4025	jáma	ŘiK	ÚnK-MoK	1 slámovaný zl.	20070/08-7	–
4183	jáma	ŘiK	ÚnK-MoK/Lt	1 slámovaný zl.	23622/08-3	–
4184	jáma	ŘiK	ÚnK-MoK	1 zl. P slámovaný s lištou	23683/08-12	6:03
4211	hrob	KKA/KŠK	KZP	1 zl. OH zdobený OŠ (14 otisků/30 mm)	23992/08-2	6:04
4211	hrob	ŘiK	KZP	1 slámovaný zl. z těla nádoby	23992/08-4	–
4211	hrob	KŠK/KZP	KZP	1 zl. OH se zdvojeným pupkem	23992/08-1	6:02
4211	hrob	eneolit?	KZP	1 zl. z H/P s šikmými mělkými kanelurami	23992/08-3	6:01

Tab. 1. Kolín, okr. Kolín. Eneolitické keramické intruze v objektech jiného stáří z plochy II obvodu města. Zkratky archeologických kultur viz kap. 4; OŠ – otisky šňůry. Sestavil M. Dobeš.

Tab. 1. Kolín, Kr. Kolín. Äneolithische keramische Intrusionen in Objekten von anderer Älter von der Fläche II. der Stadtangente.

219–220, obr. 4) či ojedinělý hrob kultury se šňůrovou keramikou prozkoumaný východně od ní v poloze U Vodárny (*Mazač – Jouza 2006*, 16–17).

4. Popis objektů a nálezů

Při popisu keramiky byly použity tyto zkratky (srov. *Kalferst – Zápotocký 1991*, pozn. 1 na str. 379, obr. 17): D – dno; H – hrdlo; O – okraj; P – plece; S – spodek; T – tělo nádoby (bez bližšího určení); zl. – zlomek, střep. Z nich jsou vytvořeny zkratky složené, udávající stupeň dochování nádob či částí (fragmentů), kupř.: 1 zl. OS = zlomek, jehož profil sahá, či jej lze rekonstruovat, od okraje po spodek nádoby.

Okraje (O): 1 oblý; 2 přihrocený; 3 vodorovně seříznutý; 10 s okrajovou lištou.

Dna (D): 1 s přímým kónickým předním; 2 s prohnutě kónickým předním; 3 nožkovitě odsazené; 0 nelze hodnotit. Rozměry nálezů udávány v mm, další zkratky viz níže.

Povrch, úprava (p.): 2 hlazený; 21 jemně hlazený se stopami přešetění, či otřelé leštění; 25 ledabyly, nerovně hlazený; 7 slámovaný.

Způsob měření a zkratky rozměrů zvířecích kostí dle *Driesch 1976*; ostatní zkratky: dex. = dextra (pravá), sin. = sinistra (levá), prox. = proximální, dist. = distální.

Zkratky archeologických kultur: BoK – bošácká, Lt – doba laténská, KKA – kultura kulovitých amfor, KŠK – kultura se šňůrovou keramikou, KZP – kultura se zvoncovitými poháry, MoK – mohylová, ŘiK – řivnáčská, ÚnK – únětická.

Další zkratky: hl. – hloubka, hm. – hmotnost, v. – výška, d. – délka, š. – šířka, Ø – průměr.

Objekt 4057

Popis: nepravidelně oválná jáma se šikmými stěnami a rovným dnem, západní částí zabíhající za okraj skryté plochy, š. 216, hl. od úrovně skrývky 36 cm. Výplň jednotná hnědá. Ve střední části nalezeny zvířecí kosti, u severního okraje neopracovaný kámen. Podloží v místě tvořila spraš. *Obr. 3.*

Nálezy:

Džbán/koflík?: část P (2 zl.) s dvojitou třásní z plochých, šikmo kladených (tažených) vpichů, p. 2, š. max. 90, *obr. 4: 14.*

Dno: 1 zl. TD, p. 2, D1.

Atyp.: 2 zl. T, p. 2.

Mazanice: zl. mazanice profilovaný ze tří stran kulatinou o Ø cca 50 mm (zřejmě výplň zdvojené stěny?), s organickou příměsí, max. rozměr 55 mm, hm. 64 g.

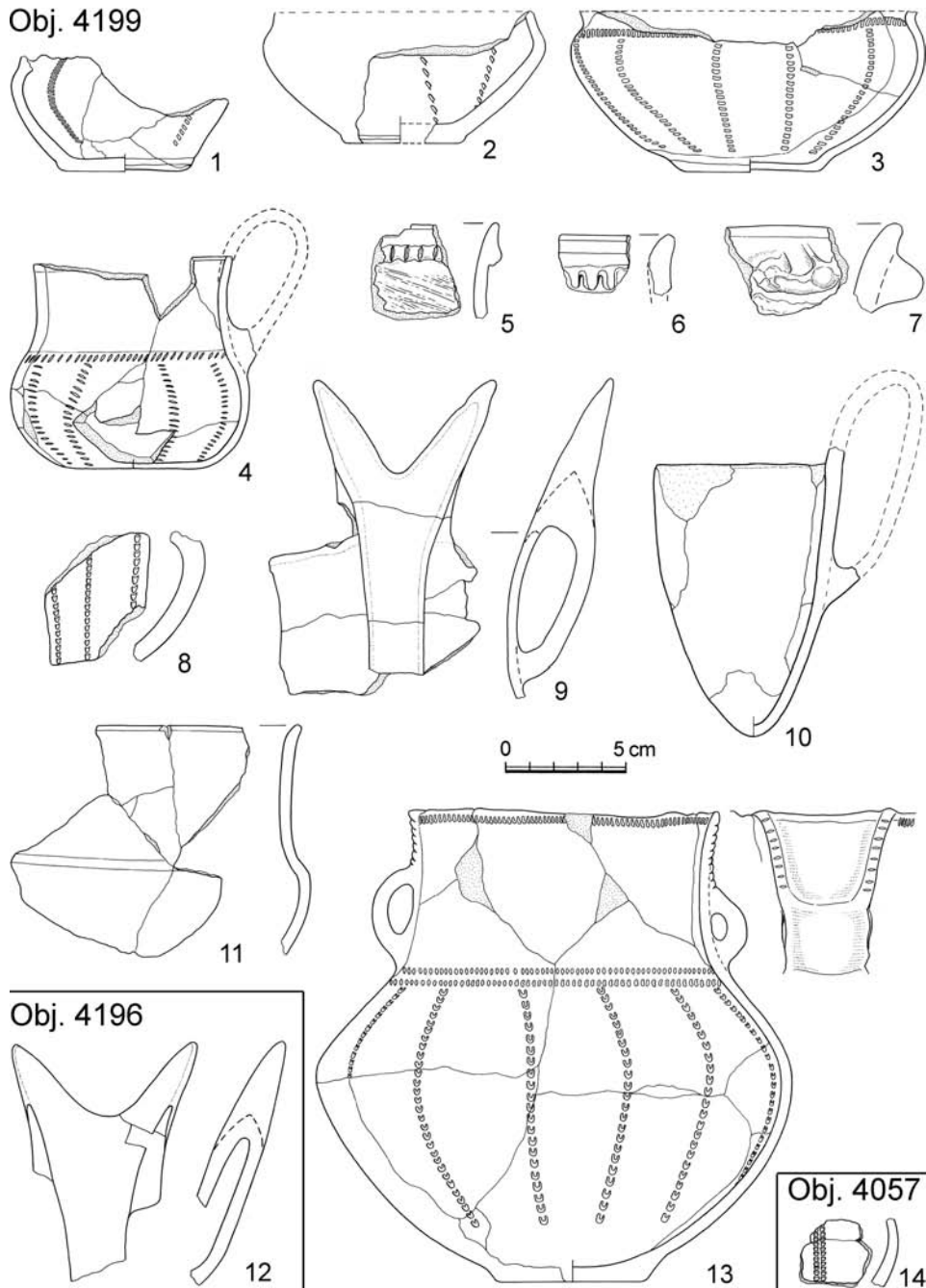
Kosti zvířecí

Velký tur (*Bovinae* indet.): calcaneus dex., ca polovina kosti, okus šelmou, velký jedinec.

Tur domácí (*Bos taurus*): mandibula sin., fragment + molar 2 inferior, adultní.

Velký savec: 6x malý fragment.

Obj. 4199

Obr. 4. Kolín, okr. Kolín. Keramika BoK/ŘiK z objektů 4057, 4196 a 4199. Obr. 4–6 kreslil O. Vlasák, upravila B. Hrušzová.

Abb. 4. Kolín, Kr. Kolín. Řivnáč- und Bošáca Keramik aus den Objekten 4057, 4196, 4199.

Objekt 4196

Popis: nepravidelně kruhová jáma se šikmými stěnami a rovným dnem mírně se svažujícím k jihu, \varnothing 132, hl. od úrovně skrývky 18 cm. Výplň v horní části tmavě hnědočerná, ve spodní části žlutá hlína probarvená hnědou. Podloží v místě tvořila spraš. Zkoumána z poloviny. *Obr. 3.*

Nálezy:

Džbán: část (4 zl.) část ansy cornuty, p. 2, *obr. 4: 12.*

Zásobní tvary slámované: 2 zl. T, p. 7.

Tvar?: 1 zl. HP, p. 2.

Dno: 1 zl. TD, p. 2.

Atyp.: 5 zl. T, p. 2.

Objekt 4199

Popis: jáma nepravidelně oválného tvaru se stupňovitými stěnami a mělkým předstupněm v severní části, d. 166, š. 125, hl. od úrovně skrývky 35 cm. Centrální část s nálezy téměř kruhová, s rovným dnem o \varnothing 90 cm. Spodní část objektu vyplněna světlou černohnědou hlínou, střední část hnědou, horní část tmavě černohnědou. Keramika a kosti se koncentrovaly převážně u dna, mazanice a uhlíky i v horní části. Podloží v místě tvořila spraš. *Obr. 3.*

Nálezy:

Džbány: část OH (1 zl. OH, 4 zl. ucha, 3 zl. H) s uchem typu ansa cornuta, p. 21, O2, *obr. 4: 9.* – Část OS (5 zl.), p. 21, O2, \varnothing 130, *obr. 4: 11.* – Část OD (18 zl.) s řádkem čárkovitých kolků na rozhraní hrdla a plecí a třásněmi týchž kolků na plecích a spodku, p. 2, O1/D1, \varnothing okraje 80, \varnothing dna 60, v. tvaru 90. Dle nasazení na okraji šlo o převýšené ucho široké ca 30, *obr. 4: 4 a 8: 2.*

Džbán/koflík: 1 zl. širokého ucha se třemi svislými linkami z plochých dlátkovitých kolků, p. 2, š. ucha 45, tl. 10, *obr. 4: 8 a 8: 5.*

Koflík: část OD (2 zl.) s řádkem jemných čárkovitých kolků na rozhraní HP a třásňovitou výzdobou provedenou touž technikou na plecích a spodku, p. 2, O1/D3, \varnothing dna 55. Zachován fragment kořene ucha, š. nezjistitelná, *obr. 4: 1.*

Koflíky/mísy: 1 zl. HD s třásňovitou výzdobou provedenou jemnými čárkovitými kolků, p. 21, D2, \varnothing dna 60, š. max. 115, *obr. 4: 2.* – Část HD (4 zl.) s řádkem šikmých vpichů na rozhraní hrdla a plecí a třásněmi čárkovitých kolků na plecích a spodku, p. 2, D3, \varnothing dna 60, š. max. 145, *obr. 4: 3 a 8: 1.* – 1 zl. HP s řádkem čárkovitých kolků na rozhraní HP, p. 2. – 1 zl. P s třásněmi sestávajícími z mělkých oválných kolků/důlků, p. 2. – Část HP (2 zl.) s řádkem čárkovitých kolků na rozhraní HP, p. 2.

Čerpák s hrotitým dnem: část OD (5 zl.) s odlomeným převýšeným páskovým uchem o š. 20, p. 2, O1, \varnothing okraje 75, v. tvaru 110, *obr. 4: 10.*

Amfora: část OD (30 zl.) s řádkem šikmo kladených vpichů pod okrajem a dvěma řádky podkovovitých kolků/vpichů provedených šikmo kladenou trubičkou na rozhraní hrdla a plecí; na plecích třásně zhotovené touž technikou. Ucha opatřena sekanými plastickými vousy směřujícími k okraji, přes který jsou lehce přehrnuta, š. uch 30. P. 2, O1/D3, \varnothing okraje 125, \varnothing dna 60, v. i max. š. tvaru 195, *obr. 4: 13 a 8: 3–4.*

Hrnce zásobní: část OD (4 zl. O, 1 zl. D, 6 zl. T), p. 7, O10 šikmo hrubě nehtovaný, doplněný výčnělkem, D1, \varnothing okraje 130, \varnothing dna 80, v. tvaru 105, *obr. 5: 1 a 8: 6.* – Část TD (2 zl. D, 13 zl. T), p. 7, D2, \varnothing 130, *obr. 5: 2.* – Část OD (8 zl. O, 1 zl. D, 53 zl. T), p. 7, O10 proložený rozeklanými pupky, D2, \varnothing okraje 230, \varnothing dna 150, rekonstruovaná v. tvaru 240, *obr. 5: 5.* – Část OH (1 zl. O, 2 zl. T), p. 7, O10 šikmo nehtovaný, přerušovaný oválným pupkem, \varnothing 180, *obr. 5: 6.* – Část (8 zl. O, 6 zl. T) nesazených zlomků, dle vzhledu a průměru okraje patrně z jednoho tvaru, p. 7, O10 hrubý, $\varnothing \pm 280$. – 1 zl. OH, p. 7, O1 se sekanou lištou pod okrajem, *obr. 4: 5.* – 1 zl. OH, p. 2, O10 kolmo nehtovaný, *obr. 4: 6.* – 1 zl. OH, p. 7/25, O1 s rozeklaným výčnělkem, *obr. 4: 7.* – Část OP (1 zl. O, 4 zl. T), p. 7, O10 s hrotitým pupkem, *obr. 5: 3.* – Část OH (1 zl. OH, 1 zl. T), p. 7, O10 sekaný, *obr. 5: 4.* – 1 zl. P s jazykovitým pupkem, p. 2.

Zásobní tvary slámované: 121 zl. T, p. 7.

Okraje: 1 zl. OH, p. 2, O2. – 1 zl. OH, p. 21, O1. – 1 zl. OH, p. 21, O3.

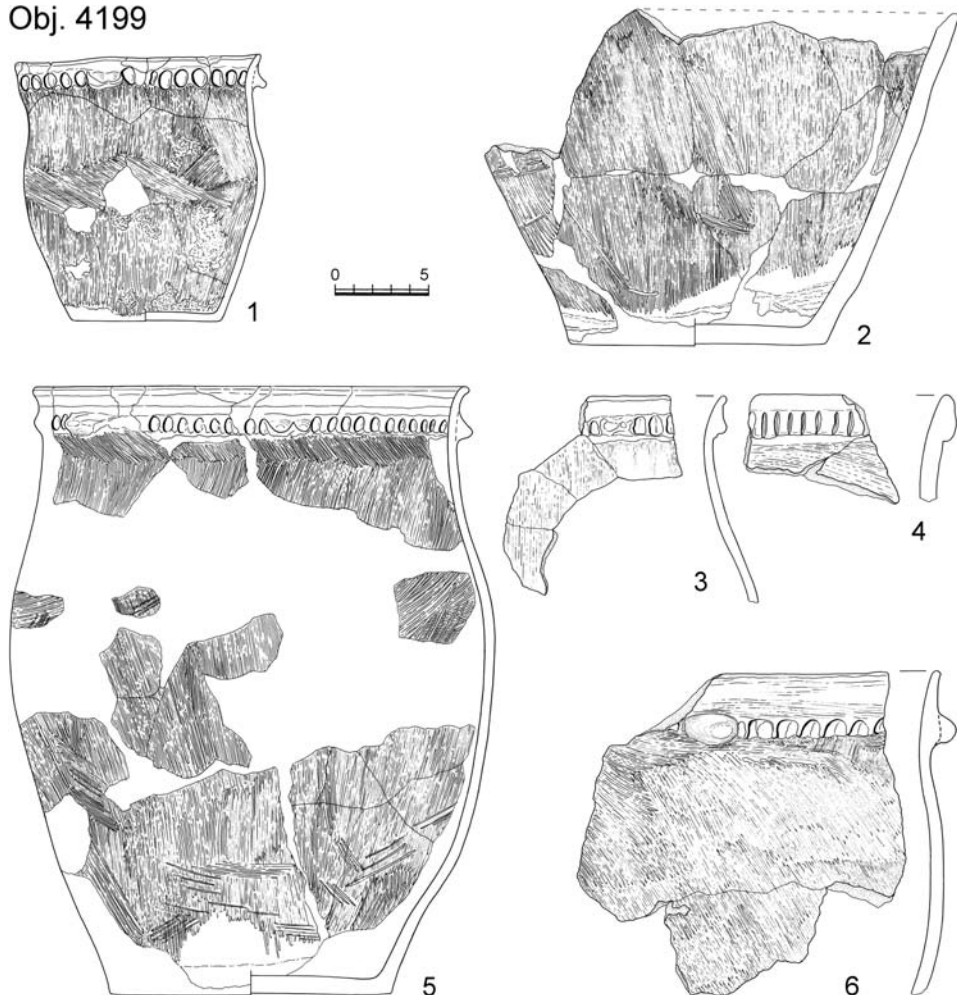
Dna: 2 zl. D, p. 2, D0. – 1 zl. TD, p. 2, D1. – 1 zl. TD, p. 2, D2, \varnothing 80. – 1 zl. TD, p. 2, D2. – 1 zl. TD, p. 25, D2. – Část TD (2 zl.), p. 25, D3, \varnothing 70.

Atyp.: 25 zl. T, p. 2. – 1 zl. T, p. 21. – 10 zl. T, p. 25.

Mazanice: 3 omlété profilované zl., rozměry 22 až 35 mm, hm. 32 g, ze Z poloviny, vrstvy 0–20 cm. – 6 zl., z nich jeden oboustranně lícovaný (ze dna pece?), rozměry 25 až 75 mm, hm. 130 g, ze Z poloviny, vrstvy 20–40 cm. – 30 zl. jemné amorfní mazanice, rozměry 20 až 40 mm, hm. 165 g, z V poloviny, vrstvy 0–30 cm.

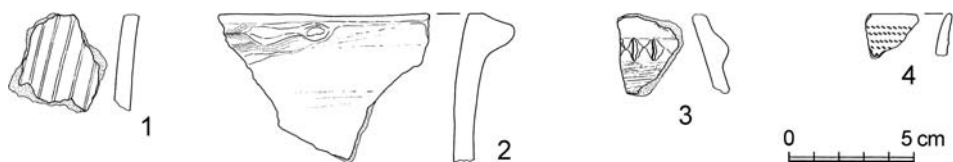
Kostěná industrie: fragment šídla (?) z diafýzy dlouhé kosti velkého savce, z vrstvy 0–30 cm. Max. rozměr 33 mm.

Obj. 4199

Obr. 5. Kolín, okr. Kolín. Keramika BoK/ŘiK z obj. 4199.

Abb. 5. Kolín, Kr. Kolín. Řivnáč- und Bošáca Keramik vom Objekt 4199.

Obr. 6. Kolín, okr. Kolín. Eneolitické keramické intruze, viz *tab. 1* – obj. 4211, eneolit?, 2 – obj. 4211, KŠK/KZP, 3 – obj. 4184, ŘiK, 4 – obj. 4211, KKA/KŠK. Zkratky archeologických kultur viz kap. 4.Abb. 6. Kolín, Kr. Kolín. Äneolithische Keramikintrusionen, siehe *Tab. 1* – Obj. 4211, Äneolithikum?, 2 – Obj. 4211, Schnurkeramik/Glockenbecher, 3 – Obj. 4184, Řivnáč-Kultur, 4 – Obj. 4211, Kugelamphoren/Schnurkeramik.

Kosti zvířecí

Holub hřivnáč (*Columba palumbus*): humerus dex., diaphysis, ca tři čtvrtiny kosti, adultní, SD=6,4 mm, D=5 mm.

Pes domácí (*Canis familiaris*): molar 1 inferior dex., celý zub, GL=20,2 mm, GB=8,2 mm.

Prase domácí/divoké (*Sus scrofa* f.): costa prox. dex., 2 fragmenty. – Costa prox. sin., fragment. – Costa dex., fragment (prox. corpus).

Pratur (*Bos primigenius*): femur prox. sin., ca polovina kosti, prox. epifyza přirostlá, dist. epifyza nepřirostlá, podélně (intencionálně?) rozlomeno, asi okus šelmou na trochanteru, čtyři jemné zářezy na prox. konci poblíž kloubu, DC=62 mm, Bp=ca 159 mm, nalezen na dně.

Tur domácí (*Bos taurus*): metacarpus dist. sin., ca tři čtvrtiny kosti, dist. epifyza přirostlá, asi samice, SD=31,8 mm, D=23,8 mm, Bd=60,4 mm, Dd=33,1 mm.

Středně velký savec: femur, fragment (diaphysis). – Costa dex., ca polovina kosti. – Costa sin. ca čtvrtina kosti. – Costa, 9× fragment. – Vertebra cervicalis, fragment (facies articularis).

Velký savec: diaphysis, malý fragment.

Nespecifikovaný savec: 4× malý fragment.

5. Vyhodnocení nálezů

5.1. Keramika

Zkoumaná keramika je ostřena pískem, případně pískem s podílem slídy, dobře vypálená, ostatně jako naprostá většina středočeské produkce z druhé půle středního eneolitu. Z dalších znaků zaujme velmi hrubý charakter slámování, mnohdy vizuálně hraničící s dřívkováním, který je příznačný pro většinu takto drsně keramiky z lokality (*obr. 8: 6*). Na první pohled je zřejmé, že keramický materiál sestává ze tří základních kategorií. Nejvýrazněji je zastoupena keramika s jasnými analogiemi v prostředí kultury bošácké, následována zásobními tvary pouze obecně datovatelnými do druhé půle středního eneolitu, doplněná fragmenty nádob evidentně řivnáčských.

5.1.1. Bošácká keramika

V Kolíně, zejména v obj. 4199, se vyskytly celkem čtyři keramické třídy, pro které najdeme početné paralely v bošáckém materiálu východočeském, moravském i západoslovenském. Jako první je třeba jmenovat příznačně zdobenou **amforu** (*obr. 4: 13*) se dvěma uchy těsně nad rozhraním hrdla a plecí, doloženou v téměř přesné obdobě v Bánově, Hlinsku (*Pavelčík 1964*, obr. 2: 6; *1992*, obr. 2: 4) a západoslovenském Podolí (*Šuteková 2008*, obr. 3). Shoduje se s nimi i v takovém detailu, jako je dvojice přesekávaných listů směřujících od uch k okrajům, přes který jsou lehce přehnuté. Přesné obdoby najdeme i pro charakteristicky zdobené džbánky, původně opatřené vysoce přečnivajícím uchem (*obr. 4: 4*), např. rovněž v Podolí (*Šuteková 2008*, obr. 3) a Bánově (*Pavelčík 1964*, obr. 1: 3), přičemž posledně jmenovaná analogie výzdobou ucha poukazuje na další zlomek diskutovaného souboru (*obr. 4: 8*). Početně jsou v kolínském materiálu zastoupeny tvarově velmi podobné **koflíky** a **misky**, u nichž je možná bližší specifikace pouze při zachování celé nádoby, resp. fragmentu s uchem (*obr. 4: 1–3*). Představují opět standardní součást bošáckého keramického inventáře, jak dokládají kusy z Plotišť, Bánova a Podolí (*Vokolek – Zápotocký 1990*, obr. 7: 1–2; *Pavelčík 1964*, obr. 3: 1 a 7; *Šuteková 2008*, obr. 3). V početném souboru z Podolí tyto tvary zcela dominují (*Šuteková 2010*, 476). Z výše uvedených keramických tříd pocházejí i další střepy, např. charakteristicky zdobené zlomek z obj. 4057 (*obr. 4: 14*).

Čtvrtý tvar bošáckého rázu zastupuje **čerpák** s oble hrotitým dnem a vysoce převýšeným uchem (*obr. 4: 10*), opět s celou řadou paralel v materiálu východočeských, moravských a slovenských lokalit (*Vokolek – Zápotocký 1990*, obr. 7: 3; *Pavelčík 1964*, obr. 1: 5; *1992*, obr. 1: 2 a 6; *Šuteková 2008*, obr. 3). Čerpák by ovšem mohl kulturně souviset i s kulturou řivnáčskou, neboť totožné tvary se v její nejstarší fázi rovněž vyskytují (*Pleslová-Štiková 1973*, 416; k definici archaické fáze řivnáčské kultury – protořivnáčské, kamýcké – viz *Zápotocký – Kudrnáč 2008*, 79–80).

S výjimkou čerpáku jde ve všech popsáných případech o stolní keramiku, která je nezaměnitelně zdobena motivem řídkých trásní na výduti, doplněným oběžnými řádky při rozhraní hrdla a plecí, příp. pod okrajem. Dekor je provedený různými technikami vhloubené výzdoby – v Kolíně se na

Objekt	–	Atypické	Dna	Okraje	Profilované	Celkem	Zdobené	P7/P7:Σ
4057	Σ	2	1	0	2	5	2	0
4057	%	40	20	0	40	100	40	0
4196	Σ	5	1	0	7	13	0	2
4196	%	38,5	7,7	0	53,8	100	0	15,4
4199	Σ	45	26	45	246	362	49	233
4199	%	12,5	7,1	12,5	67,9	100	13,5	64,4
Celkem	Σ	52	28	45	255	380	51	235
Celkem	%	13,7	7,4	11,8	67,1	100	13,4	61,8

Tab. 2. Kolín, okr. Kolín. Základní struktura středoeneolitických keramických souborů z plochy II obchvatu města. V sloupci „profilované“ jsou uvedeny zbylé tzv. typické střepy, nezahrnuté do kolonek „dna“ a „okraje“ – zdobené, pupky, ucha, zlomky výrazněji profilované. Sloupec „zdobené“ sestává ze zlomků s typickou bošáčkou vhloubenou výzdobou. Kolonka P7/P7:Σ zahrnuje střepy slámované/jejich procentuální podíl na sumě keramiky. Slepené tvary byly pro potřeby statistiky rozpočítány na jednotlivé střepy. Sestavil M. Dobeš.

Tab. 2. Kolín, Kr. Kolín. Die Elementarstruktur der mitteläneolithischen keramischen Komplexe von der Fläche II. der Stadt tangente. In der Säule „profilované“/profilierter sind die restlichen typischen Scherben angeführt, die nicht in die Säulen „dna“/Böden und „okraje“/Ränder angeführt sind – verzierte, Knubben, Henkel, kräftiger profilierter Bruchstücke. Die Säule „zdobené“/verzierte besteht aus Bruchstücken mit typischer „Bošáčka“ eingetiefter Verzierung. Die Kolonne P7/P7:Σ schließt Scherben mit Besenstrich ein/ihren prozentuellen Anteil von der Summe der Keramik. Die zusammengeklebten Formen wurden für den Bedarf der Statistik auf einzelne Scherben umgerechnet.

nádobách objevují široké pravoúhlé šikmo kladené („dlátkovité“) otisky, zpravidla tažené na způsob brázděného vpichu (obr. 8: 5), dále oválné a čárkovité kolky/vpichy (obr. 8: 1–2), na amfoře i vpichy provedené šikmo kladenou trubičkou, které vytvářejí linku sestavenou z drobných podkov (obr. 8: 3). Obdobná variabilita výzdobné techniky je doložena i v jiných lokalitách s bošáčkou keramikou (srov. Vokolek – Zápotocký 1990, 38, obr. 6; Šuteková 2010, 476).

5.1.2. Keramika obecně postbadenská

Určit kulturní identitu hrubé zásobní keramiky (obr. 4: 5–7, obr. 5), zpravidla slámované a opatřené různě profilovanými lištovitě zesílenými okraji, příp. lištami pod okrajem, je nemožné. Vystupuje v hojném počtu ve všech postbadenských kulturách, v našem případě tedy může jít o projev jak domácí keramické produkce řivnáčské (srov. např. Zápotocký – Zápotocká 2008, 184–185, obr. 75), tak bošácké (Vokolek – Zápotocký 1990, 38, obr. 7: 7a, b; Šuteková 2010, 476–477).

5.1.3. Řivnáčská keramika

Za jedině spolehlivé doklady místní řivnáčské keramiky lze považovat dva zlomky rohových uch ze džbánů, jeden z obj. 4199 (obr. 4: 9) a druhý z jámy 4196 (obr. 4: 12), jelikož džbány typu ansa cornuta nejsou z bošáckého prostředí vůbec známy. Ze džbánu obdobného typu pravděpodobně pochází i nezdobený okrajový zlomek z obj. 4199 (obr. 4: 11).

5.2. Osteologický materiál

Nálezy zvířecích kostí čítají 25 položek z obj. 4199 a 8 položek z obj. 4057, z toho celkem jen 10 bylo blíže zoologicky determinováno. V materiálu je přítomen domácí tur, pratur, prase (není jasné, zda domácí nebo divoké), pes a holub hřivnáč (blíže viz tab. 3 a kap. 4). Přítomnost kosti holuba hřivnáče je v tak malém vzorku překvapivá. Kostí tohoto druhu jsou uváděny pouze ze tří pravěkých lokalit v Čechách, z toho jednou z řivnáčského kontextu v Klučově (Peške 1981; Kyselý 2010). Holub hřivnáč hnízdí v dutinách větších stromů, ale vzhledem k přeletům a tahu není celý svůj život vázán

Č. objektu	4199					4057
	0–20	0–30	20–40	dno	Σ	0–10
<i>Columba palumbus</i> (holub hřivnáč)			1		1	
<i>Canis familiaris</i> (pes)		1			1	
<i>Bos primigenius</i> (pratur)				1	1	1
<i>Bovinae</i> indet. (velký tur)						1
<i>Bos taurus</i> (tur domácí)				1	1	
<i>Sus scrofa</i> f.? (prase)			4		4	
velký savec		2			2	6
středně velký savec	3	5	2	1	11	
nespecifikovaný savec	1		3		4	
Σ	4	8	10	3	25	8

Tab. 3. Kolín, okr. Kolín. Frekvence výskytu kostí jednotlivých živočišných druhů ze střeoeoneolitických objektů v závislosti na hloubce jejich uložení. Kvantifikováno dle počtu nálezů. Sestavil R. Kyselý.

Tab. 3. Kolín, Kr. Kolín. Die Frequenz des Knochenvorkommens der einzelnen Tierarten von mitteläoneolithischen Objekten in Abhängigkeit von der Tiefe ihrer Deponierung.

na les, a nemusí proto přítomnost lesa v bezprostředním okolí nálezu dokazovat. Rozměrově největší nález, tj. část femuru bovida z obj. 4199, byl identifikován jako pratur na základě posouzení a srovnání morfologických znaků a s ohledem na osteometrické rozsahy udávané pro pratury a domácí tury Degerbølem (*Degerbøl – Fredskild 1970*). Femur sice nemá přirostlou distální epifyzu, ale vzhledem k přirostlé epifyze proximální patří jedinci ve věku kolem 3–3,5 let (dle *Silver 1969*), tedy jedinci čerstvě dospělému. Divokému turu může patřit i patní kost z obj. 4057. Rozměry metakarpu domácího tura a spodního trháku psa nevybočují z variability zjištěné v odpovídajícím období (na základě srovnání s *Kyselý 2010*). V případě psa jde o jedince trochu většího než dnešní foxteriér.

Z tafonomického hlediska je zajímavé, že dvě největší kosti (zmiňovaný femur a metakarpus tura, obj. 4199) byly nalezeny při dně objektu. Drobné zářezy a pravděpodobně intencionální štípání femuru ukazuje na porcování a konzumaci. Nicméně pravděpodobný okus psem na femuru a nízká nutriční hodnota metakarpu nenasvědčují, že jde o bezprostřední výsledek konzumace. Fragmenty žeber prasete a dalších neurčených savců (které mohou patřit také praseti) byly pravděpodobně distribuovány v různých úrovních objektu (*tab. 3*), jsou dosti fragmentární a pocházejí z levé i z pravé strany těla. Z těchto důvodů zřejmě ne všechny mohly být součástí možného anatomického celku deponovaného v podobě větší porce masa, i když u některých fragmentů vzájemnou souvislost vyloučit nelze. Z uvedeného plyne, že známky případného rituálního uložení kostí, resp. částí zvířecích těl, spolehlivě pozorovány nebyly.

5.3. Ostatní nálezy

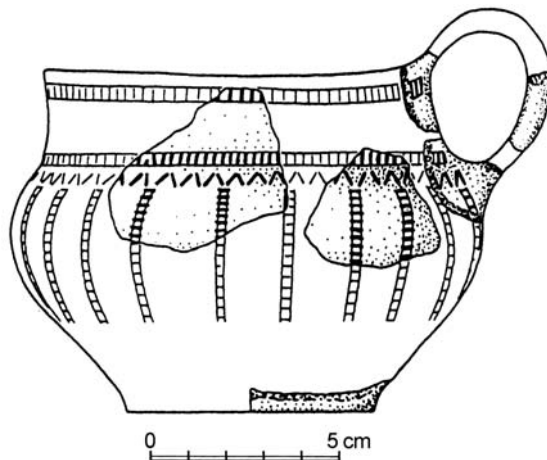
Ve třech objektech střeoeoneolitického stáří je v dalším zastoupena pouze kostěná industrie (fragment patrně šidla z obj. 4199) a ca 400 g mazanice, která otisky po kulech a strukturou těsta poukazuje na původ jak ze stěn různých konstrukcí (domů, pecí, nadzemních sil atp.), tak z výmazů jejich den či podlah.

5.4. Poloha a struktura sídelního areálu

Stopy eneolitického osídlení byly registrovány při kraji labské terasy, ve zhruba severojižním směrem orientovaném pásu trasy silnice, široké ca 25 m, která se svou východní hranou prakticky dotýkala terénního zlomu, pokračujícího prudším svahem do údolí Pekelského potoka a jeho předpokládaného levobřežního přítoku (viz kap. 2). Relativní převýšení ca 40 m nad hladinou potoka a poloha ve vrcholu takřka pravouhle zalomené terasy jednoznačně poukazuje na strategickou povahu

Obr. 7. Zlomky eneolitického koflíku z lokality Heinersbrück v Dolní Lužici, uspořádáním výzdoby připomínajícím obdobný dekór na tvarech bošácké kultury. Podle *Beran 2008*.

Abb. 7. Bruchstücke einer äneolithischer Tasse von der Fundstelle Heinersbrück in Niederlausitz, die durch die Anordnung der Verzierung an ein ähnliches Dekor bei den Formen der Bošáca-Kultur erinnern. Nach *Beran 2008*.

terénu. Podobná místa typu náhorních lokalit byla pravidelně osidlována minimálně od počátku eneolitu, přičemž k jejich podstatným znakům kromě jiného patří daleký výhled na straně jedné a bezprostřední návaznost zemědělského zázemí na straně druhé (srov. *Zápotocký 2000b*, 213–214, tab. 28; *Sankot – Zápotocký 2011*, 60). Dostatečný prostor v zázemí zjevně podmiňuje i charakter zástavby, která je na rozdíl od pravých výšinných poloh značně rozvolněná, pokud lze z plošné distribuce zahloubených objektů vůbec soudit. Obdobného rázu se zdá být i naleziště v kolínské poloze II, sestávající ze třech objektů vzdálených od sebe 30 až 60 metrů. Obraz středoeneolitického osídlení prostředkován pouze zahloubenými objekty může být ovšem značně pokřivený, na což poukávají i intruze řivnáčské slámované keramiky v jamách mladšího stáří, situovaných zcela mimo ně (viz *obr. 2 a tab. 1*).¹ Nutno dodat, že středoeneolitické osídlení se v těchto polohách často nachází v dosti značné vzdálenosti od hrany terasy, čili je vysoce pravděpodobné, že zkoumaná plocha s pozůstatky diskutovaného osídlení je pouhým výsekem původního sídelního areálu té doby (srov. rozložení objektů řivnáčské kultury v Úholičkách, Vlíněvsi a Klučově, viz *Dobeš – Vojtěchovská 2008*, 267–272, *obr. 1 a 2*; *Dobeš et al. 2011*, 415–417, *obr. 1 a 2*; *Zápotocký – Kudrnáč 2008*, 68–71, *obr. 2, 4 a 5*).

Všechny tři středoeneolitické objekty v lokalitě je možné považovat primárně za sídlištní (*obr. 3*). Podle formálních kritérií lze dva z nich, jámy 4196 a 4199, hodnotit jako spodky sil, druhotně destruktovaných. Výklad třetího objektu (č. 4057) jako polozemnice připouští jeho jistá pravidelnost, méně již rozměry stran oscilující okolo pouhých dvou metrů, přičemž vzhledem k objemu stopový výskyt keramiky (viz *tab. 2*) problematizuje i jeho skutečné datování. Torza celých či významných částí nádob a jejich převažující kulturní proveniencie však u obj. 4199 poukávají i na jiné než běžné sekundární využití zásobního prostoru jako smetiště.

5.5. Kulturní identita a funkce souboru z objektu 4199

V jámě č. obj. 4199 jednoznačně dominují tvary bošácké keramiky, které sestávají z amfory, tří koflíků/misek, džbánu a patrně i čerpáku (*obr. 4: 1–4, 8, 10 a 13*). Řivnáčské formy jsou zastoupeny pouze zlomkem džbánu typu *ansa cornuta* a snad i dalším okrajovým fragmentem (*obr. 4: 9, 11*),

¹ Z diskutované polohy byl zevrubně prohlédnut veškerý materiál, čili frekvence poznatelných intruzí nejspíše odpovídá realitě jejich skutečného výskytu v zahloubených objektech. Stopové zastoupení keramických intruzí mladších eneolitických kultur (KKA, KŠK, KZP, viz *tab. 1*) a čtyři hroby KZP poukávají na využití místa v jistém kontinuu takřka bezprostředně po zániku diskutovaného sídliště.

hrubé zásobnicové tvary (*obr. 4: 5–7, obr. 5*) mohou vystupovat v obou entitách (viz kap. 5.1). Ojedinele se tvary obou kultur vyskytují i v dalších objektech, střep z bošácké stolní keramiky v jámě 4057 a jedna ansa cornuta v obj. 4196, ostatní středoneolitická keramika, zpravidla slámovaná, tj. včetně intruzí, je opět kulturně nespecifikovatelná.

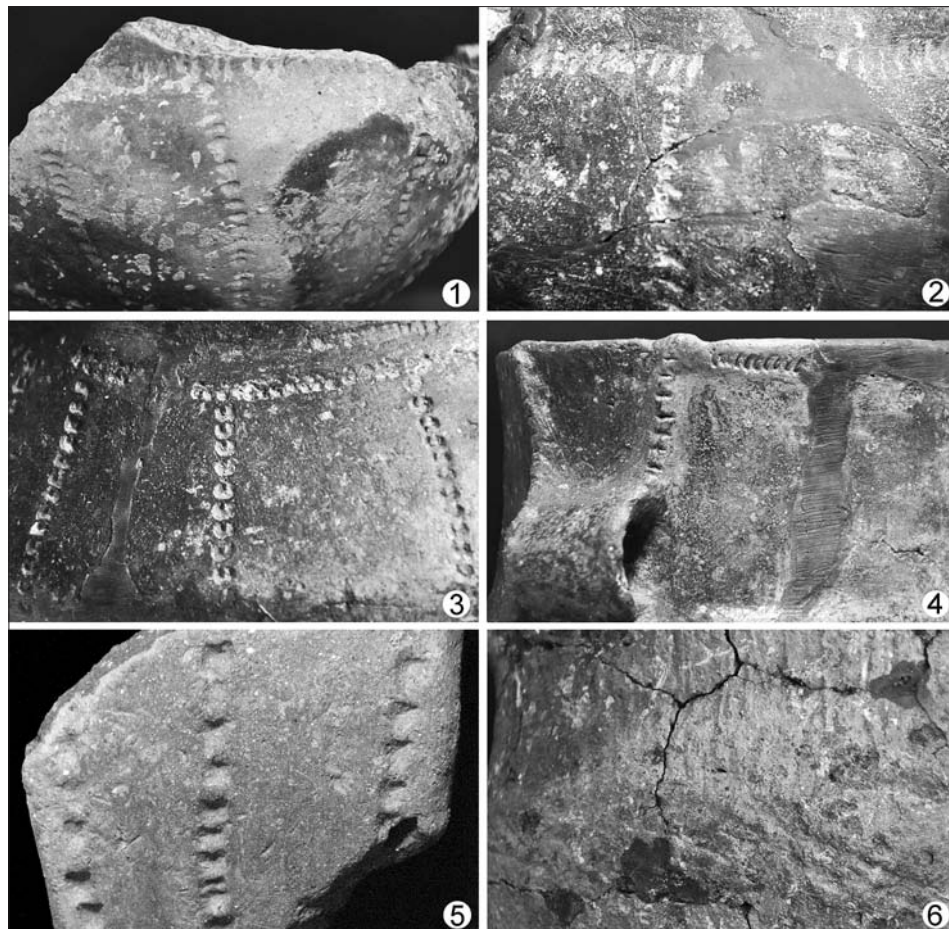
V kontextu soudobého osídlení je ovšem za stávajícího stavu pramenů zásah samostatné bošácké kultury na Kolínsko nemyslitelný. Všechny středoevropské lokality tohoto období lze jednoznačně přiřadit kultuře řivnáčské (*Zápotocký – Zápotocká 2008, 286–292, obr. 135*), která východním směrem zasahuje patrně až na Pardubicko (*Vokolek – Zápotocký 1990, 44–46, obr. 11–12*). V samotném sousedství sledované polohy nalezneme několik řivnáčských lokalit. Ze starších dokladů lze jmenovat dvě naleziště v jižní části Kolína a čtyři další v okolních katastrech, včetně nejbližší situované Ohrady u Nové Vsi (viz soupis *Zápotocký – Zápotocká 2008, 286–292*). K nim ze stavby obchvatu Kolína přibýly kromě diskutovaného sídliště další čtyři, objevené na katastru města a Štítar.

Nejbližší položenou oblastí s vícenásobně prokázaným bošáckým osídlením, doloženým již v několika katastrech, je až Královéhradecko, s lokalitami vzdálenými 40 až 60 km od Kolína (*Vokolek – Zápotocký 1990, 29–41; Kalferst – Prostředník 1998; 2000*). Východočeský region tak tvoří západní výspu bošácké kultury, k jejíž oikumeně lze počítat zejména západní Slovensko (*Šuteková 2008, 281–282*), východní a severní části Moravy (*Pavelčík 1981; 1992*) a patrně i Slezsko (*Godłowska 1979, 311*) a Malopolsko, i když i tam není povaha kulturního kontextu jednoznačná (jde převážně o nálezy z jeskyní a prvky v tamějších mladobadenských skupinách, viz *Zastawny 2010, 445–446, ryc. 5 a 12B až 13; Šuteková 2010, 481*). Výskyt bošácké keramiky nelze vyloučit dokonce ani severně od Čech, jak naznačuje uspořádání výzdoby na džbánu z dolnolužické lokality Heinersbrück, bohužel z kulturní vrstvy bez spolehlivějšího kontextu. Pro tvar i výzdobu tak lze nalézt analogie i ve wióreckém stupni či soudobé waltersdorfské skupině kultury nálevkovitých pohárů (*obr. 7; Beran 2008, 188, Abb. 5: 9*).

Zachování keramiky v obj. 4199 poukazuje na fakt, že jistě nejde o běžný sídlištní odpad, který zaplnil silo po ukončení jeho primární funkce. Složení souboru, sestávajícího ze zásobních i picích tvarů, umožňuje v zásadě dvojí interpretaci. Předně může jít o sadu nádob z jedné domácnosti, odkud se ocitla nezáměrně na dně sila, např. po zřícení stěny obydlí, které se nalézalo těsně vedle něj (obdobně interpretovaný příklad, ovšem na podkladě průzračnějších faktů, je možné jmenovat z řivnáčského sídliště v Úholičkách, viz *Dobeš – Vojtěchovská 2008, 270–271, tab. 9 vlevo*). Převaha bošáckých tvarů v něm tak může být dána původem uživatelů či výrobců dané keramiky, uvažovat lze např. o důsledku exogamních svazků, kdy žena mohla pocházet ze vzdálenější (a kulturně odlišné komunity) – v našem případě se jako nejbližší region nabízejí východní Čechy. Za dobrý příklad daného výkladu může posloužit situace zjištěná v dendrodatované lokalitě Arbon, poloha Bleiche 3, ve švýcarském kantonu Thurgau na břehu Bodamského jezera, kde asi 2 % keramiky tvoří bošácké tvary (celkem 34 větších částí i takřka celých nádob), které jsou k nerozeznání od svých několik set kilometrů vzdálených vzorů v Karpatské kotlině či rakouském Podunají (*de Capitani et al. 2002, 135–276, 367, Abb. 311, 353: 5–7, 361*). Podle přírodovědných analýz provedených na keramice se zdá, že bošácké nádoby byly vyrobeny na místě lidmi, kteří museli být dokonale obeznámeni jak s technologií jejich výroby (i tou se liší od místní keramiky z přechodu pfynské a horgenské kultury), tak s formálními vzory a technikou výzdoby (*Bonzon 2004*).²

Druhý výklad spočívá v rituální, votivní funkci souboru, který byl záměrně uložen do sila – mohli bychom tak hovořit o depotu. Hromadné nálezy celých tvarů nejsou v českém eneolitu ničím výjimečným, ze staršího eneolitu lze poukázat na soubor sestávající převážně z nálevkovitých pohárů, nalezený na Slánské hoře u Slaného (*Zápotocký 1956, 544–546, obr. 233*). Velmi početné jsou badenské picí servisy (*Zápotocký 1960; Novák – Foster 2010*), přičemž jejich výskyt není ani zdaleka ojedinelý v kultuře řivnáčské (*Zápotocký 2008b, 440–444*). Zpravidla se o nich uvažuje jako projevu libačních

² Pozoruhodné je, že bohaté bošácké tvarosloví a ornamentace neměly prazádný vliv na formování místní horgenské keramiky, která nadále sestávala z hrubých a velmi skrovně zdobených hrcovitých tvarů.

Obr. 8. Kolín, okr. Kolín. Detaily výzdoby a drsnění povrchu keramiky z obj. 4199. 1 – oválné vpichy kolký, koflík/miska obr. 4: 3; 2 – čárkovité vrypy/kolký, džbáněk obr. 4: 4; 3 – podkovovité kolký, amfora obr. 4: 13; 4 – dvojice sekaných listů přehnutých přes okraj amfory obr. 4: 13, pod ní řádek šikmých vpichů; 5 – široké pravoúhlé šikmo kladené („dlátkovité“) otisky, tažené na způsob brázděného vpichu, ucho džbánu/koflíku obr. 4: 8; 6 – slámování až dřívkování, zásobní hrnec obr. 5: 1. Foto F. Velímský, sestavila B. Hružová.

Abb. 8. Kolín, Kr. Kolín. Details der Verzierung und Oberflächenrauheit der Keramik vom Objekt 4199. 1 – ovale Einstiche/Stempel, Tasse/Schüssel Abb. 4: 3; 2 – Strichritzen/Stempel, Krug Abb. 4: 4; 3 – hufeisenförmige Stempel, Amphore Abb. 4: 13; 4 – doppelte Kerbleisten über den Amphorarrand umgebogen Abb. 4: 13, unter ihm eine Reihe von Einstichen; 5 – breite rechteckige schräggelegte („meißelförmige“) Abdrücke, auf Art von breiten Furchenstichen gezogen, Henkel vom Krug/Tasse Abb. 4: 8; 6 – Besenstrich, Vorratstopf Abb. 5: 1.

či přisečných picích rituálů, nálezy hojně dokládány i v mladších pravěkých obdobích a popsány v antických pramenech (srov. *Venc 1994; Bouzek 1997*). Převaha picích tvarů a jejich složení v obj. 4199 by tomuto výkladu neodporovaly (čerpák, koflíky/misky a džbáněk versus amfora), rušivý moment ovšem představuje přítomnost vícero zásobních tvarů. Bylo by tedy rovněž možné uvažovat i o jiné funkci vota, spojené např. s vegetativními kulty (viz *Novák – Foster 2010*, s další lit.).

5.6. Chronologická pozice souboru v kontextu českého středního eneolitu

Výskyt bošáckých tvarů v oikumeně řivnáčské kultury by pochopitelně mohl přispět rovněž k precizaci vzájemných chronologických vztahů obou kultur. Výpověď kolínského nálezu však může být pouze nepřímá, neboť řivnáčské tvary tam nalezené (ansy cornuty) se vyskytují ve všech fázích dané kultury. Pokud ovšem srovnáme typy a výzdobu keramiky z obj. 4199 se západoslovenskými předlohami, zejména s početnou kolekcí z Podolí, můžeme konstatovat jejich nápadnou shodu (*Šuteková 2010*, Abb. 4). Tamější keramika je oprávněně chronologicky spojována s nejstarší fází bošácké kultury, s paralelami ke stupni Wachberg – Grešlové Mýto jevišovické kultury (*Šuteková 2010*, 479–484), kterému v Čechách odpovídá archaická fáze řivnáčské kultury (srov. též datování souboru z Plotišť: *Vokolek – Zápotocký 1990*, 40). Kromě společného výskytu čerpáků (zde *obr. 4: 10*, pro řivnáčskou kulturu *Pleslová-Štiková 1973*, 416, *obr. 14: 5–7*) je v tomto kontextu třeba upozornit ještě na jeden zajímavý detail, a sice lišty na hrdlech nádob přehrnuté přes okraj, které se vyskytují na kolínském amfoře (*obr. 4: 13*) a na jiných bošáckých amforách a které jsou příznačné právě pro keramiku starší řivnáčské fáze, zejména pro mísy velvarského typu (srov. *Zápotocký – Kudrnáč 2008*, 78, *obr. 23: 521*). Chronologická vazba české bošácké keramiky na archaickou fázi řivnáčské kultury je tedy vysoce pravděpodobná.

6. Závěr

Rozsáhlý záchranný archeologický výzkum v trase obchvatu Kolína, probíhající v letech 2008–2010 na ploše 40 ha (*Šumberová et al. 2010; Šumberová a kol. 2012*), zachytil rovněž objekty s výrazným zastoupením keramiky středoneolitické bošácké kultury, v menší míře provázené tvary soudobé kultury řivnáčské. K jejich odkryvu došlo na ploše II v severní části trasy obchvatu, na výrazném terasovitém nároží, ve strategicky výhodné poloze, osídlované již od neolitu (*obr. 1*).

Nálezy obou uvedených kultur pocházejí ze tří objektů (*obr. 3–5*), resp. včetně intruzí z mladších situací celkem ze sedmi (*obr. 6; tab. 1*). Jejich poměrně značný rozptyl svědčí o rozvolněnější zástavbě, podmíněné nejspíše dostatečnou rozlohou osídlitelného terénu v okolí, ostatně obdobně jako v případech dalších souvěkých českých nalezišť (*obr. 2*). Všechny tři objekty (*obr. 3*) je možné považovat primárně za sídlištní, podle formálních kritérií dva náleží silům (obj. 4196 a 4199), třetí s výhradami zahloubené chatě. Mizivý počet keramiky v její výplni však připouští i hodnocení získaných zlomků jako intruze v jámě jiného, neznámého stáří (obj. 4057, viz *tab. 2*).

Získaná keramika se skládá ze tří kategorií, a sice z tvarů kultur bošácké a řivnáčské, jakož i z forem příznačných pro všechny postbadenské kultury závěru středního eneolitu. V nejpočetnějším souboru z obj. 4199 tedy lze identifikovat jak svěbytné ornamentované tvary prvně jmenované kultury (koflíky, džbánky, mísky a amfory – *obr. 4: 1–4, 8, 13*, všechny s motivy řídkých třásní provedených různými typy kolků a vpichů – *obr. 8*), tak řivnáčské (*obr. 4: 9, 11*), navíc i kulturně ambivalentní, zpravidla zásobní keramiku se slámovaným povrchem (*obr. 4: 5–7, 10; obr. 5*). Bohatý soubor z popsaného objektu doplňují dva zlomky s typickou bošáckou výzdobou z jámy 4057 a řivnáčská ansa cornuta ze síla 4196 (*obr. 4: 12, 14*). Ostatní nálezy zastupuje mazanice, fragment kostěného šídla a osteologický materiál, mezi nímž zaujme výskyt kostí pratury, psa o něco většího než dnešní foxteriér a holuba hrivnáče (*tab. 3*). Rozložení kostí v zásepě poukazuje na běžný sídlištní odpad, neboť znaky typické pro masité milodary nebyly pozorovány.

Diskutovaná lokalita podle stávajících poznatků jednoznačně spadá do oikumeny kultury řivnáčské (viz soupis in *Zápotocký – Zápotocká 2008*, 286–292, *obr. 135*, a další čtyři nepublikované lokality z výzkumu obchvatu Kolína), opakované doklady stabilního bošáckého osídlení pocházejí z ca 50 km vzdáleného Královéhradecka, západní výspy dané kultury (viz *Pavelčík 1964; Kalferst – Prostředník 2000; Bokolek – Zápotocký 1990; Šuteková 2010; Zastawny 2010*). Přítomnost bošácké keramiky u Kolína, zejména v obj. 4199, tak lze v zásadě vysvětlit dvěma způsoby, případně jejich kombinací. Předně lze soubor považovat za odraz exogamních svazků, kdy převaha bošáckých tvarů poukazuje na vnější původ některých členů, resp. členek příslušné komunity, nejspíše ze zmíněného Královéhradecka. Jejich výskyt v obj. 4199 nutně nemusí být záměrný (analogicky lze hodnotit např.

bolerázskou keramiku na „přorgenské“ lokalitě Arbon-Bleiche 3 na Bodamském jezeře, *de Capitani et al. 2002*, 135–276, 367, Abb. 311, 353: 5–7, 361; *Bonzon 2004*). Za druhé v úvahu připadá záměrné uložení kolekce, pro kterou by mohl svědčit výběr tvarů, většinou picích, a jejich poměrně celistvé zachování. Keramické depoty nejsou v českém eneolitu ničím výjimečným, přičemž příznačné jsou zejména pro eneolit střední (*Zápotocký 1960; 2008b*, 440–444). Atraktivně zdobené „cizí“ picí tvary v domácím milieu rovněž nejsou ničím neobvyklým (viz např. zlomky koflíků keramiky s brázděným vpichem na českých baalberských nalezištích, *Zápotocký 2000a*, 598–599, obr. 1–9). Depot je tedy možné vyložit jako projev libačních či přísaznických picích rituálů (srov. *Vencl 1994; Bouzek 1997*), případně praktik spojených např. s vegetativními kulty (*Novák – Foster 2010*, s další lit.).

Průnik bošáckých a řivnáčských forem na nalezišti by rovněž mohl přispět k precizaci chronologických vztahů obou kultur. Výpověď kolínského nálezu však může být pouze nepřímá, neboť řivnáčské tvary tam nalezené (ansy cornuty) se bohužel vyskytují ve všech fázích dané kultury. Společný výskyt čerpáků a šikmo vedených lišt přehnutých přes okraj nádob (zde čerpák *obr. 4: 10* a amfora *obr. 4: 13, 8: 4; pro řivnáčské lokality srov. Pleslová-Štiková 1973*, 416, obr. 14: 5–7; *Zápotocký – Kudrnáč 2008*, 78, obr. 23: 521) však podporuje již dříve deklarovanou chronologickou vazbu české bošácké keramiky na archaickou (protořivnáčskou) fázi řivnáčské kultury.

Literatura

- Beran, J. 2008*: Untersuchungen zur spät- und endneolithischen Besiedlungsstruktur in der Niederlausitz. Ausgrabungen in Braunkohlentagebau Jänschwalde. In: W. Dörfler – J. Müller Hrsg., Umwelt – Wirtschaft – Siedlungen im dritten vorchristlichen Jahrtausend Mitteleuropas und Südkandinaviens, Neumünster, 183–210.
- Bonzon, J. 2004*: Archaeometrical study (petrography, mineralogy and chemistry) of the ceramics. In: S. Jacomet – U. Leuzinger – J. Schibler, Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon-Bleiche 3. Umwelt und Wirtschaft. Archäologie im Thurgau 12, Frauenfeld, 294–312.
- Bouzek, J. 1997*: Žízeň, mužský svaz, družinictví a pití bez obsluhy či s obsluhou, *Archeologické rozhledy* 49, 323–325.
- de Capitani, A. – Deschler-Erb, S. – Leuzinger, U. – Marti-Grädel, E. – Schibler, J. 2002*: Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon/Bleiche 3. Funde. Archäologie im Thurgau 11. Frauenfeld.
- Degerbol, M. – Fredskild, B. 1970*: The Urus (*Bos primigenius* Bojanus) and neolithic domesticated cattle (*Bos taurus domesticus* Linné) in Denmark. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Biologiske Skrifter 17 (1). København.
- Demek, J. – Mackovčín, P. a kol. 2006*: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Brno.
- Dobeš, M. 2008*: Kultura kulovitých amfor. In: E. Neustupný ed., Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit, Praha, 115–122.
- Dobeš, M. – Korený, R. 2010*: Cizokrajná keramika doby kamenné z hrazanského oppida. Příspěvek k možnostem výskytu subneolitických nálezů v Čechách. In: *Praehistorica* 29, Praha, 69–77.
- Dobeš, M. – Limburský, P. – Kyselý, R. – Novák, J. – Šálková, T. 2011*: Příspěvek k prostorovému uspořádání obytných areálů z konce středního eneolitu. Řivnáčské osídlení ve Vlíněvsi, *Archeologické rozhledy* 63, 375–424.
- Dobeš, M. – Vojtěchovská, I. 2008*: Řivnáčské sídliště v Úholičkách, okr. Praha-západ, *Archeologické rozhledy* 60, 261–297.
- von den Driesch, A. 1976*: A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. Peabody Museum Bulletin 1. Harvard.
- Dvořák, F. 1936*: Pravěk Kolínska. Soupis archeologických památek Kolínska a Kouřimska. Kolín.
- Godłowska, M. 1979*: Plemiona kultury ceramiky promienistej. In: W. Hensel – T. Wiślański red., *Praehistoria ziem polskich*. Tom II. Neolit, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 301–317.
- Kalferst, J. – Prošředník, J. 1998*: Nové nálezy bošácké skupiny ve východních Čechách, *Archeologické rozhledy* 50, 586–599.
- 2000: Sídlíšní objekt bošácké skupiny z Obědovic (okr. Hradec Králové), *Archeologické rozhledy* 52, 507–515.

- Kalferst, J. – Zápotocký, M. 1991: Sídliště ze staršího období kultury nálevkovitých pohárů u Benátek, okr. Hradec Králové, Archeologické rozhledy 43, 376–410.
- Kočár, P. – Kočárová, R. 2012: A o rostlinách. In: R. Šumberová a kol., Cesta napříč časem a krajinou. Katalog k výstavě nálezů ze záchranného archeologického výzkumu v trase obchvatu Kolína 2008–2010, Praha, 71–80.
- Kyselý, R. 2010: Archeozoologická problematika eneolitu Čech. Ms. disertační práce, Přírodovědecká fakulta UK.
- Mazač, Z. – Jouza, L. 2006: Moje město Kolín. Od pravěku k počátkům středověku. Kolín.
- Motyková, K. – Sedláček, Z. 1990: Osídlení ze starší doby římské v Kolíně – Radovesnicích I, Archeologické rozhledy 42, 270–283.
- Neuhäuslová, Z. a kol. 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- Neustupný, E. 1982: Prehistoric Migrations by Infiltration, Archeologické rozhledy 34, 278–293.
- Neustupný, J. – Neustupný, E. 1960: Nástin pravěkých dějin Československa, Sborník Národního musea 14, 95–221.
- Novák, R. – Foster, P. 2010: Keramický depot z Tišic a otázka picích rituálů v eneolitu, Živá archeologie 11, 41–44.
- Pavelčík, J. 1964: Eneolitická skupina s keramikou bošáckého typu na Moravě, Památky archeologické 55, 279–292.
- 1981: Keramik der Bošáca-Gruppe in Mähren, Slovenská archeológia 29, 157–162.
 - 1992: Keramika pátého sídelního horizontu z výšinné osady v Hlinsku u Lipníka nad Bečvou, Slovenská archeológia 40, 29–46.
- Peške, L. 1981: Ekologická interpretace holocenní avifauny Československa. Holocenní avifauna jako zdroj informací o typech krajiny v různých obdobích, Archeologické rozhledy 33, 142–153.
- Pleslová-Štiková, E. 1973: Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen. In: B. Chropovský ed., Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Nitra, 393–425.
- Rulf, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu, Památky archeologické 74, 35–95.
- Sankot, P. – Zápotocký, M. 2011: Eneolitický sídlištní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem – rondelem v Tuchoměřicích, okr. Praha-západ, Památky archeologické 102, 59–116.
- Silver, I. A. 1969: The ageing of domestic animals. In: D. Brothwell – E. Higgs eds., Science in archaeology, London, 283–302.
- Šumberová, R. a kol. 2012: Cesta napříč časem a krajinou. Katalog k výstavě nálezů ze záchranného archeologického výzkumu v trase obchvatu Kolína 2008–2010. Praha.
- Šumberová, R. – Malýková, D. – Vepřeková, J. – Pecinová, M. 2010: Sídelní aglomerace v prostoru dnešního Kolína. Záchranný výzkum v trase obchvatu města, Archeologické rozhledy 62, 661–679.
- Šuteková, J. 2008: Opevněné sídliště bošácké kultury v Podolí, okr. Nové Město nad Váhom (předbezná štúdia). In: I. Cheben – I. Kuzma edd., Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Zborník referátov z 26. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Michalovce, 24.–27. 9. 2007, Nitra, 273–286.
- 2010: Ein Einblick in die post-Badener Epoche in der Westslowakei. In: J. Šuteková – P. Pavúk – P. Kalábková – B. Kovár edd., Panta rhei. Studies on the chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75th birthday, Bratislava, 469–490.
- Valentová, J. 2003: K osídlení levobřeží ohybu Labe u Kolína v době laténské, Pravěk NŘ 12, 209–228.
- Vencl, S. 1994: Archeologie žižně, Archeologické rozhledy 46, 283–305.
- Vokolek, V. – Zápotocký, M. 1990: Východní Čechy ve středním eneolitu (otázka zásahu bošácké skupiny), Památky archeologické 81, 28–58.
- Zápotocký, M. 1956: Baalberská skupina v Čechách, Archeologické rozhledy 8, 539–563, 615–616, 621–622.
- 1960: Konvice a čerpáky kultury s kanelovanou keramikou v českém eneolitu. In: M. Buchvaldek – V. Spurný – J. Břeň – J. Zeman edd., Sborník prací k počtě 60. narozenin akademika Jana Filipa. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 3, Praha, 53–60.
 - 2000a: Keramika s brázděným vpichem a synchronizace Čech, Moravy a středního Podunají ve starším eneolitu, Archeologické rozhledy 52, 595–622.
 - 2000b: Cimburek und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Mit Beiträgen von Lubomír Peške und Slavomil Vencl. Památky archeologické – Supplementum 12. Praha.
 - 2008a: Řivnáčská kultura. In: E. Neustupný ed., Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit, Praha, 95–110.
 - 2008b: Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy 60, 383–458.

- Zápotocký, M. – Kudrnáč, J. 2008:* Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově – „Na vrchu“. Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury, *Památky archeologické* 99, 35–92.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. 2008:* Kutná Hora-Denemark. Hradiště řivnáčské kultury (ca 3000–2800 př. Kr.). *Památky archeologické – Supplementum* 18. Praha.
- Zastawny, A. 2010:* Chronologia i formy oddziaływań kompleksu badeńskiego w Małopolsce, *Praeistorica* 29, 431–450.

Keramik der Bošáca-Kultur aus Kolín (Mittelböhmen) Nachweis vom Kontakt der Postbadener-Kulturen am Ausgang der Mitteläneolithikums

Die ausgedehnte Rettungsgrabung in der Trasse der Tangente von Kolín, die in den Jahren 2008–2010 auf einer Fläche von 40 Ha stattfand (*Šumberová et al. 2010; Šumberová a kol. 2012*), erfasste ebenfalls Objekte mit deutlicher Vertretung von Keramik der mitteläneolithischen Bošáca-Kultur, die in kleinerem Maß durch Formen der zeitgleichen Řivnáč-Kultur begleitet war. Zu deren Abdeckung kam es auf der Fläche II. im Nordteil der Trasse der Tangente, auf einer markanten terrassenartigen Ecke, in einer strategisch vorteilhaften Lage, die schon seit dem Neolithikum besiedelt wurde (*Abb. 1*).

Die Funde beider erwähnten Kulturen stammen aus drei Objekten (*Abb. 3–5*), bzw. einschließlich der Intrusionen aus jüngeren Situationen im Ganzen aus sieben (*Abb. 6; Tab. 1*). Ihre ziemlich beträchtliche Streuung zeugt von einer lockeren Bebauung, die ehestens von einer genügenden Ausdehnung des besiedelbaren Terrains in der Umgebung abhängig war, übrigens similär wie im Fall weiterer ähnlich gegründeter Siedlungen von gleichem Zeitalter (*Abb. 2*). Alle drei Objekte kann man primär für Siedlungsobjekte halten, nach formalem Kriterien gehören zwei zu Speichergruben (Obj. 4196 und 4199), das dritte mit Vorbehalten zur einer eingetieften Hütte. Die schwindende Keramikanzahl in ihrer Füllung läst auch die Wertung der gewonnenen Scherben als Beimengung in einer Grube vom nicht bekanntem Alter zu (Obj. 4057, siehe *Tab. 2*).

Das gewonnene Keramikspektrum besteht aus drei Kategorien, und zwar aus Formen der Keramik der Bošáca- und Řivnáč-Kultur, wie auch aus Formen die für alle Postbadener-Kulturen vom Ausgang des Mitteläneolithikums bezeichnend sind. Im zahlreichstem Komplex vom Objekt 4199 ist es also möglich eigenwillig verzierte Formen der erstgenannten Kultur (Tassen, Krüge, Schüsseln und Amphoren – *Abb. 4: 1–4, 8, 13*, alle mit Motiven von schütteren Fransen die durch verschiedene Stempeltypen und Einsteiche durchgeführt wurden – *Abb. 8*), so Řivnáč Formen (*Abb. 4: 9, 11*), dazu noch kulturell ambivalent, meistens Vorratskeramik mit Besenstrich (*Abb. 4: 5–7, 10; Abb. 5*). Den reichen Komplex vom beschriebenen Objekt ergänzen zwei Bruchstücke mit typischer Bošáca Verzierung aus der Grube 4057 und Řivnáč *ansa cornuta* aus der Vorratsgrube 4196 (*Abb. 4: 12, 14*). Die restlichen Funde sind durch Hüttenlehm, Bruchstücke einer Knochenahle und osteologisches Material vertreten, unter diesem weckt das Vorkommen von Auerochsknochen, Knochen eines Hundes und der Ringeltaube Aufmerksamkeit (*Tab. 3*). Die Aufteilung der Knochen in der Verfüllung deutet auf einen üblichen Siedlungsabfall, da die anatomische Deponierung der Knochen, welche auf eine absichtliche Niederlegung der Fleischbeigaben deuten konnte, nicht beobachtet wurde.

Die diskutierte Fundstelle fällt nach den heutigen Kenntnissen eindeutig in die Ökumene der Řivnáč-Kultur (siehe das Verzeichnis in *Zápotocký – Zápotocká 2008*, 286–292, *Abb. 135*, und weitere vier unpublizierte Fundstellen von Grabungen der Kolín Tangente). Die sich wiederholenden Belege einer stabilen Bošáca Besiedlung stammen von der etwa 50 km entfernten Gegend von Hradec Králové in Ostböhmen, des westlichen Ausläufers dieser Kultur (siehe *Pavelčík 1964; Kalferst – Prostředník 2000; Vokolek – Zápotocký 1990; Šuteková 2010; Zastawny 2010*). Die Gegenwart der Bošáca Keramik bei Kolín, vor allem im Objekt 4199, kann man so auf zwei Weisen erklären, bzw. durch ihre Kombination. Vor allem kann der Komplex für das Abbild der exogamen Verbände gehalten werden, wo das Übergewicht der Bošáca Formen auf den inneren Ursprung einiger Mitglieder der zuständigen

Kommunität, ehestens vom der erwähnten Gegend von Hradec Králové, deutet. Ihr Vorkommen im Objekt 4199 muss nicht notwendig absichtlich sein (analogisch kann man z. B. die Boleráz Keramik von der „pforgener“ Fundstelle Arbon-Bleiche 3 am Bodensee beurteilen, *de Capitani et al. 2002*, 135–276, 367, Abb. 311, 353: 5–7, 361; *Bonzon 2004*). Zum zweiten kommt die absichtliche Depositionierung der Kollektion in Betracht, von welcher die Auswahl der Formen Zeugnis ablegen könnte, meistens der Trinkgefäße, und ihre relativ kompakte Erhaltung. Keramische Depotfunde sind im böhmischen Äneolithikum nichts außergewöhnliches, wobei sie vor allem für das Mitteläneolithikum bezeichnend sind (*Zápotocký 1960; 2008b*, 440–444). Attraktiv verzierte „fremde“ Trinkformen im heimischen Milieu sind auch nicht unüblich (siehe z. B. Bruchstücke von Tassen der Furchenstichkeramik von Siedlungen der böhmischen Trichterbecherkultur, *Zápotocký 2000a*, 598–599, obr. 1–9). Den Depotfund ist es also möglich als Ausdruck der Libation oder von Schwurtrankritualen deuten (vgl. *Vencl 1994; Bouzek 1997*).

Das Durchdringen von Bošáca- und Řivnáč Formen ins Siedlungsmaterial der Fundstelle könnte auch zur Präzisierung der chronologischen Verhältnisse beider Kulturen beitragen. Die Aussage des Kolíner Fundes kann aber nur indirekt sein, da die dort gefundenen Řivnáč Formen (Bruchstücke von Krügen mit *ansae cornutae*) leider in allen Phasen der gegebenen Kultur vorkommen. Das gemeinsame Vorkommen der Schöpfgefäße und schräg geführter Leisten die über den Rand der Gefäße durchgebogen sind (hier Schöpfgefäß *Abb. 4: 10* und Amphora *Abb. 4: 13, 8: 4*; für Řivnáč Fundstellen vgl. *Pleslová-Štiková 1973*, 416, obr. 14: 5–7; *Zápotocký – Kudrnáč 2008*, 78, obr. 23: 521), unterstützt allerdings die schon früher deklarierte chronologische Verbindung der böhmischen Bošáca Keramik mit der älteren (Protořivnáč-) Phase der Řivnáč Kultur.

Deutsch von *Kristian Elschek*, English by *Sylvie Květinová*

MIROSLAV DOBEŠ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; dobes@arup.cas.cz

RADKA ŠUMBEROVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha

sumberova@arup.cas.cz

RENÉ KYSELÝ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; kysely@arup.cas.cz

Nález svatojakubské mušle ze středověkého hřbitova při kostele sv. Jakuba v Brně

Antonín Zůbek

Stať představuje nález svatojakubské mušle ze hřbitova při kostele sv. Jakuba v Brně. Hrob, ve kterém byla jako jediný předmět výbavy zemřelého nalezena, pochází z vrcholného středověku. Na rozdíl od jiných částí Evropy, v České republice se jedná o doposud jediný nález poutního odznaku ve funerálním kontextu.

středověk – Brno – poutní odznak – svatojakubská mušle – hrob

A find of a scallop in the medieval cemetery at the Church of St. James in Brno. The work presents the find of a pilgrim badge discovered in the cemetery at the Church of St. James in Brno. The grave, which featured a scallop as the only grave good, dates to the High Middle Ages. As opposed to other parts of Europe, this is the only find of a pilgrim badge in a funerary context in the Czech Republic.

High Middle Ages – Brno – pilgrim badge – scallop – grave

V průběhu záchranného archeologického výzkumu na Jakubském náměstí v Brně v letech 2003–2004 byly jihovýchodně od presbytáře kostela sv. Jakuba vyzvednuty kosterní ostatky z hrobu, který byl při dokumentaci označen číslem 6897. Příslušný hrob byl součástí hřbitova, který od 13. do 18. století fungoval při farním kostele sv. Jakuba. Jeho relikty se nacházejí pod většinou plochy dnešního Jakubského náměstí. Během archeologických výzkumů, které se doposud v prostoru hřbitova uskutečnily, bylo vyzvednuto 2162 in situ uložených jedinců (ke hřbitovu naposledy Zůbek 2010; k výzkumu viz Merta – Sedláčková – Zůbek 2005; Holub et al. 2006a, 175–176; Holub et al. 2006b, 274–276).

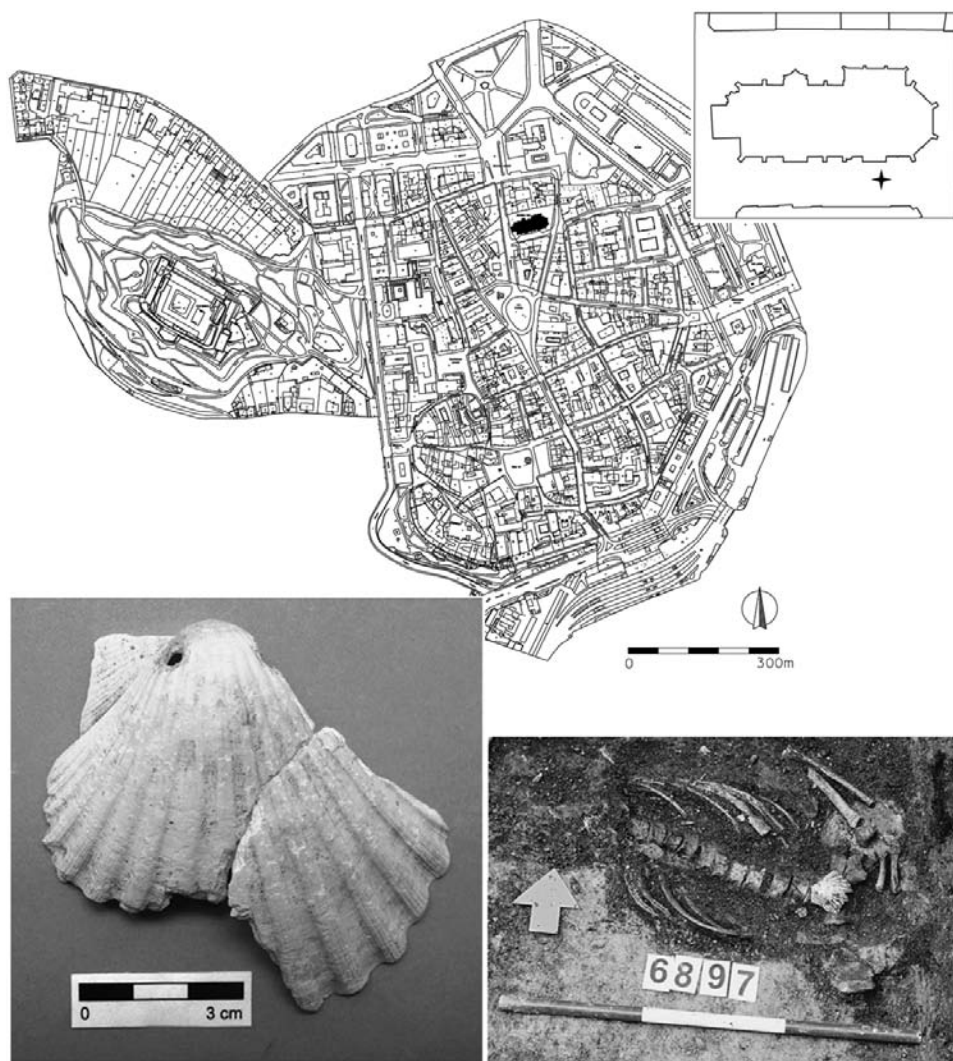
Hrob 6897 byl silně narušen následným pohřbíváním a také výkopem inženýrské sítě. Z kosterních ostatků se zachovala pouze část axiálního skeletu, pánevní kosti a část levého předloktí. Tím byla limitována antropologická analýza: s určitostí lze konstatovat pouze to, že se jednalo o dospělého jedince. Na styku křížové kosti a prvního bederního obratle ležel poutní odznak, tzv. svatojakubská mušle. Žádný další inventář nebyl v hrobě přítomen. Pohřeb se nepodařilo přesněji datovat, z hlediska stratigrafické pozice a terénních pozorování lze předpokládat, že patří období vrcholného středověku (13.–14. století?).

Poutní odznak představuje část schránky mořského mlže čeledi Pectinidae (hřebenatkovití).¹ Zachovaný průměr lastury činí ca 140 mm. Při jejím zámku byly vyvrtány dva kruhové (průměr 3 mm) otvory pro zavěšení (vzdálenost mezi nimi 16 mm). Je možné, že odznak byl součástí pokrývky hlavy, která byla položena na břicho zemřelého.² Mušle je uložena v Muzeu města Brna, inv. č. A57/2003–6897/1.

Z českých zemí nebyl dosud publikován žádný poutní odznak, který by byl jednoznačnou součástí hrobového inventáře. Dosavadní nálezy pocházejí buď ze starších sbírkových fondů, nebo z archeo-

¹ Může se jednat buď o *Pecten maximus* (hřebenatka kuchyňská) nebo o *Pecten jacobaeus* (hřebenatka jakubská). Poutní odznaky se vyráběly z obou variant. Poznatky moderní biologie prokazují velkou míru shodnosti, lze uvažovat, že se jedná v podstatě o jeden druh (Wilding – Beaumont – Latchford 1999).

² Umístování poutních odznaků na pokrývky hlavy (jasně viditelné místo) dokládají písemné a ikonografické prameny. Několik vyobrazení lze dohledat např. ve snadno dostupných středověkých rukopisech uložených v Morgan Library & Museum v New Yorku. Většinou se jedná o knihy hodinek pocházející ze západoevropských zemí (např. MS M.12 fol. 68v – Book of hours, France, Tours?, ca 1500; MS M.19 fol. 165v – Book of hours, Belgium, Bruges?, ca 140; MS M.105 fol. 29r – Hours of William Porter, France, Rouen, ca 1420–1425; MS M.202 fol. 13r – Book of hours, France, Rouen, ca 1440–1449; MS M.253 fol. 137v – Book of hours, France, Paris, ca 1480; MS M.271 fol. 120r – Book of hours, France, Langres, ca 1495–1500).

Obr. 1. Brno, poloha kostela sv. Jakuba v historickém jádru města, v rámečku poloha hrobu č. 6897 na Jakubském náměstí, dole hrob č. 6897 a poutní odznak.

Fig. 1. Brno, the location of the Church of St. James in the historical centre, framed is the location of grave no. 6897 at Jakubské náměstí, below is grave no. 6897 and the pilgrim badge.

logických situací profánního původu (např. *Velímský 1998; 2006*; dále *Bláha 1998; Koenigsmarková 1980; Stará 1988*). Stejně je tomu také v případě dvou svatojakubských mušlí, které byly nalezeny při výzkumech v 70. a 90. letech 20. století. Jedna pochází ze studny na měšťanské parcele středověkého Mostu (*Frolík et al. 1992, 154–159; Klápště ed. 2002, 132*), druhá byla objevena pod podlahou Císařské konírny na Pražském hradě. Pouze u mušle nalezené v r. 2006 v kostnici v Lažanech lze uvažovat, že mohla být původně součástí hrobové výbavy (*Gryc – Wyrwa 2010, 447*). Praxi ukládání

poutních odznaků do hrobů dokládají příklady z jiných zemí.³ Svatojakubská mušle je spojována s poutí ke sv. Jakubu v Compostele ve španělské Galicii (Santiago de Compostela).⁴ Poutní odznak od sv. Jakuba v Brně tak může být nepřímým důkazem o vykonání této poutní cesty příslušníkem zdejší farnosti, každopádně však je dokladem zbožnosti ve středověkém Brně.

Literatura

- Bláha, J. 1998: Archeologický příspěvek k poznání poutnického života ve středověké Olomouci. In: Olomouc, 47–64.
- Bottineau, Y. 1987: Der Weg der Jakobspilger. Geschichte, Kunst und Kultur der Wallfahrt nach Santiago de Compostela. Bergisch Gladbach.
- Bruna, D. 1991: Les enseignes de pèlerinage et les coquilles Saint-Jaques dans les sépultures du Moyen Age en Europe occidentale, Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France 1991, 178–190.
- Dunn, M. – Davidson, L. K. eds. 2000 ed.: The Pilgrimage to Compostela in the Middle Ages. New York.
- Fehring, G. – Scholkmann, B. 1995: Die Stadtkirche St. Dionysius in Esslingen am Neckar. Die archäologische Untersuchung und ihre Ergebnisse. Stuttgart.
- Frolík, J. – Klápště, J. – Smetánka, Z. – Žeglitz, J. 1992: L'archéologie et la culture spirituelle du Moyen Age (Quatre miniatures). Památky archeologické 83, 149–173.
- Gryc, J. – Wyrwa, A. M. 2010: Muszla pielgrzymia z Góry Zamkowej w Cieszynie – nowy punkt na mapie dróg do grobu św. Jakuba w Composteli. Archaeologia historica 35, 443–449.
- Haasis-Berner, A. 1995: Die Jakobsmuschel in Grabfunden – Hinweise zu Ursprung und Bedeutung eines Pilgerzeichens. Sternenzweig 16, 3–10.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Polánka, P. – Sedláčková, L. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. 2006a: Brno (okr. Brno – město). In: Přehled výzkumů 47, Brno, 170–226.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Sedláčková, L. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. 2006b: Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy z pohledu archeologie. Brno v minulosti a dnes 19, 267–294, 580–583.
- Klápště, J. ed. 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most.
- Koenigsmarková, H. 1980: Středověké poutní odznaky ze sbírek UPM. In: J. Raus ed., Sborník statí na počest 60. výročí narození PhDr. Dagmar Hejdové, CSc. Acta Uměleckoprůmyslového muzea Praha 15, Praha, 54–71.
- Köster, K. 1983: Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostraßen. Saint Leonard, Rocamadour, Saint-Gilles, Santiago de Compostella. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 2. Neumünster.
- 1985: Les coquilles et enseignes de pèlerinage de Saint-Jacques de Compostelle et des routes de Saint-Jacques en occident. In: Santiago de Compostela. 1000 Ans de Pèlerinage, Ghent, 85–95.
- Kühn, Ch. 2005: Die Pilgerfahrt nach Santiago de Compostela. Geschichte, Kunst und Spiritualität. Leipzig.
- Lanzi, G. – Lanzi, N. 2012: Der Jakobsweg. Geschichte und Kultur. Darmstadt.
- Mårtensson, A. W. et al. 1980: St. Stefan in Lund: ett monument ur tiden. Lund.
- Merta, D. – Sedláčková, L. – Zůbek, A. 2005: Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace – Rekonstrukce jakubského nám.“. Nálezová zpráva č. 22/05 uložená v archivu společnosti Archaia Brno o. p. s.

³ Např. muž pohřbený v dominikánském klášteře v Hälsingborgu měl u sebe 12 poutních odznaků (Rydbeck 1955), muž pohřbený ve špitálním kostele sv. Štěpána v Lundu byl vybaven třemi odznaky včetně svatojakubské mušle (Mårtensson et al. 1980). Dvě mušle byly nalezeny také v hrobě při výzkumu kostela sv. Dionýsa v Esslingen (Fehring – Scholkmann 1995; k dalším, včetně svatojakubských mušlí, např. Brunna 1991; Köster 1983, 146–155). Nálezům mušlí v hrobech se věnoval A. Haasis-Berner (1995).

⁴ Z obecných prací např. Bottineau 1987; Dunn – Davidson eds. 2000; Kühn 2005; Lanzi – Lanzi 2012. V r. 1988 začala vycházet v Tübingen specializovaná řada sborníků „Jakobus-Studien“. K označení poutníků srov. Köster 1985.

- Rydbeck, M. 1955: Grav 301 vid dominikanerklostret i Hälsingborg. *Kring Kärnan* 6, 79–93.
- Stará, D. 1988: K českým středověkým poutním odznakům. *Časopis Národního muzea – řada historická* 157/3–4, 140–148.
- Velínský, T. 1998: K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích. *Archaeologia historica* 23, 435–455.
- 2006: Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages. In: D. Doležal – H. Kühne Hrsg., *Wallfahrten in der europäischen Kultur – Pilgrimage in European Culture. Europäische Wallfahrtstudien* 1, Frankfurt am Main, 253–270.
- Wilding, C. S. – Beaumont, A. R. – Latchford, J. W. 1999: Are *Pecten maximus* and *Pecten jacobaeus* different species?. *Journal of the Marine Biological Association of the UK* 75, 949–952.
- Zůbek, A. 2010: Archeologické zhodnocení. In: M. Živný, *Antropologické zpracování lidských kosterních pozůstatků ze hřbitova u kostela sv. Jakuba v Brně. Výsledky paleodemografické a osteometrické analýzy*, Brno, 11–32.

A find of a scallop in the medieval cemetery at the Church of St. James in Brno

A rescue excavation, conducted southeast of the Church of St. James presbytery in Brno, uncovered a grave (No. 6897), which formed part of a cemetery that was used here from the 13th century to the 18th century. The grave was found in a highly disturbed condition and the only thing that can be said with certainty is that it belonged to an adult individual. A pilgrim badge was found where the sacrum and the fifth lumbar vertebra meet and there were no other goods in the grave inventory. The burial could not be dated more precisely, however, in terms of the stratigraphic position and terrain observations, it can be assumed that it dates to the High Middle Ages. The pilgrim badge was a scallop (part of the shell of the saltwater mollusc, Pectinidae family), with a preserved shell diameter of 140 mm. It featured two round holes for hanging (3 mm diameter) near the hinge, with 16 mm between the two holes. To date, no pilgrim badge that clearly forms part of a grave inventory has been published for the Czech lands. The same applies in the case of two scallops that have been found to date in the Czech lands exclusively during excavations of settlement contexts.

English by *Zuzana Maritzová*

Neústupná archeologie S Evženem Neustupným o jeho životě v archeologii

Otázky kladl Martin Kuna

Rozhovor s Evženem Neustupným otvírá řadu zajímavých otázek z teorie a dějin archeologie. Jeho celoživotní výzkumné aktivity, včetně formulace uceleného systému archeologické teorie a metody, nepřehlédnutelným způsobem obohatily vývoj oboru na světové úrovni. Rozhovor kromě jiného dokládá, že i na východní straně železné opony sledoval v poválečném období vývoj archeologie trajektorii od kulturně historického paradigmatu k procesualismu a dále. Vypovídá o možnostech společenských věd v prostředí komunistického režimu a rozporuplné roli marxistického učení. Podává také svědectví o odborném vývoji člověka, který formuloval nové koncepce v politické a odborné izolaci, avšak bylo mu nakonec dáno – po změně politické situace – je uvést do života.

archeologická paradigmatata – procesuální archeologie – ¹⁴C datování – dějiny archeologie – archeologické školství

Intransigent archaeology. An interview with Evžen Neustupný on his life in archaeology. *An interview with Evžen Neustupný opens up a range of issues regarding the theory and history of archaeology and its development in Central Europe. His view of the discipline differs in many ways from that of current global trends. His 'artefact archaeology' inverts the concept of adaptation and highlights the role of artefacts in the creation of the human world. The interview also shows that post-war archaeology even to the east of the Iron Curtain followed the trajectory from culture-history paradigm to processualism and onwards. It also testifies to the situation in the social sciences under the Communist regime and the ambiguous role of Marxist philosophy. The interview has been originally prepared for Archaeological Dialogues (publ. in 2012, Vol. 19, pp. 3–28).*

archaeological paradigms – processual archaeology – ¹⁴C-dating – history of archaeology – education in archaeology

Jen málokdy je shoda mezi jménem a povahou člověka tak dokonalá, že člověk váhá, zda jde o jméno či přezdívkou. Ostatně, nebýt neústupnosti, nemohl by se Evžen Neustupný podílet na tolika významných krocích poválečné archeologie – navzdory skutečnosti, že po čtyřicet let takřka neopustil své pracoviště a komunistický režim mu znemožňoval běžný kontakt se světem. Politický systém, ve kterém musel žít a pracovat po velkou část svého života, efektivně bránil i domácí odezvě jeho aktivit a neumožnil mu zapojit se do pedagogické sféry. Díky neústupnosti, s níž pracoval na svém pojetí oboru, byl ale Evžen Neustupný v okamžiku politické změny připraven, i když v její příchod už sám nevěřil. Díky tomu dokázal v posledních dvaceti letech realizovat takřka vše, v čem mu v předchozím období bylo zabráněno – především dokončit a publikovat ucelený systém teorie a metody archeologie a vychovat v jeho duchu velkou část mladých českých archeologů.

Evžen Neustupný se narodil v r. 1933 v Praze. Jeho otcem byl známý český archeolog Jiří Neustupný (1905–1981). Evžen studoval na pražské Univerzitě Karlově (1952–1957), a to prehistorii a egyptologii. Poté působil v pobožce Archeologického ústavu v Mostě (1957–1966), od konce 60. let dodnes je vědeckým pracovníkem Archeologického ústavu v Praze. V l. 1990–1993 byl jeho prvním porevolučním ředitelem a pokusil se mu vtisknout radikálně novou koncepci, i když jen s částečným úspěchem. Od r. 1998 se jeho hlavním působištěm stala Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni, kterou sám založil a která se v následujícím desetiletí rychle rozvinula. Začátkem 90. let stál také u zrodu European Association of Archaeologists.

Odborný vývoj Evžena Neustupného lze nejspíše přehlednět na tématech jeho prací. Postupně se mezi nimi objevuje periodizace pravěkých kultur (1956, 1959)¹, nové archeologické metody, zejména

¹ Příslušné citace obsahuje závěrečný soupis prací zmiňovaných v rozhovoru.

datovací (1967, 1968, 1969, 1970ab), procesuální přístup k prehistorii (1971, 1976a, 1976b, 1982, 1983a, 1983b), postavení české archeologie v evropském kontextu (1991b, 1993) a prvky vlastního paradigmatu (např. 1995, 1998a). To postupně rozvíjel v několika knihách, např. v přehledu prehistorie Československa (1961), která v českém odborném světě vzbudila velký rozruch, v marxismem inspirované monografii o vzniku patriarchy v eneolitu střední Evropy (1967), v syntéze tzv. prostoro- archeologie (1998b), prvním přehledu archeologické metody (1993) a v poslední době především ve dvou knihách o archeologické teorii a metodě (2007a, 2010).

Neustupného pojetí disciplíny se v mnohém odlišuje od současných světových trendů a tím je potencionálně obohacuje. Jeho „artefaktová archeologie“ obrací význam pojmu adaptace a zdůrazňuje roli artefaktů pro vytváření lidského světa. Klíčovými pojmy tohoto paradigmatu jsou tvůrčí činnost, hustota společenských vztahů a symbolické systémy, a to v kontrastu s paradigmaty předchozími, která představovala hlubší minulost jako sled klimatických změn, migrací a konfliktů. Autor je zvyklý zaujímat vyhraněné postoje, bořit myšlenkové stereotypy a nevyhýbat se názorovým střetům, a to nejen při interpretaci archeologických pramenů. Z hlubokého přesvědčení, a v opozici vůči většině, tvrdí, že klima v pravěku nehrálo pro vývoj společnosti velkou roli, migrace se konaly jen výjimečně a války se vedly především z důvodu rituálu. Obavy z globálního oteplování chápe jako omyl některých intelektuálů a politiků, právě tak jako feminismus a odpor ke konzumu. Ostatně instituci, jejímž ředitelem na počátku 90. let byl, přejímal s vizí jejího zrušení nebo přebudování od základů. Není tedy divu, že kromě mnoha přátel má i mnoho nepřátel a odpůrců.

Rozhovor byl připraven na žádost časopisu *Archaeological Dialogues*, kde vyšel v r. 2012 (roč. 19, str. 3–28). Už sám tento fakt o leccems svědčí – v předchozích ročnících časopisu se této pocty dostalo takovým osobnostem světové archeologie, jakými byli či jsou např. Lewis Binford, Leo Klejn nebo Friedrich Lüth. V Archeologických rozhledech vychází český překlad rozhovoru shodou okolností v roce, kdy oslovený oslaví významné životní jubileum. Z tohoto důvodu připojujeme nejen blahopřání, ale i jubilantovu bibliografii za posledních deset let (předchozí souhrny byly publikovány v Archeologických rozhledech 45–1993, 700–703; 56–2004, 229–230).

Vstupme tedy s Evženem Neustupným do jeho kanceláře v Archeologickém ústavu v Praze nebo na Katedře archeologie ZČU v Plzni. Půjde-li po chodbě s námi, postavme se spolu s ním, nechme ho zaklepat na jeho vlastní dveře, a když zevnitř nepřijde odezva, vyslechněme jeho suché konstatování „nejsem tam“. Oč chudší by byl život bez takových zastavení...

Orientace v příběhu

Evžene, jsi synem Jiřího Neustupného, známého českého archeologa, dlouholetého vedoucího oddělení prehistorie Národního muzea v Praze a profesora Univerzity Karlovy. Jak Tě ovlivnilo rodinné zázemí při výběru povolání, při artikulaci Tvých odborných a obecně životních postojů?

Čím více času uplývá od smrti mého otce, tím intenzivněji si uvědomuji, jak jeho obraz archeologie, který jsem vnímal od dětství, přesahoval svou dobu. Můj otec neformuloval vlastní paradigma, ale jasně se v něm pohyboval.

Na konkrétní úrovni se to projevilo tak, že se nedal svést k migracionistickým úvahám v duchu kulturního historizmu a sledování chronologické trajektorie archeologických typů (obvyklé zájmy kulturně historické „analýzy“ jeho doby). Chápal důležitost ekofaktů a zahájil regionální výzkum, který sledoval nejen „vlastivědné“ cíle, nýbrž si kladl i otázky akademické. Preferoval typická synchronní témata (opevnění v Hlubokých Mašůvkách, úloha medvědího česneku v pravěku, eneolitická plastika aj.). Musím říci, že toto jeho zaměření jsem plně nechápal a snažil jsem se ho (marně) přesvědčit o významu chronologie, kterou jsem se tehdy sám zabýval. Tématicky nás sblížil až zájem o teorii a metodologii a nakonec renesance indoevropského problému. Ovšem nejvíce to byla spolupráce na Nástinu pravěkých dějin Československa (publikovaném pod jiným názvem v zahraničí v r. 1961), o kterém ještě budu mluvit.

Nebylo mi úplně jasné otcovo úsilí v oblasti „veřejné“ archeologie, zejména muzeologie (trvalo nejméně od r. 1945). Teprve dnes vidím, že už tehdy chápal roli tzv. druhé (neakademické) archeologie; jiní archeologové si mysleli, že je to únik od „správné“ akademické vědy, kterou oni pěstovali v rámci kulturně historického paradigmatu. Dnes bych se označil spíše za jeho žáka než za žáka kohokoliv jiného; zdědil jsem po něm přinejmenším odpor k migracím a náklonnost k archeologické metodě. Také jsem se od něj naučil metodám terénní archeologie. Měl jsem velkou výhodu v tom, že jsem byl už od dětství obklopen jeho archeologickými knihami, které jsem si často prohlížel.

Měl bych podotknout, že můj otec, který byl přesvědčeným demokratem, prožil většinu svého profesionálního života v totalitních režimech: nejdříve nacistickém a pak v režimu sovětského typu (až do své smrti v r. 1981). Platí o něm vrchovatě, co o mnoha jiných, které nezvratná „světová politika“ dostala do stejné situace: kdyby měl možnost pracovat v širším rámci, než který mu vymezily tupé okupační režimy, mohla být jeho stopa ve světové archeologii mnohem hlubší.

O mrtvých se často říká, že byli laskaví, ohleduplní a charakterní; v případě mého otce to ale byla pravda. Je překvapivé, jak s těmito vlastnostmi mohl prožít svou dobu a pracovat. Zanechal mi v tomto směru dědictví, se kterým se jen obtížně vyrovnávám.

Proč jsi dal posléze přednost pravěké archeologii před egyptologií, kterou jsi také vystudoval?

Už někdy ve 40. letech jsem začal studovat staroslověnštinu a její písmo. Postupně se mi ale zdálo, že je to jazyk poměrně pozdní a snažil jsem se přejít na klínopis. To ale nebylo snadné, protože na Univerzitě Karlově v Praze o nějakého gymnaziálního studenta klínopisu neměli zájem. Náhodou v té době egyptolog Zbyněk Žába dělal výstavu v Národním muzeu a byl ochoten mne přijmout do učení. Než jsem nastoupil na vysokou školu, zvládl jsem hieroglyfy a klasickou egyptštinu (jazyk Střední říše). Studovat tento obor ale nešlo: první ročník egyptologie otvírali podle plánu rok předtím a přinutili k jejímu studiu jednoho studenta, který se chtěl učit arabsky; plán byl za socialismu zákon, takže rok nato už nikoho přijmout nechtěli. Šel jsem proto studovat pravěkou archeologii a jako vedlejší předmět klasickou archeologii. Tu jsem později přece jen zaměnil za egyptologii.

Egyptologie na Karlově univerzitě byla orientována čistě filologicky, a to se mi nelíbilo. Neviděl jsem žádné problémy, které bych mohl řešit, nebo k nim alespoň zaujímat stanoviska. Na pravěké archeologii to bylo jiné: problémů tam byla spousta. Bylo tam také několik studentů, se kterými šlo diskutovat; nebyla to taková izolace jako na egyptologii. Ačkoliv jsem studium egyptologie dokončil, přešel jsem postupně plně na pravěkou archeologii.

Už během studia jsem vydal článek o periodizaci volutové keramiky do pěti fází. Tato práce měla velký ohlas i v zahraničí; někteří archeologové se k ní hlásili otevřeně (E. Comşa, T. S. Passek,

J. Kozłowski, H. Quitta), jiní z ní čerpali bez odkazu. Myslím, že velký význam mělo vypracování nejstarší fáze středoevropského neolitu a jeho výslovné navázání na neolit Balkánu a Karpatké kotliny. S touto prací za zády jsem opouštěl v r. 1957 Univerzitu Karlovu.

V padesátých a šedesátých letech měla česká archeologie dobré výsledky a v některých oblastech byla mezinárodně uznávána. Mám na mysli např. výzkum neolitu, laténských oppid nebo tzv. slovanských hradišť a velkomoravských center. Souhlasíš s tímto kladným hodnocením? Pokud ano, co bylo příčinou kvality – předválečné tradice nebo nebyvalá podpora ze strany komunistického režimu? Do jaké míry česká archeologie 50. a 60. let pracovala na politickou objednávku?

Výzkum středověkých lokalit (tzv. slovanských) byl opravdu politickou objednávkou komunistického režimu. Měl prokázat, že Češi jsou „Slované“, a patří proto na východ, do sféry Sovětského svazu. Z východu se také odvozovala jejich kultura, zejména šperky a církevní architektura (to ovšem nebylo z ruského východu, nýbrž z Byzance). Ve skutečnosti Slované netvoří jiný celek než jazykový, žádná „slovanská kultura“ nebo „slovanské dějiny“ neexistují. Neexistuje také žádná slovanská psychologie, ačkoliv si to někteří lidé v západní Evropě myslí. Češi mluví slovanským jazykem, ale jejich kultura a dějiny jsou středoevropské, navazují na latinskou kulturu středověké Římské říše, jejíž významnou součástí bylo české království. Máme mnohem více společného s Němci, Rakušany, Poláky a Slováky než s východními nebo jižními Slovany.

Kromě „slovanských výzkumů“ podporovali komunisté výzkum paleolitu s (marnou) nadějí, že tento výzkum přinese důkazy o vzniku člověka z opice. Místo toho došlo k významným úspěchům při studiu stratigrafie poslední doby ledové (zejména zásluhou Františka Proška).

Velké terénní výzkumy neolitických lokalit (zvláště Bylan), oppid a středověkých center byly do značné míry socialistickou megalomanií; výzkum daleko menších rozměrů by byl přinesl ekvivalentní poznatky. Nelze ovšem popřít, že tyto výzkumy produkovaly masu nálezů, což bylo nejen pozitivum, nýbrž také negativum; podstatně to zdržovalo jejich „zpracování“. Tak se stalo, že jejich teoretické důsledky byly zpóźděny o celá desetiletí a v době, kdy byly publikovány, už nepředstavovaly žádné novum.

Vedlejší důsledkem této politiky komunistického režimu byl vznik skupiny mladých archeologů, kteří vstupovali do disciplíny hlavně v 50. letech; mnoho z nich pracovalo teoreticky, namnoze ovšem na základě dávno známých nálezů a stručných fragmentárních informací z probíhajících velkých výzkumů. Na to se velmi často zapomíná, když se předstírá, že nepochybný úspěch české archeologie této doby byl výsledkem velkých „systematických“ výzkumů. Práce této generace byla velmi úspěšná zejména v oblasti klasifikace, chronologie a hledání „vlivů“. Patřil jsem k ní a myslím, že moje práce (chronologie eneolitu, periodizace kultury s volutovou keramikou, kultury badenské a kulovitých amfor atd.) lákaly k napodobení v Čechách i jinde.

Vysoká profesionální úroveň této generace v mezinárodním měřítku je nepochybná, i když probíhala na bázi kulturně historického paradigmatu. Není ovšem divu, že někteří z této generace (i starší) hledali nové přístupy, jako např. můj otec, dále např. Bohumil Soudský a další.

V letech 1957–1966 jsi působil, záhy jako vedoucí, v expozituře Archeologického ústavu ČSAV v Mostě, na pracovišti zabývající se výzkumem ohrožených lokalit (tzv. záchrannými výzkumy). Na organizaci i terénní zkušenosti z tohoto pracoviště se často odvoláváš a často zřejmě vznikala i Tvoje představa „prostorové archeologie“. V čem vidíš svůj přínos tomuto pracovišti a co toto pracoviště znamenalo pro tebe a pro českou archeologii?

Především bych chtěl říci, že jsem alergický na termín „záchranný výzkum“, který naznačuje, že se zde něco zachraňuje a po této akci je už všechno v pořádku – památky jsou zachráněny. Ve skutečnosti jde o výzkum stejně destruktivní (a proto stejně problematický) jako výzkumy neohrožených lokalit.

Na zmíněném pracovišti jsem strávil téměř deset let a od března do poloviny prosince jsem skoro denně vyjížděl do terénu. Zkoumal jsem výlučně ohrožené lokality z nejrůznějších období, ale hlavně z mladší doby bronzové a starší doby železné. Získané nálezy se hned laboratorně zpracovávaly. Byl

to velmi produktivní kontakt s archeologickým materiálem, který mi dodnes přináší velkou výhodu před většinou ostatních archeologů, kteří s nálezy přicházeli do kontaktu buď jen sporadicky, nebo stále jen s nálezy jednoho období (například neolitu).

V Mostě jsem vytvořil efektivní systém pro malé archeologické pracoviště, jehož podstatou bylo logické uspořádání kroků od výzkumu v terénu po laboratorní zpracování a uložení nálezů včetně jejich evidence; systém obsahoval i zpracování, evidenci a uložení textové, kresebné a fotografické dokumentace. Už na konci 50. let jsem zavedl zaměřování všech nálezů v geodetických souřadnicích. Mým cílem bylo dovést řetěz navazujících činností až k publikaci, to se mi ale nepodařilo, protože jsem mezitím z expozitury odešel a ztratil jsem vliv na běh věcí.

Vedoucím expozitury v Mostě jsem ovšem nikdy nebyl jmenován, protože k tomu by býval nutný souhlas organizace KSČ v ústavu nebo možná ještě někde výše. Ale funkci vedoucího jsem fakticky vykonával, jen podepisovat dokumenty musel někdo jiný.

V době svého působení v expozituře v Mostě jsem provedl v Čechách první stratigrafický výzkum v jezerních sedimentech (Dřínov) a prvních dolů na křemenec (Tušimice). Celkově čítá seznam mých terénních výzkumů z tohoto období na desítky akcí. Kromě toho jsem v Mostě napsal řadu teoretických prací, např. *Nástin pravěkých dějin Československa* (1961), *Počátky patriarchátu* (1967), *periodizaci badenské kultury* (1959) a další; v podstatě se v té době zformoval můj procesuální postoj.

Se svým otcem jsi v r. 1960 napsal Nástin pravěkých dějin Československa, knihu, která představovala nový pohled na období pravěku na našem území. Tato práce záhy vyšla také v Anglii, USA a Itálii, ale u nás vyvolala velmi bouřlivé, a převážně pobouřené ohlasy. Proč a jak tomu bylo?

Ano, první reakce, vyvolaná komunistickou mocenskou elitou, byla bouřlivá. Elita volala po kolektivním odsouzení naší práce. Moravští a slovenští archeologové se ale odmítli zúčastnit a nakonec odpadli i čeští, takže recenze, která posléze vyšla, už měla jen dva pražské autory (B. Soudský a R. Pleiner). Její tón byl odmítavý, zcela nezvyklý, protože recenze v socialistickém Československu byly vždy formální a kladné.

V našem případě měla tato recenze dva hlavní důvody. Prvním byla uražená ješitnost „vedoucích osobností“ české archeologie, kteří se zřejmě domnívali, že takovou knihu měli napsat oni. Druhým důvodem byl obsah knihy, který se dalekosáhle odchyloval od kulturně historické archeologie, kterou iniciátoři recenze považovali za samozřejmost. Nebyly tam téměř žádné migrace, málo kulturních vlivů, sledovala se kontinuita pravěkých kultur, ekonomické a společenské problémy. Některé teze nabourávaly vžité představy: psali jsme o vzniku kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů ve střední Evropě, o místním vzniku kultury lužické a knovízské, kultura laténských kostrových hrobů byla popsána jako pokračování domácí doby halštatské. Z pozdějšího vývoje se stalo zřejmým, že naše kniha byla jedním z kořenů české varianty procesualismu.

Od 60. let patříš k uznávaným teoretikům archeologie, přesto Tvé postavení v Archeologickém ústavu nebylo až do r. 1989 nijak jisté. S výjimkou konce 60. let jsi nesměl cestovat, vyučování či kariérní postup nepřípadal v úvahu, riskantní bylo citovat západní literaturu. Jak se pracovalo v Československé akademii věd v době tzv. normalizace v 70. a 80. letech, tj. v době, kdy už nešlo o život, ale „jen“ odbornou existenci?

Zejména na základě svých prací o radiokarbonu jsem měl velmi lákavé nabídky z amerických univerzit a jistě bych se byl uchytil i v Evropě. Emigrovat jsem však nechtěl, protože jsem si myslel, že někdo v Praze zůstat musí. Nebylo to jako vycestovat ze svobodné země, kam je možné se kdykoliv vrátit, navštěvovat rodinu a známé a zůstat s nimi v úzkých kontaktech. Emigrace byla pro komunisty neodpustitelným kriminálním činem: z exilu nebyla možnost návratu (maximálně do vězení), jméno bylo vymazáno ze společnosti i z odborné literatury a příbuzní byli podrobena represím. Neviděl jsem také žádný smysl ve veřejném protestu vůči komunistickému režimu, který by mne přivedl do kriminálu a pak k manuální práci do konce života. Kromě několika západních novinářů by se to ostatně ani nikdo nedozvěděl.

Emigroval můj bratr, resp. nevrátil se po ruské invazi do Československa. Byl, myslím, významným odborníkem na obecný jazykozpyt a japonštinu; působil na Monash University v Melbourne, později i na několika univerzitách v Japonsku. Komunisti ho nepustili zpátky ani na pohřeb našeho otce. Já jsem měl kvůli němu spoustu problémů, začátkem 70. let mne chtěli z tohoto důvodu (ale i z důvodů jiných) propustit z Archeologického ústavu v Praze; jeden komunistický bouřlivák volal na komisi, která o mé „vině“ rozhodovala, „ať ho živí bratr“. Potíže měla v zaměstnání i moje manželka, která mého bratra až do poloviny 80. let vůbec neznala. A přitom se bratr nijak politicky neangažoval, prostě se rozhodl žít se svou manželkou (cizinkou) v jiné zemi.

Snažil jsem se proto pokračovat ve své archeologické práci v Archeologickém ústavu. Teoretické otázky se ovšem staly znovu nebezpečné (po krátké liberalizaci v 60. letech), a tak jsem se specializoval na spolupráci s přírodními vědci, na matematiku a programování počítačů. To komunistickým ideologům tolik nevadilo, a koneckonců to bylo i v souladu s mými procesuálními zájmy; jak se později ukázalo, bylo to i dobré východisko k hlubšímu pochopení archeologie.

Musím jen dodat, že jsem nevěřil, že komunistický režim, zajišťovaný v Československu ruskými posádkami, skončí v době mého života. Západní velmoci daly jasně najevo už v r. 1968, že budou dodržovat Jaltskou dohodu z r. 1945, kterou věnovaly Československo Rusům. Pád komunistických režimů v r. 1989 bylo pro mě něco neočekávaného, protože Sovětský svaz měl stále ještě dostatek atomových zbraní, aby udržel svoje impérium.

Kdo z archeologů, antropologů a filosofů Tě nejvíce inspiroval v teoretické práci? Sám často zmiňuješ Marxe, de Saussura, Binforda...

Při vytváření svých teorií jsem budoval velmi rozsáhle na myšlenkách předchozích generací i svých současníků. Někdy mi pomohly i tak, že mi ukázaly, kudy cesta nevede; také to je důležitá podpora.

K seznamu těch, kdo mne ovlivnili, bych připojil ještě alespoň G. W. F. Hegela. Nejvíc to ale asi byl Karl Marx. Velmi brzy jsem dokázal oddělit jeho politické doktríny od dobře argumentované ekonomické teorie a postupně jsem se zbavoval i intelektuální nemoci, která mnoho lidí přivedla k socialismu – soucitu s trpícími tam, kde nebylo jiné než neuspokojivé řešení a vzpoura by byla kontraproduktivní. Komunistickou teorií je třídní boj, nikoliv Marxovy ekonomické teze, a třídním bojem jsem se nikdy nezabýval – na rozdíl od mnoha archeologů, kteří podobné teze akceptují ve formě tzv. teorie moci.

Když už jsme u marxismu – hlásit se k němu nebylo snadné ani za komunismu, ani dnes, i když pokaždé z jiných důvodů. Přesto považuji Tvůj Patriarchát z r. 1967 za exemplární příklad marxistického výkladu v archeologii a zároveň za takřka jedinou opravdu teoretickou práci v české poválečné pravěké archeologii. Kdyby kniha vyšla anglicky na Západě, stala by se asi slavnou – soudím i z toho, že prakticky identické nápady se objevily (teprve) o třicet let později např. u holandských prehistoriků. Jak hodnotíš tuto práci dnes a jak se vůbec díváš na potenciál marxismu jako teoretického východiska pro archeologii?

Ano, i za komunistů bylo riskantní příliš se hlásit k Marxovi. Komunističtí archeologové mu nerozuměli a žárlivě pozorovali, co přihlášení k Marxovi (třebas jen ve formě citace) od nějakého nestránika znamená: mohl to být potenciální útok na jejich mocenské pozice.

Ve své práci Počátky patriarchátu ve střední Evropě jsem diskutoval závažné teoretické téma a to nebylo v polovině 60. let bez hojnějších citátů Karla Marxe představitelné. Daleko méně jsem citoval Engelse a vůbec ne Lenina. Jediný odkaz na něj jsem doplnil až na intervenci komunistického ideologa, který na přání mého ředitele Jana Filipa práci recenzoval: Filip byl jedním z těch, kdo tomu vůbec nerozuměli, a nebyl ochoten nést zodpovědnost za moje potenciální úchytky od „pravého marxismu“.

Citování Marxe nebylo pro mne nijak úkorné. Uvedená práce není marxistická, protože tam vůbec nepojednávám o třídním boji, ale je psána z pozice materialistického ekonomismu. Myslím, že její argumentace je pořád živá, i když bych dnes toto téma zpracoval jinak.

Na otázku po potenciálu marxismu v dnešní době odpovím záporně. Jak teorie třídního boje, tak marxistický ekonomismus je kompatibilní maximálně s procesualismem, a ten už nepředstavuje živou teorii lidské společnosti.

V souvislosti s akceptací Marxových myšlenek chci podotknout, že lidé v bývalých nekomunistických zemích zaujímají někdy nesprávné postoje. „Komunistou“ je pro ně ten, kdo citoval Marxe, a nikoliv ten, kdo na základě svého členství v komunistické straně umožňoval a prováděl komunistickou politiku, a potlačoval tak svoje kolegy a spoluobčany. Spolupráce s komunistickou tajnou policií se jim zdá omluvitelná. Nechápu, že aktivní členství v komunistické straně v totalitním režimu je něco zcela odlišného od členství v politické straně v demokratické zemi.

Po obnovení demokracie v listopadu 1989 bylo všem jasné, že jsi hlavním kandidátem na prvního ředitele Archeologického ústavu v Praze, nejvýznamnější pozici v české archeologii. Během několika měsíců jsi se jím také stal. Vnímáš to jako zadostiučinění, počítal jsi s tím? Jaké byly Tvé priority?

Už jsem říkal, že jsem s takovou možností nepočítal, ale ze svých snah o reformu Archeologického ústavu v r. 1968 (během tzv. Pražského jara) jsem měl všelicos rozmyšleno. Někjaké zadostiučinění jsem opravdu necítil: moje myšlenky byly upřeny do budoucnosti, nikoliv nazpět.

Měl jsem dvě základní priority: jednak provést zaměstnance Archeologického ústavu turbulencemi po kapitalistické revoluci tak, aby nedošlo k destrukci kapacit české archeologie (to se mi podařilo) a za druhé Archeologický ústav zrušit nebo drasticky redukovat (to jsem nedokázal).

O tři roky později, v důsledku rozpadu Československa, došlo k novým konkurzům na ředitele ústavů Akademie věd. Svou funkci jsi neobhájil, nejspíš proto, že Tvá koncepce ústavu byla příliš razantní a počítala s hlubokými zásahy do struktury instituce, náplně její činnosti a personálního složení. Chápeš to dnes jako chybu, a pokud ano, chybu v koncepci, nebo v taktice? Postupoval bys dnes stejně?

Když komunisté v r. 1953 zakládali Československou akademii věd přesně podle sovětského vzoru, byla jejich hlavní cílem kontrola této důležité oblasti společnosti. Jednou z neaktivnějších osob tohoto procesu byl archeolog Jaroslav Böhm, který se stal viceprezidentem celé akademie a ředitelem jejího Archeologického ústavu. Očekávání komunistů splnil v oblasti archeologie stoprocentně: téměř celou disciplínu centralizoval a podrobil svému vedení. Archeologický ústav soustředil většinu českých a moravských archeologů (jenom v pražském ústředí pracovalo v 80. letech až sto vědeckých pracovníků plus pomocný personál), jejichž výhradním úkolem byla čistě teoretická práce. O výzkum ohrožených lokalit se v podstatě nikdo nestaral (s výjimkou jednoho nebo dvou pracovišť, jako byla expozitura ústavu v Mostě a několika izolovaných muzejníků), zkoumaly se neohrožené lokality, některé ve velkém měřítku, a to po mnoho let až desíletí. Všechno rozhodování o archeologii bylo soustředěno v ústavu Akademie věd, rozhodoval Böhm a jeho nástupci.

Tento systém byl velmi neefektivní a vytvářel neodůvodněnou preferenci archeologů v Akademii, kteří z titulu svého zaměstnání měli pro svou práci všechny podmínky za socialismu myslitelné, oproti nečetným archeologům v muzeích a na univerzitách. Ti mohli například provádět terénní výzkumy jen se souhlasem Akademie věd a účinně publikovat jen v jejich časopisech. Je pochopitelné, že většina zaměstnanců Akademie teoretickou práci efektivně nedělala nebo ji dělala v nepatrné míře, zatímco jiné archeologické profese zůstávaly poddimenzovány.

I když od 70. let ústavy Akademie začaly z ekonomických důvodů ve větší míře zkoumat ohrožené lokality, popsany systém přetrvával a vytvářel v české archeologii velmi nedemokratické ovzduší. To byl hlavní důvod, proč jsem chtěl Archeologický ústav Akademie zrušit a jeho pracovníky predisponovat do jiných rezortů. Ve větší míře se mi to podařilo jen oddělením archeologů, kteří organizovaně odešli do památkového sektoru. Predisponování skutečných teoretiků na univerzity, kde působí ve většině demokratických zemí, jsem už nestačil.

Zdá se mi, že v r. 1993 při hlasování archeologů v ústavu Akademie převládly jejich osobní zájmy. Nikdo už nechtěl komunistickou stranu ve vedení ústavu, ale jinak chtěli zachovat většinu toho, co

tato strana zavedla. Řadu vztahů z období socialismu už ale v archeologii vrátit nešlo. Je obtížné odpovídat, jak bych postupoval dnes, jestliže znám celý následný vývoj. Rozhodně bych ale neměnil svoje priority.

Tvou polemiku s bývalou koncepcí Archeologického ústavu chápu. Nejsou tvé výhrady ale dnes už poněkud zastaralé? Archeologický ústav přece už dávno není jen pracovištěm teoretického výzkumu. V mnoha svých dnešních rolích navazuje na svou starší, předválečnou tradici a své původní poslání koordinovat tzv. záchranný terénní výzkum, spravovat centrální archiv apod. Zdá se mi, že propojení těchto úkolů s teoretickými hledisky je žádoucí, přičemž univerzity logicky takové úkoly zastat nemohou.

Je obtížné navazovat na první polovinu 20. století, kdy struktura archeologie nebyla doposud ustálena. V demokratických zemích provádějí výzkumy ohrožených lokalit památkové instituce a výzkumné jednotky, teoretickou práci a výzkum neohrožených lokalit provádějí univerzity (nediskutuji zde úlohu muzeí). Někde existují ústavy, které nevyučují, ale jejich činnost je orientována převážně do zahraničí. Hlavním úkolem archeologů v české Akademii věd je stále teoretická práce: neodlišují se v tom od univerzit s tím rozdílem, že univerzitní pracoviště jsou stále malá a poddimenzovaná, takže jejich personál musí hlavně učit. Vzniká nerovná soutěž s pracovníky Akademie, kteří mají vědecký výzkum jako hlavní pracovní náplň (a občas provedou nějaký výzkum ohrožené lokality). Správa centrálního archivu je určitě významná činnost, ale mělo by se jí věnovat samostatné pracoviště. Nedůvěřivý jsem k otázce koordinace, pokud by jí mělo provádět největší pracoviště; dříve se pod takovou koordinací vřdycky skrývaly nerovné vztahy.

Myslím si ale, že Archeologický ústav ještě nějakou dobu vydrží, protože za ním stojí stejná logika jako za ostatními ústavu Akademie věd. Je možné, že se bude transformovat postupně, ale požadavek na provádění „základního“ teoretického výzkumu ze strany vedení Akademie je stále striktní. Je také samozřejmé, že v případě změny by bylo třeba reorganizovat celou archeologii, nikoliv jen ústavu Akademie; k tomu jsme ale revoluční příležitost již propásli.

V r. 1998 jsi založil novou katedru archeologie, a to na univerzitě v Plzni. Šlo tenkrát o třetí katedru v ČR, za tradičními katedrami v Praze a Brně. Plzeňské katedře jsi dal nebyvale výrazné teoretické zaměření, jsi zde stále aktivním profesorem. Jak se na výsledky katedry díváš dnes a jak hodnotíš fakt, že další katedry archeologie vznikly i na jiných univerzitách, takže dnes jich v desetimilionovém státě máme osm?

Plzeňskou katedru archeologie jsem nezakládal jen proto, že by se studenti neměli kde vzdělávat, nýbrž hlavně proto, aby měli šanci osvojit si jiné pojetí archeologie než doposud. To se mi částečně podařilo: studenti akceptují nové teoretické pojmy, snaží se je používat a rozvíjet, mluví jazykem nové archeologické metody. Měli jsme a máme několik velmi dobrých studentů – takových, jací obvykle přicházejí až po několika desítkách průměrných.

Získal jsem pro přednášky celou řadu vynikajících archeologů, hlavně z Archeologického ústavu v Praze a z univerzity v Brně, kteří zejména v počátečních fázích katedry dokázali působit na vysoké úrovni. Téměř nikdo z nich však nebyl ochoten spojit svoji profesní kariéru s plzeňskou katedrou naplno a relativně trvale.

Problémy, které jsem teď zmínil, provázejí prakticky každou minoritní komunitu: není dostatek dobrých odborníků, kteří by pokryli všechny potřebné obory archeologie. Proto se stavím rezervovaně k zakládání stále nových kateder archeologie v České republice. Z vlastní zkušenosti vím, jak obtížné je získat opravdové, zkušené archeology, kterých si studenti mohou vážit. Pozoruji, že některé z nových kateder obsazují do velké míry čerství absolventi, osoby, o které jinde nestojí, nebo při nejlepším archeologové středního věku s nevýrazným vědeckým profilem. Tito lidé si někde opatří habilitaci, nebo dokonce profesorský titul, a je nebezpečí, že v důsledku toho budou mít nepřiměřený vliv v disciplíně. Jen ojedinelé jsou to osobnosti, které bych viděl rád v Plzni.

Cesta paradigmaty

*Od 60. let rozvíjíš témata, která jsou ve světě spojena především s procesuální archeologií. Namátkou jmenujme deduktivní model poznání, metody multivariantní matematické analýzy, otázky paradigmat v archeologii aj., nemluvě ani o zpochybnění migrací a paralelního soužití různých archeologických kultur; oblíbených modelů kulturně historické archeologie. Shoda v čase a tématech je někdy tak dokonalá, že např. v r. 1981, kdy L. Binford vydává *Bones: Ancient Men and Modern Myths*, vychází Tobě článek o zachování kostí na pravěkých sídlišťích. Představa, že prvky procesuální archeologie byly formulovány nezávisle ve stejnou dobu na různých místech světa, mi připadá z hlediska dějin oboru mimořádně zajímavá. Nakolik nezávislé Tvé objevy skutečně byly? Existovaly v Československu nějaké informace o paralelním vývoji oboru ve světě?*

Moje cesta k české variantě procesualismu začala v 50. letech, kdy jsem studoval literaturu o tzv. kybernetice, logice, filozofii vědy a matematice. V této době jsem také intenzivně četl ekonomii a filozofii. Nikdy mne však nezaujala žádná forma historie. Učil jsem se programovat počítače (můj první použitelný program je ale až z r. 1968). V procesuálním duchu jsem studoval ekofakty (aniž bych znal termín ekofakt): pylová spektra, zemský magnetismus, základy geofyziky, demografii, později lidskou výživu, destrukci kostí aj.

Někdy v 60. letech se mi do rukou dostalo jedno číslo *American Antiquity*, ze kterého jsem viděl, že se za oceánem něco děje. Nebyl to ale ještě přímo procesualismus. O existenci Binforda jsem nevěděl až do r. 1969, kdy moje hlavní názory už byly zformovány. O něco málo později jsem získal přístup i k literatuře o britském procesualismu. „Novou archeologií“ jsem byl nadšen, protože jsem v ní viděl nezávislé potvrzení svého teoretického snažení.

Snad není zbytečné uvést, jak je to všechno možné. Literatura ze „západu“, a zejména z USA, byla v pražských knihovnách velmi vzácná a časopisy neúplné, cesta do západní Evropy nebo do Spojených států nemyslitelná. Písemné kontakty s kolegy byly znepřijemňovány tím, že na konci roku jsem musel podávat hlášení o tom, komu jsem do zahraničí psal a o čem. Bylo to principiálně kontrolovatelné, protože dopisy jsem musel na poštu odnést nezalepené a úřednice kontrolovala, zda zpáteční adresa na zásilce souhlasí s mým občanským průkazem. Nerozebírám zde obsahovou stránku cizí literatury: vždy zde bylo nebezpečí (zejména v 50. letech), že někdo prohlásí citované „západní“ práce za prostředek ideologické diverze a českého autora to bude stát místo v oboru (bez možnosti návratu). Tyto praktiky komunistů vedly k velmi důkladné izolaci obyvatelstva, včetně archeologů.

Paralelní nezávislý vývoj disciplíny v jednom směru, realizovaný současně na několika místech několika badatelů, mi nepřipadá tak mystický. Změna paradigmatu obvykle „visí ve vzduchu“ na mnoha místech, kde disciplína je dostatečně rozvinuta. Ti, kdo studují podobná témata, dojdou velmi pravděpodobně ke stejným nebo podobným závěrům, zejména pokud mají schopnost nepodléhat eklekticismu a držet své myšlenky v logické souvislosti.

Ačkoliv jsem k určité variantě procesualismu došel sám, přece jsem se nechal poučit od jiných. O multivariantních metodách jsem se například dozvěděl od L. Binforda, i když myslím, že jsem je dobře pochopil a rozvinul, protože jsem je sám programoval pro počítač. Už od počátku své metody jsem mluvil o testování modelů, které je nutno konstruovat, zatímco Binford dlouho mluvil o testování hypotéz, které mohly být získány jakkoliv, třeba v halucinaci.

Mnoho archeologů (ale nejen jich) vidí rozvoj disciplíny v nějaké komunitě (zejména minoritní) jako sérii vlivů, které přicházejí z nějakého pokrokového myšlenkového centra, obvykle mainstreamového. Je to přesná analogie kulturně historického difuzionismu a je zajímavé, že se objevuje bez vztahu k paradigmatu archeologů, kteří takové názory zastávají. Občas sice takové vlivy přicházejí, ale obvykle snaha o nové pojetí vyplývá z neuspokojivého stavu domácí archeologie a následujících pokusů změnit ji. Jak už jsem poznamenal, pokud je v různých zemích podobná výchozí základna a podobné intelektuální ovzduší, jsou výsledky podobné. Změna, která probíhá ve velké mainstreamové komunitě, může mít za důsledek změnu paradigmatu (procesualismus v USA nebo v Británii), transformace v malé minoritní komunitě může vést jen k dílčím změnám, jakkoliv mohou komplexně charakterizovat některá individua (případ českého procesualismu).

To všechno je jenom historický pohled, protože za procesualistu se už dávno nepovažuji.

Koncem 60. let ses věnoval otázkám absolutní chronologie. Byl jsi první na světě, kdo poukázal na nutnost kalibrace radiokarbonových dat a konkrétní data kalibroval, zúčastnil ses konference Nobelovy nadace, setkal ses s W. L. Libbym a publikoval jsi v časopise Nature. Kdy a jak byl tento slibný vývoj přerušen?

Kulturním historikům stačila relativní chronologie, absolutní data se v jejich pohledu hodila spíš pro popularizaci. Moje procesuální zájmy mne však přivedly k absolutnímu datování. Vladimír Miloščík, známý odpůrce radiokarbonové metody, mi psal dlouhé dopisy, aby mne odvrátil od radiokarbonu. Domníval se, že jsem se stal obětí vlivu cizích archeologů: mimochodem, ani on nevěřil, že bych kalibraci radiokarbonových dat mohl vymyslet sám.

Radiokarbonová data jsme s mým otcem akceptovali už v Nástinu pravěkých dějin Československa (1959). Pozdější „ekofaktové“ zájmy mne přivedly ke studiu změn zemského magnetického pole na základě archeologických vzorků (společně s geofyzikem Václavem Buchou). Dospěl jsem k názoru (1967), že změny v intenzitě zemského magnetického pole, které vyplývaly z Buchových měření, musely ovlivnit stáří měřené radiokarbonem. To se zdálo potvrzovat první měření letokruhů z amerických sekvojí (výsledky z borovice osinaté tenkrát ještě nebyly k dispozici). Na tomto základě jsem navrhl první kalibraci vzorků z neolitu střední a jihovýchodní Evropy. Výsledky byly šokující: neolit a eneolit byly starší téměř o dvě tisíciletí, než věřil Vladimír Miloščík (i já sám v chronologii neolitu z r. 1956).

Moje práce měly tenkrát značný ohlas mezi geofyziky, a byl jsem proto jako jediný evropský archeolog pozván na Nobelovo symposium do švédské Uppsaly. Bylo to krátce po ruské invazi do Československa, kdy komunisté ještě neobnovili plně svoji kontrolu české společnosti, takže jsem mohl jet. Měl jsem mnoho konkrétních plánů, jak pokračovat v chronologických studiích, ale cesta do Švédska byla nadlouho mým posledním kontaktem s mezinárodním prostředím, protože komunistům se podařilo upevnit svoji moc. V následujících letech jsem byl rád, že jsem se udržel v archeologii a o nějaké mezinárodní spolupráci jsem si nemohl ani nechat zdát.

Vzpomínám si, že v 80. letech jsi nesouhlasil s přijímáním postprocesuálních myšlenek. Od té doby jsi se ale některých z nich sám chopil – nebo ne? Jak se na přínos postprocesuální školy díváš dnes?

Na postprocesualismu jsem vždy (už od 80. let) oceňoval jeho zájem o symboly. Je to něco, co má pro archeologii obrovský význam a procesualismus to hrubě podcenil. Zájem o úlohu jednotlivce je rovněž reálný problém, ale postprocesualismus nepřinesl žádné objektivní metody, jak ho studovat. Jeho přístupy (čtení archeologických pramenů jako textu) se mi zdají být souborem subjektivismu. Na postprocesualismu se mi také nelíbí jeho levicová orientace, protože si jasně uvědomuji, kam vedla levicová orientace české inteligence ve 20. a 30. letech 20. století (podstatné usnadnění pozdější vlády komunistů). Myslím si, že postprocesualismus byl významným směrem archeologického myšlení, ale dnes vyčerpal svoje možnosti.

V 80. letech jsi předložil poměrně vlivnou teorii – model sídelních areálů. Jak jsi k ní dospěl a v čem je její podstata?

K teorii sídelních areálů mne vedly jednak teoretické úvahy, jednak zkušenost z terénních výzkumů v Mostě. Teorie i empirie jasně říkala, že osídlení indikované archeologickými nálezy nelze vyjádřit tečkami na mapě malého měřítka, nýbrž že vytváří víceméně souvislé areály. Sídelní areál nějaké pravěké komunity se mi skládal z celé řady komponent (areálů různých aktivit), jako byl areál rezidenční, skladovací, pohřební, areál pastvy domácích zvířat atd. Předpokládal jsem také areály (např. pole), které v zemědělském pravěku musely existovat, ale v Čechách pro ně nemáme žádné empirické doklady; pokud si to ale neuvědomíme, nenajdeme je nikdy. Areály aktivity (komponenty) se nutně vzájemně nevyklučují (mohou se vzájemně překrývat – např. rezidenční s výrobními a skladovacími), a v tom spočívá významná informace. Pravěká krajina přestala být body na mapě a stávala se strukturovaným územím, o němž můžeme uvažovat na základě archeologických nálezů. Později jsem tuto teorii doplnil o pojem sociální krajiny.

S touto teorií jsem měl v Čechách značný úspěch; moji terminologii dnes používají i archeologové, kteří si vůbec neuvědomují, že jsem ji zavedl teprve nedávno, teprve v 80. letech minulého století.

Ve své poslední práci, Teorii archeologie, předkládáš nové paradigma – artefaktovou archeologii. Jak bys vyjádřil podstatu tohoto paradigmatu a v čem překonává paradigmatu předchozí?

Především chci zdůraznit, že nové paradigma nevzniká tak, že si někdo sedne a vymyslí ho. Dále je dnes nepravděpodobné, že by vzniklo mimo mainstreamovou komunitu. Mohu se tedy maximálně vyjadřovat k tendencím, které pozoruji v současné archeologii, případně k tomu, co by nové paradigma mělo podle mého názoru obsahovat.

Nové paradigma by se především mělo vrátit k artefaktům jakožto základu archeologie. Tedy žádná minulá příroda a souznění člověka s ní, žádní jednotlivci a jejich myšlenkové systémy, žádní lidé, kteří jsou maskováni artefakty a musí být objeveni „za nimi“. To všechno je v archeologii přístupno pouze přes nerozlučnou dvojici artefakt-člověk: člověk jako sociální bytost, nikoliv jako přírodním organismus nesoucí biologické vlastnosti. Artefakty jsou prostředky, které vytvářejí a udržují lidskou společnost.

Ve vztahu k přírodě je důležité si uvědomit, že historickým úkolem člověka je tvořit (tvořit artefakty, společnost a symboly), nikoliv bojovat se svým okolím (přírodou, jinými společnostmi) o životní úspěch nebo dokonce o život. Tím se archeologie zařadí k pozitivním optimistickým disciplinám, které mimochodem vylučují teorii třídního boje. Tvorba artefaktů má praktickou funkci, společenský význam a symbolický smysl; nic z toho nelze vypustit.

Ve vztahu k lidskému vědomí, nové entitě, která směřuje do budoucna, lze vyzdvihnout úlohu symbolů a znaků, souputníků plně vyvinutých artefaktů. Archeologie pojednává o symbolech daleko spíše než o praktickém životě lidí.

Artefakty (tytéž artefakty) jsou jednak struktury (pravidelnosti), jednak události: neopakovatelné jednotliviny. Ty se mohou stát východiskem pro posouzení životní úlohy jednotlivců. Metodologie studia událostí není ovšem dobře rozpracována – zřejmě proto, že taková práce čeká na nové paradigma (Neustupný 2007a; 2010). Spojení studia struktur a událostí v jednom paradigmatu by vrátilo pohled na tyto dva aspekty lidského světa v jednom rámci. Artefaktové paradigma musí rovněž obsahovat určité metodologické principy.

Nové paradigma většinou není souborem lepších odpovědí na staré otázky, ale odpovídá na otázky jiné. Je to tedy jiný pohled na disciplínu. Navrhované paradigma je především optimistické (zdůrazňuje tvorbu oproti boji) a odstraňuje dvě významné jednostrannosti, které provázely všechna dřívější paradigmatu: akceptuje jak struktury, tak události, a zajímá se o funkci, význam, smysl a expresi artefaktů zároveň. V určitém slova smyslu tak dovoluje dialektický pohled na minulost.

Jedním z hlavních momentů Tvého paradigmatu je nové pojetí adaptace. Chápeš ji nikoliv jako přizpůsobování člověka přírodě, ale naopak, jako přizpůsobování přírody člověkem. Zároveň ovšem nevyklučuješ, že adaptace je reakcí společnosti na situaci (križi) ve vnějším světě. Není to potom slovíčkaření? Je-li např. vznik orného zemědělství reakcí na vyčerpání jistých zdrojů na konci neolitu, není jedno, zda oradlo chápeme jako přizpůsobení společnosti vnějšmu světu nebo přizpůsobení vnějšího světa společnosti? Bylo přece vyvoláno vnějším impulsem a šlo o obousměrný proces...

Že to není totéž, vyplývá už z jednoduchého příkladu. Předpokládá se, že adaptace v jiném než mém pojetí je často důsledkem vývoje přírody, například klimatu. Máme dnes spolehlivé doklady toho, že v uplynulých zhruba deseti až dvanácti tisíciletích se klima na Zemi měnilo jen nepatrně. Ale lidská kultura se v té době změnila neuvěřitelným způsobem. Změna lidského světa proto nemůže být důsledkem adaptace k přírodě.

Podobně je to se vznikem středoevropské kulturní krajiny v eneolitu: vesnice (tj. domy a hospodářské zázemí v jejich bezprostředním sousedství) nedaleko vodního toku, obklopená poli, opodál hřbitov (později i kostel) a zbytky lesíků, vzájemná vzdálenost sídelních areálů několik málo kilometrů. V zemědělských krajinách trval tento systém až do první poloviny 20. století, a to bez ohledu na hluboké společenské změny, k nimž došlo. V druhé polovině 20. století se struktura vesnických areálů radikálně změnila, aniž by se změnila příroda.

V některých případech lze směr adaptace zdánlivě obrátit, ale určení příčiny a následku přesto není slovíčkařením.

Ve shodě s Marшалlem Sahlínsem chápeš pravěkou společnost jako „společnost dostatku“ (affluent society), kde život nebyl stálým bojem o přežití, ale relativně snadnou záležitostí. Je-li tomu tak, proč lidstvo toto stádium opustilo? Náhodou? Nebo šlo, jak píšeš v Teorii archeologii, o nezamýšlený důsledek permanentní snahy dosáhnout stavu hojnosti, kde artefakty slouží především k „okázalé spotřebě“? Jinými slovy, neočekávaný důsledek produkce a nadprodukce artefaktů?

Opuštění společnosti hojnosti a její nahrazení společností s horší výživou (1983b) a nutností vynaládání stále většího množství práce (srov. názory E. Boserup z r. 1965) vykládám prostřednictvím pojmu *hustota společenských vztahů*, který považuji za základní kvantitativní parametr lidské společnosti (2010). Hustota společenských vztahů ovlivňuje, jak snadno lidé vstupují do spojení s jinými lidmi při ekonomických činnostech, při hledání partnerů, při rituálním válečnictví, při významných náboženských rituálech atd. Ačkoliv hustota společenských vztahů není hustotou obyvatelstva, přesto zvyšování hustoty obyvatelstva vede obvykle k lepším sociálním vztahům. Zemědělství zvyšovalo hustotu obyvatelstva, a tím i hustotu společenských vztahů. Proto mu lidé dávali přednost kdekoliv to bylo možné a zemědělci vytvářeli kolonizační vlny, kterým lovci žijící ve společnosti hojnosti nemohli čelit. Horší výživa a nutnost vynaládat více práce bylo daní za lepší společenské vztahy.

Člověk by spíše očekával, že zvýšení hustoty obyvatel povede ke konfliktům. Ostatně něco podobného tvrdí i antropologové, když srovnávají společnosti lovců a sběračů se zemědělci. A co dnes: není příliš velká hustota obyvatelstva v některých částech světa důvodem k obavám?

Zatím jsem nepotkal nějakou realistickou teorii konfliktů, ale to je možná moje neznalost příslušné literatury. V souvislosti s demografií pravěku jsem došel k závěru, že lidé (pravěcí i moderní) zvyšují záměrně hustotu obyvatelstva, když si to mohou dovolit, případně když z toho mají prospěch – okamžitý (rodinné přídavky vyplácené státem) nebo odložený (péče dětí o rodiče nebo obecněji o předchozí generace). Dnes bych dodal, že počet dětí může být i prestižní záležitostí (symbolizuje úspěch). Obecněji je to zvyšování hustoty společenských vztahů.

Docílit demografického růstu je snadné: stačí odložit nebo omezit metody, které působí proti přirozenému přírůstku populace, jejichž používání musíme předpokládat pro větší část minulosti – jinak by se Země přelidnila už dávno v pravěku. I „primitivní“ společnost může zavést (nebo zrušit) jednoduchá pravidla, která omezují přírůstek, a přivodit tím stacionární populaci.

Současný demografický vývoj ve světě je fakt, nevím, zda mám právo ho hodnotit. Pokud mám pravdu a je to důsledek zvyšování hustoty společenských vztahů, pak takové metody jako například poskytování antikoncepce musí být zcela neúčinné.

Dalším významným prvkem v Tvém paradigmatu je, na první pohled překvapivě, pojem události. Události chápeš jako „subjekty struktur“, konkrétní projevy obecných zákonitostí. Vysvětlení jejich individuality ovšem vidíš pouze v rozdílných přírodních podmínkách, případně v tom, že „věci prostě nelze dělat stejně“. Není toto pojetí událostí příliš ploché, nechybí v něm to, na co kladou důraz post-procesualisté, tj. vliv předchozího vývoje (historie), dílčí zájmy individuů a skupin, které se nemusí krýt se zájmy celku? I ta válka (v pravěku) je v tvém pojetí spíše něco jako hokejové utkání a je vlastně činností prospěšnou pro obě strany. Případá mi, že z Tvého líčení pravěku zmizela jakákoliv dialektika...

Podle mého názoru lze na artefakty pohlížet ze dvou aspektů. Jedním jsou jejich pravidelnosti, struktury, druhým je jejich jedinečnost (ta vytváří události). Lze to také vyjádřit slovy, že události jsou subjekty struktur, a na to navázat formalizované metody analýzy a syntézy. Z tohoto hlediska je každý artefakt událostí (respektive událostí je vytvoření artefaktu, jeho zánik, jiné body jeho časové trajektorie) a současně i strukturou. Zatímco v dřívějších paradigmatech byly události (války, úmrtí vládců atd.) rozloženy poměrně řídké, události jakožto artefakty se vyskytují prakticky souvisle. Kromě toho jsou artefakty jedinečnostmi, které se mohou stát východiskem pro studium individuality.

Pojetí artefaktů jako událostí má tedy pro studium lidského světa velký význam. Například válka jakožto účel artefaktů (zbraní, ohrazení apod.) má pochopitelně jak strukturální aspekt, tak i aspekt událostní (konkrétní válka je událost). Válka jakožto lidská činnost ve světě jinosti má vedle negativního působení i působení pozitivní: spojuje vzájemně komunity, které by jinak nebyly spojeny

nijak. Zde se na pravěké válčení nemůžeme dívat jednostranně z filantropického nebo pacifistického hlediska.

Vliv předchozího vývoje a zájmy individuů a skupin nepovažují za událostní faktory, protože produkují pravidelnosti: je třeba se na ně dívat z hlediska struktur. Je to ukázka toho, jak se postprocesualisté nemohou zbavit strukturálních problémů. Vždycky upozorňují, že události nebyly zatím adekvátně studovány a všechny jejich souvislosti nejsou ještě dostatečně objasněny.

Model pravěkého válčení jako způsobu oboustranně prospěšného kontaktu mezi komunitami je sympatický a zřejmě odpovídá známým pramenům lépe než modely odvozené ze současného života. Takový kontakt ale není konfliktem v pravém slova smyslu. Znamená to tedy, že pravěká společnost byla bez konfliktů? Kdy se to změnilo a proč, když zvyšující se hustota společenských vztahů měla podle tebe vést k jejich vyšší kvalitě?

Řekl bych, že tento postoj k válčení souvisí s popřením teze, že lidský život je lítý boj. Rituální válečnictví bylo spíše druhem sportu, i když občas při něm lidé umírali (v tomto smyslu bylo také krutým rituálem). Trochu jsem se zde nechal ovlivnit ruským etnografem Šnirelmanem. Myslím, že konflikty existovaly, ale převážně na individuální úrovni. Není jasné, kdy tato selanka skončila a kdy začaly války vedené k získání kořisti, území, nebo k zabíjení (zničení nepřátelských vojenských jednotek nebo i civilního obyvatelstva). Neznám dostatečně dějiny středověku, ale zdá se mi, že mnoho prvků rituálního válečnictví je tam ještě přítomno.

Vezměme masovou výrobu zboží v současném konzumním světě. Je i ta motivována celospolečenským prospěchem, tj. vytvářením lidských vztahů a zpřístupněním artefaktů (jak píšeš v Teorii archeologie v r. 2010), nikoliv dílčím zájmem výrobců?

V posledních desetiletích se u části inteligence rozmohlo opovrhování konzumací a tím i vytvářením a užíváním artefaktů – zejména artefaktů komplikovaných, jejichž akvizice není snadná (například osobních automobilů). Supermarket je pro tyto lidi místem hrůzy, kde se mrzáčí lidství. Normální lidé mají na věc jiný náhled. Je to pro ně místo, kde pohodlně a za rozumnou cenu získávají artefakty, o kterých se jim dříve ani nesnilo. Lidé, na rozdíl od asketických intelektuálů, mají artefakty rádi a rádi se jimi obklopují, i když je momentálně nepotřebují. Vyplývá to z toho, že normální lidé *pocítují* význam artefaktů jakožto faktorů generujících jejich lidství. Proto „nepřiměřená spotřeba“ trvala už od pravěku (například dlouhé neolitické domy).

Domnívám se, že i masová výroba pro neomezený konzum dovoluje realizovat vztahy k jiným lidem prostřednictvím vlastnictví a užívání artefaktů (mimořadně, i potrava prodávaná v supermarketech je artefaktem). Nepochybují o tom, že výrobci mají na široké konzumaci svých výrobků zájem; z tvé formulace trochu zaznívá, že je to něco špatného, protože to staví do opozice k „celospolečenskému prospěchu“. Tento pojem bych ale já nepoužil; připomíná mi frazeologii minulých dob.

Jak se z tvého hlediska jeví některé klíčové kulturní změny v pravěku Evropy, jako je např. vznik neolitu, rozšíření kultury zvoncovitých pohárů nebo tzv. „prvních Slovanů“, kultury pražského typu? Jaké přístupy k těmto otázkám by měly být rozvíjeny?

Vznik archeologických kultur byl významným tématem kulturně historické archeologie, protože se předpokládalo, že kultura znamená etnikum a objevení nové kultury migrací etnika. Zejména druhá z těchto tezí mi vždycky šla proti srsti a věnoval jsem mnoho úsilí tomu, abych našel alternativní řešení pro konkrétní případy (zejména pro kultury středoevropského neolitu a eneolitu).

Poměrně nedávno jsem publikoval obecnější řešení. Uvědomil jsem si totiž, že v pravěku Čech (i okolních zemí) existují určité cykly, které začínají nějakou striktní (fundamentalistickou) kulturou, dobře definovatelnou svými výraznými symbolickými systémy a rozšířenou na velkých teritoriích. Cyklus končí kulturou rozvolněnou, poměrně silně lokální, někdy vůbec obtížně definovatelnou. Perioda těchto cyklů je 400 až 1000 let.

Striktní kultury se vždycky považovaly za doklady velkých migrací, ale dal bych přednost vysvětlení rychlou přeměnou symbolických kulturních systémů. Tato teorie je stále ještě ve fázi rozpracování.

Mohl bys dát příklad?

Především jde ve střední Evropě o následující striktní kultury: kultura s volutovou keramikou, kultura lengyelská, nálevkovitých pohárů, se šňůrovou keramikou a zvoncovitými poháry, mohylová střední doby bronzové, laténských kostrových hrobů, kultura doby římské a kultura pražského typu. Některé kultury z tohoto seznamu jsou skutečně důsledkem migrace (kultura s volutovou keramikou), ale v naprosté většině případů musíme hledat jiné řešení.

Typickým reprezentantem striktní varianty je kultura se šňůrovou keramikou, rozšířená v celé střední Evropě a velké části Skandinávie s výběžky do Evropy východní. Přichází po plejádě silně lokalizovaných (rozvolněných) kultur středního eneolitu – např. po kultuře řivnáčské, která nezaujímá ani celé Čechy. Šňůrová kultura prakticky všude vykazuje striktní symboliku, např. odlišné pohřby žen a mužů, nezasaňování ve vertikálním rozměru (kromě hloubení hrobových jam a vršení mohylových náspů) a v souvislosti s tím „chybění“ osad. Část keramiky, ozdob a kamenných nástrojů (zvláště sekeromlatů) je v počátečné fázi všude skoro stejných (tzv. celoevropský horizont).

Pokud se týče původu, již od poloviny minulého století jsem odmítal řešení invazí z východní Evropy (Sulimírskí, Childe, Gimbutas); každý, kdo zná archeologii východní Evropy, bude souhlasit, že projevy kultury se šňůrovou keramikou jsou tam stejně „cizí“ jako ve střední Evropě. Zpočátku jsem hledal původ šňůrové v kultuře kulovitých amfor, ale později jsem si uvědomil, že to může být jen částečné řešení. Muselo dojít k velmi rychlé změně symbolických systémů v podstatě na většině území, kde se kultura se šňůrou keramikou vyskytuje. Právě rychlost změny je zřejmě překážkou, abychom detaily vzniku kultury uchopili, i když mnoho kulturních rysů ve šňůrové poukazuje na střední Evropu.

Podobných cyklických jevů by se v pravěku možná našlo i více a archeologové o nich vědí; jsi ovšem jeden z prvních, kdo se nebojí dát jim nějaký reálný význam. Jak si konkrétně představuješ možný model „změny symbolického systému“? Pokud vím, takový model byl zatím rozpracován jen při vzniku neolitických kultur; kdy jej lze spojit s šířením zemědělství.

Neznám dobře ty teorie o změnách symbolických systémů při šíření zemědělství. Naproti tomu ovšem šíření zemědělství ve střední a severní Evropě (a pochopitelně i na Balkáně) chápu jako jednu z mála doložených migrací obyvatelstva. Je zde totiž dokonalá kontinuita s kulturou výchozího území migrantů a nejsou vůbec žádné doklady, že by při tom nějakou podstatnější roli hrálo předchozí (mezolitické) obyvatelstvo.

Náhlé objevení „striktní“ kultury na počátku cyklu není nikdy absolutní přerovou vývoje, ale přesto nemůžeme mluvit o rozsáhlé kontinuitě, jaká například doprovází přechod od kultury s volutovou keramikou do kultury s vypíchanou keramikou. Základním příznakem ale je, že ani po dlouhodobém bádání nejsme schopni najít nějaký „typologický“ přechod: nejde o nedostatek pramenů. Vazby na předchozí stav jsou většinou dosti obecné: například šňůrová keramika má občas povrch upraven slámováním jako keramika středního eneolitu, má stejné základní tvary jako obecně eneolitická keramika střední Evropy, kamenné artefakty jsou stejného druhu jako v předchozím období apod.

V mladším pravěku jsme ve střední Evropě běžnými metodami schopni rozlišit nálezy vzdálené v čase 80–100 let. Striktní kultury se objevují „náhle“, tedy jejich vznik probíhá poměrně rychle, nelze ho zachytit běžnými typologickými metodami. Proto objasnění vzniku striktních (fundamentalistických) kultur není snadné dokumentovat. Musíme se zatím spokojit s faktem, že se nedá prokázat, že tyto kultury by vznikly na jiném území a rozšířily by se nějakou rozsáhlou migrací.

Máš jeden nesporný dar – umíš člověka vždy překvapit, i po mnoha letech, co se známe. Jako např. nedávno, kdy jsi ocenil pojetí etnicity u Gustava Kossinny. Přitom právě tvé názory naši generaci učily, jak se s kulturně historickou archeologií rozejít. Tuším, že tvůj výrok byl bonmot, nadsázka, ale přesto: mohl bys ho komentovat? Co je to vlastně etnicita?

Nikdo mne nemůže podezírat, že zrovna já mám sympatie k německému šovinismu. Myslím si ale, že můžeme oddělit Kossinnu archeologa od Kossinny šovinisty a najít princip, který lze použít. Přirozený jazyk je jeden symbolický (znakový) systém, který vyjadřuje skupinovou identitu, a sym-

boly na artefaktech druhý. Předpokládat, že tyto dva systémy spolu nekorelují jenom proto, že taková korelace byla jednou (nebo vícekrát) zneužita, je myslím nerozumné. Nevěřím ovšem, že by vztah mezi přirozeným jazykem a archeologickou symbolikou byl jednoznačný a stálý.

Aktuálně

Ve svých pracích relativně často zastáváš angažované postoje. Opravdu nemáš rád romantiky a intelektuály, přeceňující význam jednotlivce v dějinách? Ani ekology či „ekologisty“, kteří bojují za přirozenou krajinu a nechápou tvorbu artefaktů jako podstatu toho, co dělá člověka člověkem? Idea „návratu k přírodě“ je jistě naivní, ale Tobě nevadí, že se rozsáhlé části krajiny v okolí měst zaplňují artefakty v podobě supermarketů, které by šlo postavit jinde a s mnohem menším úbytkem zeleně? Nevadí Ti zbytečné artefakty, zbytečný odpad, zbytečné znečištění prostředí?

Nemám rád jakékoliv extrémy a mám úctu k tomu, co se prosadilo na základě rozumné nutnosti. Supermarkety vznikají ze zájmu lidí o movité artefakty – tedy zájmu, který vytvořil člověka a doprovázel ho po všechny generace. Přinejmenším od neolitu mění člověk podstatným způsobem „přirozenou krajinu“, současní aktivisté by jistě řekli, že ji devastuje. Kam se budou romantici vracet? Do paleolitu? Pak by ale museli akceptovat paleolitickou hustotu obyvatelstva. Podotýkám, že to není věc omezení budoucího populačního přírůstku, ale absolutních počtů lidí, kteří už tady jsou. Mimochodem, hekatombly vyplývající z nějakého „řešení“, by přirozenou krajinu podstatně narušily. Možná, že někteří intelektuálové mají jednoduchou metodu, jak dospět k „přirozenému stavu“ člověka bez artefaktů, supermarketů a bez demografické redukce obyvatelstva (a v důsledku toho jeho totální deprivace). Taková řešení vymýšleli vždycky společenští inženýři, naposled komunističtí, a já jsem šťasten, že už jim dnes mnoho lidí nevěří.

Nemám nic proti tomu, aby se konkrétní supermarket postavil na nějakém jiném, vhodnějším místě, o to ale mnoha intelektuálům nejde: nechťejí supermarket vůbec. To je donkichotský postoj, který nemá naději na úspěch. Lidé si adaptovali přírodu („ničili“ ji) přinejmenším od neolitu: míra devastace primárního pralesa zároveň zemědělstvím musela být v některých krajinách (například ve středních Čechách) velmi rozsáhlá. Od eneolitu začala krajina vypadat jako dnes, shromáždil jsem doklady, že míra odlesnění (a odtud „zničení“ přírodní krajiny) musela být velmi značná už v době laténské (1998b). Ani pravěk tedy nebyl obdobím romantické rovnováhy mezi přírodou a člověkem, jak by to rádi viděli někteří politici.

Jak hodnotíš dnešní šance české archeologie na evropském poli? Dohání ztrátu, kterou nabrala v komunistickém období odtržením od západního světa, nebo dále zaostává? Jak se Ti jeví generace mladých archeologů, kteří studovali už po r. 1989? Jsou více vzdělaní, než předrevoluční generace, nebo naopak méně, protože se život i vzdělání v posledních dvaceti letech silně komercializovaly?

Myslím si, že česká archeologie nemusí žádnou ztrátu dohánět. Tím nechci říci, že je zde všechno v naprostém pořádku. Protože je u nás méně archeologů než ve velkých komunitách, je u nás i méně „čistých“ teoretiků. To můžeme chápat i jako určitou přednost.

Řekl bych, že dnešní generace mladých archeologů, alespoň těch, kteří studovali v Plzni, je vzdělaná jinak než moje generace. My jsme určitě více četli literaturu o konkrétních nálezech a jejich kulturně historickém hodnocení, a to nejen z Čech, nýbrž i z okolí. Jinak jsme se ale na vysoké škole nedozvěděli nic jiného – kromě dějin VKS(b) a trochy obecné teorie, pokud jsme si ji dovedli extrahovat z ideologických textů o komunistickém hnutí nebo z úryvků spisů Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, které jsme povinně studovali; málokdo se o to ale snažil. Většina archeologů studovala jako „vedlejší obor“ etnografií, ale nepozoroval jsem, že by si odtud dokázali odnést něco pozitivního pro archeologii. O terénním výzkumu, o zpracování konkrétních artefaktů a o ekofaktech jsme se nedozvěděli téměř nic.

Naši studenti mají pravděpodobně horší znalosti o systému minulých artefaktů a literatuře, která je popisuje, ale vědí toho mnohem více o metodách práce v terénu a také o obecné metodologii a teorii archeologie; všichni mají solidní základy práce s počítačem a využití základních formalizovaných

metod. Také získávají informace o některých ekofaktech. Nechci srovnávat a rozhodovat, co si lze snáze doplnit samostudiem; osvojení archeologie oběma zmíněnými přístupy zároveň totiž studenti už z časových důvodů nestihnou. Nedomnívám se tedy, že současný systém vzdělávání je ideální, jeho vylepšování je ale dlouhodobou záležitostí.

Nevím, co to znamená, že se život a vzdělání v posledních dvaceti letech silně zkomercionalizovaly: studenti žijí převážně z rodičovských peněz a stipendií jako dřív a vysokoškolské vzdělání je placeno převážně státem jako dřív. Jediný rozdíl je v tom, že starší studenti si často přivydělávají (většinou prostřednictvím archeologie); je to ale dobrovolné a my bychom to bývali dělali také, kdyby to tehdy bylo ve větším rozsahu možné.

Jaký je tvůj vztah k jiným archeologickým komunitám?

Zahraniční archeology (s výjimkou „socialistických“) jsem po větší část svého života vídal převážně na konferencích, pořádaných v Československu nebo v jiných socialistických zemích. Možná, že pod vlivem svého otce jsem k nim měl až přemrštěně kladný vztah. Cestoval jsem v rámci sovětského bloku, kde to bylo možné (ani zde ale příliš možností nebylo). Studoval jsem cizí jazyky: němčinu a ruštinu povinně ve škole (v různých dobách), ale přesto k nim nemám špatný vztah. Další jazyky jsem přidal později. Anglicky jsem se učil sám a poslouchal jsem k tomu BBC, kterému jsem dlouhou vůbec nerozuměl. Přesto mne angličtina mimořádně přitahovala a s ní i angličtí a američtí kolegové: už jsem mluvil o svém nadšení z anglosaských „nových“ archeologů. Velmi přátelské vztahy jsem vždy měl k archeologům polským, zřejmě také proto, že jsem si s nimi jazykově dobře rozuměl.

Teprve postupně jsem si uvědomil, že sympatie a osobní přátelství nestačí ani tam, kde není jazyková bariéra. Vědecké komunity (nejen archeologické) se dělí na komunity mainstreamové a minoritní, česká archeologie patří k minoritním (1998c). A mainstreamoví archeologové nás prostě nepotřebují a dávají to najevo, většinou nevědomky, např. v oblasti citací a vůbec při používání cizích názorů. Došli k tomu i jiní minoritní archeologové a i pracovníci jiných vědeckých komunit. Je to složitá záležitost, která je založena na objektivních vztazích a nemá řešení v oblasti morálních zásad; nelze k ní přistupovat emocionálně. Možná, že zde je také důvod toho, že v posledních letech publikují převážně česky, ačkoliv napsat něco anglicky pro mne nepředstavuje žádný problém.

Jsi nyní obklopen převážně mladými lidmi, většina z nich mluví jazykem, který jsi pro archeologii vytvořil ty. Někteří z nich mu možná i rozumějí. Jak se vyrovnáváš s pozicí klasika?

Myslím si (a ověřuji to při zkouškách), že dobří studenti mé terminologii rozumějí. Jsem přesvědčen, že s procesualismem vstoupila archeologie do fáze vědeckých disciplin, jejichž teze nelze formulovat pouze běžným přirozeným jazykem. Je to pochopitelná tendence, kterou jsem se snažil pojmově a terminologicky podpořit.

Archeologická paradigmatata před procesualismem řešila většinou problémy jiných věd, zejména historie, a sdělovala je převážně vyprávěním za pomoci několika málo specifických pojmů (typologický vývoj, archeologická kultura apod.). Dnes nelze vědeckou terminologii pro archeologii přebírat z jiných oborů už proto, že žádný z nich nepojednává o ústředním pojmu archeologie – artefaktu. Archeologie má proto svoji metodologii a svoji teorii; snažil jsem se to vyložit v řadě svých publikací (1993a, 2007a, 2010 aj.). Je mi jasné, že přijdu i zcela nové problémy, které jsem já vůbec neřešil, a některé se dočkají jiného řešení, než je to, které jsem předložil.

Nechci být klasikem, který se hodnotí v knihách o dějinách archeologie. Mým cílem je ovlivnit pozitivně archeologii (a jejím prostřednictvím společnost) myšlenkami, které považuji za správné. Byl bych spokojený, kdyby mladí lidé (jak je nazýváš) pozitivně i negativně reagovali na moje myšlenky, tj. kdyby se ukázalo, že jsem neprošel životem nepovšimnut.

Byl bych také rád, kdybych ještě nějakou dobu dokázal pracovat, protože pořád mne napadají myšlenky, které považuji za zajímavé. To ale pravděpodobně nedokážeš zařídit.

Bohužel. Ale každopádně Ti přeji – i nám všem – aby se Ti to podařilo.

Výběrová bibliografie E. Neustupného

Tituly do r. 2002 zmiňované v rozhovoru:

- 1956: K relativní chronologii volutové keramiky – A la chronologie relative de la céramique spiralee. *Archeologické rozhledy* 8, 373, 386–407, 453–455, 461–462.
- 1959: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. *Slovenská archeológia* VII, 260–284.
- 1961: Czechoslovakia before the Slavs. London – New York. 255 str., 40 tab. Spoluautor J. Neustupný.
- 1967: Changes of the Earth's magnetic field and radiocarbon dating. *Nature* 215, 261–263. Spoluautor V. Bucha.
- 1968: Absolute chronology of the Neolithic and Eneolithic periods in Central and South-Eastern Europe. *Slovenská archeológia* XVI, 19–60.
- 1969: Absolute chronology of the Neolithic and Eneolithic periods in Central and South-East Europe II. *Archeologické rozhledy* 21, 783–810.
- 1970: The accuracy of radiocarbon dating. In: I. U. Olsson (ed.), *Nobel Symposium 12, Stockholm*, 23–34.
- 1970a: Radiocarbon chronology of Central Europe from c. 6450 BP to c. 3750 BP. In: I. U. Olsson (ed.), *Nobel Symposium 12, Stockholm*, 105–108.
- 1970b: A new epoch in radiocarbon dating. *Antiquity* 44, 38–45.
- 1967: K počátkům patriarchátu ve střední Evropě – The beginnings of patriarchy in Central Europe. *Rozpravy ČSAV* 77/2. Praha.
- 1971: Whither archaeology?. *Antiquity* 45, 34–39.
- 1976a: Paradigm Lost. In: *Glockenbechersymposium Oberried 1974, Bussum-Haarlem*, 241–248.
- 1976b: The Bell Beaker culture in East-Central Europe. In: *IX Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Nice*, 112–131.
- 1973: Factors determining the variability of the Corded Ware culture. In: C. Renfrew (ed.), *The explanation of culture change, London*, 725–730.
- 1981: Zachování kostí z pravěkých sídlišť – Destruction of bones in prehistoric sites. *Archeologické rozhledy* 33, 154–165.
- 1982: Prehistoric migrations by infiltration. *Archeologické rozhledy* 34, 278–293.
- 1983a: The demography of prehistoric cemeteries. *Památky archeologické* 76, 7–34.
- 1983b: Výživa pravěkých zemědělců: model – Nutrition of prehistoric farmers: a model. *Památky archeologické* 74, 224–257. Spoluautor Z. Dvořák.
- 1991a: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. *Antiquity* 65, 326–331.
- 1991b: Recent theoretical achievements of prehistoric archaeology in Czechoslovakia. In: I. Hodder (ed.), *Archaeological theory in Europe. The last 3 decades, London*, 248–271.
- 1993a: *Archaeological Method*. Cambridge.
- 1993b: Czechoslovakia: the last three years. *Antiquity* 67, 129–134.
- 1994: Settlement area theory in Bohemian archaeology. In: *Památky archeologické – Supplementum 1, Praha*, 248–258.
- 1995: The significance of facts. *Journal of European Archaeology* 3/1, 189–212.
- 1996a: Polygons in archaeology. *Památky archeologické* 87, 112–136.
- 1996b: On prehistoric warfare. *Journal of European Archaeology* 4, 367–373.
- 1998a: Otherness in prehistoric times. In: L. Larsson – B. Stjernquist (eds.), *The World-View of Prehistoric Man. Papers presented at a Symposium in Lund, 5–7 May 1997, arranged by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities along with the Foundation Natur och Kultur. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 40, Stockholm*, 179–200.
- 1998b: Space in Prehistoric Bohemia. Praha (editor a hlavní autor).
- 1998c: Mainstreams and minorities in archaeology. *Archaeologia Polona* 35–36, 13–23.

Bibliografie prací prof. E. Neustupného z let 2003–2012:

- Neustupný, E. 2003: Predikce živých areálů minulosti. In: E. Neustupný (ed.), *Příspěvky k prostorové archeologii 1, Plzeň*, 155–171.
- Neustupný, E. 2003: The Non-Practical Dimensions of Prehistoric Landscapes. In: J. Kunow – J. Müller (eds.), *Archäoprognose Brandenburg I. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 8, Wünsdorf, 291–296.
- Neustupný, E. 2004: Remarks on the Origin of the Linear Pottery culture. In: A. Lukes – M. Zvelebil (eds.), *LBK Dialogues. BAR International Series 1304, Oxford*, 3–5.

- Neustupný, E. 2004: The ideological environment of archaeology. In: B. Gediga – W. Piotrowski (eds.), *Archeologia, Kultura, Ideologie*, Biskupin – Wrocław, 223–229.
- Neustupný, E. 2005: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová syntéza. In: E. Neustupný – J. John (eds.), *Příspěvky k archeologii 2*, Plzeň, 127–152.
- Neustupný, E. 2005: Vysokoškolská archeologie. *Archeologické rozhledy 57*, 381–389.
- Neustupný, E. – John, J. (eds.) 2005: *Příspěvky k archeologii 2*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2006: Enclosures and fortifications in Central Europe. In: A. Harding – S. Sievers – N. Venclová (eds.), *Enclosing the Past. Inside and Outside in Prehistory*, Sheffield, 1–4.
- Neustupný, E. 2007a: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2007b: Vymezení archeologie. In: M. Kuna (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*, Praha, 11–22.
- Neustupný, E. 2008: Časný eneolit. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 38–59.
- Neustupný, E. 2008: Kultura se šňůrovou keramikou. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 124–147.
- Neustupný, E. 2008: Všeobecný přehled eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 11–37.
- Neustupný, E. (ed.) 2008: *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha.
- Neustupný, E. – Zápotocký, M. 2008: Badenská kultura ve středním eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 89–95.
- Neustupný, E. 2009: *Archaeological method*. Cambridge.
- Neustupný, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2011: Pulzování archeologických kultur. In: M. Bárta – M. Kovář (eds.), *Kolapsy a regenerace*, Praha, 173–183.
- Neustupný, E. 2012: Towards a new paradigm. In: B. Gediga – A. Grossman – W. Piotrowski (eds.), *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*, Biskupin – Wrocław, 17–25.

AKTUALITY

EUROPEAN PALAEO LITHIC CONFERENCE

Dne 7. února otevřelo Britské muzeum v Londýně pod vedením Jill Cook největší výstavu tohoto roku s názvem *Ice Age Art: arrival of the modern mind*, věnovanou rozsáhlé kolekci „uměleckých“ předmětů z období mladého paleolitu Evropy. U příležitosti této výstavy uspořádalo Britské muzeum pod vedením Nicka Ashtona ve dnech 21.–23. února mezinárodní sympozium *European Palaeolithic Conference*, na němž se sešli odborníci zabývající se paleolitem v Evropě.

Program byl tématicky rozdělen do osmi sekcí v rámci prvních dvou dní konference, třetí den byl věnován přednáškám pro veřejnost.

První den se téměř celý nesl ve znamení starého a středního paleolitu. Úvodní cyklus přednášek zahájil *Adrian Evans*, který hovořil o kombinaci různých mikroskopových technik (optický, laserový a elektronový mikroskop) při analýze kamenných nástrojů z lokality Pakefield a Happisburgh site 3. *Jean-Luc Locht* prezentoval výsledky nových výzkumů v *Carrière Carpentier* v Abbeville, datovaných na 600–670 tisíc let. Výsledky dnes již tři roky trvajícího výzkumu povrchové acheuléenské lokality v Rodafnidii na ostrově Lesbos představila *Nena Galanidou*.

Druhá přednášková sekce byla věnována světově známé stanicí středního pleistocénu v Schöningenu. Jako první předstoupil *Charles Turner*, který mluvil o paleoenvironmentálním výzkumu a datování. Aktuální poznatky naznačují, že v Schöningenu (na stanicích 12, 13 I, 13 II) jsou zachovány interglaciály Holstein a Reinsdorf. *Thijs van Kolfschoten* zhodnotil obživu hominidů v Schöningenu. Většina kosterního materiálu z velkých savců pochází z lokality 13 II-4 (tzv. the Horse Butchery Site), kde byla rovněž nalezena známá dřevěná kopí. Velká část zvířecích kostí nese stopy opracování a více než tisíc z nich má viditelné zářezy a doklady úderů. Tyto kosti byly pravděpodobně používány jako retušéry na opravu kamenných nástrojů. Schöningenský cyklus zakončil *Nicholas Conard* přednáškou věnovanou výsledkům z probíhajících výzkumů. *David Hérison* poté ukončil druhou sekci informací o předběžných výsledcích výzkumu pěti paleolitických sídlišť v Entricourt-Manancourt odkrytých *in situ*

a datovaných mezi 330 a 80 tisíc let. Výsledkem je také 11 m vysoký profil se záznamem posledních tří dob ledových.

Laura Basell představila nové nálezy a přehodnotila dosavadní data o distribuci staro- a středopaleolitických artefaktů v jihovýchodní Anglii. O významu megafauny, zvláště pak mamutů, jako potravinového zdroje nejen v neandertálských lokalitách Lynford (VB) a La Cotte de St. Brelade na ostrově Jersey, hovořil *Geoff Smith*. Nové pohledy na osídlení ze středního (La Cotte de St. Brelade) a mladého paleolitu (Les Varines) na ostrově Jersey nabídl *Matt Pope*. *Kevin di Modica* se věnoval tématu variability exploatace kamenné suroviny středního paleolitu v Belgii. *Karen Ruebens* diskutovala problematiku regionální variability pozdně středopaleolitických bifaciálních nástrojů mousterienu acheuléenské tradice a Keilmessergruppe, především v území jihozápadní Francie a Německa. *Chris Stringer* hovořil o problematice šíření moderních lidí do Eurasie a o genetických datech, která naznačují mj. existenci dosud neznámého druhu rodu *Homo* žijícího v Africe kolem 70 ka, kde se křížil s moderním člověkem. *Philip Nigst* prezentoval výsledky výzkumu v oblasti středního toku Dunaje, jehož předmětem byly změny v lidském chování na počátcích mladého paleolitu (změny v oblasti variability technokomplexů) a diskutoval, zda byly způsobeny lokální evolucí či difúzními procesy. *Rob Dinnis* se věnoval otázce použitelnosti kamenných štípaných industrií jako vedlejšího zdroje pro chronologické zařazení lokality Grotte du Renne VII.

Na začátku druhého dne shledli účastníci konference výstavu věnovanou umění doby ledové. *Olaf Jöris* zahájil první přednáškovou sekci příspěvkem o prostorovém rozmístění opracované mamutoviny v povrchové aurignacienské lokalitě v Breitenbachu, Sasku-Anhaltsku. *Randy Donahue* hovořil o zdrojích obživy na konci doby ledové v Itálii ve vztahu ke změně klimatu. *Ignacio de la Torre* uzavřel ranní přednášky magdalénským osídlením přeusu Buendia ve Španělsku, kde byly nalezeny i malé jámy nejasné funkce. *Světlana Demešenko* seznámila posluchače nejen s předměty paleolitického umění uloženými ve státní Ermitáži v Petrohradě, ale

i s rekonstrukcemi paleolitických oděvů, které se pod jejím dohledem uskutečnily. *Andrej Sinicyn* hovořil v rámci své přednášky věnované umění východní Evropy na počátku mladého paleolitu o vyčlenění tzv. Initial Upper Palaeolithic (IUP) mezi léty 42–36 ka, který by časově předcházel evropskému časnému paleolitu (EUP) a ve kterém se podstatně výrazněji projevuje užívání ozdob (závěsků, korálků) fosilního původu. O nových nálezech mladopaleolitických keramických figurek z chorvatské jeskyně Vela Spila referovala *Becky Farbstein*. Druhý přednáškový cyklus zakončil *Jiří Svoboda* přednáškou věnovanou kontextuálnímu přístupu při studiu lokalit s paleolitickým uměním na Moravě.

Následující cyklus přednášek byl celý věnován aurignacienu ve Švábské Juře. Jako první přednesl příspěvek *Harald Floss* na téma figurativních předmětů z doby, kdy moderní lidé pronikali do Evropy. Prezentoval několik nových nálezů, především z jeskyně Hohle Fels: koňskou hlavu, vodního ptáka, venuši a miniaturní verzi lvího muže. *Kurt Wehrberger* vzápětí shrnul dějiny bádání a dosavadní poznatky o mamutovinové sošce „lvího muže“ z jeskyně Hohlenstein Stadel. Rovněž prezentoval nové nálezy zbývající části sošky učiněné v této jeskyni a pravděpodobný sled událostí, který vedl k jejímu zničení při výzkumu v roce 1939 (soška by po restaurování měla být vystavena v ulmském muzeu). *Sibylle Wolf* uzavřela švábskou sekci přednáškou věnovanou aurignacienským osobním ozdobám z mamutoviny.

Randall White začal poslední přednáškový cyklus příspěvkem o vyobrazeních a úpravách skalního povrchu na aurignacienských lokalitách v údolí

Vezery. *Carole Fritz* mluvila o nejstarší „malované“ jeskyni Grotte Chauvet, o výzdobných motivech a jejím datování. *Sabine Gaudzinski-Windheuser* nabídla nový pohled na paleolitické vyobrazení žen a odlišný význam při interpretacích venuší stylu „Willendorf“ střední fáze mladého paleolitu a venuší typu „Gönnersdorf“ pozdního magdalenienu a mladších kontextů. Závěrečnou sekci ukončila *Lilian Janik* přednáškou o neuroestetickým přístupu k paleolitickému umění.

Poslední den, sobota, byl věnován odborně laděným přednáškám pro veřejnost. Celkově se v přednáškovém sále sešlo na 300 lidí z řad odborníků i laiků. V průběhu dne zaznělo šest přednášek: *Nicholas Conard* přednášel o počátcích umění a hudby, *Kurt Wehrberger* poněkud rozsáhleji referoval o „lvím muži“, *Randall White* o osobní výzdobě v době ledové. *Jiří Svoboda* poté navázal přednáškou o struktuře paleolitického umění ve střední a východní Evropě, *Gilles Tosello* pokračoval prezentací o jeskyni Chauvet. *Andrew Lawson* zakončil celou konferenci příspěvkem o jeskynním umění.

Po celou dobu trvání konference vládla velice přátelská a nekonfliktní atmosféra, diskuse se vedly v kultivovaném duchu a nechyběly ani dotazy z řad amatérů. Z hlediska zajímavostí, nových poznatků a podnětů byla obzvláště přínosná, a hodnotím ji proto kladně. Celkový prožitek navíc umocňoval velký zájem veřejnosti, pro nás poněkud nezvyklý. Seznam zapůjčených předmětů z výstavy o paleolitickém umění si můžete prohlédnout na stránkách Britského muzea (http://www.britishmuseum.org/pdf/IAA_PfS%20Document-v_21Dec2012.pdf).

Jan Horák

7th INTERNATIONAL FIELDS OF CONFLICTS CONFERENCE BUDAPEŠŤ 2012

Ve dnech 18.–20. října 2012 se konala v Budapešti 7. mezinárodní konference věnovaná problematice terénního (zejména archeologického a historického) studia sociálních (zejména válečných) konfliktů. Konferenci organizovalo Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Military Museum and Institute). Přednášky se konaly v konferenčním sále muzea, resp. institutu. Konferenčním jazykem byla angličtina, výjimečně maďarština simultánně tlumočená do angličtiny. Organizátoři předem ohlásili tři tematické okruhy: Conflict Landscape Archaeology, Battlefield Archaeology a Research of Military Mass-Graves.

Konference se aktivně zúčastnili badatelé z Anglie, České republiky, Holandska, Itálie, Maďarska, Německa, Slovinska, Španělska a USA.

Příspěvky byly rozděleny do několika chronologických skupin. Prvý den odeznělo nejprve sedm příspěvků věnovaných problematice antického vojenství, osm příspěvků k období raného a vrcholného středověku a na závěr po jedné přednášce na téma třicetileté války a maďarského povstání za nezávislost v letech 1848–1849. Druhý jednací den zahájila přednáška o výzkumu bojišť z americké války za nezávislost, následovala témata z 20. století: 1. svě-

tová válka, občanská válka ve Španělsku, 2. světová válka. Odpolední jednání tvořil nejprve blok tří příspěvků na téma válečných hrobů z 19. a 20. století, poté tři příspěvky z oboru „podvodní“ archeologie (nálezy antických, středověkých a novověkých militárií v Dunaji). Konferenci uzavřely dva příspěvky z oboru letecké archeologie (vyhledávání a dokumentace pozůstatků havarovaných letadel v Maďarsku, na Slovensku a v Rusku). Zcela na závěr zazněl metodický příspěvek P. a J. Carmanových – diskuse ke strukturování oboru Conflict Archaeology podle jednotlivých historických období, válečných konfliktů nebo podle regionální příslušnosti. Autoři nabízejí ke zvážení, zda by překračování chronologických, regionálních a metodických omezení nevedlo ke kvalitnějším výsledkům studia. Třetí den konference byl věnován prohlídce novověké pevnostní soustavy v Komárně.

Z přednesených příspěvků bylo zřejmé, že základní metodou terénního studia válečné problematiky ze všech historických období je dnes práce s detektory kovů. Tyto přístroje jsou využívány jak k prostorové identifikaci válečných událostí, tak

k jejich systematickému studiu. Samozřejmostí je kombinace studia archeologických, písemných, kartografických a ikonografických pramenů. Jen ojedinele byly prezentovány odlišné metody a postupy: např. studium numismatických depotů souvisejících prostorově i časově s tatarskými nájezdy, geologické studium ruin křižáckých hradů v Sýrii zaměřené na rozlišení antropogenních a přírodních vlivů (zemětřesení) na destrukci hradní architektury, vliv rozvoje palných zbraní na proměny hradní architektury, problematika kresebných a 3D rekonstrukcí torz středověkých a novověkých opevnění.

Pravidelné konference Forum Archaeologiae Post-mediaevalis pořádané společností Archaia či semináře specializované na problematiku pevnostní architektury pořádané NPÚ v Josefově v letech 2008 a 2012 svědčí o tom, že problematika subdisciplíny Conflict Archaeology má i u nás četné aktivní příznivce. Je proto škoda, že naše badatelská veřejnost zatím mezinárodní kontakty v tomto směru podceňuje.

Pavel Hrnčířik – Václav Matoušek

SEMINÁŘ DETEKTORY KOVŮ V ARCHEOLOGII 2012

Po dvou letech jsme se dne 14. 11. 2012 opět sešli ve Vysokém Mýtě nad tématem detektory kovů v archeologii. Před téměř padesáti posluchači zazněly tyto příspěvky:

T. Bek – M. Beková – D. Vích: Detektorový průzkum jednoho hradiště v Královéhradeckém kraji. Známé archeologické lokality, především hrady a hradiště, se v uplynulých dvaceti letech staly terčem nájezdů detektorářů do té míry, že to u řady lokalit znamená naprostou ztrátu kovové složky nálezového fondu. Velkým překvapením proto bylo zjištění velkého množství bronzové a železné industrie na svazích nejméně jednoho hradiště v severovýchodních Čechách. Zastoupeny máme nálezy z vrcholného středověku, doby laténské a doby popelnicových polí čítající několik stovek kusů. Mezi nálezy z doby bronzové nechybějí jednoznačné doklady o práci s kovem.

T. Mangel: Hromadný nález laténských bronzových předmětů z Královéhradce. Při hledání militárií z 2. světové války byl na Královéhradce objeven depot šesti bronzových předmětů, s nimiž byly vyzvednuty i dva artefakty ze železa. Jedná se o jeden kroužek rombického příčného průřezu, tři různé typy kruhů s nálitky, kruh s oky, zrcátko (vše

bronz), kroužek a objímka kosa (železo). Výjimečný soubor lze datovat do doby laténské, u většiny předmětů s možným přesahem i do počátku doby římské. Analýzou předmětů bylo zjištěno, že železné artefakty k depotu s největší pravděpodobností nepatří.

F. Krásný: Detektorové nálezy na Mladoboleslavsku v letech 2011–2012. I v průběhu uplynulých dvou let byla v mladoboleslavském muzeu věnována pozornost detektorové prospekci. Výsledkem je kolekce předmětů z doby bronzové, římské aj. Za zmínku stojí nález dvou železných halštatských seker s raménky (z různých míst od různých nálezců), kolekce kovových předmětů z doby bronzové včetně cínového ingotu, raně středověké denáry a depot mincí ze třicetileté války.

A. Navrátil: Opět Tabulová hora aneb post delictem. Informace prezentované na společném setkání v r. 2010 a publikované v Přehledech výzkumů se podařilo doplnit o další zjištění, bez výjimky jde ovšem o informace o zcizených nálezech. Registrován byl velký rozprodávaný depot náramků (400 ks), z něhož se část podařilo zdokumentovat, nálezy seker a doklady osídlení ze starší doby bronzové včetně depotu zlatých předmětů.

Zároveň byly potvrzeny masové nelegální aktivity na hradišti Holý kopec u Buchlovic; mj. se podařilo zjistit konkrétnější údaje o velkém depotu bronzových nádob (který se nálezům nevešel do auta!).

M. Krutiš – M. Vokáč – D. Zimola: Výzkum staroměstského rybníku v Telči. Při odbahňování rybníku ve Starém Městě u Telče se podařilo zjistit řadu intaktních archeologických situací datovaných do závěru 12.–14. století. Při metodicky velmi zajímavém a zároveň náročném výzkumu byly vedle objektů zjištěny soudobé komunikace, vše doprovázené bohatým souborem kovového inventáře včetně mincí.

K. Blažková – P. Hrnčířík – Z. Šámal: Možnosti spolupráce muzea s neprofesionálními zájemci o historii na příkladu detektorového průzkumu bojiště u Rakovníka z roku 1620. K vojenskému střetnutí z r. 1620 u Rakovníka máme řadu písemných pramenů. Disponujeme rovněž prameny hmotnými, především reliktu opevnění popsány a fotografovány J. Rennerem počátkem 20. stol. a později geodeticky zaměřeny. Kromě toho jsou do rakovnického muzea příležitostně předávány nálezy nacházené detektory kovů. Cílený detektorový průzkum vybrané polohy na svahu Bendovky přinesl především olovené projektily, mezi nimiž dominují střely z mušket. Nálezy umožňují korigovat představy o dobovém vojenství i o průběhu bitvy.

J. Peška – J. Halama – P. Fojtík – M. Kalábek – J. Kovář – Z. Schenk: Preventivní detektorový průzkum Olomouckého kraje. Druhý blok semináře byl věnován zejména projektu zašitovanému Archeologickým centrem Olomouc. Projekt financovaný

Olomouckým krajem si klade za cíl preventivní záchranu archeologických nálezů ve spolupráci s dalšími pracovišti tak, že každý pracovník má zodpovědnost za určitý okres. Podobně jako další akce by ani tato činnost nebyla možná bez účasti nadšenců z řad veřejnosti disponující detekční technikou (přirozeně pod odborným archeologickým vedením). Zastoupeny byly okresy Šumperk (J. Halama), Prostějov (P. Fojtík), Olomouc (M. Kalábek), Jesenicko (J. Kovář) a Přerov (Z. Schenk). Průzkum se zaměřil na orané plochy s tradičním spektrem nálezů a na zalesněné území mimo známé archeologické lokality i v jejich areálech či okolí (Helfštýn, Tepenec). Byly tak objeveny neznámé montánní aktivity s movitými archeologickými nálezy (Šumpersko), dohledáno sídliště ke známému mohylovému pohřebišti (Šumpersko), ve spolupráci s jiným projektem jsou zkoumány reliktu zaniklých cest, při nichž se podařilo např. zcela změnit zažité datování opevnění u Luděřova.

T. Chmela – J. Langová: Vysoké Pole – Klášťov, 2011–2012: záchraný detektorový průzkum, ochrana a prezentace lokality. V letech 2011–2012 pokračoval detektorový průzkum hradiště Klášťov navazující na dřívější akce. Daří se zajišťovat finance na konzervaci a geodetické zaměření jednotlivých nálezů, které se zde koncentrují v mimořádném množství. Nálezy jsou zjišťovány i na plochách již dříve sledovaných (vliv počasí, použité přístroje aj.). Pokračujícímu útoku ze strany nelegálních uživatelů detektorů kovů se do jisté míry daří čelit ponecháním dřevní hmoty na místě při lesní pěstování.

David Vích

VZPOMÍNKA NA KARLA VALOCHA

Doc. PhDr. Karel Valoch, DrSc. (15. 4. 1920 – 16. 2. 2013 Brno) byl na stránkách AR (např. 1980, s. 559–561, 2000, s. 150–151) opakovaně připomínán jako znamenitý paleolitik, jemuž se navíc dostalo daru dlouhého života při uchování svěží myslí a činorodosti takřka až do konce. Jak řekl ve svém vzpomínání (Osudy Karla Valocha, Český rozhlas 3 – Vltava, připravila R. Venclová 2012), jehož prvá část se náhodou poprvé vysílala až v den jeho pohřbu, měl štěstí, že se narodil a žil v Brně jako v místě pro studium paleolitu ideálním. S paleolitickými nálezy se seznámil ve vlastní bilingvní rodině už jako školák, od patnácti let začal paleolitické artefakty sbírat v terénu, o rok později již každou

sobotu amatérsky („na černo“) kopal v Moravském krasu, takže již jako nezletilý vytvořil velkou sbírku (později předanou do MZM), ale také se seznamoval s odbornou literaturou. Za prof. K. Absolonem docházel od roku 1942, ten jej zásoboval nejen svými spisy. Pod jeho vlivem započal Karel Valoch publikovat v časopisu Příroda; prof. Absolona, svého prvního učitele, nepřestal obdivovat. Odbornou kariéru zahájil opožděně až v r. 1952, když byl jako známý a zasloužilý sběratel přijat na místo archeologa v MZM (na místo po Bohuslavu Klimovi, jenž přešel do AÚ), a to pod podmínkou, že si doplní odborné vzdělání. Proto musel nejdříve složit maturitu a teprve v roce 1959 ukončil studium archeologie.

Mezitím však již publikoval řadu svých výzkumů – některé z nich monograficky, záhy byl zván k přednáškám do zahraničí a zanedlouho externě působil pedagogicky. Hybnou silou Valochova života tvořila trvalá touha po poznání a naprostá koncentrace na studium paleolitu, živěna neutuchajícím amatérským nadšením, ovšem kultivovaným erudicí, kritičností a kázní profesionála.

Karla Valocha kromě toho zdobila ještě celá řada vzácných osobních vlastností: nebyl mužem fanfár a velkých slov nebo gest. Po celý život jsem jej znal jako člověka laskavého humoru, skromného, usměvavě pracovitého, klidného, absolutně nekonfliktního, jenž zároveň v zorně pečoval o svoji rodinu. V dobách pětiletěk, kdy se žádalo a také nosilo velkorysý plánování, rýsování světlých zítřků a závazků Karel Valoch okázale neplánoval, nesliboval, ale rovnou plnil. Poprvé jsem za ním přišel do MZM jako student 3. ročníku někdy na jaře 1957 obtěžovat několika dotazy, a byl jsem překvapen jeho vlídnou vstřícností, přesvědčivou pohotovostí a ochotou, protože své odpovědi dokládal demonstrací artefaktů v zasklených vitrinách i v zásuvkách rozsáhlého a v zorně udržovaného depozitáře, případně odkazy na literaturu z bohaté specializované knihovny, jejímž doplňování věnoval – také k mému osobnímu užítku – rovněž mnoho času. Přestože jsem ještě poznal Jaroslava Petrboka i Františka Proška a paleolitu nás vyučovali prof. dr. Jiří Neustupný a dr. Karel Žebera, DrSc., po vynucené změně specializace z neolitu na paleolit (v důsledku odchodu M. Mazálka a F. Proška) jsem hledal a také nacházel odbornou oporu a orientaci nejčastěji u Karla Valocha, případně i u mého školitele Bohuslava Klímy. (Bylo by ovšem ode mne nevděčně nevzpomenout zároveň cenných rad a konzultací např. s řadou polských kolegů nebo s H. Hanitzschem a V. Toepferem z Landesmuseum Halle an der Saale nad jejich i mými materiály.)

S Karlem Valochem jsme se přátelsky stýkali přes půl století, takže mi prospěl radou i pomocí nespočetněkrát (věnovali jsme se nezdědky tematicky blízkým otázkám, byl významným autorem AR, navštěvovali se nejen při služebních cestách, setkávali se při komisích, obhajobách atd.); přesto, že ne vždy jsme se názorově shodovali, nikdy se náš vztah nezměnil, vždy jsme se rádi viděli. Pokud v okolí Karla Valocha propukl konflikt, snažil se udržet komunikaci a nevzdával se pokusů o dohodu v přesvědčení, že úsilí o poznání má přednost před osobními nechtěmi, škodícími budoucnosti oboru (vím, že jej nepřestal mrzet nezdár nedávného a navíc nákladného projektu, jehož výstupem měla být monografie o paleolitu ČR). Karel Valoch trpěl

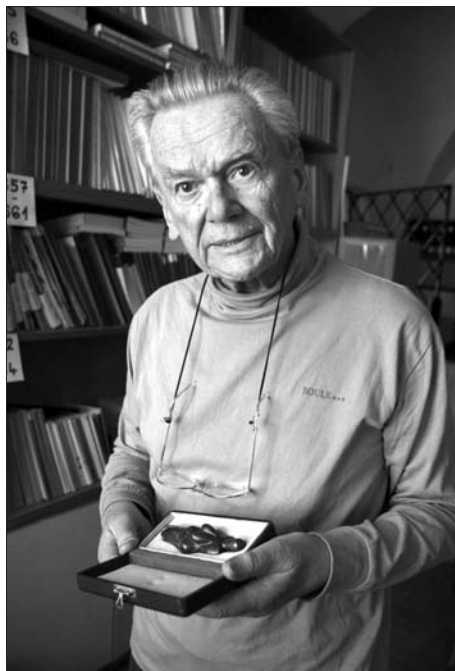

foto Jan Čigaj

pozitivní zvědavostí tak, že jej neuspokojovalo poznání důležitých lokalit a nálezů pouze z literatury, a proto bez váhání vynakládal čas i vlastní prostředky. Sta referátů a recenzí odborné literatury, uveřejňované v řadě periodik v průběhu půl století představuje jen zlomek z objemu publikací, které studoval. Přitom vždy dostal splnění svých muzejních (k mému údivu jej těšila práce na přípravě výstav), popularizačních nebo pedagogických povinností.

Karel Valoch s námi zůstává jako příklad a vzor tvůrčího úsilí i kladných lidských vlastností. Zůstáváme jeho dlužníky: mnoho vykonal pro některé z nás osobně, pro AR, i pro poznání paleolitu Čech, a to nejen přehlednými pracemi o paleolitu ČSR nebo ČR, ale ještě loni doplnil a aktualizoval pro anglické vydání *Archeologie pravěkých Čech* část o nejstarším až středním paleolitu. Bude se nám po něm často stýskat.

Slavomil Vencel

Bibliografie doc. PhDr. Karla Valocha, DrSc., vyšla u příležitosti jeho 90. narozenin v *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 95/1, 2010, 91–94. V připravovaném sešitu téhož periodika bude otištěna bibliografie z následujících let.

NOVÉ PUBLIKACE

Natalie Venclová – Jarmila Valentová: Oppidum Stradonice. Výzkum Albína Stockého r. 1929. S příspěvky Miloše Čížmáře, Jaroslava Frány, Romana Křivánka, Jana Kysely, Reného Kyseleho, Lenky Lisé, Jana Nováka a Víta Vokolka. *Fontes Archaeologici Pragenses – Volumen 38.* Národní muzeum, *Pragae 2012.* ISBN 978-80-7036-367-6. 228 str.

Oppidum Stradonice představuje jedno z klíčových nalezišť doby laténské v českých zemích a je jistě výrazným dluhem naší archeologie, že nejvýznamnější soubory nálezů z tzv. starých muzejních fondů se doposud nedočkaly kompletního moderního vyhodnocení. Na počátku 21. století totiž i přes některé dílčí studie a souhrnná zpracování vybraných typů předmětů zůstává základní pramenovou prací stále příslušný svazek monumentálních *Starožitností země České* J. L. Píče. Lze proto jedině uvítat, že v závěru roku 2012 spatřila světlo světa kniha věnovaná výzkumu stradonického oppida v roce 1929. A nezbývá než doufat, že za touto pomyslnou první vlašťovkou budou v brzké době následovat další díla, která postupně zpřístupní celý rozsáhlý sbírkový fond ze Stradonic, uložený (nejen) v Národním muzeu.

Lví zásluha na zpracování výzkumu z roku 1929 náleží N. Venclové a J. Valentové, které kolem sebe soustředily poměrně početný tým. Výsledná podoba knihy je dílem desetiletého kolektivu, v němž nechybějí specialisté z jiných oborů. Pro českou archeologii doby laténské lze toto dílo označit za průkopnické, neboť snad vůbec poprvé se stal předmětem zájmu rozsáhlý sídlištní soubor z tzv. starých muzejních fondů. Vzhledem ke specifickým osudům, kterými během minulých desetiletí prošly tzv. staré fondy prakticky veškerých českých muzeí, totiž právě takovýto typ pramene v sobě skrývá nejvíce metodických úskalí, která je nutné velmi promyšleně a důkladně řešit již na samotném počátku práce. A konstatujeme, že v tomto směru se obě uvedené autorky zhostily svého úkolu se ctí.

Po vcelku stručném úvodu s poděkováním (s. 7–8) začíná kniha představením historie výzkumu v roce 1929 (s. 9–15), jež se možná ke škodě věci věnuje pouze jeho přípravě a průběhu. Z dochovaných archivních pramenů zřetelně vystupuje do popředí role tehdy ani ne třicetiletého J. Böhma při náročné a jistě nevděčné administrativní přípravě celé akce. Bohužel nevíme, jak (a zda vůbec) se podílel na vlastním terénním výzkumu. Ten byl totiž svěřen A. Stockému v závěru jeho působení v Národním muzeu (od 1. října 1929 se stal profesorem prehistorické archeologie a etnografie na Univerzitě Karlově). Nebyl to ovšem výjimečný případ. Stocký prováděl jako zaměstnanec Národního muzea výzkumy za finanční prostředky Státního archeologického ústavu již dříve. Např. v roce 1922 obdržel dotaci 2000 korun na výzkum tzv. Čestmírových mohyly (vrch U Kříže) u Turska (Archiv AV ČR – fond Státní archeologický ústav, karton 1, inv. č. 3, 4; srov. *Stocký 1922–1923*, 339; *1923*, 99), další subvence mu byly poskytnuty v letech 1924 a 1925 na výzkumy v jižních Čechách (Archiv AV ČR – fond Státní archeologický ústav, karton 1, inv. č. 5; srov. *Stocký 1924–1925*, 248 – Modlešovice; srov. též *Anonym 1934*). Pověření Stockého vedením stradonického výzkumu tudíž v podstatě navazovalo na předchozí aktivity; v této souvislosti asi nelze pominout, že přátelské vztahy mezi A. Stockým a prvními dvěma řediteli Státního archeologického ústavu L. Niederlem a K. Buchtelou (hlavními představiteli tzv. univerzitní školy) sahaly hlouběji do minulosti – mj. s jejich zákulisním přispěním byl Stocký v roce 1913 jmenován vedoucím prehistorického oddělení tehdejšího Musea království Českého (dnešního Národního muzea).

Stradonický výzkum je podle mého soudu nutné vidět také v kontextu tehdejších plánů Státního archeologického ústavu. Byl totiž původně zamýšlen jako pětiletý projekt (s. 9; srov. *Hlava 2012*, 475–476) a údajně byl součástí širěji koncipovaného záměru soustavného výzkumu hradisek (*Anonym 1929*, 38). Rozpočet Státního archeologického ústavu na takový dlouhodobý podnik ovšem nestačil – v letech 1927–1931 mu bylo na veškeré výzkumy přiděleno nadřízeným Ministerstvem školství a národní osvěty vždy pouze 52 000 korun (v letech 1929–1931 byla tato částka dodatečně navýšována o 12 000, 13 833 a 6554,95 korun), k čemuž příslušely ještě dotace na cestovné (zhruba

20 000 korun ročně) a režii (zhruba 5000 korun ročně; Archiv AV ČR – fond Státní archeologický ústav, karton 12, inv. č. 202, 204). Jinými slovy: bez účelově vázané dotace 25 000 korun z Národního fondu Masarykova by byl stradonický výzkum v roce 1929 nemyslitelný.

Zastavení původně pětiletého stradonického projektu již po první výzkumné sezoně spadá zcela jistě na vrub nedostatku finančních prostředků (srov. poněkud nejednoznačně s. 8, 12). Již v závěru výzkumu v roce 1929 se totiž v tomto směru vyskytly jisté potíže (srov. archiv NZ AÚ AV ČR Praha, čj. 1347/29 – „*Univ. prof. Dru Stockému sděleno, že Masarykův fond jest úplně vyčerpán*“): celkové náklady totiž přesáhly dotaci z Národního fondu Masarykova o 4463,65 korun a dlužná částka byla definitivně vyrovnána teprve v roce 1932 (srov. příslušné dokumenty v archivu NZ AÚ AV ČR Praha, čj. 128/30, 995/30, 300/31, 1719/31, 2182/31, 459/32, 460/32, 503/32, 953/32, 192/33). Že tento dluh představoval pro Státní archeologický ústav vsutku problém, vyplývá ostatně např. také ze zmínky v jednom z dopisů I. L. Červinky, jakkoliv na jeho tvrzení je třeba pohlížet s vědomím, že jej použil během svého úředního „boje“ s pražskou centrálou Státního archeologického ústavu poté, kdy mu byly v roce 1931 kvůli dlouhodobému neplnění pracovních povinností zastaveny dotace na jeho moravské výzkumy: „*Konečně dr. Böhm mne informoval, že se Moravě dotace neposkytne proto, že se Ústav zadlužil na léta kopáním na Stradonicích a svou výstavou v Praze 1929*“ (dopis I. L. Červinky Ředitelství Státního archeologického ústavu, 15. října 1931; Archiv AV ČR – fond Státní archeologický ústav, karton 6, inv. č. 54). Rozpočet Státního archeologického ústavu totiž zůstával v letech 1930 a 1931 i přes vytrvalé žádosti Ministerstvu školství a národní osvěty o navýšení stále stejně nedostatečný, což vyplývá z dochovaných dokumentů (Archiv AV ČR – fond Státní archeologický ústav, karton 12, inv. č. 202). V těchto souvislostech dostává také poněkud jiné vyznění závěr následující Stockého věty z knižičky *Čechy v době železné* (srov. s. 15): „*Poslední výkopy ukázaly, že je Hradiště sice velmi neblaze poškozeno prvým kopáním, že však systematickým, odborným výkopem by bylo lze zjistiti ještě velmi mnoho důležitých poznatků a získati mnoho ověřené látky, kdyby ovšem byl po ruce potřebný peněz, neboť takové výkopy jsou velmi nákladné.*“ (Stocký 1933, 16; v souvislosti se Stockého knihou zaznamenejme jen na okraj, že předměty vyobrazené v této publikaci nepocházejí z křivoklátské hradní sbírky *ls. 15/*, ale ze sbírky Národního muzea: údaj „*(Křivoklát)*“ v popiskách obrázků se totiž týká dobové správní příslušnosti Stradonic k soudnímu okresu Křivoklát).

V navazující druhé kapitole jsou shromážděny a vyhodnoceny poznatky o metodice odkryvu a zjištění terénní situací, a to spolu s cenným souborem dobových fotografií a veškerou dochovanou kresebnou dokumentací (s. 16–49). Hodnotný doplněk této části knihy tvoří pasáž o geofyzikálním průzkumu z let 2011–2012, který zčásti proběhl mj. v prostoru výzkumu z roku 1929 (s. 49–51; R. Křivánek).

Z metodického hlediska byl výzkum v roce 1929 proveden v podstatě standardní dobovou metodou tzv. hledacích sond, které byly v nálezově pozitivních místech rozšiřovány do menších ploch. Jediný modernizační prvek představovala snaha o využití leteckého snímkování. Jen pro hrubé srovnání uvedme, že „amatérské“ výkopy na Uničovsku na severozápadní Moravě, které v roce 1929 prováděli již druhým rokem V. Reimer a K. Schirmeisen s M. Manethovou, probíhaly prakticky totožně – pomocí tzv. hledacích sond (*Suchgraben* německé terminologie) byla vyhledávána místa s nálezy, jež byla následně rozšiřována do menších ploch; rovněž uničovské výzkumy byly vcelku solidně kresebně dokumentovány, zato ve srovnání s jinými výzkumy a institucemi (včetně Státního archeologického ústavu) bylo tehdy naprosto ojedinělé a průkopnické uchovávání veškerých nálezů (tj. bez jakéhokoliv skartace např. keramických střepů!). Kvalitativní posun ve způsobu provádění výzkumů v českých zemích znamenal teprve Böhmův výzkum oppida Staré Hradisko v letech 1934–1937.

Velkým problémem při interpretaci terénních poznatků je absence zápisků A. Stockého a podstatné části dokumentace, které původně alespoň zčásti jistojistě existovaly (s. 14). Z kontextu formule, kterou použil J. Břeň při zveřejnění popisů vybraných stradonických objektů (srov. *Břeň 1975*, 131), by snad bylo možné usuzovat, že minimálně Stockého zápisky byly součástí archivu nálezových zpráv ARÚ ČSAV Praha; zde se však v současné době nenacházejí. Jakkoliv vlivem vnějších okolností zůstávají informace o nálezových situacích nutně značně kusé, je třeba ocenit, že autorky nerezignovaly a z dochovaného skrovného archivního materiálu se pokusily pečlivým a detailním studiem

(úspěšně) vytežit alespoň nějaké elementární poznatky. Souhrou okolností mohla být některá zjištěná fakta konfrontována s výsledky záchranného výzkumu na liniové stavbě z roku 1981, která protala prostor výzkumu z roku 1929 (*Ryblová – Drda 1994*).

Klíčovou část knihy představuje vyhodnocení nálezového fondu (s. 51–85), v jehož úvodu jsou popsány metodické obtíže spojené s přiřazením jednotlivých předmětů ke konkrétním nálezoovým situacím a v některých případech také vůbec s příslušností k Stockého stradonickému výzkumu. V souvislosti s evidencí stradonického výzkumu v Národním muzeu doplňme (a částečně poopravme), že jedna nádoba (inv. č. H1-40815) byla zřejmě rekonstruována záhy po výzkumu, neboť byla v muzeu katalogizována již v roce 1930 (rozsah katalogizovaných předmětů za příslušný rok je možné zjistit z výročních zpráv prehistorického oddělení – v roce 1930 byly nově evidovány předměty inv. č. H1-39566–H1-41030; Archiv NM – fond Registratura NM, karton 115, složka S/V1), další dvě nádoby byly do muzejní sbírky předány v roce 1944 a zřejmě záhy poté také evidovány (inv. č. H1-67869, H1-67870; srov. s. 51), veškerý ostatní materiál byl ale převeden do Národního muzea teprve v roce 1957, kdy byl také zapsán do přírůstkové knihy (přír. č. 4/1957; srv. Přírůstková kniha z let 1930–1959, str. 00109 – uloženo v archivu OPAS NM Praha). Část nálezů předaných v roce 1957 zkatalogizoval poté J. Břeň (inv. č. H1-125350–H1-126405), zbytek byl uskladněn převážně v (patrně) původních dřevěných bedničkách bez víka (!) a v této podobě zažil několik stěhování mezi depozi-táři, než byl v letech 2009–2010 standardně evidován J. Valentovou. I vzhledem ke způsobu původního uložení té části souboru, kterou katalogizovala teprve J. Valentová, lze mít značné pochybnosti o intencionalitě složení jednotlivých celků. Je proto podle mého soudu správné, že materiál byl nakonec vyhodnocen především jako jeden celek, přestože např. jistá logika systému evidence J. Břeně, které si povšimly autorky, naznačuje, že by bylo možné jím katalogizované artefakty přiřadit k chatám I–XIII; ovšem prokázat to vskutku nelze (srov. s. 51).

Keramický soubor byl nejprve podroben základní statistické analýze, při níž byl porovnán především se soubory z Rakovnicka a Říčanska, klasifikovanými totožnou metodikou (s. 51–59), a poté byl standardně vyhodnocen z typologicko-chronologického hlediska (s. 59–71). Použití středočeské klasifikační typologie, jež byla vytvořena pro materiál z keramicky „standardních“ nižších sídlišť, pro keramicky „nestandardní“ stradonický soubor v sobě ovšem skrývá jistá rizika. V středočeských sídlištních souborech se např. příliš nevyskytovala grafitová keramika, která v nich navíc nebyla zastoupena kompletním tvarovým spektrem. Zařazení některých tvarů do použité typologické klasifikace je proto značně diskutabilní – např. klasifikace grafitové zásobnice inv. č. H1-125463 jako typu 130 (s. 91) prostě nekoreluje s typologickou tabulkou (s. 117–121). Upozorníme také na několik nedopatření a nepřesností (pomiňme některé evidentní překlepy, jež zůstaly v korekturách neopraveny) typologicko-chronologického rozboru. Především zaznamenejme, že mezi typologickou terminologií nádob použitou v statistické analýze a v typologicko-chronologickém vyhodnocení existují v některých případech poměrně zásadní rozdíly. Namátkou některé okrajové střepy klasifikované v statistické analýze jako hrnce (např. inv. č. H1-587247, H1-587260 aj.; srov. záznamy v katalogu na s. 106) jsou v následném typologicko-chronologickém rozboru označovány podle „tradičního“ (např. německého, moravského, popř. „třísovského“ – *Hlava 2008*, 157, obr. 39: F1) názvosloví jako soudkovité poháry, popř. pohárovité nádoby (s. 61). V některých případech jsou použity mylné odkazy na obrazové tabulky – např. okraj nádoby s jemným svislým rýhováním (inv. č. H1-587076) je uveden u dvou odlišných variant kombinace výzdobných prvků (s. 65 – varianty c, e), okraje nádob inv. č. H1-597568, H1-597575 aj. evidentně nepocházejí ze zásobnic (s. 66; viz obr. 93) atd. Doklad výroby malované keramiky z tzv. starého fondu (inv. č. H1-104645; s. 63) byl v literatuře zmíněn již před pěti lety (*Hlava 2008*, 153, pozn. 7). A nepatříčně působí rovněž uvedení 70–80 % zastoupení grafitové keramiky na oppidu Třísov (s. 67), neboť geneze tohoto zcela jistě nepřesného a nadsazeného údaje byla nedávno podrobně popsána (*Hlava 2008*, 178; v Třísově tvoří grafitová keramika zhruba polovinu veškeré keramiky, což ostatně odpovídá např. podílu grafitové keramiky na latěnských sídlištních severozápadní Moravy, tj. oblasti se zdroji grafitu).

V souboru z výzkumu v roce 1929 se vyskytuje nezanedbatelná kolekce (146 střepů) nelatěnské keramiky, která prokazuje starší (i mladší) aktivity v prostoru stradonického oppida a v podstatě

rehabilituje např. nálezy kamenné industrie z jiných sbírek; Stradonice se tudíž řadí po bok ostatním oppidům z českých zemí, neboť také z nich (včetně Třisova) pocházejí nálezy z jiných období (s. 71–72; V. Vokolek). Z početně výrazně méně zastoupených nekeramických nálezů byly v souboru registrovány kovové předměty (s. 72–73; M. Čižmář s rentgenfluorescenční analýzou zlomku zrcadla z pera J. Frány), skleněné předměty (pouhé 2 ks; s. 75), švartnový artefakt (s. 75–76), kostěné a parohové předměty (s. 76; M. Čižmář), hliněné předměty (pouze závaží; s. 76), kamenné předměty (s. 76–77; M. Čižmář), suroviny a struska (s. 77), část lidské kosti (s. 77–78), zvířecí kosti (s. 77–83; R. Kyselý), koprolit – exkrement býložravce (s. 83–84; L. Lisá) a zlomky zuhelnatělého dřeva (s. 84–85; J. Novák). Samostatně bylo vyhodnoceno pět vybraných importů, z nichž ovšem dva budou podrobněji představeny na jiném místě (s. 74–75; J. Kysela). Významný je především první doklad černě listrované (tzv. kampánské) keramiky z Čech; k lahovitě nádobě se „sendvičovým“ výpalem (inv. č. H1-125634), u níž je uvažováno o Podunají jako možném místě původu, poznamenejme, že má – alespoň pokud lze usuzovat podle fotografie na obr. 110 – početné analogie na oppidu Staré Hradisko a střední Moravě, kde se v tamějších nálezových souborech vyskytuje vcelku standardně.

V pořadí čtvrtá kapitola shrnuje a interpretuje poznatky z hlediska činností provozovaných na předhradí stradonického oppida (s. 85–87). Cenné jsou především doklady specializované výroby, směny a obchodu.

Katalog keramiky (s. 88–113), k němuž je jako příloha připojen přetištěný systém jejího popisu (s. 114–121; srov. *Venclová 2000*, 391–399), a katalog nekeramických nálezů (s. 122–126) přinášejí v jednoduché a účelné formě „databázové“ údaje o každém artefaktu. Poznamenejme, že takováto přehledná katalogová sumarizace představuje při zveřejnění tzv. starých fondů nezbytnou nutnost a oba stradonické katalogy zasluží v tomto směru absolutorium. Bohužel např. u tří dosud publikovaných statí o vybraných typech stradonické keramiky (*Valentová 2011; 2012; Valentová – Šumberová 2012*) takovéto přehledné shrnutí postrádáme, což může mít nedobré důsledky; naše znalosti o jednotlivých artefaktech totiž u trojice uvedených prací zůstávají v podstatě takřka na úrovni znalostí Pičových *Starožitnosti*: víme, že konkrétní typy se ve stradonickém souboru nacházejí, ovšem pokud je budeme chtít kompletně fyzicky ověřit/vyhledat, budeme nuceni potýkat se znovu s údaji sbírkových katalogů a databází, o jejichž spolehlivosti a kompletnosti si není třeba dělat iluze.

V dvoustránkovém závěru (s. 127–128) jsou stručně sumarizovány poznatky získané rozborem dochované dokumentace terénního výzkumu a nálezového fondu. Naprosto oprávněně jsou ještě jednou zdůrazněny metodické problémy spojené se zpracováním celého souboru, především absence podstatné části terénní dokumentace. Zajímavá je mj. úvaha o možném vlivu stradonického výzkumu na Böhmvův výzkum moravského oppida Staré Hradisko v letech 1934–1937. Výzkum Starého Hradiska, který oproti stradonickému výzkumu probíhal (z pohledu Státního archeologického ústavu) pod výhradní taktovkou J. Böhma, ovšem metodicky vycházel ze zcela jiných principů a podle mého soudu by jej bylo možné chápat spíše jako záměrný kontrast k fakticky neúspěšnému stradonickému projektu (*Hlava 2012*, 476, pozn. 23), v němž nelze naopak pominout roli K. Buchtely. Pokud z výzkumu Stradonic vyplynulo pro výzkum Starého Hradiska nějaké poučení, spočívalo zřejmě spíše v odlišném způsobu financování a zajištění pracovníků-dělníků.

Kniha o výzkumu oppida Stradonice v roce 1929 je nepochybně dílem hodnotným a zdařilým. Nic na tom nemění ani některé navzájem nepřilíhající konsekventní údaje, jež byly uvedeny výše a jež by bylo možné ještě rozmnožit – např. spona typu Almgren 65 byla při vyhodnocení kovových předmětů (s. 72) datována do mladší fáze stupně LT D1 ve smyslu jihoněmecké, popř. moravské chronologie, což ovšem nekoresponduje s datováním zániku/konce Stradonic ve stupni LT D2 ve smyslu chronologie použité v *Archeologii pravěkých Čech* (srov. *Venclová ed. 2008*, 19, 107, 147, obr. 57). Obzvláště z hlediska moderních klasifikačních a analytických metod byla laťka (nejen) dalším dílům o Stradonicích nasazena opravdu vysoko. Lze si tudíž jen přát, abychom se v brzké době dočkali dalších obdobně kvalitních prací o tomto oppidu.

Miloš Hlava

Literatura

- Anonym 1929:* Přehled činnosti Čs. státního archeologického ústavu v letech 1919–1929. In: Zprávy Čs. státního archeologického ústavu 1, Praha, 36–43.
- 1934: Univ. prof. Dr. Albín Stocký. In: Zprávy Československého státního archeologického ústavu 4 (za r. 1931), Praha, 66.
- Břeň, J. 1975:* Zvláštní typy sídlištních objektů na keltském oppidu v Třísově u Českého Krumlova, Časopis Národního muzea – Historické muzeum 144, 119–136.
- Hlava, M. 2008:* Záchranný výzkum v předpolí oppida Třísov (okr. Český Krumlov) roku 1958, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 21, 141–209.
- 2012: K výzkumu oppid v Čechách a na Moravě v uplynulých dvou stoletích: legendy a fakta, Archeologie ve středních Čechách 16, 468–486.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994:* Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic Oppidum. Praha.
- Stocký, A. 1922–1923:* Zpráva o výkopech praehist. oddělení Nár. musea r. 1922 a význačné přírůstky praeh. sbírky, Památky archeologické 33, 338–339.
- 1923: Bitva na Tursku a archaeologie, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze XXXI, 94–101.
- 1924–1925: Přírůstky prehistorické sbírky Národního muzea za r. 1924, Památky archeologické 34, 248–249.
- 1933: Čechy v době železné. Praha.
- Valentová, J. 2011:* Keramické poklice z oppida Stradonice, Časopis Národního muzea – řada historická 180/3–4, 7–19.
- 2012: Poznámky k fragmentům nádob s uchy, Archeologie ve středních Čechách 16, 887–892.
- Valentová, J. – Šumberová, R. 2012:* Keramické cedníky, poklopy a trychtýře z oppida Stradonice, Archeologické rozhledy 64, 333–346.
- Venclová, N. 2000:* Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. Praha.
- Venclová, N. ed. 2008:* Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha.

Ivana Boháčová – Gabriela Dubská: Pohřebiště na Loretánském náměstí v Praze – Hradčanech. Archeologický výzkum Ivana Borkovského a jeho výsledky. Díly I–II + Plány (příloha k dílu I). Castrum Pragense 11. Archeologický ústav AV ČR, Praha 2011. Díl I: Textová část 348 str.; díl II: Dokumentace 312 str.

V třísvazkové monografii, jež zahrnuje textovou část, dokumentaci a plány, předkládá I. Boháčová s G. Dubskou zpracování a vyhodnocení záchranného archeologického výzkumu na Loretánském náměstí na pražských Hradčanech, který v souvislosti s rekonstrukcí Černínského paláce prováděl ve 30. letech 20. stol. I. Borkovský, jenž se však k zamýšlené publikaci výzkumu již nedostal a spolu s terénní dokumentací zanechal jen text nedokončené nálezové zprávy. Obě autorky, zejména však I. Boháčová, která (soudě podle autorských iniciál k jednotlivým kapitolám textové části) odvedla hlavní díl náročné práce dešifrování a třídění disponibilní terénní dokumentace včetně archeologických nálezů až po vyhodnocení zrevidované nálezové situace, se tak musely vypořádat s nelehkým zpracováním před osmdesáti lety uskutečněného výzkumu a na základě Borkovského pozůstalosti rekonstruovat základní horizonty pohřbívání a sídlení.

První svazek (Textová část) je rozdělen do devíti kapitol. Vlastní text seznamující odbornou veřejnost s utříděnou a detailně okomentovanou původní dokumentací, se způsobem jejího zpracování a s celkovým vyhodnocením archeologického výzkumu na Loretánském náměstí předkládají kap. 1–7 (s. 7–96), náplní kap. 8 je katalog hrobů (s. 97–292) a v kap. 9 je pak ve formě tabulek uvedena základní evidence hrobů a rejstříky dat (s. 293–331).

Pomineme-li úvodní kap. 1, pak v rámci kap. 2 (Loretánské náměstí na Hradčanech v proměnách času, s. 9–27), prezentující topografii hradčanského ostrohu, historii jeho archeologického výzkumu a doklady osídlení od pravěku až po novověk, zasluhuje pozornost popis terénní morfologie Hradčan, v němž I. Boháčová opětovně (viz *Boháčová 2008; Boháčová – Herichová 2009*) popírá existenci přirozené příčné rokle, oddělující v raném středověku I. Borkovským vymezený areál Pražského

hradu včetně západního předhradí od sídelní plochy v západní části hradčanské ostrožny, jež zahrnovala i prostor dnešního Loretánského náměstí.

Kap. 3 (Archeologický výzkum Loretánského náměstí v letech 1934–1936, s. 28–47) je jakýmsi průvodcem korpusem veškerých zachovaných archiválií souvisejících s prvorepublikovým výzkumem na Loretánském nám., kde na ploše ca 200m² bylo kromě renesanční zástavby a barokní kaple sv. Matouše odkryto 592 kostrových hrobů z období středověku a raného novověku. Borkovského terénní dokumentace je rozlišena na primární a sekundární. Primární dokumentaci tvoří terénní fotografie, půdorysné skici (včetně rukopisných poznámek) po etapách odkrývaných hrobů a celkový plán zkoumané plochy. Sekundární dokumentaci, jež je Borkovského vyhodnocením primární dokumentace, představují tři verze popisu hrobů, soupis hrobů a dílčí rukopisné poznámky. Nálezy hmotné kultury byly evidovány a popsány v přírůstkovém seznamu, přičemž k výjimečným předmětům byly pořízeny inventární karty. Fotografie archeologických nálezů se dochovaly jen vzácně. Utřídění disponibilní terénní dokumentace vedlo zejména díky fotografickým záběrům archeologicky skrývané plochy k rekonstrukci časového postupu terénních prací, zahájených 24. 2. 1934 a ukončených při několikerém přerušení 21. 1. 1936.

V kap. 4 (Metodika zpracování a prezentace výzkumu I. Borkovského, s. 48–54) je nastíněn způsob revizního zpracování komentovaného výzkumu, jenž spočíval v rámci všech dochovaných typů dokumentace v křížovém ověřování jejich výpovědi a vedl k identifikaci a správnému číslování hrobů (včetně přiřazení hrobových nálezů) a k revidování celkového plánu výzkumu. Kapitulu uzavírá komentář k vybraným významovým a chronologickým pojmům, jež figurují v následujících kapitolách, předkládajících výsledky zpracování archeologického výzkumu na Loretánském náměstí. Zatímco tedy v kap. 3–4 jsou představeny utříděné a okomentované výchozí disponibilní prameny, jejich rozbor a vyhodnocení je záležitostí kap. 5–7.

Kap. 5 (Pohřebiště na Loretánském náměstí v Praze – Hradčanech, s. 55–73) se zabývá hmotnou kulturou a kosterními pozůstatky z revidovaného pohřebiště. Hrobová výbava a nálezy ze hřbitovního horizontu jsou členěny na keramiku, kovové předměty a ostatní akeramické nálezy. Fragmenty keramiky pocházejí kromě jedné celé nádoby pražského typu, související s izolovaným žárovým pohřbem, pouze ze zásypu hrobů a z jejich okolí. Zpracování keramiky zatím spočívá jen v reprezentativním výběru střepů, které se vztahují k chronologicky důležitým náleзовým polohám (kresby střepů předkládá díl II, část 3.2). Kovové nálezy představují esovité záušnice (celkem 199 ks – z nich 185 bylo součástí hrobové výbavy, 10 pochází ze zásypu hrobů a 4 nalezeny mimo hrobový kontext; materiálové třídění podle Frána – Tomková 2005; průměry záušnic se pohybují v rozpětí 11–66,5 mm, přičemž nejmenší záušnice s průměrem do 15 mm pocházejí výhradně z dětských hrobů a prokazatelně ne vždy z nejstaršího pohřebního horizontu), prsteny (22 ks – 6 základních typů podle Frolíková 2005), nože, doplňky oděvu (přezky, háčky, aj.), mince (celkem 17 ks – z nich 12 pochází z hrobů a pět bylo nalezeno mimo přímý hrobový kontext) a struska (nalezena v zásypech hrobů a mimo hrobové kontexty a spojována je se sídlištní aktivitou). K nekeramickým nálezům náleží ještě pazourek, kamenný závěsek ve tvaru brousku, skleněné a jantarové korálky (blíže typologicky neurčené sporadické nálezy), ojedinělé pozůstatky tkaniny a kůže, přesleny (keramické a kamenné – jejich počet a místo nálezu není uvedeno, spojovány jsou se sídlištní aktivitou). Do komentované kap. 5.1 (Hmotná kultura) je ještě začleněna stať o úpravě hrobů, která uvádí jako použitý materiál dřevo (rakve), kámen (obložení hrobů, náhrobní kameny a desky) a železné prvky (součásti rakví). Kosterními pozůstatky *in situ* se pak zabývá kap. 5.2, v níž je podán přehled základních informací o zemřelých osobách v hrobech (věk, pohlaví, zachovalost koster, poloha a orientace pohřbených).

Z textové části publikace je pro čtenáře nejzásadnější kap. 6 (Sídlení a pohřbívání. Vývoj lokality a jeho chronologie, s. 74–94), předkládající výsledky zpracování disponibilního pramenného fondu a celkové vyhodnocení Borkovského výzkumu na Loretánském náměstí. Stratigrafie lokality (kap. 6.1) je prezentována formou výtahů z archivní dokumentace, poskytujících kusé informace o mocnosti a Borkovského stratifikaci dochovaných kulturních souvrství, zaznamenaných jen na dvou místech zkoumané plochy (1. řez západní hranicí „odkopu“ – což na základě odkazu na značně zmenšenou a téměř nečitelnou faksimilii původního celkového plánu ve svazku Dokumentace lze chápat jako

západní obvodový profil zkoumané plochy; 2. schéma souvrství v interiéru kaple sv. Matouše, dokumentačně prezentované jen ve formě faxsimile Borkovského rukopisného náčrtu). Na základě chybých údajů o základní stratifikaci lokality a poznatků o složení a početnosti keramických souborů, je avizována rekonstrukce obrazu vývoje osídlení od jeho počátku v raném středověku až po výstavbu renesančních domů. Předvedená je v kap. 6.2 (Základní horizonty vývoje a jejich chronologie) v rámci dvou chronologicky vymezených etap – raný středověk až počátek vrcholného středověku (kap. 6.2.1) a mladší fáze vrcholného středověku až raný novověk (kap. 6.2.2). Za doklad osídlení v raném a na počátku vrcholného středověku jsou považovány v zásypech a v okolí hrobových jam nalezené zlomky keramiky (středohradištní – 200 zl., starší mladohradištní – 854 zl., mladší mladohradištní až poč. vrcholně středověké – 1141 zl.), které se nacházely hlavně v západní polovině zkoumané plochy, kde jako součást předpokládaných původních sídlištních situací se opakovaným pohřbíváním staly součástí homogenizovaného hřbitovního horizontu (v textu též poněkud nepatřičně označovaného jako kulturní souvrství). Jeho nárůst se podle nálezů nejmladších střepů v okolí hrobů zastavil v počátcích vrcholného středověku, což je podle I. Boháčové doba, kdy došlo k ukončení nárůstu sídlištních vrstev. Ty se však v terénu vůbec neprojeví, a tudíž není jasné, na základě čeho se v textu (s. 80) hovoří o dvou základních (blíže nedefinovaných) raně středověkých sídelních horizontech, když dokladem nespecifikovaného raně středověkého osídlení jsou jen středohradištní a mladohradištní střepy nalezené ve vrstvách se zahloubenými hroby (mocnost až 100 cm), která překrývá rostlé podloží. Otázka, jaký je vztah zmíněných sídelních horizontů k okolnímu pohřbívání, je zde asi bezpředmětná. Nicméně se uvádí (s. 80), že součástí nejmladší rozpoznatelné fáze raně středověkého osídlení (MH2 – VS1) byl výrobní okrsek (tzv. žároviště), který tvoří jednoznačný předěl mezi starší a mladší etapou pohřbívání (chybí odkaz na dokumentaci). V případě rekonstrukce obrazu osídlení v období mladší fáze vrcholného středověku a raného novověku (kap. 6.2.2) se zhruba jen uvádí, že (blíže neobjasněné) hospodářské aktivity a (blíže neobjasněný) charakter nejmladších pohřbů naznačují, že prostor pozdějšího Loretánského náměstí byl v rámci hradčanského areálu na periferii tehdejšího dění. Obdobně jako vývoj osídlení je i vývoj pohřbívání (kap. 6.3 – Etapy pohřbívání a jejich chronologie) představen ve dvou chronologicky vymezených etapách. V rámci starší etapy pohřbívání kladené do období raného středověku (kap. 6.3.1) jsou počátky pohřbívání, pomineme-li ojedinělý žárový hrob z časně slovanského období, kladené na základě hrobů s mincemi, z nichž některé porušovaly starší kostrové hroby, do 2. pol. 11. století. Uvádí se, že před polovinou 11. stol. nejsou žádné doklady pohřbívání. Zřejmě na základě výskytu středohradištních a starších mladohradištních střepů v zásypech hrobů a v jejich okolí se soudí, že pohřební areál vznikl v místě předchozího osídlení. V této souvislosti zaujme zmínka (s. 82), že v západní polovině plochy je prokazatelná existence vrstev starších než pohřbívání (odkaz na jejich dokumentaci chybí, stejně tak jakékoliv bližší údaje), což mi v kapitole o vývoji raně středověkého osídlení (6.2.1.) uniká. Přítomnost mladších mladohradištních střepů v hřbitovním horizontu vede k závěru, že osídlení pokračovalo i v době vzniku hřbitova, kdy na různých místech probíhalo současně s nejstarším pohřbíváním, které bylo nejintenzivnější v jižní polovině zkoumané plochy. Na základě rozmístění hrobů s mladohradištní výbavou se předpokládá, že raně středověké kostrové pohřbívání bylo řadové – odhaduje se ca 15 řad s 15–20 hroby v každé řadě. Celkový počet hrobů z raného až počátku vrcholného středověku není znám, určen je jen jejich minimální počet, který se pohybuje okolo 200 hrobů. Kdy bylo řadové pohřbívání vystřídáno etažovým, zůstává otevřenou otázkou. Do mladší etapy pohřbívání spadající do období vrcholného středověku a raného novověku (kap. 6.3.2) je podle textu (s. 84) přiřazena na základě původních nálezů jen necelá dvacítko hrobů, s čímž však nekoresponduje obr. 65, kde je určeno 54 hrobů (44 – VS a N, 10 – N), k nimž ještě náleží několik desítek nepietně pohřbených osob (zejména v severní části pohřebiště), které zemřely násilnou smrtí – popravou. Zda pohřbívání popravených osob začalo ve vrcholném středověku nebo až v raném novověku, zůstává nezodpovězeno, stejně jako otázka kontinuity či hiátu v průběhu mladší etapy pohřbívání. Vzhledem k existenci hrobů s inventářem starší fáze vrcholného středověku a k vícečetným superpozicím hrobů v prostoru nejintenzivnějšího pohřbívání, tj. v jižní polovině zkoumané plochy, lze hypoteticky předpokládat kontinuální pohřbívání od raného středověku až do raného novověku. Podle I. Boháčové (s. 89) však kontinuál-

nímu pohřbívání nenasvědčuje početný výskyt mladší mladohradištní keramiky v zásypech hrobů (1141 zl.), který má jasně svědčit o sídlištních aktivitách mladších než nejstarší fáze pohřbívání a starších než vrcholně středověké hroby. Začátek pohřbívání je však kladen do 2. pol. 11. stol. a označení mladší mladohradištní keramiky se vztahuje k intervalu 2. pol. 11. – 12. stol., není proto zřejmé, co má autorka přesně na mysli. Navíc v kap. 6.3.1 uvádí (viz výše), že přítomnost mladších mladohradištních střepů v hřbitovním horizontu vede k závěru, že osídlení pokračovalo i v době vzniku hřbitova a na různých místech probíhalo současně s nejstarším pohřbíváním.

Za konečné vyhodnocení vývoje sídlení a pohřbívání v prostoru dnešního Loretánského náměstí lze považovat kap. 6.4, která však řešení nastolených otázek předkládá víceméně ve formě hypotetických úvah. Významné je pozorování předpokládající ve středu jižní části zkoumané plochy existenci církevní stavby. V uvedeném prostoru, kde je největší hustota raně a vrcholně středověké pohřbívání a kde nejstarší hroby respektují volnou plochu oválného tvaru (15 x 12 m), byla odkryta tzv. stavba s apsidou, která podle I. Borkovského byla zděná na maltu a náležela do vrcholně středověkého či novověkého období. Podle I. Boháčové může jít o sakrální stavbu (v blízkosti se nacházel mužský hrob s jednoduchou liturgickou výbavou – označený jako hrob kněze) z konce raného či průběhu vrcholného středověku, která s určitou dávkou pravděpodobnosti mohla na témže místě nahradit stavbu staršího kostela, po němž nezůstaly žádné stopy a jehož případnou existenci naznačuje jen rozmístění raně středověkých hrobů, respektujících volný oválný prostor, na němž neprokázaný kostel mohl stát. Uvádí se (s. 91), že otázka existence kostela může být zodpovězena až po detailním studiu dochovaných pramenů. Znamená to, že se počítá ještě s další fází studia a vyhodnocování pramenů z výzkumu na Loretánském náměstí? Mohla by tomu nasvědčovat i nejednoznačnost interpretace vývoje areálu na přelomu raného a vrcholného středověku. Do této doby jsou totiž datovány doklady kovozpracujících aktivit, které reprezentuje zejména tzv. žároviště (interpretované jako pracoviště kováře), zachycené v blízkosti uvažované sakrální stavby přímo v jádru nejitentivnějšího pohřbívání. Kameny vyložená plocha tzv. žároviště v centrální části pohřebiště člení hřbitovní horizont na starší (raně středověkou) a mladší (vrcholně středověkou až raně novověkou) etapu pohřbívání, přičemž na jiných místech pohřebního areálu nebyl jednoznačný předěl v pohřbívání zachycen. Výsledkem vyhodnocovacího procesu je tak konstrukce několika variant modelových situací vývoje osídlení a pohřbívání (včetně zakomponování případné přítomnosti sakrální stavby) na přelomu raného a vrcholného středověku, s dodatkem, že jejich platnost lze testovat až dalším studiem (s. 92). Poslední kapitola pohřbívání (6.5), spojená patrně s popravištěm, se uzavírá v poslední čtvrtině 16. stol., nejspíše na přelomu 16. a 17. století.

Závěr (kap. 7, s. 95–96) je jakousi reflexí přínosu uskutečněné práce a shrnutím dosažených poznatků. Za hlavní přínos se pokládá zpřístupnění bohatého pramenného fondu z dlouhodobě využívaného pohřebního areálu, na jehož některých místech byly zjištěny sídelní aktivity. Zveřejněné prameny z výzkumu na Loretánském náměstí jsou považovány za jeden ze základních pilířů pražské archeologie. Sumarizace výsledků jejich zpracování však nepodává zcela jasný obraz vývoje sídlištních a pohřebních aktivit. Nestarší osídlení zkoumaného prostoru mají dokládat nálezy středohradištních a starších mladohradištních střepů v zásypech hrobů a jejich okolí, přičemž se zároveň uvádí, že středohradištní střepy se do uvedeného prostoru mohly dostat přemístěním z vyšších poloh hradčanského ostrohu, což neplatí v případě starší mladohradištní keramiky, považované za doklad osídlení *in situ*. Na základě čeho jsou starší mladohradištní střepy (na rozdíl od středohradištních) považovány za doklad osídlení daného prostoru? Bylo rozpoznáno, že osídlená plocha začala být okolo poloviny 11. stol. využívána k pohřbívání, které bylo rozčleněno do dvou základních chronologických etap. Nepodařilo se však jednoznačně vyřešit, zda mezi starší a mladší etapou pohřbívání byl na přelomu raného a vrcholného středověku předěl ve formě sídlištních a výrobních aktivit na celé ploše pohřebního areálu, nebo jen v místě tzv. žároviště, přičemž na ostatní ploše se dále kontinuálně pohřbívalo. Vzájemný vztah sídlení a pohřbívání, včetně otázky případné přítomnosti sakrální stavby, zůstává nadále nevyřešeným problémem.

Nejobsáhlejší z prvního svazku publikace je kap. 8 (s. 97–292) předkládající podrobný katalog 592 kostrových hrobů a 192 autorem výzkumu nevidovaných lidských kosterních ostatků. U každého

hrobu je uvedena jeho lokalizace, popis hrobu zahrnující i popis kostry a hrobových nálezů, komentář a datování. Základní evidence hrobů a rejstříky dat (kap. 9, s. 293–331) textovou část trísvazkové publikace uzavírají.

Druhý svazek (Dokumentace) předkládá (1) terénní dokumentaci (s. 6–143), která zahrnuje téměř nečitelnou faksimilii původního celkového plánu, na dalších stranách však postupně přiblíženého detailnějším vyobrazením jeho jednotlivých sektorů (sektory 1–10), terénní fotodokumentaci a faksimile terénních náčrtů; (2) faksimile archivních dokumentů (s. 146–244), které tvoří Borkovského terénní deník, ukázky jeho popisu hrobů, vybrané ukázky jeho další rukopisné dokumentace a původní přírůstkový seznam nálezů včetně aktuálního komentáře; (3) vyobrazení nálezů (s. 246–308), zahrnující hrobovou výbavu včetně nálezů ze zásypu hrobů, chronologicky významné keramické soubory, potenciální hrobové nálezy ze hřbitovního horizontu a nálezy z novověkých kontextů.

Třetí svazek (Plány), jenž je označen jako příloha k Textové části, obsahuje v měř. 1 : 100 upravený původní celkový plán výzkumu a v měř. 1 : 75 zrevidované plány jeho jednotlivých sektorů.

Recenzovaná publikace, jež je výsledkem náročného studia a značného pracovního úsilí, je především objemnou edicí pečlivě utříděných, zrevidovaných a okomentovaných archivních pramenů. Jejich zpracování v součinnosti s rozбором hmotných pramenů vedlo k poznatkům o chronologickém vývoji lokality. Nicméně řešení řady závažných otázek, týkajících se kontinuity a v časové linii i charakteru pohřbívání, přítomnosti předpokládané sakrální stavby či vzájemného vztahu sídlení a pohřbívání v prostoru dnešního Loretánského náměstí, zůstalo jen v rovině pracovních hypotéz a neověřených interpretačních modelů. Je na autorkách, zda se tyto nastolené otázky budou ještě snažit vyřešit (v textu deklarovaným) detailním studiem dochovaných pramenů.

Andrea Bartošková

Literatura

- Boháčová, I. 2008:* The archeology of the dawn of Prague. In: I. Boháčová – L. Poláček Hrsg., Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 7, Brno, 103–119.
- Boháčová, I. – Herichová, I. 2009:* Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu – The Early Medieval settlement area in the western part of the Hradčany promontory. *Archaeologica Pragensia* 19, 257–308.
- Frána, J. – Tomková, K. 2005:* Raně středověký kovový šperk z pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí z pohledu rentgenové-fluorescenční analýzy. In: K. Tomková ed., *Castrum Pragense* 7. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I.1, Praha, 311–322.
- Frolíková, D. 2005:* Prsteny z Pražského hradu a jeho předpolí. In: K. Tomková ed., *Castrum Pragense* 7. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I.1, Praha, 359–386.

Fines Transire 20 – 2011. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich – Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy/Horní Rakousko. 20. Treffen 23. bis 26. Juni 2010 in Eschenbach i. d. OPf. Verlag Marie Leidorf GmbH., *Rahden/Westf.* 2011. 473 str.

Jubilejní ročník *Fines Transire* (původně *Resumé der Vorträge*) je nejobsáhlejší z dosud dvaceti publikovaných, a přesto obsahuje jen polovinu přednášek, připravených k výročí uplynulých 20 let činnosti této pracovní skupiny (www.archaeologiebay-cz-ooe.de). Karl Schmotz, její zakladatel a hlav-

ni organizátor všech aktivit, se v úvodu (19–22) ujal zhodnocení výsledků stále se rozrůstajících setkání (posledního se zúčastnilo již 50 archeologů a předneseno bylo 22 příspěvků). Vyzvedl zvláště nárůst poznání celého pravěku ve všech třech zájmových regionech, na němž má právě tato skupina i její publikace výrazný podíl, potěšil ho silící zájem studentů archeologie o spolupráci a zakončil velkým přáním „vypracovat a dokončit společně dvoujazyčné dílo, které by obsáhlo a představilo pravěké a raně středověké dějiny na území mezi Chebem, Lincem, Řeznem a Plzní“. Přehled provází obrazová dokumentace jednotlivých setkání. Jediný z jejich původních iniciátorů – Antonín Beneš – se tohoto

setkání ze zdravotních důvodů již nemohl zúčastnit. Vzpomínka na něj, z pera Jana Michálka (16–17), jeho všeobecně oblíbenou osobnost a bohatou činnost všem připomíná.

Odborné příspěvky obsáhly v tomto roce období od paleolitu do doby laténské, přednášky z mladšího vývoje od doby římské až po raný středověk musely být přesunuty do následujícího setkání v r. 2011 ve Stříbře a budou publikovány až v následujícím čísle. Paleolitu byl věnován jediný příspěvek, a to z Bavorska: L. Steguweit (43–52) seznámil s několika novými nálezy.

Ve sledovaném dvacetiletí byla na úrodném bavorském území (Altbayern) provedena řada menších i rozsáhlých výzkumů z období neolitu, o nichž dosud vycházely jen dílčí zprávy. Dva autoři se ve svých univerzitních pracích s úspěchem zhostili nového zpracování kultur s lineární a vypíchanou keramikou. J. Pechtl (53–77) se věnuje době keramiky lineární. V první části podává přehled dosavadních poznatků. Eviduje 284 lokalit, z toho zkoumaných 43 sídlišť a 6 pohřebišť. LnK člení do 4 stupňů, v podstatě shodných s českým tříděním I. Pavlů, od stupně III lze pozorovat regionální vývoj, v době přechodu do keramiky vypíchané dochází patrně k určitému překrytí. Podle získaných kalibrováních dat spadá celé období mezi ca 5400 (Wang) – 5000 (Hienheim), mladší data dosud chybí. Zmapováním dvou výzdobných technik na celém území LnK – „Kammstich“ a „Stachelratband“ – ukazuje, že území Altbayern stojí na samé západní hranici rozšíření typu Šárka. Autor hodnotí dosavadní obrovskou výzkumnou práci pracovníků památkové péče i zpracování jednotlivých výzkumů, ukazuje na nedostatečný univerzitní zájem o neolit i teoretické bádání a nabádá ke změnám systému, aby vynaložená terénní práce mohla být náležitě zhodnocena. F. Eibl (79–100) sleduje situaci v následujícím období, kultuře s StK. Lokalit jen s StK eviduje na území Altbayern 239 (Dolní Bavorsko 150, Horní Bavorsko 27, Horní Falc 62), spolu s oberlautrebašskou skupinou (OLB) 636. Odmítá termín Südostbayerisches Mittelneolithikum (SOB) a starší stupeň bavorské vypíchané keramiky správně vymezuje jako samostatný časový úsek mezi mladší LnK a skupinou Oberlautrebaach. Dokládá (bohužel dosud nepublikovanými nálezy) přechodnou fázi mezi LnK a StK, uznává možné impulsy z českého prostředí, ale v žádném případě přímé osídlení. Vývoj StK do OLB je doložen rozbory nových nálezových celků, což se nedá jednoznačně říci pro pozdní stadium neolitu, zde reprezentované skupinou Münchshöfen.

M. Metlička (101–111) představil nárůst výzkumné i publikační činnosti v západních Čechách,

zvláště pak v Plzeňském kraji, na němž má největší zásluhu jím vedené archeologické oddělení Západočeského muzea v Plzni. Dnes je z Plzeňska známo sedm desítek neolitických lokalit, a hlavně celá řada prozkoumaných rozsáhlých sídlišť. V Liticích odkryty domy s nejstarší LnK, ale i žárový pohřeb se šáreckého keramikou, oboje poprvé na tomto území, v Křimicích rozsáhlý sídelní areál s LnK, StK, samostatný objekt s oberlautrebašskou keramikou a příkopové ohrazení z pozdně lengyelského horizontu, ve Vochově zjištěn druhý rondel. Řada menších odkryvů rozšířila neolitickou sídelní oikumeny i do okrajových podhorských oblastí kraje. Jižní Čechy, konkrétně Jihočeský kraj, lze jako samostatný neolitický region označit podle M. Zápotocké jen v výhradami (113–128). Prozatím zde nebyl prokázán celý neolitický vývoj, pouze krátkodobé pokusy o založení sídel. Markantní je rozdíl v počtu lokalit se sídlištními objekty (LnK 12, StK 3) a lokalitami s ojedinělými kusy neolitické kamenné industrie (14,7 : 86,5 %) oproti hustě osídleným regionům, kde tento poměr je téměř 50 : 50 %. Nelze vyloučit, že při tom hrálo roli i přetrvávající mezolitické osídlení.

L. Husty (129–147) se zabývá jedním z nejproblematictějších období přechodu neolitu do eneolitu – münchshöfenskou skupinou, ve které se setkává původní obyvatelstvo s vlivy ze západního rössenského a jihovýchodního lengyelského prostředí. Přes velký nárůst zásadních odkryvů jak ke struktuře sídlišť (typy domů a ohrazení), tak pohřebnímu ritu, zůstávají vnitřní chronologie i vnější vztahy nadále nevyjasněné.

Tři studie se zabývají obdobím eneolitu. B. Engelhardt (140–186) seznamuje s pokrokem v poznání kultury chamské, šňůrové a se zvonovitými poháry v jižním Bavorsku. Přehledná práce je provázena mapami a typovými i chronologickými tabulkami. Chamská kultura se vyvíjela ca 3200–2800/2700, šňůrová keramika se nachází již na chamských sídlišťích a podle nejnovějších dat by měla končit až ca 2200/2100. Hlavní pozornost je věnována období zvonovitých pohárů. Podle posledních dat spadá tato kultura ca mezi léta 2400 a 2100, což by znamenalo, že po dobu 200–300 let na tomto území žily spolu dvě naprosto rozdílné pozdně eneolitické kultury. Osvětlit způsob jejich soužití bude úkolem budoucího bádání. Oběma pohárovými kulturami, tentokrát na území severovýchodního Bavorska (Horní Franky a přilehlé části Středních i Dolních Frank a Horní Falce), se zabývá M. Ulrich (193–222). Oblast je Franskou vysočinou rozdělena do dvou sídelních oblastí. V rámci výzkumných projektů zkoumána v každé z nich

jedna rozdílná lokalita. V západní je to Ergersheim (Dolinenfeld „Am Hahnenbuck“, v nadm. výšce 340 m) s terénními depresemi vyplněnými bohatými splachovými vrstvami s nálezy k. šňůrové, zvoncovitých pohárů, z doby bronzové a popelnicových polí. V obou eneolitických skupinách převažují kosti hovězího dobytka, v mladších obdobích vepřové. CalBC data mezi 2568–2160 (šňůrová) a 2341–2057 (zvonc. poháry). Ve východní oblasti proveden výzkum naopak na ostrožně (nadm. výška 512 m) s výrazným skalnatým kamýkem „Motzenstein“ u Wattendorfu s osídlením Lnk, k šňůrové a z pozdní doby halštatské až laténské. Odkryty zahlobené chaty k. šňůrové a opět potvrzena převaaha chovu hovězího dobytka. CalBC 2887–2376. Jediný zástupce české strany J. John (187–192) seznámil ve stručném přehledu se stavem poznání eneolitu v západních Čechách a hlavně zde nejbohatěji zastoupené kultury chamské.

Následuje blok prací věnovaný době bronzové. O. Chvojka, M. Chytráček a M. Metlička (223–226) informují ve společné práci o pokroku v archeologickém bádání za posledních dvacet let v jižních i západních Čechách i o faktorech, které na tom měly hlavní podíl: trojnásobné zvýšení počtu odborníků, založení univerzit v Plzni a v Českých Budějovicích, (čímž byla dokončena řada prací s regionálními tématy), založení nových odborných periodik (a tím lepší publikační možnosti), velké záchranné výzkumy způsobené nebyvalým nárůstem stavebních prací a velké projekty ve spolupráci s různými specialisty. Článek je doplněn přehlednými grafy, plány a fotografiemi. L. Jiráň (237–240) na základě těchto poznatků představil nový koncept vztahů a vývoje doby bronzové v západních Čechách: 1. Mohylová kultura se do Čech rozšířila ze středního Podunají a zaujala celý region, název česko-falcká nemá opodstatnění. 2. Odkrývají četných sídlišť, nížinných i výšinných, vedou k novému modelu hospodářského zázemí střední doby bronzové. 3. Podobně jako ve střední, ani v mladší době bronzové není opodstatněné oddělovat samostatnou milavečskou kulturu, jde o součást kultury knovízské. 4. Naopak místo označení pozdně bronzová nynická skupina navrhuje název kultura, neboť jak keramikou, tak konstrukcí hrobů i sídlištní strukturou se váže na západ a zásadně se liší od českého vývoje.

Dva příspěvky se věnují době bronzové v Horním Rakousku. M. Reiterberger (241–251) se zabývá časnou dobou bronzovou (Bz A), H. Gruber (253–265) stupni Bz B–D. Díky publikaci všech starých hrobových nálezů lze tu dnes starší d. bronzovou hodnotit jako nejzápadnější oblast kultury Unterwöbling, ve které se slabě projevují vlivy

k. straubingské a zcela ojediněle k. únětické. Jediné prozkoumané a publikované valy opevněné sídliště z Ansfelden patří až k. věteřovské. Podle H. Grubera zde přes nárůst nových odkryvů není celková situace uspokojivá, speciálně pro období k. mohylové. Četnější nálezy, zvláště hrobové, pocházejí až z pozdní d. bronzové a časných popelnicových polí. Důležitou součástí zdejší problematiky je současný výzkum solných dolů spojený s širokou mezinárodní spoluprací.

Největší blok přednášek byl věnován období popelnicových polí a halštatu. Podobně jako v době bronzové byly i v tomto období zpočátku zkoumány hlavně bohatě vybavené hroby, které pomáhaly zaplňovat muzea a soukromé sbírky atraktivními předměty. Teprve později, se vznikem centrálních institucí a vysokoškolsky vzdělaných archeologů, se přesunul zájem i na další složky pravěké společnosti. Lze to pozorovat ve všech oblastech i všech příspěvcích. Oblastí severovýchodního Bavorska se zabývá J. Zuber (367–313). V první části se věnuje otázce pohřbívání (prosté hrobové jámy, jámy s kamenným obložením, mohyly, urnové hroby i v kruhu) a jednotlivým přídalkům (spony, jehlice, trychtýře, etážovité nádoby a výzdoba ukazující na úzké vztahy se západními Čechami). V druhé části se zabývá strukturou sídlišť. Nové výzkumy a nálezy v horním Poohří představil P. Šebesta (323–328). V obsáhlém článku doprovázeném přehlednými mapami R. Schumann (329–352) referuje o vzrůstu výzkumu za posledních dvě dekády v Horním Rakousku. Svůj příspěvek uvádí mapkou z r. 1936, na které F. Stroh v dizertační práci zmapoval všechna naleziště z dob popelnicových polí a halštatu, na dalších pěti mapách sleduje jednotlivé fáze vývoje a posléze sumarizuje dnešní stav. Ukazuje se, že pro období popelnicových polí došlo k mezi nejlépe prozkoumané kultury v Horním Rakousku. J. Bouzek (315–322) v reakci na monografii O. Chvojky, který zmapoval čtyři fáze doby popelnicových polí v jižních Čechách, sleduje blíže důvody, které vedou k rozšiřování původní ekumeny a k různé intenzitě osídlení v oblastech méně vhodných k trvalému životu. Podle něho zde působí několik faktorů: a) klimatické změny, b) přítomnost surovin a kovů, c) systém cest a jejich ochrana, d) zajištěné hranice, e) v nebezpečí slouží jako refugia, f) jsou důsledkem přelidnění centrálních oblastí.

O nových výzkumech doby železné v jihozápadních Čechách informují M. Chytráček a M. Metlička. V prvé řadě jde o výzkumy v rámci grantů – pozdněhalštatského hradiště ve Smržně a na Vladaři, panského dvorce ve Štítarech nad Radbuzou,

ale i o řadu nových nížinných sídlišť. Pokrok bádání ve stejném období (Ha C – LT A), tentokrát v jižních Čechách, hodnotí a rozsáhlým seznamem nové literatury doplňuje J. Michálek (365–373). Vyzvedává zvláště soustavné publikování nových nálezů nejen na úrovni sídelních areálů, ale i celých mikroregionů a regionů. G. Raßhofer (375–409), jedna z hlavních organizátorek jubilejního setkání, se v obsáhlém příspěvku věnovala jak historii zdejšího bádání doby halštatské (zde vyzvedla zvláště práci W. Torbrügga z r. 1979), tak pokroku ve výzkumu za posledních 20 let. Ještě dle mapy z r. 1979 byla téměř celá severovýchodní polovina Horní Falce neosídlená, ze západní části od Dunaje na sever byly známé hlavně mohylové hroby, kdežto na sprašovém úrodném území jižně od Řezna zjištěno jen šest lokalit s plochými hroby a naopak velké množství sídlištních nálezů. Proto se zájem archeologů soustředil na objasnění této disproporce. Historii výzkumů v eponymní lokalitě Hallstatt od r. 1846 a hlavně nejnovějším výsledkům speciálně zaměřených objevů z posledních let je věnován příspěvek A. Kerna (411–421) se stručným výtahem z reprezentačních publikací vydaných v posledních letech. W. Irlinger (425–433) hodnotí pokrok v poznání doby laténské ve východním Bavorsku. O stavu výzkumu do r. 2000 podal autor informace již při zasedání společnosti v Českém Krumlově, nyní nás seznamuje s výsledky a změnami za posledních 10 let. Upozorňuje na nárůst počtu výzkumů, na intenzivní zpracování starších dat i na řadu nových publikací interregionálního významu. Výzkumy velkých sídelních areálů pozměňují názor na strukturu sídlišť; co se týče pohřebišť, převažují malé skupiny mohylových hrobů a při velkoplošných objevcích zjištěna řada jednotlivých plochých hrobů na sídlištních. K počtu a zázemí „Viereckschanzen“ přispělo využití letecké fotografie a geofyzikálních měření.

Závěrečný příspěvek „Der Landkreis Neustadt a.d. Waldnaab – ein weißer Fleck in der Vorgesellschaftsforschung bekommt Farbe“ přednesla G. Raßhofer (435–453). Ještě v r. 1930 zakreslil P. Reinecke celý okres mezi oblastí v pravěku neosídleného pralesa. Změnit tuto situaci se pokoušela od šedesátých let řada místních zájemců. Kromě několika ojedinělých nálezů keramiky došlo tak k objevu prvních mohyl. V novém tisíciletí se oblast stala zájmovým územím Ústavu památkové péče a speciálně autorky příspěvku. Dnes jsou zde doloženy nálezy od mezolitu přes halštat až po dobu laténskou a uskutečňují se i odborné výzkumy. Výraznější zlepšení situace autorka očekává z využití letecké fotografie, která tuto oblast prozatím opomíjela.

Dvacátý ročník *Fines Transire* jako celek podává nejnovější a nejucelenější přehled dnešního stavu poznání pravěkého vývoje a zároveň seznam nové literatury pro území rozkládající se po obou stranách Šumavy. Jde o prezentaci výsledků soustavné dvacetileté spolupráce archeologů sdružujících se v Archeologické pracovní skupině Dolní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko, skupiny, která v předchozích dvaceti letech prokázala svými výsledky potřebu a význam podobných setkání a jaká prozatím nemá jinde obdoby.

M. Zápotocká

Alain Gally: Pour une ethnoarchéologie théorique. Éditions Errance, Paris 2011. ISBN 978-2-87772-457-9. 391 str.

Ve středoevropském prostředí patří etnoarcheologie k oborům, které jsou zastoupeny spíše výjimečně. S tím patrně souvisí mnohé nesrovnalosti v porozumění předmětu bádání tohoto oboru, případně jeho příliš úzké vymezení. Kniha A. Gallaye „Pour une ethnoarchéologie théorique“ může být nápomocná právě v tomto směru. Vysvětluje kořeny, proměny chápání předmětu i současné možnosti oboru. Také se věnuje mechanismu interpretace jako takovému.

Jedná se o velmi obšírné vymezení teoretického pozadí oboru, přičemž navazuje a svým způsobem aktualizuje starší práci „Une archéologie théorique“ (Gardin 1979), svým názvem odkazuje na A. Leroi-Gourhana, jednoho z francouzských průkopníků etnoarcheologie v pravém slova smyslu. Publikace je zaměřena především na bádání ve frankofonním světě, ale uvádí i některé myšlenkové koncepty, které pocházejí z jiných evropských regionů (Švýcarsko, Nizozemsko).

Kniha v úvodu zmiňuje první náznaky etnoarcheologického myšlení v 1. pol. 19. století, podrobněji se pak zabývá jednotlivými badateli, kteří přispěli ve 20. století k jeho rozvoji. Po tomto uvedení do problematiky oboru se již autor věnuje především teoretickému rozměru disciplíny. Začíná opravdu od podstaty oboru – od jeho postavení v rámci lidského myšlení. Jeho místo vidí mezi vědou, vírou, kulturou, přičemž tyto tři oblasti ještě dále dělí osy jedinečné/četné, teorie/praxe, celkové/částecné.

Poté, co je obor takto umístěn v rámci širokého pole lidského myšlení, je většina publikace věnována výkladu teoretického fungování etnoarcheologie jako oboru. Autor pracuje s konceptem čtyř úrovní, který je podle něj charakteristický pro všechny disciplíny. Obory jako takové dělí na interpretační (literatura a krásná umění) a kumulativní (věda).

Prostor, kam by spadaly humanitní vědy, vidí na pomezí těchto dvou oblastí vědění.

Základní úroveň představuje rovina terminologie a paradigmát oboru, přičemž hlavním paradigmátem v případě etnoarcheologie je podle autora teze, že pochopení zákonitostí v současnosti nám může pomoci pochopit zákonitosti v minulosti. Toto paradigma doprovází etnoarcheologii od jejích počátků až do současnosti. Mnohá další, dílčí paradigmatata se však pochopitelně v průběhu času mění. V této rovině je zakotven i způsob, jakým by měla probíhat interpretace etnoarcheologických analogií – jejich transfer na archeologické pole. Konečně je na této základní úrovni definována také metodika oboru.

Druhou úroveň oboru A. Gallay chápe jako úroveň strategickou a také rovinu vztahu k jiným oborům, především pak vztah přírodních a humanitních věd. Na této úrovni by měly být v rámci oboru charakterizovány a zdůvodněny specifické postupy. V humanitních vědách obecně je důležité na této úrovni především počítat – v rámci vědecké práce – s možností svobodné volby studovaného subjektu, právě tím se humanitní vědy odlišují od věd přírodních. Možnost volby si vynucuje přítomnost interpretace jednotlivých kroků subjektu již v průběhu výzkumu a nikoliv až na konci při celkové analýze dat. Tato interpretační rovina humanitní vědy značně problematizuje. Výsledkem práce v této úrovni je určení zákonitostí, v případě (etno)archeologie pochopení a odlišení zákonitostí daných kulturou nebo přírodou.

Třetí úroveň poznání představuje rovina generalizace. Na jejím základě by měl vzniknout model, který lze vztáhnout i na jiné případy, než je ten studovaný. Pokud v případě použití modelu dojde k jakýmkoli kontradikcím, je potřeba jej znovu přepracovat. Tyto modely mají být tvořeny tak, aby umožnily pochopení a modelaci určitého prvku, situace ve vymezeném prostředí a čase.

Čtvrtá úroveň oboru je vědecká analýza, úroveň logické argumentace. Právě její pomocí se humanitní obory vymezují proti literatuře a krásným uměním. A. Gallay v této části knihy podrobně rozebírá možnosti použití jazyka, nutnost definic a důležitost jednoznačného použití pojmů jako takových. Podle autora je vědeckou prací v pravém slova smyslu právě tato logická argumentace. I když nezakrývá, že humanitní vědy mnohdy postupují prvky, které přísluší spíše žánru literárnímu než vědeckému.

Po tomto obšírném uvedení do problematiky teoretické etnoarcheologie autor přechází k předmětu práce etnoarcheologa. Nejdříve zmiňuje širší vymezení oboru, který v tomto smyslu zahrnuje

nejen výzkum současných technik u žijících etnik, ale také například experiment, etnohistorii (zvláště pak záznamy prvních kontaktů s izolovanými kulturami). Pro práci etnoarcheologa je v praxi důležité jasně vymezit, čím se bude zabývat, především je důležité správné porozumění celkovému rámci studované kultury. Poté, co je zvládnutý popis těchto prvků, mohou být stanovena pravidla, která přesahují hranice kultury. Pokud jsou taková pravidla identifikována, může konečně dojít také k aplikaci na archeologický kontext – což je nejproblematičtější a nejvíce diskutovaný aspekt práce etnoarcheologa, ale také velice důležitý.

Stručně lze obsah knihy shrnout tak, že zde byl pojednán jednak způsob, jakým jsou tvořeny konstrukce v archeologii obecně a do jisté míry i v humanitních vědách jako takových. Dále zde bylo nastíněno, jak může etnoarcheologie přispívat k archeologickému bádání. Seznam použité literatury není pouhým souhrnem současného bádání, ale obsahuje také důležitá díla staršího data. Konečně součástí publikace je také heslář, kde jsou důležité pojmy definovány.

Nepochybně lze mít k mnohým aspektům práce výhrady. Například způsob, jakým je vymezeno myšlení a kde figuruje i víra, náboženství, je diskutabilní. Autor také prakticky nezmiňuje etnoarcheologické bádání v anglosaském světě. Nicméně myšlenkové pozice autora jsou vysvětleny jasně, důležité pojmy jsou vždy definovány, což vede k tomu, že je argumentace autora jednoznačná. Pro znázornění konceptů jsou užívána četná schémata, která tak názorně grafickou formou doprovázejí myšlenkové pochody autora v textu, což je mnohdy užitečné vzhledem k teoretickému charakteru práce.

Celkově lze publikaci zhodnotit jako hodnou povšimnutí. I když se podle názvu jeví jako práce zabývající se etnoarcheologií a přes to, že konkrétní příklady i řešené problémy pocházejí výhradně z pole etnoarcheologického bádání, prezentace teoretického pozadí oboru se rozhodně netýká pouze této jediné disciplíny, ale spíše humanitních oborů obecně a jejich začlenění do systému věd. Snaha o hluboké porozumění kořenům myšlení, potažmo problémů, je pro frankofonní prostředí příznačná (*Gardin 1979*), kniha A. Gallaye se drží této tradice a tato reflexe je přínosná. Většina teoreticky laděných publikací (např. *Renfrew – Bahn 2005*) se omezuje na výčet různých konceptů oboru, a právě toto je mnohdy vnímáno jako teoretická část oboru. Součástí teorie každého oboru je však ve stejné míře také způsob, jakým jsou v rámci disciplíny formovány konstrukce a interpretace. Tento aspekt teorie vědy bývá často opomíjen, mnohdy se má za to, že

to probíhá jaksi mimochodem a právě tuto mezeru kniha „Pour une ethnoarchéologie théorique“ zajímavým způsobem doplňuje.

Katarína Čuláková

Literatura

Gardin, J.-C. 1979: Une archéologie théorique. Paris.

Renfrew, C. – Bahn, P. eds. 2005: Archaeology: The Key Concepts. Oxford.

Gerald Volker Grimm: Kleine Meisterwerke des Bildrucks. Ungeliebte Kinder der Kunstgeschichte. Mit Beiträgen von T. Fusenig – W. Giertz – T. Mastab-Olschewski – T. Kühtreiber – H. Mommsen – C. Wilhelm. Verlag Dr. Faustus, Büchenbach 2011. 208 str.

Efektivní název podsouvá dojem, že existují jakási špičková výtvarná díla, historiky umění dosud ostentativně přehlížena. Obojí je dosti nadnesené. Autor má na mysli pozdně středověké, pomocí forem vytvarované drobné keramické sošky či plakety a také výrobní keramické formy, s jejichž pomocí bylo možné sériově zhotovovat předměty z různých materiálů, vedle hlíny především z papírmaše. A pro takové výrobky je příznačná značná rozrůzněnost co do výtvarné kvality. Třebaže prvotní modely nannoze vzešly z dílen zdatných umělců, i v takových případech je zavádějící používat výraz *Meisterwerke*, neboť pak bychom jim museli označit naprostou většinu pozdně gotických uměleckých prací. Ještě méně případná je metafora *ungeliebte Kinder*, protože přinejmenším během uplynulého desetiletí se drobné keramické plakety a plastiky (spolu s grafickými listy) staly nedílnou součástí všech větších výstavních a výzkumných projektů o vizuálních projevech zbožnosti v pozdním středověku. O posun v bádání se klíčovým způsobem zasloužili autoři výstavy *Spiegel der Seligkeit*, konané v r. 2000 v Norimberku. Na ni navázaly dva sborníky, v nichž se drobným reliéfům a soškám také dostalo patřičné pozornosti v kontextu „vysokého“ i „nízkého“ umění (*Großmann Hrsg. 2000; Kammelt Hrsg. 2003*). K tomu je nutno připočítat několik projektů, prvořadě zaměřených právě na drobné keramické předměty – jak vlastní výrobky, tak kadluby. Zvláště objevný je obsáhlý sborník spojený s katalogem drobných plaket, jejichž prvotní, minuciózně zpracované modely na přelomu 15. a 16. stol. zhotovil Judocus Vredis, kartuzián z vestfálského domu Weddern (*Böing – Inhester Red. 2001*). Na těchto zdánlivě specifických kusech lze velice názorně studovat oba základní rysy takřka všech z forem

vyráběných uměleckořemeslných prací v pozdním středověku: 1. ikonografické zdroje v soudobé grafice; 2. značný geografický i chronologický rozptyl konkrétních motivů (asi lépe řečeno reliéfů), daný prakticky bezmeznými možnostmi reprodukce v několika materiálech. A dlužno dodat, že rok co rok přibývají po desítkách publikace archeologických nálezů sošek, plaket i forem. Tím se pramenný fond zmožil natolik, že už dávno není v silách jednotlivce registrovat veškerou literaturu k danému tématu.

O souhrnný pohled se přece pokusil G. V. Grimm, jenž úvodní třetinu referované knihy pojal jako stručný nástin typologie, technologie, chronologie a ikonografie široké skupiny předmětů, pro něž se ujal pojem *Bildruck* (bez jednoslovného českého ekvivalentu). Kdyby jeho úsilí v této věci nepřineslo nic jiného než možnost zorientovat se ve složitě problematické, pak už tím se mu dostane vděku od řady čtenářů, mezi něž lze počítat zvláště studenty archeologie a dějin umění. Úvodní část práce připomíná po žánrové stránce ze všeho nejvíce právě vysokoškolská skripta. Kdo hledá hlubší poučení, ocení výše citované kolektivní práce. Nicméně Grimmův souhrn aktuálně nabízí reprezentativní, jakkoli neúplný soupis literatury, což není málo. Na druhou stranu nutno dodat, že až na naprosté výjimky v něm chybějí odkazy na práce nejen českých či polských autorů, ale i britských a skandinávských. Byť těžiště výskytu plaket a sošek typu *Bildruck* (ať archeologických nálezů, či starších muzejních akvizic) leží v německých zemích, jedná se o zboží vpravdě internacionální povahy – co se týče produkce i distribuce vlastních výrobků stejně jako forem. Přesné analogie často nalezneme v okruhu mnoha set kilometrů, nevyjímaje české země; např. drobná figurka sv. Barbory nalezená v Mostě má svůj protějšek v Halle nad Sálou (*Klápště 2011, Abb. 3*). Ovšem jen výjimečně se daří identifikovat konkrétní místa produkce, neboť na velké vzdálenosti nepochybně putovaly i formy, a to ve více kusech od jednoho a téhož prvotního modelu. Příklady lze opět jmenovat v rámci celé střední Evropy; v Grimmově přehledu třeba nalezneme přesné analogie keramického, v Olomouci nalezeného medailonu s detailně reliéfně pojednaným motivem studné lásky (*Michna 1990, Taf. 9: 3*).

Druhou třetinu referované knihy tvoří podrobně zpracovaný katalog částské muzejní sbírky (Suermondt-Ludwig-Museum) drobných keramických sošek a plaket a rovněž keramických či kamenných forem. G. V. Grimm a T. Fusenig popsali celkem 26 předmětů, které představují značně pestrý soubor stran výtvarné kvality, stáří i funkce. Jeho jádro tvoří běžné keramické sošky Madon a Ježíšků z pozd-

ního středověku. Vedle nich jsou zastoupeny i dvě plakety, jejichž prvotní modely pocházejí z kartouzy Weddern. Jedinečná je šestistranná forma z masktu pro výrobu drobných plaket z konce 16. století. Ztvárněny jsou na ni dobově oblíbené motivy ze selské veselice, ovšem i ze Starého zákona, obojí s řadou předloh v grafické tvorbě.

Třetí oddíl publikace nesourodě sestává z několika dílčích příspěvků o předmětech nejen z cášské muzejní sbírky. C. Wilhelm po technologické stránce porovnávala několik plaket s motivem adorace dítěte, zhotovených z hlíny a papírmaše. Sledovala u nich ostrost a rozměry reliéfu v závislosti na materiálu otisku a druhu formy (původní, či druhotné). T. Kühntreiber detailně pojednal torzo středověké keramické sošky trůnící Madony, získané při archeologickém výzkumu ve Vídni. W. Giertz s H. Mommsenem podnikli důkladné rozboru materiálu keramických gotických sošek nalezených v prostoru s doklady (ovšem novověké) hrnčířské výroby v Čáchách. Výsledky nejruznějších exaktních zkoušek však neobjasnily to podstatné, totiž zda sošky byly, či nebyly vyráběny v daném místě.

Jan Kypta

Literatura

- Böing, A. – Inhester, G. Red. 2001:* Judocus Vredis. Kunst aus der Stille. Eine Klosterwerkstatt der Dürerzeit. Borken 2001.
- Großmann, G. U. Hrsg. 2000:* Spiegel der Seligkeit. Privates Bild und Frömmigkeit im Spätmittelalter. Nürnberg.
- Kammelt, F. M. Hrsg. 2003:* Im Zeichen des Christkinds. Privates Bild und Frömmigkeit im Spätmittelalter. Ergebnisse der Ausstellung Spiegel der Seligkeit. Nürnberg.
- Klápště, J. 2011:* Zu den Anfängen des böhmischen Städtewesens aus der Sicht archäologischer Erkenntnisse. In: F. Oppl Hg., Stadtgründung und Stadtwerdung. Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung, Linz, 187–204.
- Michna, P. J. 1990:* Die archäologische Erforschung des historischen Kerns der Stadt Olomouc (ČSFR). In: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege – Beiheft 19, Berlin, 159–166.

Lukas Högl: Der Spaniolaturm zu Pontresina. Mit Beiträgen von H. Bauder – T. Bitterli-Waldvogel – H. Boxler – U. Clavadetscher – A.-M. Dep-lazes-Haefliger – F. Schneller – E. Sury. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie

des Mittelalters 37. Schweizerischer Burgenverein, Basel 2011. 162 str., 13 plánových příloh.

Alpská vesnice Pontresina se nachází na východě Švýcarska v údolí Oberengadin, které se svými 1600–1800 m n. m. patří k nejvýše položeným oblastem s trvalým osídlením v Evropě vůbec. Kusé písemné zmínky dokládají, že kolonizace zde započala již před polovinou 12. století. Nad vesnicí stojí osamocená dvojice staveb, které mají stěžejní význam pro poznání raných regionálních dějin a současně představují krystalicky názorný příklad nejstarší vrstvy sídel (nižší) šlechty mladšího středověku. Na úpatí horského štítu se nachází drobný románský kostel a vedle něho, ve vzájemném odstupu 75 m, se tyčí masivní kamenná věž, kdysi chráněná obvodovou hradbou a příkopem. Těžšíste referované knihy tkví v detailním stavebněhistorickém rozboru věže, v novověku nazývané Spaniolaturm. Ta byla v r. 1994 (těsně před restaurováním) zevrubně, vskutku dokonale zdokumentována. Pod vedením L. Högla vznikl obdivuhodný, nyní v kompletní podobě publikovaný soubor kreseb – kolmých pohledů na všechny vnější i vnitřní stěny a také vodorovných řezů po jednotlivých podlažích. Oceňování si zasluhuje i rozsáhlá fotografická dokumentace a precizní petrografický průzkum. Klíčové opory absolutní datace stavebních fází poskytla dendrochronologická analýza zbytků několika konstrukcí.

L. Högel při průzkumu věže rozlišil dvě základní stavební etapy, jejichž předěl představuje záměrné poboření (a po určité časové prodlevě doplnění) zhruba poloviny zděného pláště. Věž měla od počátku uvnitř i zvnějšku pětiboký (břítový) tvar. Vznikla kolem r. 1210, k obnově došlo v r. 1261 (či krátce poté), čímž byl stavební vývoj v podstatě uzavřen. Její současné, velice dobře dochované torzo dovoluje do značné míry rekonstruovat podobu v době po výrazné přestavbě. Z podstatné části lze postihnout také dispozici i celkový tvar v rámci první fáze. Co se týče výsledné podoby, věž zjevně nebyla uzpůsobena k trvalému obývání; z typologického hlediska stojí po boku hradních begřitů. Jinak tomu mohlo být v rámci starší fáze: v úrovni jednoho z pater je vnitřní líc zdíva specifickým způsobem poškozen, což L. Högl považuje za vážnou indicii existence dřevem zateplené, tudíž poměrně komfortní obytné místnosti. Tento předpoklad jej přivedl k sepsání obsáhlejšího exkurzu o vyděvených prostorách švýcarských hradů s důrazem na doklady ze 13. století. Jednoznačné jsou pak stopy požáru a záměrného (částečného) stržení zděného pláště prvotní věže. Její statika byla narušena rozsáhlou kavernou, vytesanou těsně nad terénem po celé délce jednoho z průčelí. Tím se věž přibližně z poloviny zborčila.

Při konfrontaci výsledků stavebněhistorického průzkumu s dostupnými písemnými prameny, které důkladně vyšetřila A.-M. Deplazes-Haefliger, se postupně rýsuje příběh vzestupu a pádu regionálního šlechtického rodu, jehož příslušníci se psali po vesnici Pontresina. Patřili k družině ministeriálů churských biskupů. Nejstarší doložený člen, v pramenech prvně zachycený „až“ k r. 1239, zastával prestižní úřad (*Kanzleramt*), přičemž dohlížel na různá právní pořízení v kraji. Záhy se však znelíbil svému lennímu pánu, jenž mu hodnost a privilegia v r. 1244 odebral a předal je jinému urození z konkurenčního rodu. Událost byla součástí širšího mocenského zápasu biskupa s celou řadou zpupných šlechtických klanů, proti nimž neváhal zakročít ani vojensky. A L. Högl proto důvodně (vzdor absenci přímých zpráv) předpokládá, že věž nad vesnicí Pontresina byla zapálena a demonstrativně stržena ve zjitřených 40. letech. Její přesně dotované obnovení také dobře zapadá do výpovědi písemných pramenů: poté, co se při nastolení nového biskupa poměry v kraji zklidnily, dohledu nad právními pořízením se opět, resp. nejpozději v r. 1276, chopili páni z Pontresiny. Potomci však nedokázali plně získat zpět prestiž (a patrně ani majetky) svých předků a samotný rod v 1. pol. 14. stol. nejspíš vymřel, neboť mizí z psaných záznamů. Věž nad vesnicí, která zjevně vyjadřovala (žádaný, nikoli nutně oprávněný) nárok stavitele a jeho potomků na dané území, tím ztratila svůj původní význam. Díky souhrě uvedených okolností se dochovala v mimořádně „čitelné“ podobě.

Při širším srovnávacím studiu přidává věži na významu i těsná prostorová vazba k románské svatyni, ovšem i chronologická: L. Högl zmiňuje dendrodatum 1197, které určuje výstavbu kostelní věže. Tím spíš mrzí, že tato památka zatím nebyla podrobena důkladnému stavebně- a uměleckohistorickému rozboru. Nicméně už dnes lze danou dvojici staveb chápat jako modelový příklad geograficky širšího jevu. Vždyť český badatel si nad stránkami referované knihy brzy vybaví starší fázi šlechtického sídla u románského kostela v Bedřichově Světci na Mostecku, kde rovněž stála robustní věž, třebaže dřevěná.

Jan Kypta

Katharina König: Finsterhennen, Uf der Höchi. Eine hochmittelalterliche Wüstung im Berner Seeland. Mit Beiträgen von M. Kühn – M. Nussbaumer – A. Rehazek – A. Schlumbaum – V. Serneels. Archäologischer Dienst des Kantons Bern, Bern 2011. 191 str.

Na katastru dnešní vsi Finsterhennen (severozápadní Švýcarsko) byla v letech 2002–2005 v rámci záchranné akce takřka v úplnosti odkryta zaniklá středověká osada. Následného zhodnocení výzkumu se chopila K. König, která za spolupráce celé řady přírodovědců připravila přehledně uspořádanou knihu. Ta vedle precizní edice všech hmotných pramenů obsahuje i jejich neméně důkladný, rozsahově uměřený rozbor. Význam lokality pro širší srovnávací studium tkví především v prostorově přehledných stopách zástavby, což je dáno poměrně krátkou dobou osídlení. Osada vznikla někdy ve 12. stol. a k jejímu (nenásilnému) opuštění došlo kolem přelomu 12. a 13. století. Po tu dobu se prakticky nezměnila základní sídelní struktura, dílčím vývojem prošla jen jádra usedlostí. Velice přesně určíme celkový počet i plošný rozsah hospodářských jednotek: na situačním plánu lokality se zřetelně rýsují čtyři kruhové či oválné shluky zahlobených objektů, vzájemně oddělné prolukami. Uprostřed každého z těchto seskupení se nacházela obytná stavba sloupové konstrukce, volně obklopená různými hospodářskými objekty. Součástí všech sídelních jednotek byly zemnice čtvercového nebo oválného půdorysu, jejichž počet kolísá mezi třemi a osmi. Pozoruhodná je prostorová stabilita jednotlivých usedlostí. Po dožití ústředního obytného domu vznikla na téže místě stavba zcela nová, což dnes buď značně ztěžuje, nebo úplně znemožňuje rozřídění sloupových jam do jednotlivých fází, a tím celkové rekonstrukce půdorysů. Rozmístění hospodářských objektů doznávalo dílčích změn, ovšem jen v hranicích kruhu či oválu, jehož největší rozměr činil přibližně 20 m. Tato skutečnost vážně narušuje mezi archeology i historiky obecně sdílený předpoklad, že prostorová stabilita usedlostí se úzce váže s pravidelně rozměřenými vesnicemi mladšího středověku. To je jeden z hlavních důvodů, proč si lokalita Finsterhennen zasluhuje zvýšenou pozornost i ze strany českých badatelů. Pokud na příslušném plánu zahlobených objektů pomyslně vymažeme stopy staveb regionálně specifických typů, tj. zahlobené hospodářské stavby (zemnice) a domy sloupové konstrukce, rázem máme před sebou jen nahodile rozmístěné jámy nejasné funkce. Získáme tak obraz, který je prakticky totožný s charakterem dochovaných stop zástavby vesnic mlado- a pozdně hradištního období v českých zemích. Nad nimi ovšem archeologové zkratkovitě formulují závěry o jakýchkoli prostorově volně organizovaných sídlišťích.

Zkoumaná lokalita podle všeho představuje běžnou osadu/vesnici. Tím spíš zaujmou doklady řemeslné výroby v každé ze čtyř usedlostí. Jsou to především ony zemnice, které sloužily jako tkalcov-

ské dílny. Ve třetině z těchto objektů byly zjištěny charakteristicky rozmístěné kúlové jamky – otisky stavů podnožkového typu. A nasnadě je úvaha, že podobná zařízení se nacházela i v dalších zahloubených stavbách. Autorka však právem varuje před ukvapenými závěry. Upozorňuje, že není zřejmé, kolik takových dílen existovalo současně. Mohly být často obnovovány, proto dnes nedokážeme podle počtu objektů odhadnout rozsah (natož kvalitu) textilní výroby. Na celé ploše lokality registrujeme kovářskou strusku, její množství se ale výrazně liší usedlost od usedlosti. Podle její úhrnné hmotnosti – 13 kg – lze uvažovat toliko o příležitostné kovářské činnosti (pokud ovšem nebyl výrobní odpad depopován vně osídlené plochy).

Nálezový rejstřík drobné hmotné kultury je skromný, ovšem z metodického hlediska si opět zasluhuje pozornost, a to zvláště keramika. Celkový počet středověkých keramických zlomků čítá pouze 69 kusů, z toho 54 připadá na jeden jediný hrnec. A dlužno dodat, že ze zásypů mnoha desítek středověkých objektů (zejm. charakteristických zemnic) pochází výhradně keramika z doby bronzové či halštatské – celkem 909 střepů. Pravěké stáří objektů přitom vylučují radiokarbonová data a poměrně četné nálezy strusky. Ze zhruba pěti stovek prozkoumaných objektů jsou pouze dva či tři pravěké.

Jan Kypka

Petr Meduna – Jan Pařez – Jaromír Tlustý:
Kostel Povýšení svatého Kříže v Radonicích nad Ohří. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., *Praha 2011*. 102 str.

Badatelé o dějinách přemyslovského státu se opakovaně vracejí k tzv. zakládací listině strahovského kláštera, v níž studují zvláště pasáž o daru rozsáhlého majetku v Radonicích (okr. Louny), jenž ve 40. letech 12. stol. přešel z domény panovníka do církevní držby. Písař na dobové poměry neobyčejně podrobně popsal předávaný knížecí statek (*curia*) s příslušnou vesnicí. Vypočítal několik skupin zdejších obyvatel, celkem přibližně pět desítek osob různého právního postavení a živobytí. Obsáhlý soupis lidí a půdy představuje stěžejní zdroj poznatků o sociální struktuře na českém venkově knížecí doby. Opakovaně se jím zabývá i P. Meduna, jehož neotřelé závěry o úloze a chodu zeměpanského dvora výrazně obohacují současnou mediévistiku, už jen tím, že některé provokativně vybízejí k diskusi. V letech 1993–1995 se mu navíc poštěstilo zásadním způsobem doplnit pramennou základnu o řadu zjištění učiněných při liniových výkopech v jádru obce, resp. v okolí farního kostela v Radonicích.

S publikací výsledků svého terénního výzkumu však – jak je u něho zvykem – dlouho otáľil. V několikačláncích, jejichž těžiště spočívá v rozboru písemných pramenů, zatím jen na okraj podal přehled klíčových archeologických objevů. V delším předstihu ohlášené vydání knížky o radonickém kostele proto dávalo naději, že P. Meduna už konečně dostojí své profesní odpovědnosti. Avšak jím sepsaná kapitola čítá necelých devět stran, z nichž jen menší část má ráz předběžné zprávy o výsledcích terénního výzkumu. Oproti předchozím textům je autor alespoň o trochu sdílnější a první předkládá výběr z dokumentace, jenže velice skromný. Nezbyvá než vzít zavděk třemi obrázky: celkovým situačním plánkem, plánkem jedné dílčí nálezové situace a tabulkou kreseb keramiky. Máme tak rámcovou představu o poloze a rozměrech mohutného příkopu, který někdy ve středověku vydělal kostelní areál, a o rozmístění výrobních zařízení z konce raného středověku (kovárny a baterie pecí). Autor stručně nastiňuje svou představu o proměně sídelní struktury raně středověké vesnice a dvora, na niž hypoteticky nahlíží jako na důsledek majetkové transakce v letech 1143–1144.

Útlá – v poměru k obsahu ale zbytečně obsáhlá – brožura je věnována dějinám radonického kostela od jeho počátků po dnešní dny. Na první pohled se tváří jako případová studie, ovšem překvapivě v ní chybí kapitola o stavebních dějinách kostela. Autoři čerpají povětšinou z nejrůznějších písemných pramenů, jimi shromážděné cenné prameny ikonografické ponechali víceméně stranou. Architektonická podstata památky se zcela změnila v r. 1905, kdy došlo k důsledné demolici staticky vážně narušené svatyně. Na jejím místě vzápětí vyrostla pseudogotická stavba. O podobě zbořeného, v jádru středověkého kostela vypovídá řada kreseb a fotografií, jejichž reprodukce představují stěžejní složku obrazového doprovodu anotované publikace. Proto nelze smlčet nízkou kvalitu jejího tisku a papíru, čímž trpí právě to nejpodstatnější – historické fotografie. Mimořádně jímavá a současně velice sdělná je momentka z demolice r. 1905, která našťastí zdobí obálku vyrobenou z kvalitního papíru, a proto lze na reprodukci dobře studovat zachycené architektonické detaily. Jedná se o celkový pohled na potrhane severní průčelí lodí ve dnech, kdy její zdivo na západní a jižní straně bylo strženo a už také zanikla osová západní věž. Dělníci během boření pečlivě otloukli vnější omítky, přičemž obnažili z opukových kvádrů precizně vyskládaný líc zdiva románské lodí se třemi původními, v různé míře dodatečně upravenými, posléze zaslepenými okénky. A těsně nad jejich záklenky odkryli vodorovný pás kamenů

s osekanými půlkruhovými obloučky, jejichž obrysy jsou na fotografiích místy dobře patrné. Okamžitě také zaujmou mohutné deskovité kvádry nárožní armatury románského zdiva lodi. Protože v shromážděném archívním obrazovém materiálu tkví hlavní přínos knížky o radonickém kostele, nechce se věřit tomu, že ani jeden z autorů se nepokusil o jeho náležitě zhodnocení.

Jan Kypka

Magdalena Natuniewicz-Sekuła – Jerzy Okulicz-Kozaryn: *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*. Monumenta Archaeologica Barbarica tomus XVII. Instytut archeologii i etnologii Polskiej akademii nauk, Państwowe muzeum archeologiczne w Warszawie, Warszawa 2011. ISBN 978-83-927585-2-5. 184 str., 245 celostr. tab.

Autoři předkládají zpracování části pohřebiště wielbarské kultury ve Weklicích, asi 8 km na JZ od Elblągu na území východního Pomořanska. Samotná lokalita se nachází na nevelikém návrší (asi 38 m n. m., 8 m nad úrovní terénu) ca 300 m na V od dnešní vesnice. První zmínky o tomto místě jakožto archeologické lokalitě pocházejí již z r. 1822, nicméně první odborný výzkum zde uskutečnili až ve 20. letech 20. století učitel Wilhelm Klink a lotyšský archeolog Feliks Jakobson, kteří zde našli osm kostrových hrobů, jejichž poloha dnes není známa. Možná byly zničeny těžbou šterku, nebo se nacházely na vrcholu vyvýšeniny, jenž byl zničen hlubokou orbou. Nálezy z těchto hrobů byly uloženy v muzeu v Königsbergu a jsou od r. 1945 nezvěstné.

V r. 1984 bylo pohřebiště opět lokalizováno dle Jakobsenových poznámek a započal jeho výzkum. Během let 1984–2004 bylo na tomto birituálním pohřebišti, datovaném do stupňů B1 až C2, prozkoumáno 270 kostrových hrobů s 280 pohřby a 157 žárových hrobů (z toho 14 jámových, zbytek urnové) se 163 pohřby. Od jiných pohřebišť wielbarské kultury se Weklice liší nápadnou převahou kostrových pohřbů (asi 64 %), přičemž většinou tento počet nedosahuje ani 50 %. Toto může být způsobeno dosavadním stavem výzkumu, nebo zánikem většího množství žárových pohřbů. Většina zemřelých se nachází v poloze na zádech a jsou orientováni směrem S (hlava) – J, méně pak směrem V (hlava) – Z (a to pouze v nejstarší fázi).

Řada hrobů byla poškozena (vykrádáním, dělostřeleckými okopy za 2. světové války, hlubokou orbou, jámami na uskladnění zeleniny, zvířecími norami, výsadbou borovic). Západní část pohřebiště

byla zcela zničena jámou na těžbu šterku (odhadem 15–25 % pohřebiště). I přesto se podařilo najít více než 2500 nekeramických předmětů.

Pro potřeby pohřebiště byla vytvořena místní chronologie o šesti stupních I–VI (stupně I, III a IV jsou rozděleny na podstupně A a B, stupeň II má i podstupeň C). Každý stupeň by měl trvat 20–25 let. Stupeň I A odpovídá konci stupně B1 ve 2. půli 1. stol. n. l., I B stupni B2a, II A a II B stupni B2b (z tohoto stupně pocházejí nejstarší žárové pohřby), II C stupni B2c, III A přechodu stupňů B2 a C1, III B stupni C1a, IV A stupni C1b počátku C2a, IV B stupni C2a, V stupni C2b a VI stupni C3–D (pouze žárový pohřeb č. 357).

Na prozkoumané části pohřebiště se podařilo oddělit tři zóny pohřbů. Zóna I se nachází na severní a východní části pohřebiště. V její severní části, která byla poškozena dělostřeleckými okopy, se nacházejí nejstarší hroby ze stupně I A orientované V–Z spolu s hrobem ze stupně IV A (hrob 495 objeven v r. 2005) a hroby ze stupňů I B – II C orientované S–J. V západní a jižní části se nacházejí kostrové hroby orientované S–J ze stupňů II A – III B. Zóna II zabírá střed pohřebiště. Na ploše asi 500 m² se tam nachází přibližně 80 % všech objevených hrobů (tj. asi 360). Taková koncentrace nebyla odkryta na žádném nám známém pohřebišti na území evropského barbarika. Severní hranici, která zónu II odděluje od zóny I tvoří několik metrů široký pruh, na kterém se nenacházejí téměř žádné hroby (tato oblast byla těžce poškozena jámami na skladování zeleniny a těžbou písku). V zóně II se nacházejí hroby od stupně II A až po stupeň VI, přičemž na severozápadním konci jsou nejstarší a směrem na východ jsou mladší pohřby. Nejvíce pohřbů náleží stupni III. Zóna III byla zkoumána teprve v letech 2005–2009 a není součástí publikace. Bylo v ní nalezeno asi 50 hrobů, z nichž většina je kostrová.

U 92 kostrových hrobů se dochovaly pozůstatky dřevěných rakví a dalších 13 bylo uloženo do monoxylových člunů s rozšířeným středem trupu. Pohřby v lodích zatím neznáme z žádného jiného wielbarského pohřebiště. Dle nálezu uhlíků ve výplni lodí se zdá, že byly těsně před zasypáním hrobu zapáleny, jiná interpretace říká, že se uhlíky vytvořily, když byl vnitřek kmene zapálen, aby zde vznikla dutina.

Jámy kostrových hrobů mají obvykle rozměry 2,5–2,9 x 1–1,2 m. Výjimečné rozměry (3,4 x 2,2 m) měla jáma hrobu 26, který obsahoval pohřeb čtyř jedinců v dřevěných rakvích.

V některých hrobových jamách byly nalezeny kamenné stěly, nejčastěji na dně. Ve dvou hrobech byly kameny využity k zasypání jámy (hroby 22 a 51). V několika případech byl velký kámen uložen

na hrudi či nohách zemřelého. Často byly nalézány ploché kameny použité jako poklice k překrytí hrdel uren (např. hroby 104, 108, 329, aj.). Po obvodu několika hrobů byly nalezeny 2–3 kůlové jamky. Ty se nacházely podél obou delších okrajů (15, 27, 45 a 184), nebo na severní a jižní straně hrobu (28, 379, 402, 411 a 471). Je možné, že souvisejí s označením hrobů na povrchu.

Ve dvou případech byly nalezeny spálené zbytky květin navrchu pohřbu (hroby 64 a 302). Takovýto pravděpodobně kultovní akt zatím nebyl, stejně jako pohřby v lodích, zachycen na žádném wielbarském pohřebišti.

Hrobový inventář je zpravidla typicky wielbarský, nacházejí se v něm zejména spony samostřilové konstrukce (Almgrenovy skupiny II a VI – zejména typy A.40, A.41, A.161 a A.162) a stříbrné náramky ve dvou párech, jednak se stylizovanými hadími hlavičkami, jednak vlnovkové, dále různé jantarové korálky a závěšky. Nachází se keramika vyráběná v ruce i vytáčena na kruhu.

Zajímavý je hrob 208, který obsahoval pohřeb v dubové rakvi. Uvnitř hrobové jámy byla nalezena římská stříbrná destičkovitá spona s vyobrazením spolucísarů Marca Aurelia a Lucia Vera (vládli 161–169) spolu s nádobou terry sigillaty pocházející pravděpodobně ze středogalské dílny CINNAMUS, která pracovala mezi 60. a 90. léty 2. století. Uvnitř této nádoby se nacházel keramický cantharos se dvěma úzkými esovitými uchy a nízkou nožkou. Byl zdoben technikou barbotina a pokryt zelenou engobou. Na základě importovaných artefaktů lze tento hrob datovat do posledních dvou až tří desetiletí 2. století. Další zajímavý nálezy je nepoškozený skleněný pohárek v hrobě 82.

Publikace je dále doplněna výsledky osteologické analýzy provedené Iwonou Teul, která byla provedena na ostatcích 169 jedinců z kostrových a 58 z žárových hrobů. Stav zachování kosterních pozůstatků byl vzhledem k uložení v písčité půdě velmi špatný a řada z nich se rozpadla krátce po vyzvednutí. Mnoho dalších pak bylo ztraceno za nejasných okolností. Z analyzovaných kosterních ostatků bylo 58 mužů, 65 žen, 11 dětí, u 35 jedinců nebylo možno zjistit pohlaví. Z analyzovaných ostatků žárových pohřbů bylo 23 mužů, 11 žen, 1 dítě, u 23 jedinců nebylo možné určit pohlaví. Průměrná výška pochovaných byla určena 150–159,9 cm u žen a 160–169,9 cm u mužů, přičemž nejvyšší muž měřil 179 cm (hrob 91) a nejvyšší žena 168 cm (hrob 299). Většina zemřelých (40,8 % kostrových a 53,5 % žárových) patřila do věkové skupiny maturus (tj. 35–50 let).

Při analýze pozůstatků textilií (celkem jich bylo 36), kterou provedl Jerzy Maik, byla identifikována jak lněná, tak vlněná vlákna a dva různé druhy vazby.

Z botanické expertízy (11 vzorků zuhelnatělého dřeva), kterou provedla Marie Michniewicz, vyplývá, že rakve, čluny a jiný dřevěný inventář byly vyrobeny zejména z dubu, méně pak z habru a z topolu. Užití habru na výrobu lodí je neobvyklé, neboť se nejedná o příliš trvanlivé dřevo a loď vyrobená z něj by vydržela nanejvýš několik sezón, navíc je těžké nalézt kmeny s vhodnými rozměry (kmeny nejstarších habrů mají zřídka průměr přes 0,5 m). Z území Polska nemáme žádný jiný záznam o užití habrového dřeva ke stavbě lodí. Zdá se tedy, že habrové lodě byly vyrobeny přímo pro funerální účely.

Celkově se jedná o vzornou a dobře zpracovanou publikaci, a ač bude v budoucnu potřeba ji doplnit o výsledky výzkumů po r. 2004, představuje důležitý příspěvek ke studiu doby římské v dolním Povislí.

Michal Kotýnek

Vladislav Razím: Vizmburk. Raně gotický hrad a jeho proměny. Průzkumy památek XIX – příloha. Národní památkový ústav, úz. odb. prac. středních Čech v Praze, *Praha 2012*. 158 str.

Vykopávky podkrkonošského hradu Vizmburka představují jeden z největších přehmatů archeologie středověku a poté i památkové péče. Dobře dochovaná a sutí přirozeně chráněná zřícenina byla takřka v úplnosti obnažena v letech 1972–1984, aniž by byla zajištěna její následná konzervace, nemluvě o nedostatečné dokumentaci odhalovaných nálezových situací. A dlužno dodat, že v té samé době mnohde probíhaly archeologické výzkumy na vysoké odborné úrovni. Ze současného pohledu je těžko uvěřitelné, že značné kvalitativní rozdíly panovaly v rámci téže instituce – pražského Archeologického ústavu. Předčasné úmrtí vedoucího výzkumu A. Hejny v r. 1986 pozastavilo na dvě desetiletí vyhodnocování ohromného fondu drobných artefaktů a architektury hradu. Pocit zmaru nad výsledky a okolnostmi odkryvu prohlubují ze všeho nejvíce osudy zříceniny, před pětadvaceti lety neobyčejně dobře dochované, avšak už od prvního roku vykopávek rychle propadající zkáze. Teprve v průběhu posledních pěti let byly některé úseky zdív zednic ky upraveny, jenže tím namnoze došlo k značnému zkomolení tvarů originálních konstrukcí.

Nová etapa výzkumu Vizmburka nastala v r. 2006, odkdy V. Razím provádí hloubkový sta-

vebněhistorický průzkum zříceniny. Své poznatky shrnul v referované publikaci, již vybavil velkým množstvím dokumentace, často unikátní. Autor zorganizoval podrobné geodetické zaměření lokality, jelikož situační plány pořizené v průběhu vykopávek pomíjejí řadu důležitých detailů a svislé řezy tehdy nebyly zhotoveny vůbec. Na aktuálních výkresech jsou zobrazeny tři základní půdorysné úrovně a sedm svislých řezů dochovaných torz budov. Neméně důležité východisko analýzy stavebního vývoje představuje shromážděná fotografická dokumentace čítající na dvě stovky celkových i dílčích záběrů, z nich velká část byla pořizena v době vykopávání hradu. Poprvé jsou publikovány desítky snímků zachycujících zdíva a další nálezoové situace těsně po odkrytí, tedy těsně před jejich částečnou, nezřídka i úplnou destrukcí. A rovněž poprvé si můžeme utvořit základní představu o výtvarné úrovni a typové škále objevených kamenických článků, dnes rozptýlených po několika institucích, tím zčásti nepřístupných ke studiu a zčásti asi i ztracených. Autor předkládá výběr fotografií nej důležitějších kusů (převážně dílců kleneb a okenních kružeb), pořizovaných přibližně z poloviny v době krátce po vyzdvižení ze sutových zásypů.

Už na samém začátku vykopávek bylo zřejmé, že Vizmburk představuje (přesněji řečeno představoval) jeden z nejzachovalejších šlechtických hradů 2. pol. 13. století. Přestože existoval po poměrně dlouhou dobu (zanikl až v polovině 15. stol.), v lucemburském období i v následných zjištěných desetiletích se jeho hmotový i půdorysný ráz měnil patrně jen málo. Zakladatelem hradu byl Tas z Vizmburka (či jeho otec), vlivný dvořan Václava II., který v 80. a 90. letech 13. stol. dosáhl značného společenského vzestupu. Odrazila se jeho závratná diplomatická kariéra v stavební podobě podkrkonošského sídla? To je podstatná otázka, již si V. Razim opakovaně klade. Jedním ze závažných poznatků autorova průzkumu je rozlišení dvou fází v rámci raně gotické vývojové etapy hradu. V čele staveniště nejprve vznikla útočištná věž a záhy poté obvodová hradba, která natrvalo určila tvar i rozsah půdorysu jádra. Pro další úvahy je podstatné zjištění, že do takto vymezené okrouhlé plochy byla původně zamýšlena dispozičně odlišná zástavba, než jaká vznikla v rámci druhé fáze. A je dosti pravděpodobné, že dříve plánovaná zástavba nebyla vůbec realizovaná. Místo ní pojalo poměrně stíněné jádro složité půdorysně uspořádaný dvoukřídlý palác. To se odrazilo v neorganickém prostorovém rozvrhu jeho místností vůči hradbě i mezi sebou vzájemně. Z destrukce této budovy byl vyzdvižen početný

soubor raně gotických architektonických tesaných článků. A v jedné její místnosti ve zvýšeném přízemí se dokonce přímo v lících zdíva dochovaly klenební konzoly spolu s navazujícími žebry (ze zdíva byly vytrženy krátce po skončení vykopávek). Výstavbu paláce autor na základě slohového charakteru článků klade přibližně do 60. a 70. let 13. století. Podotýká, že v rámci soudobých šlechtických rezidencí představují nalezené tesané součásti kleneb a oken – co se týče kvality některých kusů i celkového počtu – unikátní soubor. Vše tedy do sebe (zdnalivě) dobře zapadá. Písemné prameny na straně jedné neklamně vypovídají o Tasově společenském vzestupu, na stranu druhou pak logicky dosadíme změny v „projektu“ výstavby jeho sídla. To zprvu vznikalo jako běžný šlechtický hrad své doby, s výpravným palácem, improvizovaně vloženým do rozestavěného jádra, však záhy nabylo výjimečného architektonického vzezření. Takový výklad sice zní přesvědčivě, ale má několik skrytých trhlin. Za tu největší autor považuje unikátní ráz památky. Není pochyb, že před sebou máme výjimečně dobře dochovaný šlechtický hrad ze 2. pol. 13. stol., a proto stěží můžeme posoudit, nakolik tato skutečnost ovlivňuje hodnocení dané architektury. Šťastnou souhrou okolností dochovaný soubor raně gotických tesaných článků ztrácí při širším srovnávacím studiu na výjimečnost – V. Razim upozorňuje, že jde o sice kvalitní, ovšem poměrně běžné výrobky svého druhu. Výsledky autorova průzkumu dále varují před prvoplánovým hodnocením architektury paláce. Díky přesnému geodetickému zaměření lze odhalit celou řadu staticky závažných řešení, která svědčí o malých zkušenostech stavitele. Kritický stavebně-historický rozbor tedy otevírá další a další otázky, na které i při výjimečném stavu dochování hradu patrně nenalezneme uspokojivě odpovědi.

Jan Kypka

Wratislawia Antiqua 17. Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (1621–1670) – Modern Time Church of St. Peter Paul and St. Cemetery in Ostrów Tumski, Wrocław (1621–1670). Red. Aleksandra Pankiewicz. Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, Wrocław 2012. ISBN 978-83-61416-88-3. 260 str.

Sedmnácté číslo sborníku Wratislawia Antiqua přináší komplexní rozbor materiálu získaného během výzkumu v prostoru novověkého hřbitova při vratislavském kostele sv. Petra a Pavla a v jeho blízkém okolí. V letech 2009 a 2010 se zde podařilo zachytit

35 hrobů, a to jak nenarušených, tak takových, do nichž byli mrtví ukládáni opakovaně. Jak ukazuje analýza dochovaných písemností (*M. Wojcieszak*, 47–49) hřbitov fungoval hlavně v průběhu 17. stol., nicméně mladší pohřby uvnitř kostela mohou naznačovat i jeho delší trvání. O pohlaví a věku zesnulých, jakož i o neduzích novověké populace, blíže vypovídá antropologická zpráva (*B. Kwiatkowska – N. Szymczak*, 69–97). Ve větším počtu zde byly zastoupeny také hroby dětské, přičemž novorozenci a nemluvnata byli v některých případech ukládáni i po několika v jednom hrobě. Většina zemřelých byla pohřbena v rakvích a s ohledem na dostupný srovnatelný materiál lze konstatovat, že byli poměrně bohatě vybaveni devocionáliemi.

Během výzkumu se vedle náboženských předmětů v hrobech podařilo získat také drobná kování (*J. Sawicki*, 97–111) z knižních vazeb, opasků či oděvů vesměs starší datace a 13 mincí (*P. Duma*, 111–119). Rozboru devocionálii (růženců, křížků, věnečků a medailonů) se věnují *A. Pankiewicz* a *J. Witkowski* (49–69). U části vyzdvižených růženců se předpokládá jejich česká provenience. Pozoruhodný je nález přenosných slunečních hodin (*J. Sawicki*, 119–129). Kostěné hodiny patrně z hovězí kosti lze podle některých rytých symbolů přiřadit konkrétní norimberské dílně.

Větší pozornost byla věnována fragmentům keramiky vymykající se prostému označení kuchyňská či stolní a označované zde jako keramika „umělecká“ (*artystyczna*; *M. Mackiewicz*, 129–161). Zahrnuje veškeré nálezy, kterým je v rámci vybavení domácnosti vzhledem k pracnějšímu provedení přisuzována výjimečná, slavnostní (jak bývá označována v našem prostředí: *Bláha – Sedláčková 1998*) nebo reprezentativní funkce. Mnohé zde uváděné kategorie známe také z českých zemí (kamenina, mezzomajolika, fajáns), ačkoli některé pod jiným označením nebo zařazením. Ale i v Polsku se potýkají s nedostatkem publikovaných nálezů, a tím i s omezenými možnostmi celkového zpracování. Doplněním tématu je článek (*J. Chudziak*, 161–165) prezentující nálezy převážně hliněných dýmek v celkovém počtu 54 kusů. Zařazeny byly do období od 2. pol. 17. do 19. století. Vedle místní produkce byly zaznamenány i holandské importy.

Spolu s keramikou bylo získáno také množství kostěných předmětů (*K. Jaworski*, 165–205), které lze rozdělit do dvou skupin. Starší skupina ilustruje raně středověké osídlení Tumského ostrova, k pozdně středověkým až novověkým nálezům náleží hlavně odpad po výrobě korálků a knoflíků. Posledně jmenované tvoří dosud nejpočetnější soubor získaný během vratislavských výzkumů. Jejich provedení svědčí spíše pro nižší řemeslnou úroveň, a vyvstává tak otázka, zda daná dílna byla členem místního cechu. Analýza zvířecích kostí (*A. Chrószcz – M. Janeczek*, 205–223) pak potvrdila pro starší i mladší období vcelku běžnou skladbu převažujících domestikovaných druhů, především skotu, prasat a kozlovců.

Poměrně bohatou nálezovou základnu doplňují dva příspěvky přibližující soubor předmětů z kamene. První z nich představuje jejich výčet a popis (brousky, kadluby, psací rydla a břidlicové destičky; *E. Lisowska*, 223–239). Nechybějí zde ani architektonické prvky nebo část náhrobku. Druhý shrnuje výsledky petrografické analýzy (*P. Gunia*, 239–255), které ukazují na poměrně pestrou skladbu surovin.

Jednotlivé příspěvky v rámci sborníku působí vyrovnaně, zdá se, že všem tématům, která bylo možné z výzkumu hřbitova a jeho okolí vytěžit, byla věnována zasloužená pozornost. Pozoruhodná je zvláště rychlost, s jakou byl materiál z poměrně nedávno provedené archeologické akce zpracován. Příjemná je grafická kvalita jak kresebné, tak fotografické dokumentace. Příspěvky mají v prvé řadě hlavně informační hodnotu, ve všech je ale patrná snaha o zasazení výsledků zpracování do širšího (středoevropského) rámce. Tato skutečnost posouvá hodnocení sborníku daleko za rámec prostého katalogového výčtu nejnovějších archeologických nálezů.

Kristýna Matějková

Literatura

- Bláha, J. – Sedláčková H. 1998:* Slavnostní keramika, Renesanční Olomouc v archeologických nálezech, Sklo, slavnostní keramika a kachle. In: Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996, Olomouc, 15–17.